

DANIKOVIC E.A. / STAAT DER NEDERLANDEN
ROLNR. : 01/0027
PRODUCTIES ZIJDENS EISERS IN EERSTE AANLEG

LIJST VAN PRODUCTIES ZIJDENS EISERS IN EERSTE AANLEG

- ✓ 1. Resolutie van de Veiligheidsraad nr. 1199 (1998) van 23 september 1998
- ✓ 2. Resolutie van de Veiligheidsraad nr. 1160 (1998) van 31 maart 1998
- ✓ 3. Brief van de ministers van buitenlandse zaken en defensie van 8 oktober 1998 aan de Tweede Kamer over "De situatie in Joegoslavië"
- 4 Uitspraak van het Internationaal Gerechtshof van 8 juli 1996 over de rechtmatigheid van het dreigen met en het gebruik van kernwapens, in Nederlandse vertaling en uitgave in boekvorm onder de titel 'Rechtmatigheid van kernwapens ?' - LOS BIJGEVOEGD
- ✓ 5. Memorandum van de Staat der Nederlanden van 16 juni 1995 in het kader van de procedure voor het Internationaal Gerechtshof inzake de rechtmatigheid van kernwapengebruik en het dreigen daarmee
- ✓ 6. Uitspraak van het Human Rights Committee van 29 april 1993 inzake E. Wobbes et al/ the Netherlands
- ✓ 7. Rapport van het Harvard Study Team over de gevolgen van de oorlog tegen Irak (1991)
- ✓ 8. Uitspraak Amtsgericht Stuttgart, nr. B 8 Ds 1045/93 van 3 december 1996
- ✓ 9. a en b. Perspublicaties 1993 en 1996 inzake de praktijkervaringen met trefzekerheid bij het gebruik van kruisraketten
- ✓ 10. 'Westen laat rechtsgelijkheid varen - eenzijdige kruisiging Serviërs mystificeert Bosnische werkelijkheid' - Algemeen Dagblad 22 september 1995
- ✓ 11. a t/m d. Rapportages van Amnesty International van juni - augustus 1998 over de positie van minderheden in Kosovo in relatie tot het UCK
- ✓ 12. Informatie-compilatie inzake Westerse reacties met betrekking tot het militair optreden van Turkije tegen de Koerdische bevolking in de periode 1992-1993
- ✓ 13. a t/m c. Informatie-compilatie inzake de positie van de Serviërs in relatie tot de Krajina
- ✓ 14. a t/m c. Statuten van de Vereniging van Juristen voor de Vrede, de Vereniging van Anti-fascistische Oud-Verzetsstrijders; Bond van Anti-fascisten en de Stichting Tribunaal voor de Vrede

- ✓ 15. Eerste Advies van de Raad van State van 23 december 1983 inzake het wetsvoorstel tot goedkeuring van het Kruisraketten-verdrag
- ✓ 16. Tweede advies van de raad van State van 27 november 1985 inzake het wetsvoorstel tot goedkeuring van het Kruisraketten-verdrag
- ✓ 17. "De Politieke Rol van de Rechter in het International Recht"- prof. P.H. Kooijmans in de bundel 'Rechters en politiek - nationale en internationale beschouwingen', Tjeenk Willink, 1993
- ✓ 18. Goedkeuringswet Kruisraketten-verdrag - Voorlopig Verslag Tweede Kamer 1985-1986, 19290, nr. 7
- ✓ 19. Arrest Hof Den Haag van 26 september 1991 inzake Rost van Tonningen, rolnr. 90/476
- ✓ 20. Conclusie van eis, tevens nadere memorie, in de zaak KG 99/69 voor de Haagse rechtbank
- ✓ 21. Vonnis Pres. Rb. Den Haag KG 99/69
- ✓ 22. Appèldagvaarding, houdende grieven inzake vonnis Pres. Rb. Den Haag, KG 99/69
- 23. Kamerstukken onder nr. 22 181 inzake 'De situatie in Joegoslavië'
- ✓ 24. Samenvatting standpuntbepaling door de leen van de Tweede Kamer inzake de volkenrechtelijke rechtmatigheid van geweld tegen Joegoslavië, onder de titel:

"Het politieke opportunisme en het volslagen gebrek aan enige volkenrechtelijke bezinning bij regering en parlement inzake het toepassen van Nederlands oorlogsgeweld tegen de Federale republiek Joegoslavië, alsmede het dreigen met zodanig oorlogsgeweld"

LIJST VAN PRODUCTIES ZIJDENS APPELLANTEN IN TWEEDE AANLEG

- I. De Aanloop tot de NAVO-Oorlog tegen de Federale Republiek Joegoslavië om Kosovo, 1999' - een systematische analyse aan de hand van hoofdzakelijk Westers bronnenmateriaal
- IIA. Rapportage "Collateral damages " - more than 1000 dead civilians (dit aantal is recentelijk uiteindelijk gebleken nog veel hoger te liggen) - destruction of facilities of power generation

- IIB. Provisional Assessment of civilian casualties and destruction - Yugoslav government
- IIC. Chronology of crimes and dishonor by NATO - report
- IID. Information on the consequences of NATO aggression in the field of health care and protection - Serbian government
- III. Indictment with respect to NATO's war crimes
- IVA. NATO-Bombardments; Consequences for the environment and human settlements - UNEP-Report
- IVB. Appeal with regard to the environmental consequences of NATO's bombardments
- IVC. Okologische Folgen der NATO-bombardierung - Serbian government
- VA. Artikelen-compilatie over de gevolgen van het gebruik van verarmd uranium bij de NAVO-bombardementen
- VB. Verslag rapport van NAVO-secretaris Robertson aan VN-Secretaris Kofi Anan over de locaties van verarmd uranium in Joegoslavië als gevolg van de NAVO-bombardementen
- VI. Verslag Amerikaanse fact-finding commission over de humanitaire situatie in Kosovo tijdens de NAVO-oorlog
- VII. Days of Terror - Rapport over de terreur tegen de niet-Albanese bevolking na de NAVO-oorlog tegen Joegoslavië
- VIII. Albanian terrorism culminated after arrival of KFOR - publicatie
- IX. Terrorist and other acts of violence in Kosovo - report dated 20-1-2000 by Serbian Government
- X. The Kosovo Cover-Up; Newsweek May 2000
- XI. Belangrijkste regelingen van het Eerste Aanvullende Protocol bij de Verdragen van Genève
- XII. Agressie-definities naar internationaal recht
- XIII. De benoeming van een agressie-oorlog tot 'het meest ernstige oorlogsmisdrijf' door het tribunaal van Neurenberg - vindplaats uitspraak
- XIV. Report of the Secretary-General pursuant to paragraph 2 of Security Council resolution 808 (1993)

- XV. Handvest van Neurenberg
- XVI. Veiligheidsraadsresolutie 1244 (1999)
- XVII. NATO Airstrikes against Yugoslavia and international law and morality - paper
- XVIII. De beruchte appendix B bij de Rambouillet-besprekingen
- XIX. 'Etnische Verrassing' - Servië als enige resterende multi-etnische smeltkroes in het voormalige Joegoslavië - Elsevier 20-9-1999
- XX. 'Humanitaire Interventie' - Rapport van de Adviesraad International Vraagstukken en van de Commissie van Advies inzake Volkenrechtelijke Vraagstukken
- XXI. 'NATO/Federal Republic of Yugoslavia - "collateral damage or unlawful killing ? - Violations of the Laws of War by NATO during Operation Allied Force' - Report Amnesty International June 2000
- XXII. 'Clusterbommen - NAVO wierp verboden explosieven' - Elsevier 11-3-2000
- XXIII. 'Kosovo one year on' - NATO-report by NATO secretary Robertson - april 2000
- XXIV. Artikelen-compilatie over de terreur tegen de niet-Albanese bevolkingsgroepen in Kosovo na machtsovername door NATO
- XXV. Artikelen-compilatie over het mislukken van de zgn. 'humanitaire doelstelling' van de NAVO-oorlog
- XXVI. January 2000 Report by Amnesty International with regard to the general situation in Kosovo
- XXVII. Artikelen-compilatie over de onwil van de NAVO-landen om de multi-ethniciteit in Kosovo in stand te houden
- XXVIII. Artikelen-compilatie over de valse NAVO-voorstellen m.b.t. aantallen Albanese slachtoffers door Joegoslavië
- XXIX. Artikelen-compilatie over de kwade opzet van de NAVO om met Joegoslavië in oorlog te komen
- XXX. Manipulaties m.b.t. Racak - perspublicaties
- XXXI. Onthullingen van ministers van NAVO-landen over de opzettelijkheid van de NAVO-oorlog tegen Joegoslavië

- XXXII. Misleidingen over NAVO-aanval op Joegoslavische trein - perspublicatie 8 januari 2002
- XXXIII. "Hufeisen-Plan wurde in Bonn, nicht in Belgrad gemacht - Servische regering
- XXXIV. 'NATO Crimes in Yugoslavia' - 2 delen; Witboek van de Joegoslavische regering over de gevolgen van de NAVO-bombardementen van de burgerbevolking in Joegoslavië
- XXXV. 'Den Haag verrast door keus burgerdoelen' - perspublicatie
- XXXVI. Moedwillige afkapping van de discussie over rechtmatigheid van de oorlog tegen Joegoslavië in de Tweede Kamer - perspublicatie 17-4-1999
- XXXVII. 'Gedenkbuch - Helden der Vaterlandes' - rapportage over militaire slachtoffers NAVO-agressie - Joegoslavische regering
- XXXVIII. Pleitnota van appellanten bij pleidooi in appel inzake Dedovic e.a./Kok e.a. bij Hof A'dam - rolnr. 99/759

PRODUKTIE 1

UNITED
NATIONS

Security Council

Distr.
GENERAL

MIN. V. BÜTENDIANDSE ZAKEN
EUR. OVINDA
30 SEP 1998

S/RES/1199 (1998)
23 September 1998

RESOLUTION 1199 (1998)

Adopted by the Security Council at its 3930th meeting,
on 23 September 1998

The Security Council,

Recalling its resolution 1160 (1998) of 31 March 1998,

Having considered the reports of the Secretary-General pursuant to that resolution, and in particular his report of 4 September 1998 (S/1998/834 and Add.1),

Noting with appreciation the statement of the Foreign Ministers of France, Germany, Italy, the Russian Federation, the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and the United States of America (the Contact Group) of 12 June 1998 at the conclusion of the Contact Group's meeting with the Foreign Ministers of Canada and Japan (S/1998/567, annex), and the further statement of the Contact Group made in Bonn on 8 July 1998 (S/1998/657),

Noting also with appreciation the joint statement by the Presidents of the Russian Federation and the Federal Republic of Yugoslavia of 16 June 1998 (S/1998/526),

Noting further the communication by the Prosecutor of the International Tribunal for the Former Yugoslavia to the Contact Group on 7 July 1998, expressing the view that the situation in Kosovo represents an armed conflict within the terms of the mandate of the Tribunal,

Gravely concerned at the recent intense fighting in Kosovo and in particular the excessive and indiscriminate use of force by Serbian security forces and the Yugoslav Army which have resulted in numerous civilian casualties and, according to the estimate of the Secretary-General, the displacement of over 230,000 persons from their homes,

Deeply concerned by the flow of refugees into northern Albania, Bosnia and Herzegovina and other European countries as a result of the use of force in

Kosovo, as well as by the increasing numbers of displaced persons within Kosovo, and other parts of the Federal Republic of Yugoslavia, up to 50,000 of whom the United Nations High Commissioner for Refugees has estimated are without shelter and other basic necessities,

Reaffirming the right of all refugees and displaced persons to return to their homes in safety, and underlining the responsibility of the Federal Republic of Yugoslavia for creating the conditions which allow them to do so,

Condemning all acts of violence by any party, as well as terrorism in pursuit of political goals by any group or individual, and all external support for such activities in Kosovo, including the supply of arms and training for terrorist activities in Kosovo and expressing concern at the reports of continuing violations of the prohibitions imposed by resolution 1160 (1998),

Deeply concerned by the rapid deterioration in the humanitarian situation throughout Kosovo, alarmed at the impending humanitarian catastrophe as described in the report of the Secretary-General, and emphasizing the need to prevent this from happening,

Deeply concerned also by reports of increasing violations of human rights and of international humanitarian law, and emphasizing the need to ensure that the rights of all inhabitants of Kosovo are respected,

Reaffirming the objectives of resolution 1160 (1998), in which the Council expressed support for a peaceful resolution of the Kosovo problem which would include an enhanced status for Kosovo, a substantially greater degree of autonomy, and meaningful self-administration.

Reaffirming also the commitment of all Member States to the sovereignty and territorial integrity of the Federal Republic of Yugoslavia,

Affirming that the deterioration of the situation in Kosovo, Federal Republic of Yugoslavia, constitutes a threat to peace and security in the region,

Acting under Chapter VII of the Charter of the United Nations,

1. Demands that all parties, groups and individuals immediately cease hostilities and maintain a ceasefire in Kosovo, Federal Republic of Yugoslavia, which would enhance the prospects for a meaningful dialogue between the authorities of the Federal Republic of Yugoslavia and the Kosovo Albanian leadership and reduce the risks of a humanitarian catastrophe;
2. Demands also that the authorities of the Federal Republic of Yugoslavia and the Kosovo Albanian leadership take immediate steps to improve the humanitarian situation and to avert the impending humanitarian catastrophe;
3. Calls upon the authorities in the Federal Republic of Yugoslavia and the Kosovo Albanian leadership to enter immediately into a meaningful dialogue without preconditions and with international involvement, and to a clear timetable, leading to an end of the crisis and to a negotiated political

solution to the issue of Kosovo, and welcomes the current efforts aimed at facilitating such a dialogue;

4. Demands further that the Federal Republic of Yugoslavia, in addition to the measures called for under resolution 1160 (1998), implement immediately the following concrete measures towards achieving a political solution to the situation in Kosovo as contained in the Contact Group statement of 12 June 1998:

(a) cease all action by the security forces affecting the civilian population and order the withdrawal of security units used for civilian repression;

(b) enable effective and continuous international monitoring in Kosovo by the European Community Monitoring Mission and diplomatic missions accredited to the Federal Republic of Yugoslavia, including access and complete freedom of movement of such monitors to, from and within Kosovo unimpeded by government authorities, and expeditious issuance of appropriate travel documents to international personnel contributing to the monitoring;

(c) facilitate, in agreement with the UNHCR and the International Committee of the Red Cross (ICRC), the safe return of refugees and displaced persons to their homes and allow free and unimpeded access for humanitarian organizations and supplies to Kosovo;

(d) make rapid progress to a clear timetable, in the dialogue referred to in paragraph 3 with the Kosovo Albanian community called for in resolution 1160 (1998), with the aim of agreeing confidence-building measures and finding a political solution to the problems of Kosovo;

5. Notes, in this connection, the commitments of the President of the Federal Republic of Yugoslavia, in his joint statement with the President of the Russian Federation of 16 June 1998:

(a) to resolve existing problems by political means on the basis of equality for all citizens and ethnic communities in Kosovo;

(b) not to carry out any repressive actions against the peaceful population;

(c) to provide full freedom of movement for and ensure that there will be no restrictions on representatives of foreign States and international institutions accredited to the Federal Republic of Yugoslavia monitoring the situation in Kosovo;

(d) to ensure full and unimpeded access for humanitarian organizations, the ICRC and the UNHCR, and delivery of humanitarian supplies;

(e) to facilitate the unimpeded return of refugees and displaced persons under programmes agreed with the UNHCR and the ICRC, providing State aid for the reconstruction of destroyed homes,

and calls for the full implementation of these commitments;

/...

6. Insists that the Kosovo Albanian leadership condemn all terrorist action, and emphasizes that all elements in the Kosovo Albanian community should pursue their goals by peaceful means only;
7. Recalls the obligations of all States to implement fully the prohibitions imposed by resolution 1160 (1998);
8. Endorses the steps taken to establish effective international monitoring of the situation in Kosovo, and in this connection welcomes the establishment of the Kosovo Diplomatic Observer Mission;
9. Urges States and international organizations represented in the Federal Republic of Yugoslavia to make available personnel to fulfil the responsibility of carrying out effective and continuous international monitoring in Kosovo until the objectives of this resolution and those of resolution 1160 (1998) are achieved;
10. Reminds the Federal Republic of Yugoslavia that it has the primary responsibility for the security of all diplomatic personnel accredited to the Federal Republic of Yugoslavia as well as the safety and security of all international and non-governmental humanitarian personnel in the Federal Republic of Yugoslavia and calls upon the authorities of the Federal Republic of Yugoslavia and all others concerned in the Federal Republic of Yugoslavia to take all appropriate steps to ensure that monitoring personnel performing functions under this resolution are not subject to the threat or use of force or interference of any kind;
11. Requests States to pursue all means consistent with their domestic legislation and relevant international law to prevent funds collected on their territory being used to contravene resolution 1160 (1998);
12. Calls upon Member States and others concerned to provide adequate resources for humanitarian assistance in the region and to respond promptly and generously to the United Nations Consolidated Inter-Agency Appeal for Humanitarian Assistance Related to the Kosovo Crisis;
13. Calls upon the authorities of the Federal Republic of Yugoslavia, the leaders of the Kosovo Albanian community and all others concerned to cooperate fully with the Prosecutor of the International Tribunal for the Former Yugoslavia in the investigation of possible violations within the jurisdiction of the Tribunal;
14. Underlines also the need for the authorities of the Federal Republic of Yugoslavia to bring to justice those members of the security forces who have been involved in the mistreatment of civilians and the deliberate destruction of property;
15. Requests the Secretary-General to provide regular reports to the Council as necessary on his assessment of compliance with this resolution by the authorities of the Federal Republic of Yugoslavia and all elements in the Kosovo Albanian community, including through his regular reports on compliance with resolution 1160 (1998);

16. Decides, should the concrete measures demanded in this resolution and resolution 1160 (1998) not be taken, to consider further action and additional measures to maintain or restore peace and stability in the region;

17. Decides to remain seized of the matter.

PRODUCTIE 2

Security Council

Distr.
GENERAL

S/RES/1160 (1998)
31 March 1998

RESOLUTION 1160 (1998)

Adopted by the Security Council at its 3868th meeting,
on 31 March 1998

The Security Council,

Noting with appreciation the statements of the Foreign Ministers of France, Germany, Italy, the Russian Federation, the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and the United States of America (the Contact Group) of 9 and 25 March 1998 (S/1998/223 and S/1998/272), including the proposal on a comprehensive arms embargo on the Federal Republic of Yugoslavia, including Kosovo,

Welcoming the decision of the Special Session of the Permanent Council of the Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE) of 11 March 1998 (S/1998/246),

Condemning the use of excessive force by Serbian police forces against civilians and peaceful demonstrators in Kosovo, as well as all acts of terrorism by the Kosovo Liberation Army or any other group or individual and all external support for terrorist activity in Kosovo, including finance, arms and training,

Noting the declaration of 18 March 1998 by the President of the Republic of Serbia on the political process in Kosovo and Metohija (S/1998/250),

Noting also the clear commitment of senior representatives of the Kosovar Albanian community to non-violence,

Noting that there has been some progress in implementing the actions indicated in the Contact Group statement of 9 March 1998, but stressing that further progress is required,

Affirming the commitment of all Member States to the sovereignty and territorial integrity of the Federal Republic of Yugoslavia,

Acting under Chapter VII of the Charter of the United Nations,

1. Calls upon the Federal Republic of Yugoslavia immediately to take the further necessary steps to achieve a political solution to the issue of Kosovo through dialogue and to implement the actions indicated in the Contact Group statements of 9 and 25 March 1998;
2. Calls also upon the Kosovar Albanian leadership to condemn all terrorist action, and emphasizes that all elements in the Kosovar Albanian community should pursue their goals by peaceful means only;
3. Underlines that the way to defeat violence and terrorism in Kosovo is for the authorities in Belgrade to offer the Kosovar Albanian community a genuine political process;
4. Calls upon the authorities in Belgrade and the leadership of the Kosovar Albanian community urgently to enter without preconditions into a meaningful dialogue on political status issues, and notes the readiness of the Contact Group to facilitate such a dialogue;
5. Agrees, without prejudging the outcome of that dialogue, with the proposal in the Contact Group statements of 9 and 25 March 1998 that the principles for a solution of the Kosovo problem should be based on the territorial integrity of the Federal Republic of Yugoslavia and should be in accordance with OSCE standards, including those set out in the Helsinki Final Act of the Conference on Security and Cooperation in Europe of 1975, and the Charter of the United Nations, and that such a solution must also take into account the rights of the Kosovar Albanians and all who live in Kosovo, and expresses its support for an enhanced status for Kosovo which would include a substantially greater degree of autonomy and meaningful self-administration;
6. Welcomes the signature on 23 March 1998 of an agreement on measures to implement the 1996 Education Agreement, calls upon all parties to ensure that its implementation proceeds smoothly and without delay according to the agreed timetable and expresses its readiness to consider measures if either party blocks implementation;
7. Expresses its support for the efforts of the OSCE for a peaceful resolution of the crisis in Kosovo, including through the Personal Representative of the Chairman-in-Office for the Federal Republic of Yugoslavia, who is also the Special Representative of the European Union, and the return of the OSCE long-term missions;
8. Decides that all States shall, for the purposes of fostering peace and stability in Kosovo, prevent the sale or supply to the Federal Republic of Yugoslavia, including Kosovo, by their nationals or from their territories or using their flag vessels and aircraft, of arms and related matériel of all types, such as weapons and ammunition, military vehicles and equipment and spare parts for the aforementioned, and shall prevent arming and training for terrorist activities there;
9. Decides to establish, in accordance with rule 28 of its provisional rules of procedure, a committee of the Security Council, consisting of all the

members of the Council, to undertake the following tasks and to report on its work to the Council with its observations and recommendations:

(a) to seek from all States information regarding the action taken by them concerning the effective implementation of the prohibitions imposed by this resolution;

(b) to consider any information brought to its attention by any State concerning violations of the prohibitions imposed by this resolution and to recommend appropriate measures in response thereto;

(c) to make periodic reports to the Security Council on information submitted to it regarding alleged violations of the prohibitions imposed by this resolution;

(d) to promulgate such guidelines as may be necessary to facilitate the implementation of the prohibitions imposed by this resolution;

(e) to examine the reports submitted pursuant to paragraph 12 below;

10. Calls upon all States and all international and regional organizations to act strictly in conformity with this resolution, notwithstanding the existence of any rights granted or obligations conferred or imposed by any international agreement or of any contract entered into or any license or permit granted prior to the entry into force of the prohibitions imposed by this resolution, and stresses in this context the importance of continuing implementation of the Agreement on Subregional Arms Control signed in Florence on 14 June 1996;

11. Requests the Secretary-General to provide all necessary assistance to the committee established by paragraph 9 above and to make the necessary arrangements in the Secretariat for this purpose;

12. Requests States to report to the committee established by paragraph 9 above within 30 days of adoption of this resolution on the steps they have taken to give effect to the prohibitions imposed by this resolution;

13. Invites the OSCE to keep the Secretary-General informed on the situation in Kosovo and on measures taken by that organization in this regard;

14. Requests the Secretary-General to keep the Council regularly informed and to report on the situation in Kosovo and the implementation of this resolution no later than 30 days following the adoption of this resolution and every 30 days thereafter;

15. Further requests that the Secretary-General, in consultation with appropriate regional organizations, include in his first report recommendations for the establishment of a comprehensive regime to monitor the implementation of the prohibitions imposed by this resolution, and calls upon all States, in particular neighbouring States, to extend full cooperation in this regard;

16. Decides to review the situation on the basis of the reports of the Secretary-General, which will take into account the assessments of, inter alia, the Contact Group, the OSCE and the European Union, and decides also to reconsider the prohibitions imposed by this resolution, including action to terminate them, following receipt of the assessment of the Secretary-General that the Government of the Federal Republic of Yugoslavia, cooperating in a constructive manner with the Contact Group, have:

(a) begun a substantive dialogue in accordance with paragraph 4 above, including the participation of an outside representative or representatives, unless any failure to do so is not because of the position of the Federal Republic of Yugoslavia or Serbian authorities;

(b) withdrawn the special police units and ceased action by the security forces affecting the civilian population;

(c) allowed access to Kosovo by humanitarian organizations as well as representatives of Contact Group and other embassies;

(d) accepted a mission by the Personal Representative of the OSCE Chairman-in-Office for the Federal Republic of Yugoslavia that would include a new and specific mandate for addressing the problems in Kosovo, as well as the return of the OSCE long-term missions;

(e) facilitated a mission to Kosovo by the United Nations High Commissioner for Human Rights;

17. Urges the Office of the Prosecutor of the International Tribunal established pursuant to resolution 827 (1993) of 25 May 1993 to begin gathering information related to the violence in Kosovo that may fall within its jurisdiction, and notes that the authorities of the Federal Republic of Yugoslavia have an obligation to cooperate with the Tribunal and that the Contact Group countries will make available to the Tribunal substantiated relevant information in their possession;

18. Affirms that concrete progress to resolve the serious political and human rights issues in Kosovo will improve the international position of the Federal Republic of Yugoslavia and prospects for normalization of its international relationships and full participation in international institutions;

19. Emphasizes that failure to make constructive progress towards the peaceful resolution of the situation in Kosovo will lead to the consideration of additional measures;

20. Decides to remain seized of the matter.

PRODUCTIE 3

BRIEF VAN DE MINISTERS VAN BUITENLANDSE ZAKEN EN VAN DEFENSIE

Aan de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal

's-Gravenhage, 8 oktober 1998

Sinds resolutie 1199 van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties werd aangenomen op 23 september jl. is het gebruik van geweld met name door Servische leger- en politie-eenheden in Kosovo doorgegaan. Zo maakt de Secretaris-Generaal van de VN, Kofi Annan, in zijn rapport over de situatie in Kosovo van 3 oktober, waarvan u afschrift is toegegaan, melding van gruweldaden in Gornje Obrinje en in de streek van Golubovac. Vele duizenden mensen zijn in de laatste weken als gevolg van deze terreurcampagnes gevlucht of uit hun huizen verjaagd, terwijl hun have en goed werd vernietigd, geplunderd en verbrand. Zij voegen zich bij de meer dan 200 000 ontheemden in Kosovo en de 80 000 vluchtelingen in de buurlanden en andere delen van Servië. Met de winter voor de deur stevent Kosovo af op een humanitaire ramp.

Op dinsdagavond 6 oktober heeft de Veiligheidsraad geconcludeerd – de persverklaring van de voorzitter van de VR ging u toe – dat er nog steeds geen sprake is van naleving van resolutie 1199: de militaire activiteit lijkt te zijn verminderd, er is de afgelopen dagen sprake van terugtrekkende troepenbewegingen, maar de gewapende presentie van de FRJ in Kosovo blijft aanzienlijk en operaties van de veiligheidspolitie zijn niet gestopt.

President Milosevic blijft ondanks de voortdurende druk die de internationale gemeenschap op hem uitoefent tot op heden volharden in zijn weigering om te voldoen aan resolutie 1199. Nu aan de diplomatieke initiatieven van de laatste maanden en dagen thans ook nadrukkelijk de mogelijkheid van het gebruik van militaire middelen door de NAVO wordt toegevoegd, lijkt het tot President Milosevic door te dringen dat de internationale gemeenschap bereid is haar eisen kracht bij te zetten. Ervaringen met toezeggingen van Milosevic in het verleden dwingen tot waakzaamheid. De internationale druk dient dan ook onverminderd te worden voortgezet.

Wij hebben de Tweede Kamer steeds geïnformeerd over de stappen ter opvoering van de druk op Milosevic en over de voorbereidingen door de NAVO van mogelijke militaire acties. Tijdens het Algemeen Overleg met de Kamer op 1 oktober hebben wij er ook nadrukkelijk op gewezen dat dit ertoe zou kunnen leiden dat Nederlandse eenheden worden betrokken bij militaire acties van de NAVO tegen de FRJ.

Bij alle overwegingen in deze brief staat voorop dat alles op alles moet worden gezet om een politieke oplossing te bereiken. De bemiddelingspogingen van de Amerikaanse ambassadeur Holbrooke en de Russische minister Ivanov en vele andere internationale initiatieven – ook van de OVSE – zijn erop gericht president Milosevic ertoe te bewegen resolutie 1199 onverkort uit te voeren. Maar indien deze blijft weigeren tegemoet te komen aan de eisen die de internationale gemeenschap aan hem stelt, komt er een moment waarop de noodzaak zich aandient deze eisen – ook met militaire middelen – af te dwingen.

Nu dit moment – zoals het er thans naar uitziet – naderbij komt, stelt de Nederlandse regering vast dat blijvende weigering om resolutie 1199 uit te voeren, militair optreden in voldoende mate legitimeert. De eisen die de VR in resolutie 1199 stelt zijn gebaseerd op hoofdstuk VII van het Handvest van de VN. Dit betekent dat de situatie in Kosovo, vanwege de gevolgen voor de regionale vrede en veiligheid, door de internationale gemeenschap niet langer als een interne aangelegenheid van de FRJ wordt beschouwd.

In het licht van de kritiek van de Russische Federatie is het, mede gelet het belang van goede relaties tussen NAVO en de RF in de Permanente Gemeenschappelijke Raad, noodzakelijk dat alle lijnen met Moskou open blijven.

Daarom wordt de RF door de NAVO voortdurend over alle te nemen stappen geïnformeerd, opdat Rusland niet voor verrassingen en voldongen feiten wordt geplaagd. Daarop is ook de inspanning van de Secretaris-Generaal van de NAVO, Solana, gericht.

Tegen deze achtergrond zal de NAVO-raad in de komende dagen waarschijnlijk een besluit nemen tot machtiging van de militaire autoriteiten van de NAVO een zogeheten Activation Order (ACTORD) voor luchtacties tegen de FRJ uit te vaardigen. Hierna worden de beschikbaar gestelde middelen overgedragen aan de NAVO-commandant, uiteraard steeds onder politieke controle van de NAVO-raad.

Militair optreden is alleen aan de orde wanneer alle politieke en diplomatieke middelen zijn uitgeput. Indien militaire middelen worden ingezet, zijn deze gericht, in het brede proces van internationale inspanningen, op het bereiken van de politiek-strategische hoofddoelstelling. Eventueel noodzakelijke militaire actie beoogt derhalve prompte naleving van resolutie 1199. Het gaat niet om een strafexpeditie.

Dit is in overeenstemming met het Toetsingskader, waarin ook wordt verwezen naar de motie Van Traa van 27 juni 1991 (21 991, nr. 26). Het Toetsingskader vermeldt dat «ook grove schending van de rechten van de mens, zoals genocide, reden kan zijn voor militair ingrijpen van de internationale gemeenschap». De motie Van Traa sprak uit dat militair optreden mogelijk is in internationaal verband «ter afwending van grootscheepse en massale schending van de elementaire mensenrechten in het kader van een humanitaire noodoperatie».

Nederland heeft, zoals u bekend, zestien F-16 vliegtuigen ter beschikking gesteld, waarvan acht reeds in Villafranca zijn. Een deel van de F-16's is

gemoderniseerd in het kader van de zogeheten «Midlife Update». Afhankelijk van de duur en intensiteit van de luchtacties kan de NAVO hierop een beroep doen. De F-16's worden ingezet door het NAVO-luchtverkeersleidingscentrum (Combined Air Operations Center) in Vicenza dat deel uitmaakt van de geïntegreerde commandostructuur van de NAVO. Daarmee is een heldere commandostructuur verzekerd en ook afstemming met SFOR: beide operaties staan onder bevel van dezelfde NAVO-commandant. De inzet van F-16's brengt de uitvoering van (NAVO-)taken in Bosnië-Herzegovina niet in gevaar. Voorts heeft Nederland tankercapaciteit ter beschikking gesteld in de vorm van twee KDC-10's. De vliegers beschikken over duidelijke Rules of Engagement (RoE's).

De uitvoering van de eventuele operatie, waaraan het merendeel van de NAVO-landen deelneemt, wordt geautoriseerd door de NAVO-Raad. De intensiteit en duur van de luchtaanvallen zijn afhankelijk van de reactie van Milosevic. In de planning is een aantal fasen voorzien, waarin verschillende militaire doelen kunnen worden aangevallen. Iedere volgende fase zal pas worden uitgevoerd na toestemming van de NAVO-Raad.

De regering is zich terdege bewust van de risico's die verbonden zijn aan een militair optreden tegen de FRJ. Tegenacties kunnen niet op voorhand worden uitgesloten. In verband hiermee is de waakzaamheid van alle SFOR-eenheden in Bosnië-Herzegovina verhoogd. Inmiddels is ook een negatief reisadvies voor de FRJ gegeven. De Nederlanders aldaar is in overweging gegeven het land te verlaten. Een aantal ambassade-medewerkers en familieleden van ambassade-medewerkers heeft inmiddels de FRJ verlaten. Ook aan de veiligheid van Nederlandse waarnemers bij KDOM en ECMM wordt aandacht gegeven. Alles is erop gericht door middel van uitvoering van resolutie 1199 – al dan niet militair afdwongen – te komen tot beëindiging van de gewelddadigheden in Kosovo, waardoor ontheemden voldoende vertrouwen krijgen om terug te keren naar hun woonplaats en een gunstig klimaat voor onderhandelingen tussen de partijen kan ontstaan. Vertrouwen ontstaat pas als er een verifieerbaar staakt-het-vuren is. Op enig moment zal op de naleving van een dergelijk staakt-het-vuren moeten worden toegezien. Internationale humanitaire hulp zal moeten worden ondersteund.

Het is waarschijnlijk dat hiervoor een internationale aanwezigheid op de grond vereist zal zijn. Een beslissing over deelname van Nederland aan de eventuele uitzending van grondtroepen is voor wat betreft Nederland pas aan de orde wanneer duidelijkheid bestaat over de dan geldende omstandigheden. In ieder geval is militaire deelname ondenkbaar indien deze niet zou zijn gelegitimeerd door een nieuwe resolutie van de Veiligheidsraad; voorts is deelname van Amerikaanse grondeenheden een voorwaarde. Uiteraard zal bij eventuele inzet maximale aandacht worden gegeven aan de veiligheid van Nederlandse eenheden. Vervolgens zullen ook alle andere aspecten uit het Toetsingskader moeten worden gewogen. De Kamer zal hierbij volgens het Toetsingskader worden betrokken.

Wat betreft eventuele Nederlandse deelname aan luchtacties, heeft de Nederlandse regering besloten dat een dergelijke participatie verantwoord is indien, naast de in deze brief vermelde elementen van het Toetsingskader, ook aan de volgende voorwaarden wordt voldaan. Het moet duidelijk zijn dat een besluit tot ACTORD door de gehele NAVO wordt ondersteund en dat een zo groot mogelijke meerderheid van de bondgenoten ook actief aan de operaties meedoet. Dit impliceert dat er binnen de NAVO overeenstemming moet bestaan over de legitimiteit van een

militair optreden. In alle achtereenvolgende fasen moet maximaal gebruik worden gemaakt van alle denkbare diplomatieke – o.a. ook van de OVSE – en politieke middelen om tot een vreedzame implementatie van resolutie 1199 te komen. Ook zal gedurende het gehele proces een voortdurende politieke controle op elke individuele fase van eventueel militair optreden gegarandeerd moeten zijn en zal men zich in elke fase rekenschap moeten geven van de gevolgen en de implicaties voor besluitvorming over de volgende fase(n). Het besluit van de Nederlandse regering om in de NAVO-raad akkoord te gaan met een machtiging tot ACTORD en eventueel daarop volgende Nederlandse deelname aan luchtacties, is dus gebonden aan de hierboven genoemde voorwaarden.

De regering stond – en staat – voor een zware afweging, waarbij zij uw Kamer in opeenvolgende ontwikkelingen steeds nauw heeft betrokken. Aan militaire acties zijn onmiskenbaar risico's verbonden, met name ook voor de Nederlandse militairen. De regering zal deze risico's zorgvuldig blijven wegen en zoveel mogelijk waarborgen dat een eventueel optreden van Nederlandse militairen verantwoord is. Maar de onaanvaardbare schending van fundamentele mensenrechten dwingt de internationale gemeenschap tot steeds zwaardere drukmiddelen teneinde een politieke oplossing te bereiken.

De Minister van Buitenlandse Zaken,
J. J. van Aartsen

De Minister van Defensie,
F. H. G. de Grave

PRODUCTIE 4

(los bijgevoegd)

PRODUCTIE 5

Ministry of Foreign Affairs

The Hague

1

THE NETHERLANDS GOVERNMENT,

Having regard to Resolution 49-75K adopted on 15 December 1994 by the General Assembly of the United Nations, whereby the General Assembly decided to request the International Court of Justice urgently to give an advisory opinion on the following question:

"Is the threat or use of nuclear weapons in any circumstance permitted under international law?";

Having regard to the Order of the Court of 1 February 1995, by which the Court designated 20 June 1995 as the time-limit within which written statements might be submitted to the Court by the United Nations and by States which are entitled to appear before the Court, in accordance with Article 66(2) of the Statute of the Court;

Having regard to the fact that the Netherlands is a member State of the United Nations and by virtue of Article 92 of the Charter of the United Nations also a party to the Statute of the Court;

Wishing to avail itself of the opportunity given by the Court's Order of 1 February 1995 to States entitled to appear before the Court to make a written statement on the above-mentioned request by the General Assembly of the United Nations for an advisory opinion from the Court;

Has the honour to present the following statement:

I OBSERVATIONS ON THE COMPETENCE OF THE GENERAL ASSEMBLY OF THE UNITED NATIONS TO REQUEST, AND ON THE COMPETENCE AND DISCRETION OF THE COURT TO GIVE, THE ADVISORY OPINION

1. According to Article 96 of the Charter of the United Nations

"(1) The General Assembly or the Security Council may request the International Court of Justice to give an advisory opinion on any legal question.
(2)" (Emphasis added)

2. According to Article 65 of the Statute of the International Court of Justice which forms an integral part of the UN Charter:

"(1) The court may give an advisory opinion on any legal question at the request of whatever body may be authorized by or in accordance with the Charter of the United Nations to make such a request.
(2)" (emphasis added)

3. While Article 96 of the UN Charter determines who is competent to request an advisory opinion from the Court, Article 65(1) of the Court's Statute determines the competence of the Court to give an advisory opinion. According to Article 96(1) of the UN Charter only the UN General Assembly or Security Council may request the Court to give an advisory opinion on any legal question.

4. The question submitted to the Court for an advisory opinion concerns the permissibility of the threat or use of nuclear weapons in any circumstance under international law, and therefore constitutes a legal question.

5. In the opinion of the Netherlands Government, the General Assembly of the United Nations must be deemed competent to request an advisory opinion on the question submitted to the Court.
6. If the Court considers the General Assembly of the United Nations competent to request, and itself competent to give, the advisory opinion concerned, the Netherlands Government would nevertheless draw attention to the fact that the Court's power to give advisory opinions is a discretionary one. As stated by the Court itself in the Peace Treaties case (ICJ Rep. 1950, p. 71):

"Article 65 of the Statute is permissive. It gives the Court the power to examine whether the circumstances of the case are of such a character as should lead it to decline to answer the Request".

7. Although the Netherlands Government is in general very much in favour of the exercise by the Court of its competence to give advisory opinions, it believes that there are good policy reasons why, in this particular case, the Court should decide to abstain from giving the advisory opinion requested.
8. The Netherlands Government attaches great value to the Non-Proliferation Treaty (NPT), the operation of which has been indefinitely extended by the NPT conference on May 11 1995 in New York. By their decision to extend this treaty indefinitely, the parties to the treaty reaffirmed the importance of this treaty as the international instrument for preventing the proliferation of nuclear weapons.
9. The universal application of the norm provided by the NPT has recently been enhanced by the accession to the treaty of a number of states, making the NPT one of the treaties with the most universal adherence.

10. As is well known, the Non-Proliferation Treaty acknowledges the legality of the possession of nuclear weapons by certain States, i.e. the five recognized nuclear weapon States, while other States parties to the treaty have undertaken not to develop or otherwise acquire nuclear weapons (Article II of the NPT).
11. A judgment of the Court declaring the threat or use of nuclear weapons illegal might jeopardize the operation of the Non-Proliferation Treaty. On the other hand, a judgment of the Court declaring the threat or use of nuclear weapons legal might induce a number of States to withdraw their support for the treaty or encourage other States to refrain from acceding to the treaty, thereby undermining its universal application.
12. Another important provision of the NPT regards disarmament. In Article VI of the NPT each of the NPT parties undertakes to pursue negotiations in good faith on effective measures relating to cessation of the nuclear arms race at an early date and to nuclear disarmament. This undertaking has guided the international community in its disarmament efforts, and was reconfirmed during the recently held NPT conference.
13. The Netherlands Government believes that the risks involved in the threat or use of nuclear weapons will be more effectively countered by further negotiations in the field of disarmament and non-proliferation of nuclear weapons, in line with the provisions of the NPT. Any judgment of the Court in reply to the request submitted by the General Assembly would create a real danger of undermining the ongoing process of nuclear non-proliferation and disarmament.

II OBSERVATIONS ON THE MERITS OF THE LEGAL QUESTION SUBMITTED TO THE COURT FOR AN ADVISORY OPINION

14. Should the Court decide to consider admissible the request of the General

Assembly of the United Nations for an advisory opinion contained in UNGA Res. 49/75K of 15 December 1994 and should the Court be willing to examine the merits of the legal question submitted by the General Assembly, the Netherlands Government would like to make the following observations.

15. The legal question submitted by the General Assembly is couched in extremely general terms, i.e. "Is the threat or use of nuclear weapons in any circumstance permitted under international law?" Theoretically this question could be answered either in the negative or in the affirmative. An answer in the negative would mean that the threat or use of nuclear weapons would under no circumstances be permitted under international law and hence be unlawful per se under international law. An answer in the affirmative would mean that there would be at least certain circumstances under which the threat or use of nuclear weapons would be permitted and hence not unlawful under international law. It is clear that a rejection of the first answer necessarily implies the acceptance of the second answer. Moreover, it should be kept in mind that the request for the advisory opinion submitted by the General Assembly to the Court does not compel the Court to give an answer to the question of under what circumstances, if any, the threat or use of nuclear weapons would be permitted under international law.

16. As already observed in the statement made by the Netherlands Government in connection with the request for an advisory opinion submitted to the Court by the Forty-sixth World Health Assembly of the WHO in its resolution WHA 46.40 of 14 May 1993, the question of the illegality of the use of nuclear weapons put in general terms - i.e. the question of whether the use of nuclear weapons would in all circumstances be unlawful - can only be answered in the negative. As already indicated above such a negative answer to the request for an advisory opinion submitted by the WHA implies necessarily a positive

answer to the request for an advisory opinion submitted by the General Assembly of the United Nations. Henceforth the legal reasoning set forth by the Netherlands Government in respect of the WHA request for an advisory opinion can be followed likewise in respect of the request for an advisory opinion submitted by the General Assembly of the United Nations.

The fact that the WHA request referred merely to "the use of nuclear weapons by a State in war or other armed conflict" while the UNGA request refers to "the threat or use of nuclear weapons in any circumstance" does not lead to a different reply. It may be recalled in this connection that in setting limits on the use of force by member States of the UN - of which the use of nuclear weapons is only one form - Article 2(4) of the UN Charter also sets limits on the threat of such force. Indeed where the use of force is deemed unlawful, the threat of such use of force must, in principle, be deemed equally unlawful.

17. As stated by the Netherlands Government on other occasions - e.g. during the debate in the Netherlands Parliament on the approval of the 1985 Agreement between the Netherlands and the United States on the Stationing of Ground-launched Cruise Missiles in the Netherlands (Treaty Series of the Kingdom of the Netherlands 1985 No. 145) - with regard to the question of the legality or otherwise under international law of the possession or even use of cruise missiles, such possession or even use does not inevitably constitute a violation of the rules or principles of international humanitarian law in armed conflict or of other rules or principles of the jus in bello which more particularly concern the permissibility of certain types of weapons in war or other armed conflict.
18. Thus, according to the Netherlands Government, Article 23(a) of the Hague Regulations respecting the Laws and Customs of War on Land annexed to Convention IV concluded at the 1907 Hague Peace Conference (2 AJIL 1908 Suppl. p. 90), which prohibits the employment

of "poison" or "poisoned weapons" and/or the 1925 Geneva Protocol for the Prohibition of the Use in War of Asphyxiating, Poisonous and other Gases, and of Bacteriological Methods of Warfare (94 LNTS p. 65), which condemns the (first) use of "asphyxiating, poisonous or other gases, and of all analogous liquids, materials or devices" do not entail a prohibition per se of the use of nuclear weapons. Indeed, the use of poison and poisonous gas is generally categorized under chemical warfare and nuclear weapons are usually distinguished from chemical or biological weapons which are the concern of the provisions referred to here. Article 23(a) of the Hague Regulations and the 1925 Geneva Protocol were intended to apply only to weapons whose principal effect was poisonous and not to those where poison was only a secondary effect. It should be noted that the primary effects of the use of nuclear weapons are the enormous blast wave and thermal radiation they produce, effects which are not covered by the said provisions.

19. The Netherlands Government rejects the view that the use of nuclear weapons would be unlawful per se on the grounds that such use would necessarily lead to a violation of the rule laid down in Article 23(e) of the 1907 Hague Regulations which forbids belligerents "to employ arms, projectiles, or material calculated to cause unnecessary suffering" (emphasis added). The question to be raised here is when suffering caused by a certain weapon can reasonably be called "unnecessary".
20. It seems that suffering may be called "unnecessary" when its infliction was not necessary to attain a lawful military advantage or greatly exceeds what could reasonably have been considered necessary to attain that military advantage.
21. The availability of considerably less harmful means to attain the military advantage or the causing of suffering out of proportion to the military advantage to be gained therefore appear to be the essential yardstick for

determining whether the use of certain weapons must be deemed to cause "unnecessary" suffering. This approach has governed the development of rules with regard to means and methods of warfare since 1868.

22. Hence, in the view of the Netherlands, the use of nuclear weapons cannot in abstracto be deemed unlawful. The question of whether a specific use is in contravention of the said obligation cannot therefore be weighed until the exact implications, both at the level of military advantage gained and with regard to the injury caused, are known.
23. The Netherlands Government further wishes to emphasize that the drafting history of the 1977 Additional Protocol I (Int. Com. Red Cross, Protocols Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, Geneva 1977, p. 3) to the 1949 Geneva Conventions (75 UNTS pp. 33, 85, 135 and 287) makes clear the intention of the negotiating States that the rules introduced by that protocol, in so far as they relate to the use of weapons, should not cover warfare with weapons of mass destruction such as nuclear weapons. As the restriction to conventional weapons was not explicitly laid down in that protocol, the Netherlands - like several other parties to the protocol - made a declaration on the occasion of its ratification that it was the understanding of the Netherlands Government that the rules introduced by Protocol I relating to the use of weapons were intended to apply and consequently would apply solely to conventional weapons without prejudice to any other rules of international law applicable to other types of weapons.
24. The drafting history of Additional Protocol I to the 1949 Geneva Conventions, moreover, indicates that in any event the majority of States acknowledged, explicitly or tacitly, that the use of nuclear weapons is not already unlawful per se under international humanitarian law.

25. In this connection the Netherlands Government also wishes to note that a general prohibition of the use of nuclear weapons de lege lata cannot be deduced from UNGA Resolution no. 1653 (XVI) entitled "Declaration on the Prohibition of the Use of Nuclear and Thermo-nuclear Weapons" which was adopted by the General Assembly of the United Nations on 24 November 1961. This resolution which, it is true, declared the use of nuclear weapons illegal, as it would be contrary to the Charter of the United Nations, the rules of international law and the laws of humanity, cannot in the view of the Netherlands Government be considered as embodying an already existing rule or principle of general international law. The very fact that the resolution was adopted with 55 votes for, 20 against (including the nuclear weapon States the United States, Great Britain and France) and 26 abstentions proved the absence of a general opinio juris on the part of States that the use of nuclear weapons is unlawful per se.

UNGA Resolution 2936 (XXVII) on the Non-Use of Force in International Relations and Permanent Prohibition of the Use of Nuclear Weapons, which was adopted by the General Assembly on 29 November 1972 - this time with 73 votes for, 4 against (including China) and 46 abstentions (including France, the United Kingdom and the United States) - inter alia again solemnly declared "the permanent prohibition of the use of nuclear weapons".

Considering the special weight to be attached to the position of the nuclear weapon States among the States voting against or abstaining and the very high number of States which abstained, it would, the Netherlands Government believes, still be very difficult to conclude that the resolution codified or gave rise to a generally recognized rule or principle of international law.

It is also relevant in this connection that the UNGA Resolution 1653 (XVI)

of 1961 referred to above invited the Secretary-General of the United Nations to examine the possibility of a conference being convened where participating States would sign a convention on the prohibition of nuclear weapons, but that this attempt, as well as many later attempts to promote the conclusion of such a convention, remained without success due to disagreement on the matter among States.

26. According to the Netherlands Government the use of nuclear weapons need not - as is sometimes alleged - necessarily amount to genocide in terms of the 1948 Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (45 AJIL 1951 Suppl. p. 7). Indeed, as long as the use of nuclear weapons, or for that matter of any weapons, remains directed at the combatants of the other belligerent and is not directed at the population (which may be considered as a national group) as such, with the intent to destroy that population in whole or in part as such, i.e. whether having the status of combatant or not, there can be no question of genocide within the meaning of the 1948 Genocide Convention.

27. The Netherlands Government is, moreover, of the opinion that the use of nuclear weapons cannot be considered in itself to be in violation of the right to life, as enshrined inter alia in Article 6 of the 1966 International Covenant on Civil and Political Rights (Annex to UNGA Res. 2200 (XXI) of 16 December 1966) or in Article 2 of the 1950 European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (Eur. Treaty Series, No. 5). According to the Netherlands Government, these articles do not create an absolute right to life. Thus, the travaux préparatoires of Article 6 of the International Covenant make clear that, instead of listing the circumstances in which the deprivation of life would not be considered contrary to the right to life, the drafters decided to agree on the formulation that "No one shall be arbitrarily deprived of his life" (emphasis added). One of the instances mentioned in this connection by the drafters as an example of a deprivation of life which is not

arbitrary was "the performance of lawful acts of war". Explicit support for such an exception, as far as Article 2 of the European Convention is concerned, can also be found in Article 15(2) of the European Convention, which provides that "No derogation from Article 2, except in respect of deaths resulting from lawful acts of war ... shall be made under this provision." (emphasis added).

28. The Netherlands Government is aware of the existence of certain treaties which prohibit the deployment of nuclear weapons in Antarctica (1959 Antarctic Treaty, 402 UNTS p. 71), outer space or on celestial bodies (1967 Outer Space Treaty, 610 UNTS p. 205), or on the deep seabed (1971 Treaty on the Prohibition of the Emplacement of Nuclear Weapons and other Weapons of Mass Destruction on the Sea-Bed and the Ocean Floor and in the Subsoil thereof, 995 UNTS p. 115) or most of Latin America and certain adjacent waters and islands (1967 Treaty of Tlatelolco, 634 UNTS p. 326, or its First Protocol, *idem* p. 360), or in certain parts of the South Pacific (1985 Treaty of Rarotonga, 24 ILM 1985 p. 1440, or its First Protocol, 28 ILM 1989 p. 1600), but such treaties impose such obligation only on parties to those treaties and, moreover, - except of the Rarotonga Treaty - only in respect of certain areas. The existence of a general prohibition under general international law on the use of such weapons anywhere cannot be concluded from such treaties. Indeed the contrary conclusion can more readily be deduced from them. The same applies to the 1963 Partial Test Ban Treaty which prohibits the parties from conducting nuclear tests in certain areas (i.e. in the atmosphere, under water or in outer space) but does not purport to restrict their use of nuclear weapons in the course of hostilities.

The Netherlands Government believes that the unlikelihood of a general prohibition of the use of nuclear weapons under existing international law would, also follow from the fact that there are certain treaties which

regulate the possession of nuclear weapons, such as the 1968 Non-Proliferation Treaty referred to above. Indeed, the fact that certain States are permitted, subject to certain conditions at least, to possess nuclear weapons also would seem to be difficult to reconcile with the idea that the use of those weapons is unlawful in itself.

29. The Netherlands Government further believes that even if it were to be assumed that the (first) use of nuclear weapons by a State were unlawful per se under present international law - quod non -, this would not necessarily exclude the permissibility of the use of nuclear weapons by way of belligerent reprisal against an unlawful use of (nuclear) weapons, provided of course the retaliating State observed the conditions set by international law for the taking of lawful reprisals, i.e. satisfies, inter alia, the requirement that the retaliation is proportionate and serves as an ultimum remedium.
30. The view held by the Netherlands Government that existing international law does not in itself prohibit the use of nuclear weapons does not, of course, mean that in the opinion of the Netherlands Government every use of nuclear weapons would necessarily always be lawful.
31. Thus the use of weapons, and hence of nuclear weapons, is permissible only in the case of the lawful exercise of the right of self-defence or under a mandate conferred by the UN Security Council in the exercise of its powers under Chapter VII of the Charter. In this connection it should also be pointed out that the presently existing variety of nuclear weapons creates, in principle, a possibility for States to take necessary and proportionate action with such weapons in self-defence against an armed attack with or without nuclear weapons.
32. Moreover, according to the Netherlands Government, the general principles of international humanitarian law in armed conflict also apply to

the use of nuclear weapons. Two principles, in particular, which form part of that law are the prohibition on making the civilian population as such the target of an attack and the prohibition on attacking military targets if this would cause disproportionate harm to the civilian population. The applicability of general principles of international humanitarian law in armed conflict - among which must also be counted the principle laid down in Article 22 of the 1907 Hague Regulations that the right of a belligerent to adopt means of injuring the enemy is not unlimited - to the use of nuclear weapons was also confirmed as long ago as 1965 in Resolution XXVIII of the 20th International Conference of the Red Cross (Vienna) which was passed unanimously. Consensus on this point was also reached at the diplomatic conference on Additional Protocol I to the 1949 Geneva Conventions.

The Hague, 16 June 1995

PRODUCTIE 6

International covenant
on civil and
political rights

Distr.
RESTRICTED */

CCPR/C/47/D/429/1990
29 April 1993

Original: ENGLISH

HUMAN RIGHTS COMMITTEE
Forty-seventh session

DECISIONS

Communication No. 429/1990

Submitted by: E. Wobbes *et al.*
[represented by counsel]

Alleged victims: The authors

State party: The Netherlands

Date of communication: 19 November 1990 (initial submission)

Documentation references: Prior decisions - Special Rapporteur's rule 91
decision to the State party,
transmitted on 13 February 1991
(not issued in document form)

Date of present decision: 8 April 1993

Decision on admissibility

[See Annex]

*/ All persons handling this document are requested to respect and observe its confidential nature.

ANNEX */

Decision of the Human Rights Committee under the Optional Protocol
to the International Covenant on Civil and Political Rights
- Forty-seventh session -

concerning

Communication No. 429/1990

Submitted by: E.W. *et al.*
(name deleted)

Alleged victims: The authors

State party: The Netherlands

Date of communication: 19 November 1990 (initial submission)

The Human Rights Committee, established under article 28 of the
International Covenant on Civil and Political Rights,

Meeting on 8 April 1993,

Adopts the following:

Decision on admissibility

The background:

1. The authors of the communication are 6,588 citizens of the Netherlands who claim that their rights under article 6 of the International Covenant on Civil and Political Rights have been violated by the Netherlands, because the Netherlands Government agreed to the deployment of cruise missiles fitted with nuclear warheads on Netherlands territory. They are represented by counsel.

*/ Made public by decision of the Human Rights Committee.

WFX0611

P 5 of 11

CCPR/C/47/D/429/1990

Annex

English

Page 2

2.1 At a meeting in Brussels on 12 December 1979, NATO defence and foreign ministers decided to deploy, as part of a plan to upgrade NATO's nuclear capabilities, 108 Pershing II missiles and 464 cruise missiles in the United Kingdom and on the continent. On 1 June 1984, the Netherlands agreed to deploy 48 cruise missiles, to be stationed on a military base near the town of Woensdrecht, if negotiations between the United States of America and the Soviet Union would have failed to produce an arms control agreement by 1 November 1985. A treaty concluded between the Governments of the Netherlands and the United States, on 4 November 1985, formed the legal basis for the deployment of the missiles. Construction work commenced on 26 April 1986 and was completed by November 1987.

2.2 In the mid-1980s the Soviet Union and the United States resumed their negotiations on a reduction of their nuclear arsenals. These negotiations led to the adoption of the Intermediate-Range Nuclear Forces (INF) Treaty on 8 December 1987. While cruise missiles had already been stationed in other European countries, the INF Treaty resulted in the cancellation of the stationing of the cruise missiles at the Woensdrecht base. No cruise missiles have therefore been deployed on Netherlands territory.

2.3 Cruise missiles are offensive weapons with a destructive capacity of 150 to 200 kilotons of trinitrotoluene (TNT), which were intended as so-called "counter-force weapons", entirely integrated into NATO's war-fighting capability. Basing themselves on documentation prepared by the World Health Organization and the United States Army, the authors submit that the use of only one cruise missile would cause the death, from nuclear fallout, of 55 per cent of the population in an area of 120 square kilometres, and 100 per cent fatalities in an area of 90 square kilometres.

2.4 At the beginning of the 1980s, hundreds of thousands of concerned citizens of the Netherlands staged protests and mass demonstrations against the deployment of the cruise missiles. Others, convinced that the possession and possible use of cruise missiles constituted a violation of domestic and/or international law, sought court orders against deployment. A foundation, *Stichting Verbiedt de kruisraketten* ("Ban the Cruise Missiles Foundation") was established and entrusted with the coordination of all activities relating thereto; some 20,000 individuals, the authors among them, accepted to be plaintiffs in a court case against the Government of the Netherlands.

2.5 The authors' case was first heard before the *Arrondissementsrechtbank* (District Court) of The Hague, which, on 20 May 1986, held that it had no jurisdiction to hear the case. The Court of Appeal of The Hague, in its judgement of 30 December 1987, held that it was not for the courts of the Netherlands, but for Parliament, to review treaties to which the Netherlands was a party, with a view to ascertaining whether they were compatible with the State's international obligations. Therefore, the Court of Appeal assumed that the treaty on the basis of which the missiles would be deployed,

CCPR/C/47/D/429/1990

Annex

English

Page 3

was compatible with international law, without further examining the question. The Supreme Court (*Hoge Raad*), in its decision of 10 November 1989, held that the Court of Appeal's reasoning was mistaken; however, after having examined the authors' arguments, it concluded that neither the deployment nor the possible use of cruise missiles, as provided for in the treaty, would constitute a violation of international law.

The complaint:

3.1 The authors claim that the decision of the Government of the Netherlands to deploy the cruise missiles constitutes a violation of article 6 of the Covenant; they argue that a cruise missile base constitutes a target for any military enemy and that the authors could be placed in the position of accessory to a crime against humanity, with regard to the use of cruise missiles. In this connection, they refer to the case law of the European Commission of Human Rights under article 2 of the European Convention on Human Rights and the Human Rights Committee's case law under article 6 of the Covenant.¹ From this case law, they deduce that article 6 places an obligation on States parties actively to protect the life of their citizens and to avert threats to their life.

3.2 In particular, the authors invoke the Committee's General Comment 14[23] on article 6, adopted on 2 November 1984. In this document, the Committee stated that "... the designing, testing, manufacture, possession and deployment of nuclear weapons are among the greatest threats to the right to life which confront mankind today.... The production, testing, possession, deployment and use of nuclear weapons should be prohibited and recognized as crimes against humanity". The authors argue that in actually preparing for the deployment of cruise missiles, the State party has not acted in accordance with the Committee's General Comment, and therefore has violated article 6 of the Covenant.

3.3 The authors concede that the General Comment is of a general nature and that it does not reflect the Committee's view on individual complaints submitted under the Optional Protocol. On the other hand, they consider it relevant that the Committee did not limit itself to the actual use of nuclear weapons but included also forms of preparation for such use; in the present case, it is the preparation for the deployment of nuclear weapons, and the means to keep them ready for use, that is at issue.

¹ Reference is made, *inter alia*, to the Committee's decisions in communications Nos. 84/1981 (*Dermitt Barbato v. Uruguay*), Views adopted on 21 October 1982), 30/1978 (*Bleier v. Uruguay*), Views adopted on 29 March 1982), and 161/1983 (*Herrera Rubio v. Colombia*), Views adopted on 2 November 1987).

CCPR/C/47/D/429/1990

Annex
English
Page 4

3.4 The authors submit that if the use of the term "crimes against humanity" in the General Comment is to have any meaning, it must imply that States parties to the Covenant have the duty to do everything possible to eliminate nuclear weapons. If they participate in the formulation of plans to deploy them, they are guilty of a crime against humanity. The authors recall the origin of this concept in the Charter of the International Military Tribunal (the "Nuremberg Charter"), which, in article 6 (c), enumerates the following crimes against humanity: murder, extermination, enslavement, deportation and other inhumane acts committed against any civilian population. Article 6 of the Charter concludes as follows: "Leaders, organizers, instigators, and accomplices, participating in the formulation or execution of a common plan of conspiracy ... are responsible for all acts performed by any persons in execution of such plan".

3.5 The authors concede that the violations of their rights ceased with the signature of the INF Treaty in December 1987. However, they argue that the Optional Protocol does not require that an alleged violation is still taking place at the moment that the communication is submitted. In this context they submit that the State party never conceded that there had been such a violation; nor did it take any steps with respect to any appropriate remedy. On the contrary, the Government of the Netherlands still allows the stationing of nuclear weapons on its territory and supports a NATO strategy which contemplates resort to nuclear weapons in the event of armed conflict.

3.6 The authors argue that the fact that in the present case thousands of individuals complain collectively about violations of their rights does not turn the communication into an *actio popularis*, since the very nature of the alleged violation affected all the authors simultaneously. In this context, they point to the Committee's Views in communication No. 167/1984,² according to which "[t]here is ... no objection to a group of individuals, who claim to be similarly affected, collectively to submit a communication about alleged breaches of their rights".

3.7 The authors claim that the Government of the Netherlands placed them in a situation where a real risk of a violation of their right under article 6 existed; they consider this sufficient for a finding of a violation by the Committee. In this connection, they point to recent judgements of the European Court of Human Rights³ and the Supreme Court of the Netherlands,⁴ in which it was held that the fact of merely placing someone in a situation where he or she runs a real risk of being exposed to cruel, inhuman and degrading treatment or to the death penalty constitutes a violation of articles 2 and 3 of the European Convention.

² *Ominayak v. Canada*, Views adopted on 26 March 1990, paragraph 32.1.

³ *Soering v. United Kingdom* (1/1989/161/217), judgment of 7 July 1989.

⁴ *Hoge Raad, S. v. the Netherlands*, judgment of 30 March 1990.

WFX0611
CCPR/C/47/D/429/1990
Annex
English
Page 5

3.8 The authors submit that the threat to the right to life was imposed on all of them since the day the conversion of Woensdrecht Air Base to a missile base started, and *a fortiori* after the base was ready to receive the missiles, since it is reasonable to assume that it had by then been added to the list of possible targets for nuclear attacks drawn up by the Warsaw Pact High Command.

3.9 In addition to the claim of past violations of article 6, the authors argue that they continue to be victims of similar violations in respect of the stationing or deployment of other types of nuclear weapons on Netherlands territory. These include nuclear explosives under the control of the Navy, nuclear artillery, the so-called "Lance" missiles and weaponry carried by the nuclear capable F-16 war-planes. All of these arms are stationed on bases throughout the Netherlands, and the authors point out that the characteristics of these weapons are similar to those of the cruise missiles; in particular, the missiles carried by the F-16 plane are designed for use against the same type of targets for which the cruise missiles would have been deployed.

3.10 Since the authors' case was adjudicated by the Supreme Court of the Netherlands, they claim to have exhausted all domestic remedies. They state that the case has not been submitted to another instance of international investigation or settlement.

State party's observations and authors' comments thereon:

4.1 By submission of 12 March 1992 the State party argues that the communication is inadmissible, as the authors cannot be considered to be victims of an alleged violation of the Covenant under article 1 of the Optional Protocol.

4.2 The State party submits that, since the cruise missiles were never actually deployed, no risk of an alleged violation of article 6 of the Covenant has occurred, and therefore the authors cannot claim to have been victims of a violation of this article. In this context, it argues that a mere decision cannot constitute a violation of human rights, if it is not implemented: a violation cannot be claimed if the act which is alleged to be in contravention of a human right does not take place.

4.3 The State party further argues that the communication is an *actio popularis* and as such inadmissible under article 1 of the Optional Protocol. It submits that the interests which any citizen of a State has in not being exposed to the responses of an enemy in armed conflict do not in themselves make that citizen a victim of a violation of article 6 of the Covenant. Moreover, it argues that the authors' contention that they might be called upon to cooperate in some way in deploying or using the cruise missiles is to be rejected as insufficiently plausible.

WFX0611

CCPR/C/47/D/429/1990

Annex
English
Page 6

4.4. The State party finally submits that during the domestic proceedings only the actual stationing of the 48 cruise missiles was at issue. It therefore argues that, as far as the authors contend that the mere decision to deploy cruise missiles was in itself a violation of article 6 of the Covenant, or that the presence of any nuclear weapons of any kind in the Netherlands would be a violation of article 6, domestic remedies have not been exhausted.

5.1 In his comments on the State party's submission counsel argues that the communication fulfils all admissibility criteria as enumerated in the Optional Protocol. He distinguishes between the claim concerning the Woensdrecht cruise missiles and the one regarding other nuclear weapons in the Netherlands. According to counsel, also the second claim should be deemed admissible, although it was not brought before the courts of the Netherlands. He argues that the Supreme Court's ruling in the Cruise Missile case was of a general nature; no different ruling can be expected with regard to the legality of other nuclear weapons, and a recourse to the courts would therefore be ineffective within the meaning of article 5, paragraph 2, of the Optional Protocol.

5.2 Counsel further emphasizes that the allegation does not concern the decision *in abstracto* to deploy cruise missiles, but the implementation of this decision, resulting in the active preparation for deployment. This was also the subject of the domestic proceedings. Even if this were not part of the domestic procedures, counsel argues that this part of the communication should still be declared admissible, since there is no reason to expect that the courts would decide differently with regard to the preparation for deployment than with regard to the deployment itself; therefore effective domestic remedies are said not to exist.

5.3 Counsel stresses that the communication was submitted on behalf of 6,588 individuals, who all claim to be victims of a violation of their human rights by the Netherlands. To consider the communication inadmissible as an *actio popularis*, because many individuals claim to be similarly affected by a violation, would render the Covenant meaningless for the consideration of large-scale violations of its provisions.

5.4 As regards the State party's argument that the authors cannot be considered victims of an alleged violation, counsel argues that this question should be examined on the merits, since it regards the scope and content of the Covenant. In this connection, counsel claims that, in respect of the alleged violation of article 6 of the Covenant, there is no relevant difference between the preparation of the Woensdrecht base for the deployment of cruise missiles and their actual deployment. Counsel submits that he can make available to the Committee statements of the authors, in which they explain how they were individually affected by the State party's cooperation with the deployment.

5.5 Counsel reiterates that the effects of the (preparation of the) deployment of nuclear weapons are real enough to be seriously feared, because it renders the site a target for possible nuclear attacks. In this connection, counsel argues that a real risk of a treatment that would violate the Covenant, can by itself already constitute a violation of the Covenant. According to counsel, in the interpretation of article 6 of the Covenant, a difference should be made between conventional and nuclear weapons. The authors claim that they do not have to accept the risk of being exposed to the response of an enemy when this risk is created by acts which are in themselves a violation of international law, and that this risk *in casu* gives rise to a violation of article 6. In this connection, counsel cites the Committee's decision in communication No. 35/1978.⁶

5.6 In reply to the State party's argument that the authors' contention that they might be called upon to cooperate in deploying or using the cruise missiles is not plausible, counsel refers to article 97 of the Constitution of the Netherlands, under which every citizen of the Netherlands can be required to participate in maintaining the independence of the kingdom and in the defence of its territory.

Issues and proceedings before the Committee:

6.1 Before considering any claim contained in a communication, the Human Rights Committee must, in accordance with rule 87 of its rules of procedure, decide whether or not it is admissible under the Optional Protocol to the Covenant.

6.2 The authors claim that the State party's preparations for the deployment of cruise missiles in Woensdrecht and the presence in the Netherlands of other nuclear weapons violate their rights under article 8 of the Covenant. The Committee recalls in this context its second General Comment on article 6, where it observed that "the designing, testing, manufacture, possession and deployment of nuclear weapons are among the greatest threats to the right to life which confront mankind today".⁶ At the same time, the Committee notes that the procedure laid down in the Optional Protocol was not designed for conducting public debate over matters of public policy, such as support for disarmament and issues concerning nuclear and other weapons of mass destruction.

⁶ S. Aumeerruddy-Cziffra *e.a.* v. Mauritius, Views adopted on 9 April 1981.

⁶ General Comment 14[23], adopted on 2 November 1984.

WFXU611

CCPR/C/47/D/429/1990

Annex
English
Page 8

6.3 The Committee has considered the claim of the State party that the communication is in fact an *actio popularis*. The Committee notes that, provided each of the authors is a victim within the meaning of article 1 of the Optional Protocol, nothing precludes large numbers of persons from bringing a case under the Optional Protocol. The mere fact of large numbers of petitioners does not render their communication an *actio popularis*, and the Committee finds that the communication does not fail on this ground.

6.4 The Committee next considers whether the authors are victims within the meaning of the Optional Protocol. For a person to claim to be a victim of a violation of a right protected by the Covenant, he or she must show either that an act or an omission of a State party has already adversely affected his or her enjoyment of such right, or that such an effect is imminent, for example on the basis of existing law and/or judicial or administrative decision or practice. The issue in this case is whether the preparation for the deployment or the actual deployment of nuclear weapons presented the authors with an existing or imminent violation of their right to life, specific to each of them. The Committee finds that the preparations for deployment of cruise missiles between 1 June 1984 and 8 December 1987 and the continuing deployment of other nuclear weapons in the Netherlands did not, at the relevant period of time, place the authors in the position to claim to be victims whose right to life was then violated or under imminent prospect of violation. Accordingly, after careful examination of the arguments and materials before it, the Committee finds that the authors cannot claim to be victims within the meaning of article 1 of the Optional Protocol.

7. The Human Rights Committee therefore decides:

- (a) That the communication is inadmissible under article 1 of the Optional Protocol;
- (b) That this decision shall be communicated to the State party, to the authors and to their counsel.

[Done in English, French and Spanish, the English text being the original version.]

PRODUCTIE 7

HARVARD STUDY TEAM REPORT

INHOUDSTAFEL

Inleiding

I) Sterftcijfers en ziektecijfers

II) De werking van het medisch systeem

III) De sanitaire toestand: de zuivering van het water en de behandeling van afvalwater

IV) Elektrische energie en de algemene gezondheidstoestand

V) Methoden

VI) Bijkomende gegevens

A) Geografische kaart van Irak

B) Grafieken

INLEIDING

Deze studie is het eerste globale en systematische onderzoek, op het werktterrein zelf, voor wat de openbare volksgezondheid in het Irak van na de Golfoorlog betreft.

Het onderzoeksteam bezocht belangrijke steden in elk gedeelte van Irak – Al Najaf, Al Zubayr, Bagdad, Basra, Erbil, Fallujah, Kerbala, Kirkuk, Mosul, Sulamaneiya, en Tirkir – alsook een aantal kleinere steden in het Noorden, het Zuiden en de centrale gebieden van het land. De duur van het onderzoek behelsde een periode van negen volle werkdagen, van 28 april tot 6 mei 1991.

Het studieteam leidde zijn verschillende onderzoeken zonder inmenging van de Iraakse regering, het besliste zelf waar naartoe en wat te bezoeken. Uitgezonderd voor Basra, reisde het onderzoeksteam zonder officiële controle of begeleiding. Uitgezonderd voor het Ziekenhuis voor Besmettelijke ziekten Ebnil Qatib in Bagdad, had het team vrije toegang tot elk (vak)gebied en elke accommodatie die het wenste te bezoeken.

Deze studie levert de bewijzen van een catastrofe van de openbare gezondheid. Meer specifiek maakt ze een beraming dat, in het komende jaar, minstens 170.000 kinderen beneden de vijf jaar zullen sterven, te wijten aan de onrechtstreekse gevolgen van de Golfoerisis.

Deze grafiek stelt een stijging van 100% voor, hetzij een verdubbeling, van het sterftecijfer van kinderen en zuigelingen sinds de start van de Golfoerisis verleden jaar.

Deze ramingen zijn een minimum. Het is meer dan waarschijnlijk dat het huidige aantal sterftes van kinderen beneden de vijf jaar heel wat hoger zal zijn. Alhoewel kinderen beneden de vijf jaar het onderwerp van deze studie vormden, vermoedt men ook een sterke stijging van het sterftecijfer bij de rest van de bevolking.

De onmiddellijke oorzaak van deze sterfgevallen zijn, in de meeste gevallen, ziektes veroorzaakt door gebruik van bezoedeld water in combinatie met ernstige ondervoeding.

Deze studie bemerkt een zeer hoge graad van ernstige ondervoeding bij kinderen, van diarree en kwashiorkor. De toename in ondervoeding bij zuigelingen en kinderen is eerst en vooral te wijten aan ernstige voedseltekorten en een stijging van 10% of meer voor wat de prijs van het voedsel betreft.

De hoge graad van ondervoeding is in die mate dat de kans op hongersnood in Irak reëel is, indien de voedseltekorten niet opgeheven worden. Het stijgend aantal gevallen van ziektes, te wijten aan bezoedeld water maakt de ondervoeding er alleen nog maar erger op.

Over heel Irak zijn nu gastroënteritis, cholera en tyfus in epidemische staat. Het aantal gevallen van ziektes te wijten aan verbruik van bezoedeld water is op een plotse en brutale manier gestegen gedurende de eerste maanden van 1991, dit als gevolg van de vernietiging van de elektrische centrales noodzakelijk voor het waterzuiveringssysteem en van de opname van afval(water).

Bovendien is het vrijwel zeker dat het aantal van deze ziektes zal stijgen gedurende de zomermaanden. Zelfs wanneer ziektes te wijten aan verbruik van bezoedeld water niet te voorkomen zijn, te wijten aan de ongeschiktheid van de waterzuiveringssystemen en de systemen voor de behandeling van afvalwater, toch zouden zulke ziektes nog kunnen behandeld worden indien het Iraakse medische systeem in staat was om normaal te functioneren.

In tegenstelling tot wat de Iraakse regering en de westerse journalisten beweren, namelijk, dat de gezondheidstoestand stabiel is en verder zal verbeteren, waren de bevindingen van het studieteam dat de toestand, wat betreft de medische verzorging, hopeloos is en dat deze – tenzij de omstandigheden niet drastisch veranderen – steeds maar achteruit zal gaan in elke streek en op elk niveau.

Ondanks de korte recuperatieperiode die volgde op het einde van de Golfoorlog, is er een betekenisvol aantal van de Iraakse medische voorzieningen gesloten, in sommige streken meer dan 50%. Het gehele medische systeem zal, het komende jaar, nog verder in elkaar stuiken, te wijten aan ernstige tekorten van medicatie, apparatuur en personeel.

Het ineenstuiken van de levering van elektrische energie is een bepalende factor geweest in deze catastrofe van de openbare gezondheid. Zonder elektriciteit kunnen

de ziekenhuizen niet functioneren, bederven bepaalde geneesmiddelen, kan het water niet gezuiverd worden en kan het afval niet verwerkt worden.

De resultaten van deze studie zijn herlezen, gecorrigeerd en aanvaard door een aantal internationaal erkende specialisten op het gebied van de openbare gezondheid: Dr. Harvey V. Fineberg, decaan van de Harvard School of Public Health; Dr. Bernard Lown, Professor in hartziekten aan de Harvard School of Public Health; Dr. Jonathan M. Mann, Professor in epidemiologie en internationale gezondheid aan de Harvard School of Public Health; Dr. Anthony Robbins, Professor in openbare gezondheid aan de Boston University School of Public Health; en Dr. Carl E. Taylor, Professor Emeritus aan de John Hopkins University School of Hygiene and Public Health.

De Mac Arthur Foundation was het belangrijkste organisme aan de grondslag van dit onderzoek, bijgestaan door zeven andere fondsen.

Het onderzoeksteam dat Irak bezocht om informatie te verzamelen bestond uit 10 leden waaronder twee medici voor openbare gezondheid, één specialist in de openbare gezondheid, twee advocaten en vier studenten in de rechten. De meesten zijn afgestudeerden of studenten aan de Harvard School of Public Health of de Harvard Law School.

In het 1ste deel van het document worden het sterftecijfer, de ziektecijfers en de ondervoeding besproken. Het 2e deel analyseert de werking van het medisch systeem. Het 3e deel gaat dieper in op de teloorgang van de systemen voor waterzuivering en afvalbehandeling. Het 4e deel detailleert de vernietiging van Iraks systeem voor de levering van elektrische energie. Het 5e deel legt uit welke maatregelen er genomen werden om de onafhankelijkheid van het onderzoek en de betrouwbaarheid van de gegevens te waarborgen.

Bijgevoegd een laatste deel met bijkomende gegevens: een kaart van Irak, grafieken, case studies, biografieën van leden van het onderzoeksteam, en brieven van specialisten in openbare gezondheid, alsook van experts in elektrische energielevering die dit document hebben nagelezen.

D) HET STERFTECIJFER EN ZIEKTECIJFERS

Deze studie toont de catastrofale toestand van de algemene gezondheidstoestand in Irak aan. De studie besluit dat het sterftecijfer bij zuigelingen en kinderen zal verdubbelen en dat ten minste 170.000 kinderen beneden de vijf jaar zullen sterven gedurende het komende jaar, dit als gevolg van de nakomende effecten van de Golfcrisis. Dit besluit is gebaseerd op zes factoren.

Ten eerste, de sterftecijfers, verzameld gedurende bezoeken aan ziekenhuizen, geven een verhoging van het aantal doden bij zuigelingen en kinderen met twee tot driemaal.

Ten tweede, ziektecijfers, verzameld tijdens bezoeken aan medische centra, bewijzen het plotse uitbreken van epidemieën van gastroenteritis, cholera en tyfus over heel Irak in het begin van 1991.

Ten derde is er een typische stijging, gedurende de hete zomermaanden juni en juli te bemerken, van de ziektes veroorzaakt door vervuild water; met als gevolg dat de epidemieën, die enkele maanden eerder begonnen zijn, meer dan waarschijnlijk zullen verergeren.

Ten vierde, de ernstige ondervoeding, vroeger haast onbekend, is nu ruim verspreid in de pediatrie afdelingen in alle streken van het land.

Ten vijfde, het medische systeem werkt enkel op een fractie van haar vermogen van voor de Golfoorlog. Vele ziekenhuizen en openbare medische centra zijn gesloten en er zijn ernstige tekorten in medicatie, personeel en medische benodigdheden.

Ten zesde, de basisinfrastructuur voor wat betreft waterzuivering, afvalbehandeling en elektriciteitsvoorziening is maar in zeer beperkte mate operationeel. Het ziet er naar uit dat een tal van voorzieningen zodanig vernietigd werden dat herstel niet meer mogelijk is en dat volledige heropbouw noodzakelijk is.

A) Sterftecijfers

De gegevens i.v.m. het sterftecijfer bij kinderen werden verzameld in vier verschillende ziekenhuizen.

In het Centrale Academisch Ziekenhuis "Saddam" voor Kinderen te Bagdad, bedroeg de kindersterfte, voor de periode januari en februari 1990, 3,9% van de opgenomen patiënten; voor de zelfde maanden in 1991 bedroeg deze 13,3%. Zie Grafiek 1. Deze grafieken werden berekend door een medicus van het studieteam, Dr. Megan Passey. Alhoewel Dr. Passey geen Arabisch spreekt, wordt er in de Iraakse medische scholen in het Engels onderwezen en zodoende zijn die welbepaalde medische dossiers, van het desbetreffende academische ziekenhuis, Engelstalig.

In de pediatrie afdeling van het Algemene Basra Ziekenhuis was het aantal sterfgevallen voor de maanden januari tot april, 6,8% in 1990 en 12,3% in 1991. De statisticus van dienst in het Basra ziekenhuis heeft deze gegevens aangevuld.

In het El Qadisia Ziekenhuis te Bagdad was, voor dezelfde periode van vier maanden, het sterftecijfer bij patiënten onder de drie jaar 3,2% in 1990, maar steeg tot 9,7% in 1991. In dit ziekenhuis werd aan het Arabisch-sprekende teamlid, Dr. Nagib A. Armijo-Hussein, toegang verleend tot de ziekenhuisdossiers en zo kon hij zelf de gegevens eruit halen.

In het Pediatrie Ziekenhuis Erbil gaf de directeur, Dr. Jamal Jafaar, aan dat de graad van kindersterfte in het ziekenhuis zelf gestegen is van 56 per maand in april 1989 tot 150 per maand in april 1991. Ondervraagde kinderartsen te Erbil bevestigden dat, sinds het begin van de Golfoorlog, de meeste kinderen eerder thuis stierven dan in het ziekenhuis. Zodus, de grafieken die het aantal doden van het Erbil ziekenhuis in 1991 voorstellen zijn heel wat inferieur aan het totale aantal doden, zowel thuis als in het ziekenhuis.

B) Ziektecijfers

De gegeven over gastroenteritis, cholera en tyfus werden verzameld uit ziekenhuizen en openbare medische centra in al de streken van het land. De ziektecijfers zullen allicht toenemen gedurende de warmere zomermaanden.

1) Gastroenteritis

In het Centrale Academisch Ziekenhuis "Saddam" voor Kinderen te Bagdad was het percentage patiënten, die leden aan gastroenteritis, 17,3% tijdens april 1990 tegen

33,9% voor dezelfde periode in 1991. Deze gegevens werden verzameld door een medicus van het team, Dr. Megan Passey. In het Centrale "Saddam" ziekenhuis heeft Dr. Passey zelf een onderzoek geleid in een afdeling van het ziekenhuis en heeft vastgesteld dat er bij de patiënten in die afdeling een overwicht van 38,2% aan gastroenteritis was. Een andere arts van het studieteam, Dr. Rob Moodie, en de specialist in openbare gezondheid van het team, Mevr. Elisabeth Benjamin, hebben patiënten van de spoedafdeling onderzocht en stelden hier ook een overwicht aan gastroenteritis vast.

Saddam Central is een academisch ziekenhuis en het meest moderne medisch centrum voor kinderen in Irak. Normaal gezien worden er in dit ziekenhuis zeer ingewikkelde en speciale gevallen behandeld. Het feit dat zulk een groot aantal patiënten behandeld worden voor gastroenteritis geeft de hoge graad van aanwezigheid van deze ziekte bij kinderen beneden de vijf jaar weer.

In de Pediatrische Klinieken van Erbil, Kirkuk en Sulamaniya was het overwicht aan gastroenteritis bij de opgenomen kinderen respectievelijk 84%, 78% en 91% gedurende de bezoeken van het studieteam tijdens de vroege mei-maand van 1991. Zie Grafiek 2A. Het teamlid, gespecialiseerd in openbare gezondheid, Dr. Benjamin, verkreeg deze gegevens door de dokters, de verpleegsters en de familie van de patiënten te interviewen.

Mevr. Benjamin, Dr. Moodie en Dr. Armijo-Hussein hebben bij twee gelegenheden het Civiele Centrum voor Openbare gezondheid Saddam in Bagdad bezocht. Voor het begin van de Golfoorlog, was er in dit medisch centrum, met behulp van UNICEF, een speciaal systeem voor het detecteren en controleren van besmettelijke ziekten tot stand gebracht. De leden van het onderzoeksteam onderzochten de gegevens van dit controlesysteem en kwamen tot het besluit dat gastroenteritis, van maart en april 1990 tot en met maart en april 1991, vervijfvoudigd is. Zie Grafiek 3.

Bij consultaties van ex-patiënten in de Kirkuk Pediatrische kliniek, is het percentage van gastroenteritis, bij alle aanwezige gevallen, gestegen van 17,7% in april 1990 tot 55,2% in April 1991. Deze gegevens werden door Dr. Moodie verzameld uit het ziekenhuisarchief.

2) Cholera

Alhoewel cholera in Irak een inheemse ziekte is, kwam het voor de Golfcrisis maar heel zelden voor. Nu echter, heeft cholera de epidemische staat bereikt.

Het Centrale Academische Ziekenhuis "Saddam" voor kinderen in Bagdad deelde 30 nieuwe gevallen, tijdens de laatste drie weken van april, aan het studieteam mee. De aanwezigheid van cholera in dit ziekenhuis werd bevestigd door Dr. Moodie en Mevr. Benjamin. Ze bezochten ziekenhuisafdelingen, interviewden artsen en onderzochten patiënten.

Het Al Qadisia Ziekenhuis in Bagdad deelde 30 tot 35 gevallen van cholera mee voor een week in april 1991, vergeleken met 2 tot 3 gevallen per week voor dezelfde tijd verleden jaar. Enkele weken voor de komst van het onderzoeksteam, had deze kliniek een speciale, geïsoleerde afdeling geopend voor vermoedelijke cholera-gevallen, wat de spectaculaire stijging van het aantal gevallen duidelijk aantoonde. Dr. Passey en Dr. Armijo-Hussein hebben deze afdeling bezocht en de patiënten onderzocht.

Het Civiele Openbare Gezondheidscentrum "Saddam" in Bagdad deelde 17 gevallen

van cholera mee voor april 1991, terwijl er normaal gezien voor deze periode maar weinig gevallen meegedeeld worden. Het feit dat de gevallen behandeld werden buiten het ziekenhuis, maakte het voor het onderzoeksteam onmogelijk om deze verslagen te verifiëren.

Het Kerbala Ziekenhuis deelde 10 geconstateerde en 10 vermoedelijke cholera-gevallen mee voor dezelfde periode. In Kerbala hebben Dr. Moodie en Mevr. Benjamin van de mogelijkheid gebruik gemaakt deze bevindingen te bevestigen door klinische bezoeken. Dr. Moodie verklaarde dat het uitzicht en de geur van de pediatrische afdeling een sterke gelijkenis vertoonde met gelijkaardige afdelingen tijdens de cholera-epidemie in 1985 in Sudan.

De Basra Kliniek vermoedde een aantal cholera-gevallen, maar was niet in staat dezen te bevestigen omdat benodigdheden voor laboratoria-tests niet te verkrijgen zijn. Hetzelfde onvermogen om laboratoriumtesten voor cholera uit te voeren is ook het geval bij de Openbare Gezondheidscentra Rusallah en Al Shahid Khais. Het feit dat de ziekenhuizen en de medische centra niet in staat zijn om de standaardtesten voor cholera uit te voeren geeft duidelijk blijk van het acute tekort aan ziekenhuisbenodigdheden.

De Arabisch-sprekende dokter van het onderzoeksteam, Dr. Amijo-Hussein, heeft vernomen dat dokters niet in staat waren vermoedelijke, maar niet geconstateerde, cholera-gevallen met antibiotica te behandelen. Deze achteruitgang van de gevestigde medische zorgen is ook een gevolg van een tekort aan medicatie.

Regeringen zijn er dikwijls niet zo op uit om cholera te rapporteren omdat dit de indruk zou geven van hun onvermogen om in de basisgezondheids- en sanitaire behoeften te voorzien. Het onderzoeksteam vermoedt dan ook dat hun de toegang tot het Ebnil Qatib Ziekenhuis voor Besmettelijke Ziekten was ontzegd juist om die reden, namelijk dat de regering in Bagdad niet wilde dat het team er cholera in epidemische toestand observeerde. Daarom vermoedt het team ook een hoge graad van niet meegedeelde cholera-gevallen vanwege al de andere medische centra waar hun wel toegang werd verleend om het personeel te interviewen en de medische archieven na te kijken.

3) Tyfus

Tyfus is in Irak een inheemse ziekte maar sinds de Golfcrisis is hij, over heel het land, epidemisch geworden. Het onderzoeksteam heeft dit rechtstreeks kunnen observeren en heeft een groot aantal gevallen in Bagdad, Basra, Erbil, Kerbala, Kirkuk en Sulamaneiya, kunnen observeren.

In de Pediatrische Kliniek van Sulamaneiya hebben Dr. Moodie en Mevr. Benjamin inzage gehad in de inschrijvingsregisters van het ziekenhuis en rapporteerden een dramatische stijging van het aantal kinderen, opgenomen voor tyfus, gedurende de maand april en de vroege meimaand 1991. Hun grafieken tonen het uitbreken van een epidemie aan. Zie Grafiek 4.

Dr. Moodie bezocht de afdeling voor besmettelijke ziekten van de Pediatrische en Verloskundige Kliniek Erbil waar 63 kinderen behandeld werden voor tyfus. Wegens een overvloed aan tyfus patiënten werd een deel van hen in een algemene afdeling geplaatst, dus niet geïsoleerd van de andere patiënten.

In elke streek van het land rapporteerden de artsen een tekort aan chloramphenicol, de standaard tyfusbehandeling. Komt er nog bij dat door het tekort aan benodigdheden deze dokters gedwongen waren tyfuspatiënten, die nog niet genezen waren en dus nog besmettelijk zijn, te ontslaan. Zulke praktijken vermeederen de kans op spreiding van deze ziekte bij de totale bevolking.

4) De ziektecijfers zullen deze zomer stijgen

De stijging van de cijfers van cholera, tyfus, gastroenteritis gedurende de maanden maart, april, en mei van 1991 is bijzonder onheilspellend. Gewoonlijk neemt men een stijging van deze ziektes, te wijten aan bezoedeld water, waar in juni en juli bij het begin van het warme zomerweer. Deze studie bewijst een plotse stijging van gevallen van deze ziektes, veroorzaakt door bezoedeld water en onverwerkt afval, reeds lang voor de gevolgen van de zomerhitte. Het is meer dan waarschijnlijk dat ziektecijfers, en bijgevolg het aantal sterfgevallen zullen toenemen gedurende de zomer.

C) Ondervoeding

Iraakse medici, ondervraagd in 15 ziekenhuizen en 7 medische centra, verklaarden dat, gedurende de laatste 10 jaar in Irak ernstige ondervoeding iets totaal ongewoons was geworden. Om de huidige graad van ondervoeding te schatten hebben Mevr. Benjamin, Dr. Moodie en Dr. Passey studies geleid in verschillende pediatrie afdelingen. In het Centraal Academisch Ziekenhuis "Saddam" voor Kinderen en in de Pediatrie Klinieken Erbil, Kirkuk en Sulamaneiya was de graad van ondervoeding respectievelijk 32%, 57%, 52% en 48%. Zie Grafiek 2B.

De graad van ernstige, acute ondervoeding is in dermate hoog dat alle factoren erop wijzen dat een reële hongersnood in Irak meer dan waarschijnlijk is, indien de huidige omstandigheden niet veranderen. De ziekenhuizen zijn tegenwoordig niet in staat om ondervoeding serieus te behandelen wegens acuut gebrek aan voedsel en zuigelingenvoeding. De meesten van deze kinderen zullen sterven van gastroenteritis, aan cholera of tyfus gekoppeld aan ondervoeding.

D) De meest voorzichtige schattingen voorspellen een verdubbeling van de kindersterfte

Deze studie besluit dat de huidige graad van kindersterfte tenminste verdubbeld is en dat, in het komende jaar, tenminste 170.000 kinderen zullen sterven wegens de gevolgen van de Golfcrisis.

De meest recente beschikbare schatting van de kindersterfte in Irak van voor de Golfcrisis is deze van 52 op 1000. UNICEF en WHO, "1990 Nationaal Vaccinatie-overzicht, Diarree en Ziektes van Moeder en Kind in Irak", (1990). Als men deze gegevens verdubbelt dan verkrijgt men een sterftegraad van 104 op duizend voor het Irak van na de Golfoorlog.

Deze studie schat dat, als men deze afgeleide sterftegraad toepast voor de 3,3 miljoen Iraakzen beneden de vijf jaar, er reeds 55.000 bijkomende kindersterften plaatsvonden. Gebruikt men diezelfde sterftegraad voor het volgende jaar, dan zijn de bevindingen van het onderzoeksteam de volgende: ten minstens 170.000 bijkomende kindersterften wegens de nakomende gevolgen van de Golfcrisis.

Het feit dat deze grafiek, die een aanduiding geeft van 170.000 bijkomende kindersterften, een voorzichtige schatting (minimaal) biedt, is uit te leggen door de aandacht die er aan gastroenteritis geschonken wordt. In 1990, voor het uitbreken van de Golfoerisis, zijn er in Irak, op één jaar tijd, ongeveer 50.000 kinderen gestorven aan gastroenteritis. Gangbare ziekenhuisgegevens tonen een stijging van twee tot tienmaal van het aantal kinderen, opgenomen voor deze ziekte. Deze gegevens tonen ook een verdubbeling van de kindersterfte in ziekenhuizen, te wijten aan verschillende oorzaken, waaronder gastroenteritis.

M.a.w., ten minste twee maal zoveel kinderen worden in het ziekenhuis opgenomen voor gastroenteritis en er sterven er ten minste twee maal zoveel als vroeger. Daarom, indien er voor de Golfoerlog elk jaar 50.000 kinderen stierven aan gastroenteritis, zullen er in het komende jaar vier maal zoveel, oftewel 150.000 bijkomende kindersterften, plaatsvinden, tenzij de omstandigheden veranderen.

Om nog eens te herhalen: deze grafiek van 150.000 bijkomende doden geldt enkel voor gastroenteritis. Deze grafiek geldt niet voor sterfgevallen te wijten aan ondervoeding, ademhalingsmoeilijkheden of andere veel voorkomende kinderziekten. Vandaar dat een schatting van 170.000 bijkomende kindersterften waarschijnlijk nog laag is.

II) DE WERKING VAN HET MEDISCHE SYSTEEM

A) Voor de Golfoerisis

Nog in 1990 bezat Irak een netwerk, verspreid over heel het land, van 131 ziekenhuizen en 851 publieke gezondheidscentra die voorzagen in de basisgezondheidszorgen voor de stedelijke en de plattelandsbevolking. Dit systeem van gezondheidszorg kwam tegemoet aan meer dan 90% van de populatie. UNICEF en WGO, "1990 Nationaal Vaccinatie-overzicht, Diarree en Ziektes bij Moeder en Kind in Irak", (1990).

B) Het medische systeem vandaag

Het onderzoeksteam schat dat het Iraakse gezondheidssysteem nog maar slechts op een fractie van haar capaciteit van voor de Golfoerisis functioneert.

Iraakse dokters deelden mee dat vele ziekenhuizen en publieke gezondheidscentra ernstig toegenakeld waren, ofwel door de Golfoerlog, ofwel door de burgeroorlogen die volgden. Deze verklaringen werden ter plaatse bevestigd door het team, namelijk door inspectie van de medische accommodatie in Al Najaf, Basra, Kerbala, en Kirkuk.

Bijvoorbeeld, in Erbil, functioneren tegenwoordig slechts 5 van de 42 publieke gezondheidscentra en in Sulamaneeya slechts 6 van de 20. In Basra, zijn vandaag nog maar 5 van de 19 publieke gezondheidscentra, die voor de Golfoerlog functioneerden, open.

De publieke gezondheidscentra die nog steeds open zijn, worden overrompeld door een ongewoon hoog aantal patiënten. Bijvoorbeeld, in het Al Batein Publiek Medisch Centrum in Basra maakten de medici melding van het feit dat hun accommodatie, normaal voorzien voor 40.000 mensen, nu gebruikt wordt voor 150.000 patiënten.

Deze overbevolking is te wijten aan de sluiting van andere medische centra, gekoppeld aan stijgingen van het aantal gevallen van gastroenteritis, cholera, tyfus en ondervoeding.

De ziekenhuizen en de medische centra hebben ook gebrek aan betrouwbaar drinkbaar water, afvalophaling en elektrische energie. Van de 16 functionerende ziekenhuizen en publieke medische centra, bezocht door het studieteam, hebben 69% ervan een ontoereikende sanitaire voorziening, te wijten aan de schade toegebracht aan de systemen voor waterzuivering en de behandeling van afval(water). Er is niet voldoende elektriciteit voor operatiezalen, voor diagnoseapparatuur, voor steriele methodes en laboratoriumbenodigdheden.

In elk bezocht centrum wist het personeel te vertellen dat er ernstige tekorten zijn aan verdovingsmiddelen, aan antibiotica, aan injectievloeistoffen, zuigelingenvoeding, injectienaalden, spuiten en verbanden. Bestaande stocks van vaccins en geneesmiddelen gevoelig aan licht zijn reeds uitgeput door het verlies van elektrische energie, nodig voor de afkoeling.

De directeur van de Pediatrische Kliniek Erbil rapporteerde dat medicatie, normaal voorzien voor één maand, over vier maanden verdeeld moest worden. De directeur zei ook dat de gewone gang van zaken in het ziekenhuis zo geworden is dat men enkel van dag op dag verdeeld worden.

In Bagdad was het de gewoonte dat de apotheek van het Yarmouk Algemeen Ziekenhuis dagelijks open was om de voorschriften voor chronische ziekten in orde te brengen. Nu is ze enkel nog maar twee dagen per week geopend.

Vele medische centra hebben te kampen met een tekort aan personeel. De Pediatrische Kliniek Erbil heeft twee derde van haar dokters en de helft van haar verplegend personeel verloren. Het studieteam heeft bemerkt dat de Iraakse gezondheidswerkers in zeer moeilijke omstandigheden werken, met beperkt materiaal en een verminderde capaciteit om medische zorgen te verschaffen dat terwijl de kans op sterfte, over heel het land, geweldig toeneemt.

III) DE SANITAIRE TOESTAND: WATERZUIVERING EN BEHANDELING VAN HET AFVALWATER

Zowel het sterfecijsfer als de ziektecijfers beschreven in het 1e deel, als de teloorgang van het medische systeem, beschreven in het 2e deel, zijn een zeer goede weerspiegeling van de enorme tekortkomingen op het gebied van hygiënische verzorging en wel op twee belangrijke gebieden: waterzuivering en behandeling van afvalwater.

A) Waterzuivering

Het totale systeem van waterzuivering en -toevoer, in Irak, steunt op elektriciteit. Men heeft elektriciteit nodig om energie te leveren aan installaties voor behandeling van water en om het ganse land van water te voorzien. Door de vernietiging van deze elektrische centrales tijdens de Golfoorlog, werden de systemen voor waterzuivering en -toevoer, in Irak, als het ware buiten activiteit gezet. Alhoewel enkele installaties voor waterzuivering nu terug operationeel zijn, is er toch nog in een groot deel van Irak gebrek aan drinkbaar water.

B) Behandeling van afvalwater

Net zoals het waterzuiveringssysteem, steunt het systeem voor afvalwaterbehandeling in Irak geheel en al op elektriciteit. Afvalcentrales pompen het afval van woningen en bedrijven, behandelen ruw afval, en deponeren het verwerkte afval in de rivieren. Door de buiten werking gestelde elektrische centrales, stapelt het onverwerkte afval zich op ofwel in woningen en op straat ofwel vloeit het in de Tigris, de Eufraat en andere rivieren.

In Bagdad zijn er twee installaties voor afvalwaterbehandeling die Bagdad en omgeving voorzien. Een student in de rechten, lid van het studieteam, die Arabisch spreekt, Mevr. Sarah Leah Whitson, heeft deze installaties bezocht en de ingenieurs ter plaatse ondervraagd.

Gedurende de eerste week van de Golfoorlog hebben deze beide installaties hun activiteiten stopgezet door een tekort aan elektriciteit; de enige mogelijkheid die ze hadden was dus onbewerkt afval rechtstreeks in de Tigris te storten. Wat later tijdens de oorlog werd één van beide installaties gebombardeerd en volledig vernietigd. De overblijvende centrale, die ongeveer 50% van de afval van de streek behandelt, heeft, dankzij het hervatten van enige elektrische energietoevoer, een deel van haar activiteiten kunnen hervatten. Toch blijft men een groot deel van Bagdads afval in de Tigris storten, hetgeen het drinkwater van de dichtbevolkte streken van Zuid-Irak verontreinigt.

In Bagdad, Basra en Kirkuk heeft het studieteam verschillende aangrenzende straten bevuild met onaangenaam ruikend en onhygiënisch afval en ander stort, opgemerkt. De kinderen wandelden en speelden in verontreinigde, stilstaande waterplassen. Het ophalen van het huisvuil was er ook niet meer bij wegens een tekort aan brandstof voor de voertuigen, wat voor gevolg heeft dat de straten helemaal onder afval bedolven zijn.

IV) ELEKTRISCHE ENERGIE EN OPENBARE GEZONDHEID

A) De vernietiging van het energiesysteem in Irak

20 centrales leveren al de elektrische energie voor Irak. Deze centrales zijn met elkaar verbonden door een netwerk van hoogspanningslijnen van 400 kilovolt. Voor de Golfoorlog bezat Irak een capaciteit van ongeveer 9.000 megawatt.

Dit systeem werd buiten werking gesteld door de bombardementen tijdens de Golfoorlog. Gedurende de eerste dagen van de oorlog werden 13 van de 20 Iraakse elektriciteitscentrales buiten werking gesteld of vernietigd. Bij het einde van de oorlog waren nog slechts twee centrales van het land in werking, met een productie van minder dan 4% van het vooroorlogse totaal. Zelfs vandaag nog, maanden na het einde van de oorlog, bereikt de elektrische productie, ruw geschat, slechts 23% van het vooroorlogse niveau, ondanks de prioriteit die men geeft aan het herstel van het elektrische productiesysteem. Zie Grafiek 5.

De Iraakse ingenieurs voorspellen dat voor volgend jaar een klein gedeelte van de elektriciteitstoevoer hersteld zal zijn. Heel wat productieapparatuur werd vernietigd zonder mogelijkheid tot herstel en zal totaal herbouwd moeten worden. Beschadigde apparatuur kan enkel hersteld worden door het wegnemen van stukken van andere elektrische centrales, omdat de economische sancties de invoer van nieuwe wisselstukken verhinderen.

B) De link tussen elektrische energie en openbare gezondheid

In Irak kan men een link leggen tussen elektrische energie en openbare gezondheid. Zonder elektriciteit kan het water niet gezuiverd worden, kan het afval niet behandeld worden, ziektes veroorzaakt door beoedeld water verspreiden in snel tempo en de ziekenhuizen zijn niet in staat om genezing te bieden voor gangbare ziektes.

De stijging van het sterftecijfer en de ziektecijfers (1e deel), de teloorgang van het medische systeem (2e deel) en de buiten werking gestelde systemen voor waterzuivering en afvalbehandeling (3e deel) zijn bijgevolg allen verbonden met de vernietiging van het systeem voor elektrische energietoevoer in Irak tijdens de Golfoorlog.

C) Toegangsmogelijkheden en gebruikte methodes

De algemeen directeur van de Iraakse Openbare Elektriciteit ging ermee akkoord niet-gesuperviseerde toegang te verlenen aan alle Iraakse elektrische installaties. Het studieteam was in staat 11 elektriciteitscentrales en 10 tussenstations te bezoeken in alle streken van Irak.

Er werd gebruik gemaakt van een gestandaardiseerde vragenset om, in de centrales, de directeurs, de ingenieurs, de technici en de bewakers te interviewen. De leden van het studieteam kwamen ter plaatse zonder voorafgaande verwittiging en interviewden telkens eerst de bestuurder met de hoogste functie, op dat moment beschikbaar. Dan maakten de teamleden een rondrit om de apparatuur te bekijken, interviewden apart ingenieurs en technici en namen foto's om de ernst van de vernieling te documenteren. Grafiek 6 geeft een samenvatting van, hoe bij elke installatie, informatie werd verzameld.

In geen enkel geval werd informatie uit één bron als geldig aanvaard. Verklaringen van personeel van de centrales betreffende de beschikbaarheid van elektriciteit werden ook geverifieerd en aan bijkomende bevestiging onderworpen door bezoeken aan toevallig uitgekozen woningen uit de streek.

Deze gegevens en resultaten werden nagelezen door experts op het gebied van elektrische energie van de Massachusetts Institute of Technology.

D) Noord-Irak

1) Samaraa

Mevr. Sarah Leah Whitson bezocht de Samaraa-centrale en heeft er een productie-ingenieur, Dhian Salih Madhi, en een technicus geïnterviewd, alsook het archief van de centrale onderzocht.

Samaraa bezit drie productie-eenheden met elk een capaciteit van 20 megawatt. Op 7 februari werd de centrale geraakt door raketten die de productiecapaciteit totaal vernietigden. De ingenieurs schatten dat het twee jaar in beslag zal nemen alvorens de normale activiteiten te kunnen hervatten.

2) Dibbis

Mevr. Julia Devin en Mr. Roger Normand bezochten de Dibbis-centrale en interviewden er de ingenieurs. De installatie bezit 10 productie-eenheden, waarvan vier op stoom en zes op gas werken, en was de enige bevoorradener voor de waterzuiveringsinstallatie van Kirkuk.

Dibbis werd door raketten geraakt en gebombardeerd op 20, 23, 24 en 27 januari. Al de 10 produktie-eenheden werden beschadigd, alsook het administratieve gedeelte van het gebouw, het engineering en technische gedeelte, de controlekamer, het magazijn en de opslagtanks.

Geen enkele van de vier, op stoom werkende, eenheden en misschien alleen twee van de op gas werkende eenheden kunnen hersteld worden. Ontbrekende gedeelten, die men nodig heeft uit het buitenland, zijn nog steeds niet te verkrijgen door aanhoudende economische sancties.

3) Beiji

Mevr. Devin en Mr. Normand hebben ook de grootste centrale van Irak, Beiji, bezocht, waar ze de directeur van de centrale, Abdul Samat, en twee ingenieurs interviewden.

Op 17 januari hebben geallieerde vliegtuigen metalen netten op Beiji neergelaten, wat een kortsluiting van het elektrische netwerk van de centrale veroorzaakte. Op 18 januari werden de produktie-eenheden van de centrale door raketten geraakt en beschadigd en een substation van 400 kilowatt werd vernietigd.

Op 17 januari stopten de zes produktie-eenheden van Beiji elke activiteit. Eenheid zes hervatte de produktie op 31 maart; eenheid twee op 5 april; eenheid vijf op 10 april; en eenheid één op 13 april.

Tweederde van Beiji's produktiecapaciteit van 1.320 megawatt is nu hersteld.

4) Mulla Abdulla

Tenslotte, hebben Mevr. Devin en Mr. Normand ook Mulla Abdulla bezocht, een op gas werkende centrale met een produktie van 240 megawatt. Ze interviewden de directeur van de centrale en een ingenieur.

Deze centrale draaide op volledige capaciteit na het begin van de Golfoorlog totdat op 7 februari geallieerde vliegtuigen bommen afwierpen en de pijplijnen voor brandstoftoevoer vernietigden, wat de produktiecapaciteit tot 110 megawatt herleidde. Op 17 februari waren de brandstofpijplijnen totaal gebombardeerd wat de sluiting van de centrale veroorzaakte. Op 3 maart hervatte Mulla Abdulla haar totale activiteit.

E) Centraal-Irak

Mr. Normand bezocht drie centrales in Centraal-Irak.

1) Musayib

In Musayib, 70 kilometers ten Zuiden van Bagdad, interviewde Mr. Normand de afgevaardigde bestuurder van de centrale, Mohsen Taher, een onderhoudsingenieur en een technicus.

Musayib is de tweede grootste elektriciteitscentrale in Irak. Ze heeft vier op stoom werkende produktie-eenheden die elk een capaciteit van 220 megawatt hebben. Op 17 januari, werden drie van de vier eenheden vernietigd, één werd beschadigd, en het 400 kilovolt substation werd vernietigd. Het resultaat van deze aanval was dat de centrale

De gevolgen van de oorlog en van het embargo tegen Irak

haar activiteiten stopzette. Op 26 januari vernietigden raketten de installatie voor waterzuivering van de centrale.

Zoals gezegd, werden de eenheden één, twee en drie vernietigd. De ingenieurs hopen eenheid vier te herstarten met weggenomen delen van andere installaties. In de periode gaande van 17 januari tot 31 maart was er helemaal geen energielevering in de Musayib streek.

2) Taji

Op de Taji-centrale, gelegen in de buitenwijken van Bagdad, interviewde Mr. Norman de directeur van de centrale, Kathum Farhan, en een technicus.

Taji is een op gas werkende centrale, die normaal gezien gebruikt wordt tijdens piekmomenten. Ze bezit zeven op gas werkende productie-eenheden, elk met een capaciteit van 20 megawatt. Op 17 januari hebben geallieerde vliegtuigen metalen netten op Taji laten neerdalen, wat een kortsluiting van het elektrisch netwerk van de centrale veroorzaakte. Op 19 januari werd de centrale geraakt door raketten en fragmentatiebommen. De raketten hebben de controle- en de radiokamer en het administratieve gedeelte van het gebouw zeer ernstig beschadigd. De fragmentatiebommen hebben zowat overal op de centrale beschadiging toegebracht, de zeven op gas werkende eenheden inbegrepen, en veroorzaakten brand in het systeem dat de brandstof verdeelt.

De op gas werkende eenheden, de eenheden 1 tot 6, zijn zodanig beschadigd dat herstel onmogelijk is. De ontbrekende gedeeltes voor eenheid zeven kunnen niet verkregen worden omwille van de sancties.

3) Doura

Mr Normand bracht ook een bezoek aan de Doura-centrale in Bagdad. De centrale was niet in werking en enkel het bewakingspersoneel was aanwezig. Hij nam interviews van twee nachtwakers die getuigen waren van de bombardementen op de centrale.

Op 17 januari hebben geallieerde vliegtuigen metalen netten op Doura neergelaten, wat een kortsluiting van het elektrisch net veroorzaakte. Op 18 januari vernietigden raketten de eenheden 1, 2 en 4, en beschadigden eenheid 4. De centrale werd in januari nogmaals vier maal geraakt, wat de vernietiging van eenheid 4, het administratieve gedeelte van het gebouw, de controlekamer, en het elektrisch netwerk veroorzaakte. Arbeiders hebben het puin opgeruimd, maar men heeft niet geprobeerd de centrale te herstellen, omdat de eenheden zo ernstig beschadigd waren dat wisselstukken uit het buitenland vereist zijn.

F) Zuid-Irak

Mevr. Devin en Professor James Thompson bezochten twee centrales in Zuid-Irak.

1) Al Hartha

In de op stoom werkende elektriciteitscentrale Al Hartha in Basra hebben ze de hoofdpijler, Yaarub Jassim, de produktiedirecteur en twee ingenieurs geïnterviewd. Al Hartha is de grootste energieproducerende centrale uit het Zuiden.

Haar vier op stoomgeneratoren produceren elk 200 megawatt. Op 17 januari hebben raketten al de vier op stoom werkende eenheden, het brandstofstation, de waterverwerkingsinstallatie van de centrale, de pompen voor afkoeling en distributie van het water, de elektrische centrale en het administratieve gedeelte van het gebouw geraakt. De gehele centrale was ernstig beschadigd en heeft haar activiteiten stopgezet. Op 7 februari hebben raketten de opwekkingseenheden en de opslagtanks voor brandstof en water opnieuw geraakt. Vervolgens werd de centrale nog 11 maal geraakt, de laatste aanval vond plaats op 28 februari, de dag van het staakt-het-vuren.

Tot 1 april kon Al Hartha geen gebruikmaken van haar twee op diesel werkende reserve-eenheden door een gebrek aan wisselstukken. Ingenieurs zeggen dat men niet met de wederopbouw kan starten tenzij de sancties opgeheven worden, en zelfs nog in dat geval zou de wederopbouw een jaar in beslag nemen.

2) Najiba

Op de Najiba-centrale hebben Mevr. Devin en Professor Thomson Ali Maysoon, ingenieur en hoofd van de technische dienst, geïnterviewd. Najiba, dat Basra bevoorraadt, heeft twee opwekkingseenheden, elk met een capaciteit van 100 megawatt. De centrale zelf werd niet geraakt. Wel werd op 17 januari de belangrijkste waterpijplijn naar de centrale zwaar beschadigd werd, zodat de centrale ophield met te functioneren. Begin februari was de waterpijplijn nog maar voor de helft hersteld, zodat de centrale nu beneden haar capaciteit functioneert.

V) METHODEN OM DE ONAFHANKELIJKHEID EN BETROUWBAARHEID TE VERZEKEREN

A) Onafhankelijkheid t.o.v. de Iraakse regering

Ons bewust van het feit dat vorige buitenlandse bezoekers dikwijls werden geleid door officiële personen van de Iraakse regering, heeft het studieteam veiligheidsmaatregelen ingebouwd om de onafhankelijkheid van het onderzoek te verzekeren. Vooraleer naar Irak te komen heeft het studieteam gevraagd – en haar eis werd ingewilligd – niet onderworpen te zijn aan de beperkingen opgelegd aan buitenlandse journalisten en dat ze in staat zouden zijn vrij rond te reizen in het land, zonder gouvernementele begeleiding.

Op twee uitzonderingen na, heeft het studieteam steeds gewerkt zonder tussenkomst of toezicht van de regering. Ten eerste, in Basra, waar de plaatselijke autoriteiten officiële regeringsbegeleiding eisten, bleef het studieteam toch voor zichzelf beslissen wat te zien en waar naartoe. Dr. Passey, die Basra bezocht, kreeg te horen dat begeleiding noodzakelijk was voor haar eigen veiligheid. Ten tweede, zoals reeds vroeger gezegd was, werd ons de toegang tot het Ebnil Qatib Ziekenhuis voor Besmettelijke Ziekten in Bagdad ontzegd.

Overal elders was het studieteam in staat zich vrij te bewegen zonder enige begeleiding of beperking en kon het zelf de plaatsen te kiezen die het wilde bezoeken om onaangekondigd ergens aan te komen, interviews af te nemen en aan observatie te doen. Komt er nog bij dat het studieteam enkel gebruik maakte van de diensten van onafhankelijke, niet door de regering gezonden tolken en chauffeurs.

B) Methodologie om de het sterftecijfer, de ziektecijfers en de werking van het medische systeem vast te stellen

Alvorens in Irak aan te komen heeft het team een aantal methodologische opties uitgewerkt. Door de zeer beperkte gelegenheid die er was om met de mensen in het land zelf voor de aankomst te communiceren, en door de algemene toestand in het binnenland zelf, was het onmogelijk om op voorhand te bepalen welke methode men zou gebruiken.

1) Sterftecijfer en ziektecijfers

Het studieteam bezocht 19 medische centra in Bagdad, Kerbala, El Zubayr, Erbil, Kirkuk, Mosul en Sulamaneiya. Zie Grafiek 7. In elke stad interviewde het studieteam de ziekenhuisdirectie, de dokters, het medische personeel, patiënten en de families van patiënten. Het onderzoeksteam maakte ook gebruik van de ziekenhuisarchieven, van persoonlijke dossiers van patiënten en van hun eigen observaties om sterftecijfers en ziektecijfers vast te stellen. Waar dat mogelijk bleek, werden gegevens verzameld door een bepaalde methode, gecontroleerd door een andere werkwijze. Grafiek 8 geeft per instelling aan hoe de sterfte- en ziektecijfers verzameld werden.

Het studieteam heeft ook haar eigen onderzoeken gedaan in afdelingen van vier ziekenhuizen. Elke patiënt werd onderzocht. De leeftijd, het geslacht, het gewicht, de opnamediagnose, het feit of de patiënt al dan niet aan acute ondervoeding leed, werden geregistreerd. In de Pediatrische Klinieken van Sulamaneiya en Kirkuk heeft het studieteam al de kinderen in het ziekenhuis onderzocht; in de Pediatrische Kliniek van Erbil werden al de kinderen in drie van de vijf algemene kinderafdelingen onderzocht; in het Centraal Academisch Ziekenhuis "Saddam" voor kinderen in Bagdad werd één kind op vijf in elke afdeling onderzocht.

Er waren een aantal moeilijkheden gerezen bij het bekomen van informatie. Alhoewel het personeel in de meeste ziekenhuizen zeer behulpzaam was, waren ze niet altijd in staat de medische archieven te leveren. Vele archieven zijn verloren gegaan door plundering, roof en beschadiging tijdens de burgerconflicten. Komt er nog bij dat de classificatie van de archieven dikwijls beneden peil was. Bijvoorbeeld, diagnoses van tyfus, cholera en ondervoeding werden dikwijls niet apart geklasseerd, maar gewoonweg bij de algemene rubrieken gestoken. Bovendien werd ondervoeding helemaal niet geregistreerd, zodat de cijfers ervan constant onderschat werd in de ziekenhuisarchieven.

2) De werking van het medische systeem

Er werd een enquête voor de medische centra uitgedokterd die tot doel heeft de werking van het medische systeem in te schatten. Zie Grafiek 9. Deze enquête werd gebruikt om het personeel te interviewen. Telkens wanneer het mogelijk was werd de informatie, verzameld door de enquêtes, geverifieerd door rechtstreekse observatie, door discussies met andere leden van het personeel en patiënten, of door informatie uit de medische dossiers te halen.

C) Voedselprijzen

Het onderzoeksteam nam een steekproef van de voedselprijzen door markten te bezoeken in elke stad van de belangrijkste gebieden. De werkwijze van deze steekproef wordt weergegeven door Grafiek 10.

De gevolgen van de oorlog en van het embargo tegen Irak

Admission Mortality Rate Saddam Central Pediatric Hospital CHILDREN UNDER 5

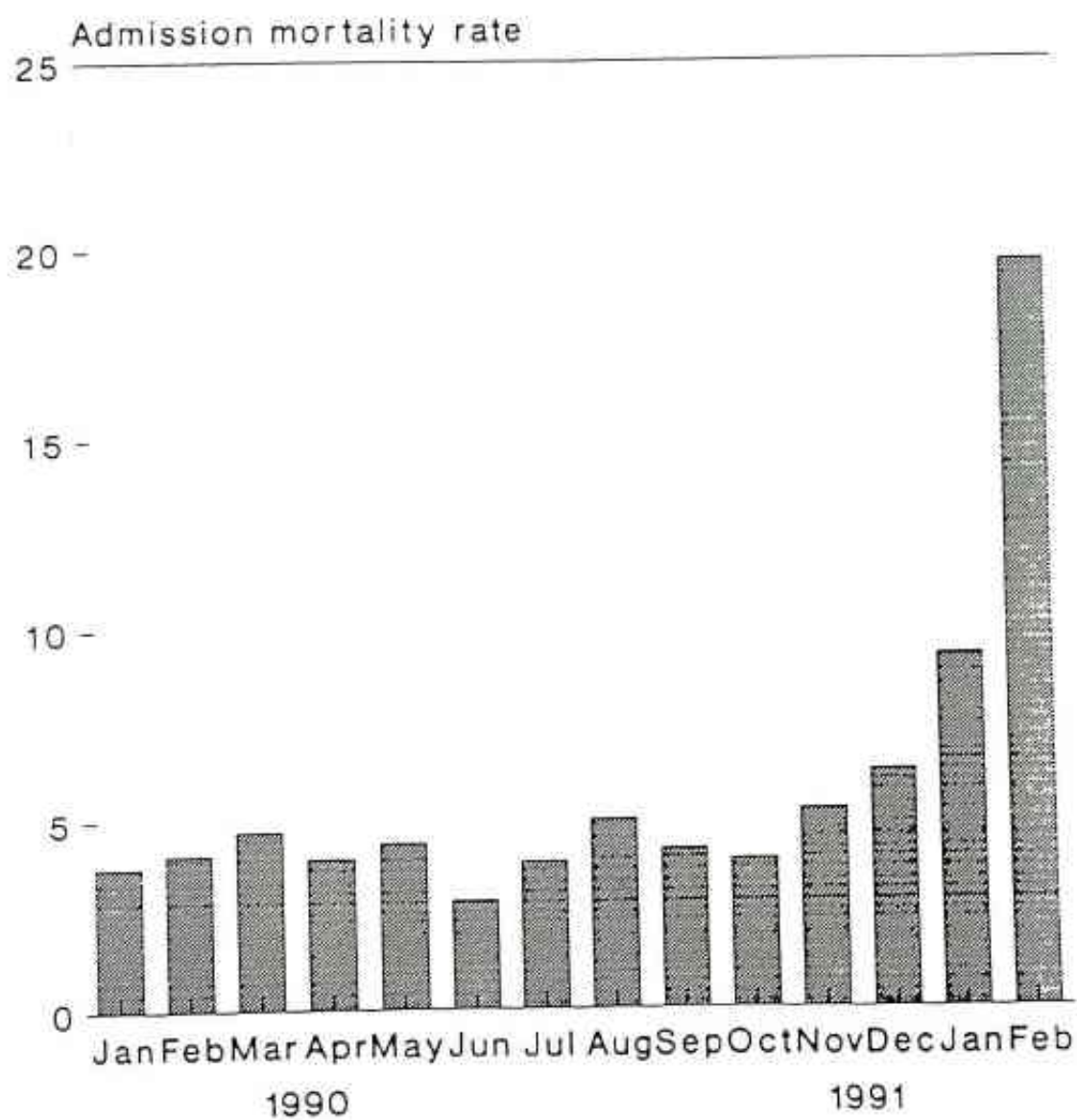

TABLE 1

PEDIATRIC INPATIENTS - IRAQ % GASTROENTERITIS CHILDREN UNDER 5

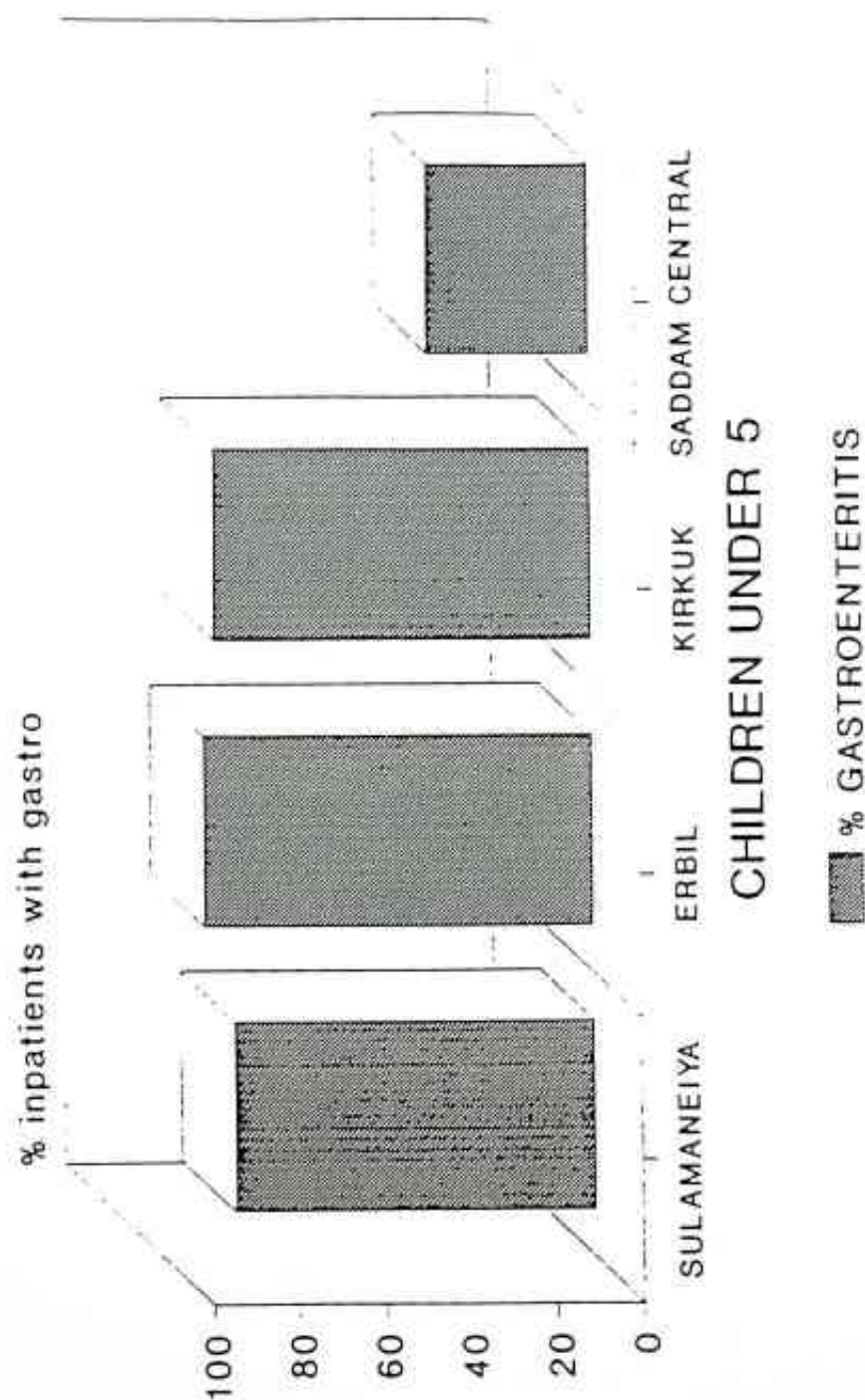

TABLE 2a

PEDIATRIC INPATIENTS - IRAQ SEVERE MALNUTRITION IN CHILDREN UNDER 5

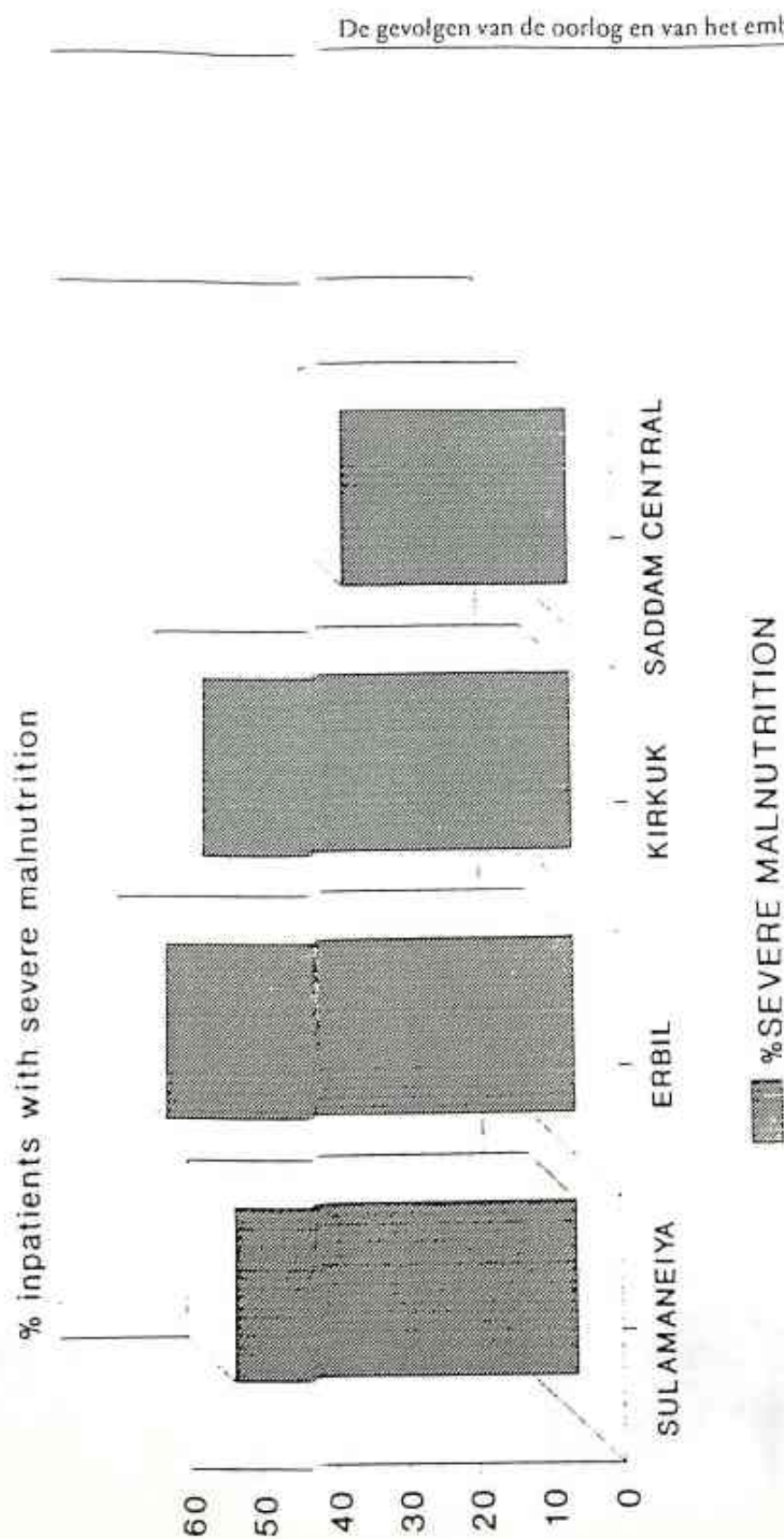

TABLE 2b

HEALTH CENTRE SADDAM CITY BAGHDAD NEW CASES GASTROENTERITIS

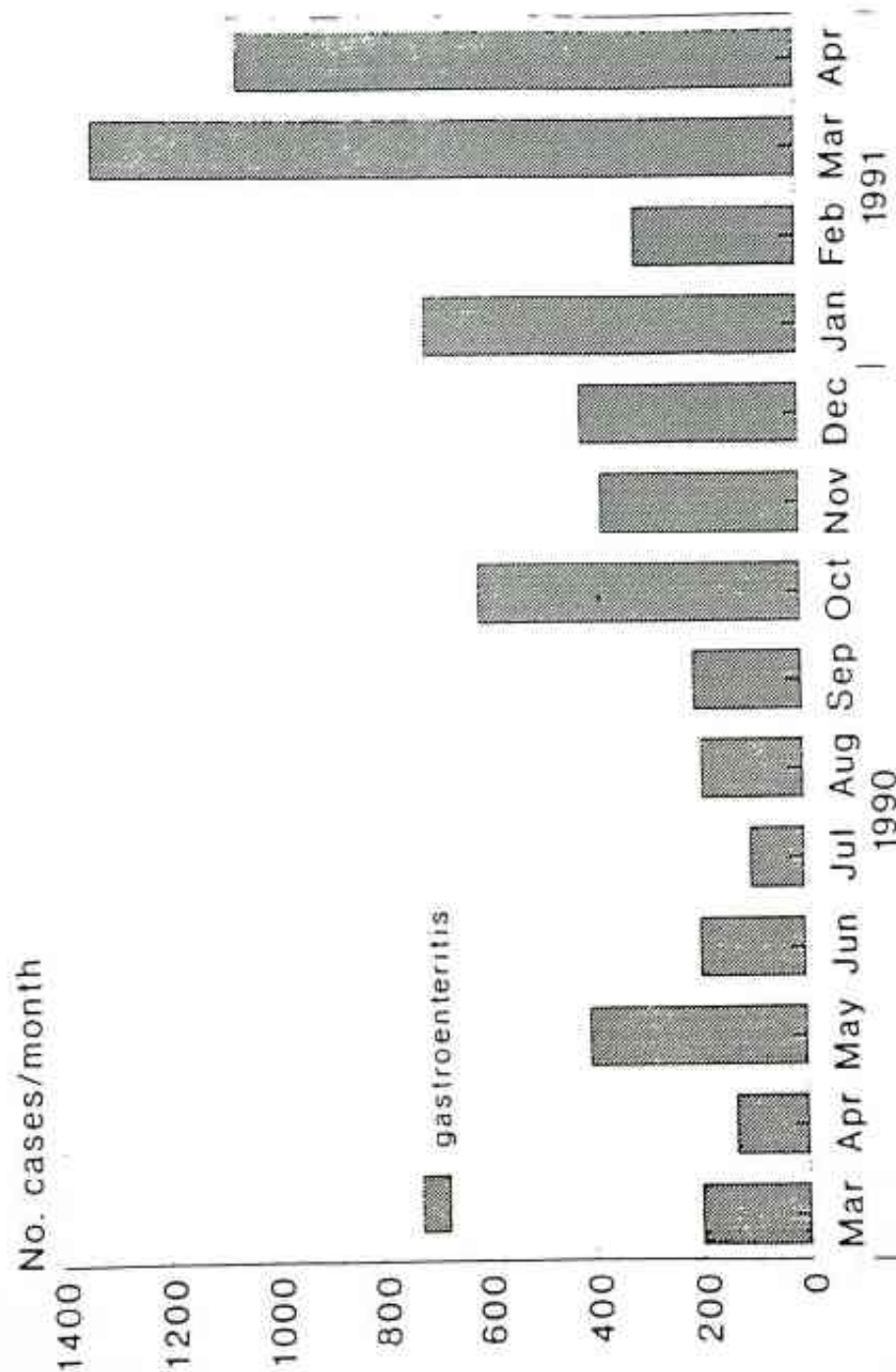

TABLE 3

SULAMANLIYA PEDIATRIC HOSPITAL

NEW CASES OF TYPHOID

APRIL-MAY 1991

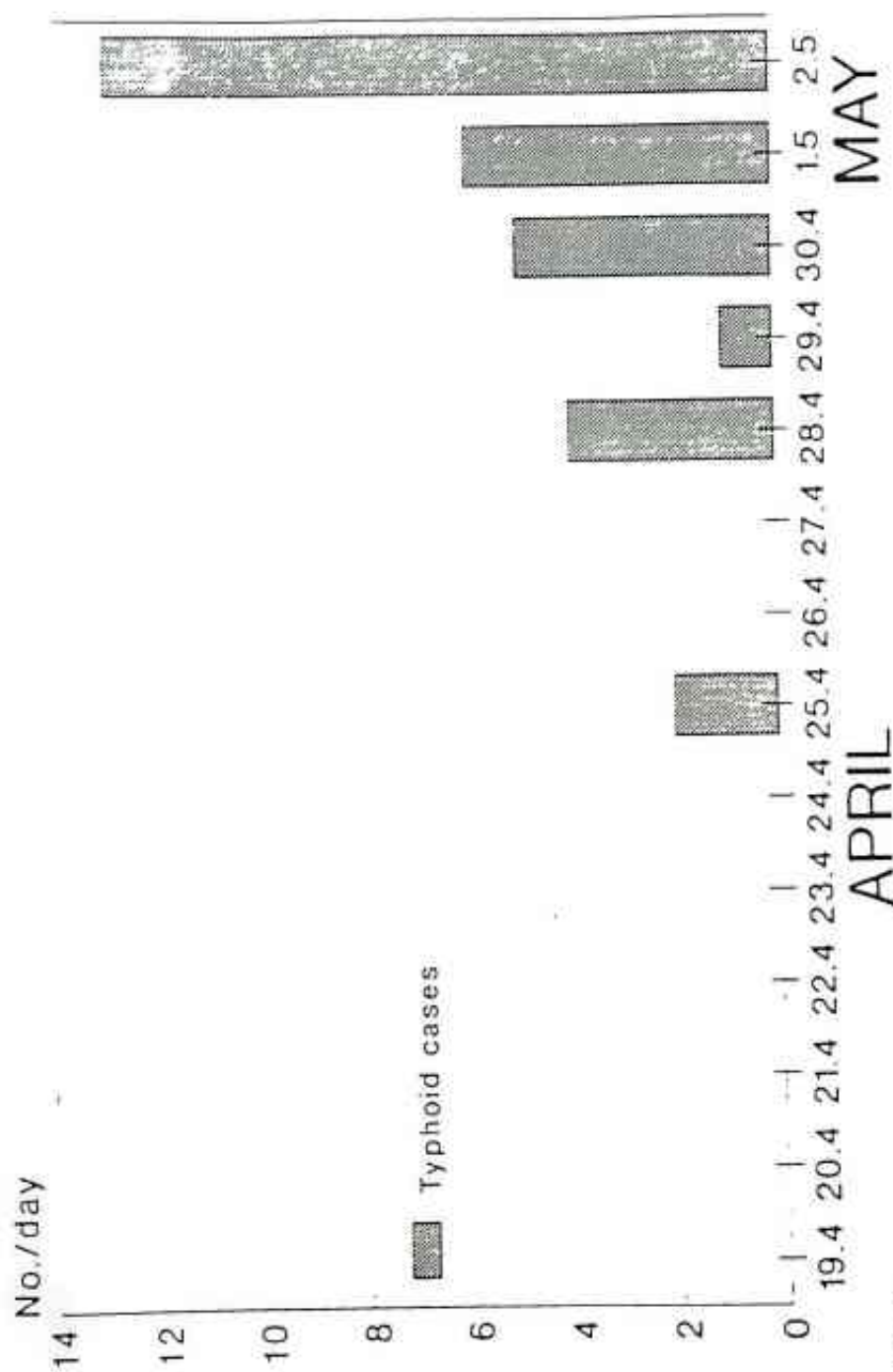

TABLE 4

TABLE 5

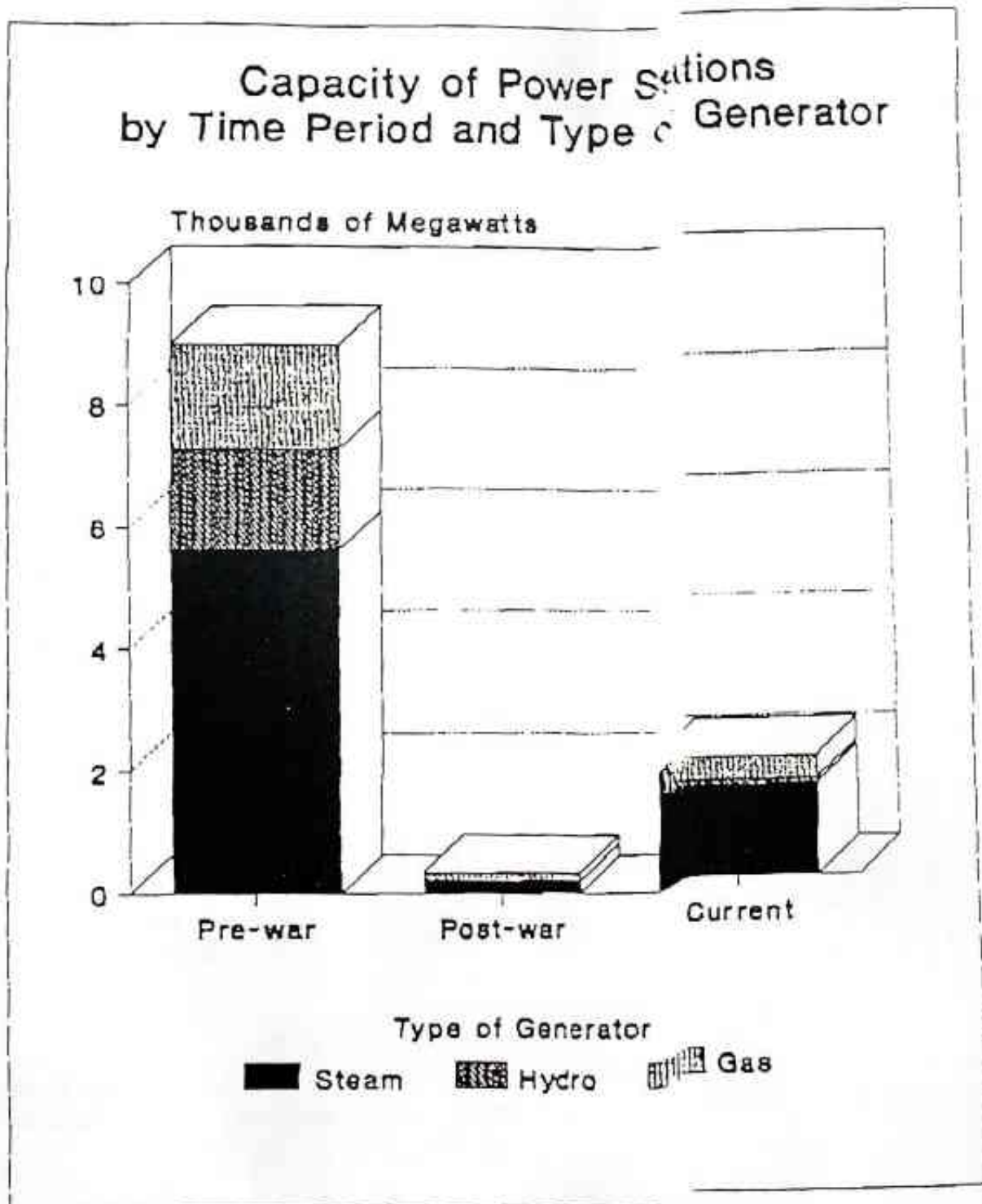

TABLE 6

Electrical System's Pre-war, Post-war and Current Outputs

					Output (Megawatts)		Information	
Generator	visited	% Damage	Period Hit	Pre-war	Post-war	Current	Source	
TEAM								
Al Dhaura	yes	100%	1st days	880	0	0	V	
Baghdad South	no	75%	1st days	880	0	220	R/E	
Al Musayib	yes	100%	1st days	880	0	0	V	
Miji	yes	50%	1st days	1320	0	880	V	
Jibbi	yes	100%	1st days	285	0	0	V	
Al Fatha	yes	100%	1st days	800	0	0	V	
Al Fatha	yes	0%	Not	200	1-200	1-200	V	
Al Fatha	yes	0%	Not	200	0	200	R/E	
Al Fatha	no	25%	Early Feb	400				
Total	6/8		6/8-1st days	5645	200	1500		
HYDRO								
Saddan Dam	no	100%	1st days	808	0	0	R/E	
Sanaras Dam	yes	100%	Early Feb	60	0	0	V	
Dokhan Dam	no	75%	Early Feb	400	0	0	R/E	
Maditha Dam	no	75%	1st days	220	0	0	R/E	
Durbandokhan Dam	no	0%	Not	160	0	80	R/E	
Total	1/5		2/5-1st days	1648	0	80		
Taji	yes	100%	1st days	140	0	0	V	
Al Najaf	yes	100%	1st days	240	0	0	V	
Mosul	no	100%	1st days	240	0	0	R/E	
Al la Abdulla	yes	25%	Mid Feb	240	0	240	V	
Khurulubair	no	100%	1st days	360	0	0	R/E	
Salaheddin	yes	0%	Not	140	140	140	V	
New Baghdad	no	100%	1st days	360	0	0	R/E	
Total	4/7		5/7-1st days	1720	140	380		
Grand Totals	11/21	11=100% 3= 75% 1= 50% 2= 25% 3= 0%	13-1st days 4-later 3-not hit	9013	340	1960		

Uiteenzetting van Ramsey CLARK, voormalig minister van Justitie van de Verenigde Staten 15 juni 1991

De start van de bombardementen op Irak werd zodanig gepland dat hij zou samenvallen met het begin van de nieuwsuitzending op de Oostkust van de VS. Deze nieuwsuitzending begint gewoonlijk met de belangrijkste gebeurtenissen van het moment opdat die zouden kunnen gevolgd worden door de 30 à 40 miljoen Amerikanen die 's avonds naar het nieuws kijken. Onze coalitie tegen de interventie van de VS in het Midden-Oosten hield toen een belangrijke manifestatie in een theater van 5th Avenue te New York waar het nieuws dat de bombardementen gestart waren, ons bereikte. Het was toen 16 januari, omstreeks 18 uur in New York. Die avond ben ik na mijn toespraak naar huis gegaan en heb ik nog tot diep in de nacht naar het nieuws geluisterd. Ik kwam vlug tot het besef dat indien de rapporten uitgegeven door de pers van het Pentagon (want alle informatie kwam van daaruit) min of meer juist waren, het aantal burgerslachtoffers groot zou zijn. Ik herinnerde mij natuurlijk hetgeen generaal Dungan in september verklaard had, verklaringen die tot zijn ontslag geleid hebben: "Onze luchtbombardementen zullen onder meer het hart van Bagdad vernietigen". Toen ik na twee dagen het aantal raids vernomen had – tot dan toe 3.500 vluchten, zowat twee per minuut dus – en toen ik het aantal gedropte bommen had ingeschat en gelokaliseerd in een gebied dat lag tussen Koeweit dat niet onderworpen was aan hevige bombardementen, Zuid-Irak waar de militairen quasi afwezig waren in de steden; en toen ik besepte dat het totaal van de bombardementen de kracht van de bom op Hiroshima overtrof, besloot ik de ambassadeur van Irak bij de Verenigde Naties, M. Al-Anbari, die ik nooit eerder ontmoet had, aan te spreken. Ik vertelde hem dat het volgens mij een dwingende noodzakelijkheid was dat zijn regering toelating zou geven aan Amerikaanse televisiezenders om de burgerslachtoffers te filmen, dat dit de enige manier was om mensenlevens te redden.

Ik heb jarenlang getracht Amerikaanse TV-zenders in Vietnam binnen te krijgen tijdens de oorlog in Vietnam en ik ben daar uiteindelijk in geslaagd. Ik heb zelfs één TV-zender moeten uitkiezen want de Vietnamese regering ging niet akkoord met een regeling van het stellen van een gemeenschap waarbij onze 3 belangrijkste TV-zenders één enkele camera hadden mogen gebruiken en de videocassettes onder elkaar moesten verdelen.

Ik besepte toen dat er wel enig verzet kon opduiken tegen het binnenlaten van buitenlandse zenders die niet steeds geloofwaardig klinken en dat de aanwezigheid van buitenlandse zenders eventueel verboden zou kunnen zijn. Ik heb toen de toelating

gevraagd om er zelf naar toe te gaan met een TV-ploeg van mijn keuze. Binnen de 72 uur kreeg ik antwoord: ik had toelating verkregen om naar Irak te gaan. We hebben toen meteen een ploeg van drie mensen samengesteld die mij zou vergezellen: John Halpert heeft documentaires gemaakt over Vietnam, Mozambique, El Salvador, Peru, Namibië en een tiental andere plaatsen. Hij heeft 7 'Emmy's' in de wacht gesleept, hetgeen de grootste verdienste is voor informatieve documentaires op televisie. Hij had een contract met NBC, het nationale TV-station, één van onze drie belangrijkste zenders, dat zijn reis bekostigd heeft. Hun bedoeling was hoogstwaarschijnlijk al zijn materiaal te gebruiken; daarnaast hadden we een fotografe, een moedige jonge vrouw die gedurende verscheidene maanden foto's gemaakt heeft in Afghanistan en in andere gelijksoortige plaatsen tijdens vijandelijkheden; uiteindelijk hadden we een Iraaks-Amerikaan, een sympathiek persoon die voor ons een kostbare hulp geweest is, daar hij geboren en opgegroeid is in Basra en familie had in Bagdad en bovendien in deze twee steden vertoefd had, evenals in Koeweit City na december 1990. Verder is hij iemand die iedereen kent en door iedereen gekend is. Hij spreekt Arabisch en weet wie aan te spreken. Hij heet Kadari.

Bij onze aankomst in Irak hebben we gewacht tot iemand ons aan de grens zou komen ophalen tussen Amman en Bagdad, maar niemand was komen opdagen. Een Jordaniër die ons tot de grens gebracht had, gaf zich als vrijwilliger op, 'tegen zijn wil' om verder te gaan. Het netwerk van autosnelwegen was magnifiek maar er waren grote gaten in de weg. We waren op minder dan 10 km van de grens en vervolgden onze weg in de duisternis, met gedoofde lichten. We zagen een brand, het was een tankwagen die in lichterlaaie stond. We zijn toen gestopt om het te kunnen bekijken en voor zover wij kunnen getuigen, ging het dus wel over een benzinetankwagen. Ik herinnerde me dat James Baker, de Amerikaanse staatssecretaris, gezegd had dat de Jordaanse tankwagens wapens transporteerden. We zagen echter benzine opbranden en het was benzine die zich verspreidde. We hebben geen enkel wapen gezien, waar die verondersteld waren zich te bevinden... We hebben 4 of 5 andere tankwagens gezien, vernield door het vuur en er was geen enkel spoor van wapens, geweerlopen of munitie te vinden. Die vrachtwagens vervoerden enkel hetgeen ze moeten vervoeren: olie, olie van Irak op weg naar Jordanië. Ze werden vaak beschoten en hierbij zijn meerdere Jordaniërs omgekomen, dit weten we.

Toen we verder trokken zagen we een andere brand. Dichterbij gekomen stelden we vast dat het een omgekantelde sleepwagen was; zijn tank brandde nog steeds. Bij de grens schoot men op alles en nog wat. Het leek me alsof de boodschap luidde: "Nader deze grens niet, probeer dit land niet binnen of buiten te komen, het kan ons niet schelen wie u bent!". We zijn toen uit de auto gestapt om naar de sleepwagen te gaan, er kraakte iets onder onze schoenen... J. Halpert filmde en had een schijnwerper; dat was het enige dat ons toeliet iets te zien. Buiten het vuur was er de schijnwerper. Ik heb naar de grond gekeken en een handvol graan opgeraapt, het ging om beestenvoeder zoals men dat in Texas heet. Dit was dus nog een doelwit waarvan we getuigen waren. We hebben er 14 uren over gedaan om Bagdad te bereiken. Ik had tegen de chauffeur gezegd dat als hij ons naar Bagdad zou brengen, ik hem de weg zou wijzen naar het hotel Al-Rashied en alle andere plaatsen waar hij naartoe zou willen. Ik verzekerde hem dat hij niet bang hoefde te zijn en dat ik nog in november ter plaatse geweest was en dat ik er in de jaren '80 een drietal keren geweest was; "Ik ken Bagdad net als mijn eigen stad in Texas, geen enkel probleem". Uiteindelijk zijn we in Bagdad aangekomen; onderweg hadden we veel branden gezien maar weinig verlichting, weinig verkeer en toch ook een honderdtal vernietigde voertuigen, waartussen zich geen enkel militair voertuig bevond... Toen we in Bagdad aankwamen kon ik alleen maar grote schaduwen onderscheiden en kon ik me amper oriënteren, ik herkende niets. Ik dacht dat ik in de duisternis de vorm van de gebouwen zou kunnen herkennen en dan zou gezegd hebben: "Oh, ja, ik weet waar we zijn, we moeten nu hierheen", maar was onmogelijk geweest om me te oriënteren.

Uiteindelijk begaven we ons naar en bushalte, het was toen 2u30 's nachts en we waren moe en ongerust. Niemand van ons was lastiggevalen gedurende onze reis, geen enkele militair, politie-agent of wie dan ook heeft ons bevolen om te stoppen en te wachten. Niemand heeft ons tegengehouden en we hebben onze weg kunnen vervolgen.

We zijn dus bij de bushalte aangekomen en er waren enkele mensen aan het wachten. Het was een stadsbus. Er waren ook taxi's want de mensen kwamen toe met de bus en namen een taxi om naar huis te gaan. We hebben toen een taxi geroepen die ons naar het hotel zou brengen, daar ik dat onmogelijk terug kon vinden. Enkele dagen later zijn we langs dezelfde bushalte gepasseerd, die zich langs een heel mooie en heel bekende moskee bevond. Deze moskee had glasramen die tot 9 meter hoog reikten rondom de centrale zaal onder de koepel. De bushalte was keihard getroffen. De glasramen van de moskee waren kapot, er lagen scherven buiten, maar de moskee zelf had de ontploffing doorstaan en was overeind gebleven.

De volgende morgen ontmoette ik Said Mohammed, Administratief Chef van de afdeling van de Gezondheidszorg in een ziekenhuis. Niemand ging nog in de kantoren van de officiële staatsgebouwen; want ten eerste stonden die waarschijnlijk niet meer recht en ten tweede, indien ze nog recht stonden, zou dit niet lang meer duren... Zo gebeurde het dus dat er naar een veiliger plaats moest worden gezocht en dat Said Mohammed in een bureel van het ziekenhuis onze taken voorbereidde. Onze enige bedoeling was feiten en informatie te verzamelen. Dit was onze enige bedoeling.

Ik vroeg hem welke problemen het belangrijkste waren op vlak van gezondheidszorg in het land op dat ogenblik en ik verwachtte dat hij zou antwoorden: "Medicijnen en mogelijke ziekenverpleging", maar hij zei: "Ten eerste water, ten tweede water, ten derde water, en ik hoef niet verder te gaan..."

Hij liet ons begrijpen dat er geen enkele mogelijkheid was om te communiceren. Onmogelijk te zeggen wat er gebeurde in Sulaymaniyah, Mossul, Kut, Diwaniyah, Basra of om het even waar.

"Behalve de getuigenissen van mensen die van ginder komen, kunnen we onmogelijk in verbinding treden". Hij zei ons dat het aantal mensen die gestorven waren door besmet water op minstens 3.000 werd geschat. Het was toen de derde februari en de bombardementen op Irak waren op 17 januari begonnen.

Op dat ogenblik hadden we nog niet veel plaatsen bezocht, we waren enkel op de weg geweest die naar Bagdad leidt en in Bagdad zelf. We wisten wel dat er in een chique hotel als het Al-Rashied niet eens water was. Tot mijn vertrek was het enkel mogelijk om aan water te raken gedurende één uur in de namiddag op voorwaarde natuurlijk dat men aanwezig was wanneer het water er was. Op een dag had iemand mijn badkuip laten vollopen toen ik er niet was. Wat mij betreft, ik heb er nooit geen water zien stromen. Ik moet er aan toevoegen dat na de vier keren dat ik een bad genomen had, men katoen had kunnen kweken in mijn badkuip en ik denk niet dat dit bezinksel van mij alleen afkomstig was; het water was zodanig onzuiver dat de kuip vol kwam met slibberig neerslag.

M. Said Mohammed voegde eraan toe dat er naast de 3.000 op datum van 03/02/91, er nog eens tussen de 15.000 en 20.000 mensen een medische behandeling kregen voor diarree, misselijkheid, uitdroging, enz... Het is afschuwelijk om ziek te zijn door water en aan uitdroging te lijden, een hopeloze nood aan vloeistof te hebben en niets anders

te drinken hebben dan water dat je nog zieker maakt. Het was nochtans de toestand waarin honderdduizenden mensen zich bevonden. M. Said schatte dat het aantal zieken door water 10 maal hoger was dan het aantal mensen die een behandeling volgden; dit wil zeggen 150.000 tot 200.000 mensen en dit een zeer korte tijd na het begin van de bombardementen.

We hebben vastgesteld dat in Bagdad en omstreken het openbaar vervoer vernietigd was: het treinstation, de locomotieven en groot aantal spoorwegen. We hebben gebombardeerde taxi's en bussen gezien langs de weg. Het communicatie-netwerk was compleet vernietigd. In Bagdad zelf heb ik vijf belangrijke telefooncentrales gezien die meermaals geraakt waren door bombardementen. Het was dus vrijwel onmogelijk om nieuws te vernemen van je kinderen aan de andere kant van de stad. Het was onmogelijk om hulp in te roepen om zieke kinderen of slachtoffers van een ontploffing naar het ziekenhuis te brengen...

Er was geen elektriciteit. Dit hebben we allemaal kunnen vaststellen toen we een ziekenhuiszaal binnentraden: onze eerste nacht in Bagdad, de derde februari, hebben we de eerste van een 10-tal ziekenhuiszalen bezocht. Het was gedompeld in duisternis, er waren een 20-tal bedden en maar twee kaarsen. Bij het binnenkomen kon je mensen horen kreunen, anderen kon je horen huilen. Volgens mij waren ze van pijn aan het kreunen en van wanhoop aan het huilen. In deze zaal hebben we namelijk een 11-jarig meisje gezien van wie het rechterbeen afgezet was tot op heuphoogte, zonder verdoving. Ze ijlde en het leek alsof ze glimlachte terwijl ze aan het babbelen was, in het Arabisch natuurlijk, hetgeen vertaald werd. Haar woorden hadden totaal geen zin maar bewezen toch haar toestand.

In een bed lag een jongeman van minder dan 20 jaar, hij was sterk en vier mensen hielden hem vast terwijl men zijn arm opereerde. Ik kan niet zeggen of zijn arm gereed werd maar het was schreeuwerig en bloederig!

Op dat ogenblik is een chirurg naar mij toegestapt. Hij had geneeskunde gestudeerd in Groot-Brittannië. Hij wreef zijn handen over elkaar en zei: "Ik vervloek deze handen, zij zijn mijn instrument om te verplegen. Ik ben verondersteld zieken te verzorgen en dat is onmogelijk in zulke omstandigheden... Ik kan deze mensen niet helpen. Ik word 's nachts wakker gedurende de enkele uurtjes die ik kan slapen en ik wrijf mijn handen over elkaar, ik ze niet proper krijgen, ik heb geen zuiver water, ik zit sinds lang zonder handschoenen, ik heb geen alcohol meer, geen ontsmettingsmiddel meer en ik besteed een 18 à 20 uur per dag om van wonde tot wonde te gaan en om mensenlevens te proberen redden en misschien infecties te verspreiden".

Toen we Bagdad verlieten, hebben we een afstand van 3.000 km overbrugd in acht dagen. Ik kan u niet alles vertellen, maar ik zal het volgende voorbeeld aanhalen van het zuiders stadje Diwaniyah. Ik hou ervan te denken dat Diwaniyah Diwan of Divan betekent, een boek van gedichten, de stad van de gedichtenbundel. Het is een stad zonder enig militair belang. Op de hoofdplaats kan men drie kleine vernielde hotels zien. Men kan er ook het station, de spoorwegen, het busstation zien, die ook vernietigd zijn. Men ziet er kantoren, winkels, cafés, advocatenkantoren, dokterskabinetten, alles met de grond gelijk gemaakt.

Die hotels telden elk tussen de 30 en 40 kamers. Men vertelde ons – en God alleen weet dat ik hoop dat het de waarheid was, maar ik heb mijn twijfels – dat er niet veel volk in de hotels was op het ogenblik van de bombardementen. Ze schatten dat een 50-tal mensen omgekomen waren op de hoofdplaats die weliswaar langs twee kanten bestookt werd. Ik weet niet hoe het mogelijk is dat het aantal slachtoffers zo laag was.

Vooraf omdat men ons in Basra en andere plaatsen verteld had dat vluchtelingen meestal de richting van Diwaniyah uitgingen; omdat ze dachten dat er daar geen bombardementen zouden zijn en dat indien deze mensen geen familie of kennissen hadden om bij aan te kloppen, ze verplicht waren in één van die hotels te verblijven.

We hebben 3 of 4 residentiële wijken bezocht die gebombardeerd waren. Hele families waren uitgeroeid. We hebben eveneens de vernietiging van een moskee en twee openbare scholen vastgesteld.

Op onze weg naar het Zuiden kwamen we vernielde vrachtwagens en bussen tegen. Ik had onlangs een interessant geval van een arrest in New York: men moest uitmaken of een aanval tegen een bus die kolonisten vervoert in de bezette gebieden een politieke of een criminele daad was. Het Hof van de VS besloot dat het om een criminele daad ging. Ik had amper twee weken geleden de zaak bepleit bij het tweede Hof van Beroep van de VS en toen ik Irak doorkruiste zag ik veel openbare bussen, makkelijk herkenbaar door de gele, rode en oranje versieringen in elke hoek, die getroffen waren. Ze lagen op de zijkant van de weg en het was onmogelijk om uit te maken hoeveel mensen omgekomen waren behalve als men net na een bombardement toekwam. Het ging om aanvallen tegen openbaar vervoer. Dat kon je allemaal langs de weg bemerken, zelfs taxi's, kleine taxi's. Sommigen vervoerden doodkisten, ze gingen naar heilige plaatsen, de doodkist op het dak; het ging hier over arme mensen die geen auto bezaten, die alles verzameld hadden om hun plicht te vervullen en die beschoten werden, men had ze gebombardeerd!!!

Naar Basra gaan was het ergste. We hadden afgesproken met de gouverneur van de civiele bescherming en hij heeft ons alles verteld wat hij wou zeggen. De civiele bescherming beschikte over vrachtwagens, verder kleine bestelwagens, en achteraan in deze bestelwagens lagen hefboompijpen, schoppen, ladders, schijnwerpers, en ander materiaal. Vanaf het moment dat een bombardement werd gemeld, sprongen ze in hun voertuigen en haastten zich naar de plaats. Daar probeerden ze de slachtoffers uit het puin te halen en hen te redden door ze in ziekenwagens of om het even welk beschikbaar voertuig te plaatsen. We hadden met hen afgesproken, om hen deze nacht, onze eerste nacht in Basra, te vergezellen naar elke plaats waar er gebombardeerd zou worden.

In Basra ging geen uur voorbij zonder dat er hevige bombardementen plaatsgrepen. We gingen net ons avondmaal gebruiken in een mooi hotel, de Sheraton Basra geloof ik, langs de Shatt el Arab, waar de Tigris en de Eufraat in elkaar vloeien om in de Arabische Golf uit te monden, een heel mooie plaats. We waren de enigen in het hotel dat al fel beschadigd was. We begonnen net te eten toen er een grote explosie klonk, het raam naast dat goed beschermd was deed "Krrr...!!" en brak zoals het ijs van een ijsberg dat in zee valt... We haastten ons op het dak, het was schemerig en ik zag twee grote zuilen water opstijgen, vlak naast het Universitair Ziekenhuis, daar waar de bommen hun doel gemist hadden en in het water waren terechtgekomen.

Telkens we in ziekenhuizen kwamen, voelden we dat het er erg koud was want er was geen verwarming en de temperatuur schommelde tussen 10°C en 12°C dag en nacht. Buiten was het koud 's nachts en warmer overdag maar binnen was het altijd koud en de meeste mensen hadden wonden waarop ze niet teveel dekens konden verdragen zonder pijn te hebben...

In Basra hebben we meer dan 10 residentiële wijken bezocht. Ik zal er maar twee beschrijven. De eerste was een residentiële wijk met hele mooie standing-huizen die

rond de 200.000 dollar zouden kosten in de VS. 126 van die huizen waren hetzij volledig vernietigd, hetzij zodanig vernield dat het onmogelijk was om ze nog te herstellen. We hebben toen gevraagd hoeveel mensen er de dood gevonden hebben. Wanneer een wijk bombardementen heeft ondergaan, blijven er overlevenden in de buurt, soms een hele rij, soms één persoon, aan beide zijden van de straat om de rovers te verjagen of voor het geval ze gekreun zouden kunnen horen van onder het puin. Ze blijven daar dus staan en je vraagt ze: "Wat is er met dit huis gebeurd?". "Hier zijn menige slachtoffers geweest?".

Van een officiële bron vernamen we dat er in heel de wijk 28 mensen de dood vonden. Men legde ons uit dat deze mensen welgesteld waren en auto's bezaten waarmee ze voor de bombardementen gevlucht zijn. Maar ik stelde vast dat er in een huizenblok negen auto's in de garages stonden. Het waren zware betonnen constructies die tegen de woning stonden. Ze waren in elkaar gezakt en de auto's waren verpletterd; auto's die nergens meer heen konden. Het is mogelijk dat twee auto's gevlucht zijn, ik weet het niet, maar ik kan u vertellen dat in één van deze huizenblokken negen auto's onder het puin bedolven werden en deze mensen zijn niet kunnen vluchten. Uit mijn gesprek met overlevenden heb ik kunnen opmaken dat 250 mensen gestorven zouden zijn. Ik heb een lijst opgesteld per huis om herhaling te vermijden, en dit in de twee wijken.

We zijn toen naar een andere wijk gegaan waar de huizen goedkoper zijn. Daar ging het om rijhuizen met een verdiep. Het was een dichtbevolkte wijk met waarschijnlijk om en bij de 2.000 families die sterk getroffen waren door de bombardementen. Zowat 75 mensen zouden de dood hebben gevonden in 26 families. De Hogere School was in twee gesplitst door de inval van een bom. De Lagere School die zich aan de andere kant van de straat bevond was volledig ingestort. Wat verderop bleef er enkel puin over van een moskee. Een arme familie van 12 personen leefde in een klein vertrek niet ver van de moskee, men vond er 10 lijken. Toen ik daar vertrok wist ik nog steeds niet wat er gebeurd was met de anderen.

We hebben vastgesteld dat alle levensnoodzakelijke installaties systematisch vernietigd werden, de burgerlijke activiteit en de ontwikkeling. Dit alles vormt een oorlogsmisdaad en vormt tevens het bezwarende feit nr. 3 van de eerste akte van beschuldiging tegen de VS door de onderzoekscommissie van het Internationale Gerechtshof. We hebben kunnen vaststellen dat de burgerwijken willens wetens als doelwitten werden gekozen. Het kan niet dat men per ongeluk 10 residentiële wijken raakt en dit Basra alleen, zelfs al zouden 93% van de bommen in het wilde weg vallen dan nog zou dit onmogelijk zijn. Het waren dus inderdaad wel blinde bombardementen. In deze wijken had men her en der gebombardeerd want er waren overal bommen en dat is een oorlogsmisdaad.

Er was een weloverwogen aanval geweest op een fabriek die voedsel voor baby's produceert. Dr. I. Al-Nouri, reeds 10 jaar Chef van de Rode Halve Maan, een merkwaardig man die ik in november ontmoet had en die ik al van vroeger kende, vertelde me dat er sinds 7 februari reeds 3.000 baby's overleden waren door ondervoeding.

Irak heeft 700.000 geboortes per jaar en voert gewoonlijk elke maand 2.500 ton melk en aanvullingen voor zuigelingen in. Tussen 1 november en 7 februari zijn er 17 ton gearriveerd. De nood lag bij de 25000 ton per maand en voor drie maanden en één week had men slechts 17 ton ontvangen, hetgeen de dood veroorzaakte van 3.000 baby's...

De medicatie kwam evenmin aan, hetgeen een misdaad tegenover de mensheid is en bezwarend feit nr. 14 vormt in de in staat van beschuldiging stelling. De getuigenissen die ik afgelegd heb, betreffen in het bijzonder de bezwarende feiten 3, 4, 5 en 14.

Er was eens een Zapoteek van Mexicaanse oorsprong. De Zapoteken leven bij Meetla en andere oude vestigingen. De ouders van deze Indiaan waren overleden toen hij nog een baby was. Hij had het geluk te kunnen overleven in het droge Zuiden. Een Zapoteek zuiver van origine die president van Mexico werd en later een glansrijk advocaat werd. Ik moet u vertellen dat hij helaas de rechten van het Indianenvolk niet heeft verdedigd zoals ik zou hebben gewild. Maar het was een moedig man, deze Benito Water. Hij maakte deze opmerking: "Vrede is het respect voor het recht van de anderen. Enkel door dit recht van de anderen te respecteren, zal men vrede bereiken op deze aarde". Dit is de reden waarom men moet eisen dat de rechten van de volkeren gerespecteerd worden opdat vrede zou heersen.

De organisatie en de moeilijkheden van de hulpverlening

Getuigenis van de Algerijnse Rode Halve Maan en van de Algerijnse Vereniging voor de Rechten van de volkeren.

Verslag door Meester Benabdallah SAID, advocaat bij het Hooggerechtshof van Algerije
15 juni 1991

Terwijl de wereld een zucht van opluchting slaakt en zich zelfs voorbereidt om de internationale ontspanning als gevolg van het positief ontwapeningsakkoord tussen de grootmachten te vieren, gaven de Verenigde Staten en hun bondgenoten zich over aan een schaamteloze aanval tegen het Iraakse en zelfs tegen het Koeweitse volk onder het voorwendsel het internationaal recht te doen respecteren.

Die blinde aanval uitgevoerd door intensieve bombardementen was de ergste schending die de mensenrechten ooit hebben ondergaan.

De aanspraken gemaakt door de een en door de ander om te proberen de genocide te verrechtvaardigen, komen voor als niets anders dan oplichterij.

Terwijl een aanzienlijk aantal gewonden en verminkten nog een ware marteling ondergingen door de vele brandwonden en ander dramatische gevolgen van de bombardementen op centra voor eerste hulp, kwamen vliegtuigen terug om die centra opnieuw te bombarderen. Het resultaat is overduidelijk.

Journalisten en dokters van de Algerijnse Rode Halve Maan hebben de dramatische toestand ter plaatse geconstateerd. De interventie van het Internationale Rode Kruis is erg beperkt geweest door de belemmeringen van de geallieerden, met aan de kop de Verenigde Staten, die tot het embargo hebben besloten. En de internationale hulp is niet meer dan een eendagsvlieg geweest.

Op sommige plaatsen waar alle medische installaties in puin lagen, werden haastig opgetrokken schuilplaatsen evenmin gespaard van de bombardementen.

De begane gruweldaden zijn niet meer dan het resultaat van een gewelddadige, weldoordachte en geplande genocide op het Iraakse volk.

1. Dokter Bel Aouene, Voorzitter van de Algerijnse Rode Halve Maan, heeft met eigen ogen gezien hoe op 40 km van de hoofdstad Bagdad op de weg naar Jordanië, kinderen en hun moeders aan flarden gereten naast een rokende, pas gebombardeerde vrachtwagen lagen.

Hij heeft er eveneens de rampzalige toestand kunnen constateren in de sanitaire en andere gebouwen door een gebrek aan hygiëne, medicijnen en medisch materiaal.

2. Mijnheer Ouesti Abdel Malek, journalist en directeur van het Algerijns persagentschap, die op reportage naar Irak was gestuurd, heeft op film kunnen vastleggen dat de stad Feloudja gruwelijke bombardementen heeft ondergaan. Men heeft de indruk dat alles vernietigd was. Overal braken branden uit en deze verspreidden zich over alle huizen. Een school die opgericht was in het noodcentrum, werd vernietigd en de meerderheid van de aanwezigen stierven.

De Iraki's hadden voorzorgsmaatregelen genomen tegen de luchtraids door een systeem van medische hulp op te richten en door ondertussen ook medische voorzieningen te stockeren. De toestand veroorzaakt door de intensieve en gewelddadige bombardementen was echter rampzaliger dan men ooit had kunnen verwachten en de preventieve maatregelen bleken bijna vruchteloos omdat alle installaties bijna compleet waren vernield.

3. Dokters van de Rode Halve Maan stelden vast dat, rekening houdend met de toestand en geconfronteerd met een stroom gewonden, dokters en verplegers zich tot het uiterste hebben ingespannen om het lijden te verzachten en het gekreun van de slachtoffers te doen verstommen. Maar het resultaat van de zorgen was erg beperkt door het gebrek aan medisch materiaal. Alle stocks waren uitgeput en er was vooral een gebrek aan elektriciteit om de apparatuur te doen werken.

Deze situatie blijft voortduren, zelfs lang na het staakt-het-vuren.

De Amerikaanse marine heeft het schip 'Aures' dat een lading van 4.000 ton medicijnen, melk voor kinderen en medisch materieel verscheepte, gepiraaid. Deze piraterij heeft zeven dagen lang geduurd en het is pas na verschillende interventies op alle niveaus dat het schip, nadat het verplicht was geweest terug te keren naar Zaez om een groot deel van het medisch materieel te lossen, uiteindelijk de toestemming kreeg om weer naar de haven van Akba te varen om er te lossen.

Zie eens te meer hoe individuen die wensen de hoeders van de internationale waarheid en de promotoren van de nieuwe wereldorde te zijn, het lijden van een weerloos volk hebben genegeerd.

Erger nog, om hun gruweldaden te verbergen en om de internationale publieke opinie te verhinderen de wreedheden van hun agressie-oorlog te ontdekken, hebben de Verenigde Staten door militaire communiqués, die de pers onder een strenge controle plaatsten en elke waarachtige reportage over de bombardementen verboden, een stroom van verkeerde en vergiftigde informatie losgelaten. Enkel al om die reden zouden de VS en hun Westerse bondgenoten in plaats van als redders van de wereld te worden beschouwd, streng moeten worden veroordeeld voor misdaden tegen de mensheid.

Niet tot ontploffing gekomen geschut

Meer dan 90.000 ton bommen werden op Irak en Koeweit gedropt. Een groot gedeelte bestond uit clusterbommen die honderden kleinere bommen verspreidden. Het House Armed Services Committee werd er onlangs van op de hoogte gebracht dat slechts 7% van de bommen lasergestuurd waren. Andere getuigenissen bevestigen dat de scheepsartillerie, luchtbombardementen en grondartillerie gedurende de 42 dagen oorlog in totaal bijna 600 niet-geëxplodeerde bommen achtergelaten hebben in Irak en Koeweit. Kinderen rapen nieuwsgierig dit niet ontploft tuig op en ondergaan de gevolgen hiervan. Zij worden in stukken gereten of ernstig verminkt. De lokale bevolking knoeit met dit tuig. De afloop kan men wel raden. Men dient hieraan toe te voegen dat naast de explosieven van de Golfoorlog, er ook nog niet ontploft tuig uit de Iraaks-Iraanse oorlog aanwezig is.

Olievlekken

Eerlijk gezegd weten we nog steeds niet wie de olie-installaties en tankers gedurende de Golfoorlog heeft opgeblazen. De VS gaven de Iraki's de schuld, omwille van de tactiek van het aanvallen van tankers tijdens de Iraans-Iraakse oorlog en noemden hen 'eco-terroristen'. Dit lijkt aannemelijk daar President Bush zichzelf als de 'milieu-president' beschouwt. Hoesseins repliek aan het adres van de VS bestond erin hen 'eco-fascisten' te noemen. De retoriek hielp de duizenden zeezoogdieren, vinvissen, vogels, zeldzame koraalriffen en mensen die voor hun levensonderhoud afhankelijk waren van de uitgedunde garnaalindustrie niet. Diersoorten die al op de lijst van bedreigde soorten staan, zijn nu nog meer bedreigd met uitroeiing (zoals de duogong, een soort zeekoe). De olie sijpelt ook door in de bodem en vervuult rivieren en ondergrondse waterbronnen. Ontziltinstallaties worden eveneens bedreigd door de olievlek die een lengte van naar schatting zo'n 800 km zou hebben bereikt. Water is een nieuw wapen geworden.

Chemische, biologische en nucleaire produkten

Het lijkt erop dat president Hoessein tijdens de Iraans-Iraakse oorlog een schepping van de CIA was, gezien zijn belangstelling voor chemische en biologische wapentechnologie. Westduitse bedrijven voorzagen hem eveneens van technologie. Het is duidelijk dat de geallieerde troepen Hoessein de wapens die ze hem eerst hadden aangeboden, wilden afnemen. Generaal Schwarzkopf kondigde dus aan dat luchtaanvallen zich zouden concentreren op de chemische, biologische en nucleaire installaties. De chemische wapenfabrieken die we kennen, liggen op 25 km ten Noorden van de heilige Sjiietische stad Samara. Ze produceren fosgeen, tabun en sarin, allemaal zeer toxische produkten, naargelang de blootstelling eraan dodelijk. We zouden graag te weten komen of er chemische stoffen zijn vrijgekomen. De persconferenties van de militairen verstrekten hierover geen enkele inlichting. Er werd enkel gemeld dat de bombardementen zeer succesvol geweest waren.

Toen ik het parlementslid Joseph Kennedy in Massachusetts ontmoette en met hem discussieerde over de strategie om de VS onvoorwaardelijk het verbod op chemische en biologische wapens te doen onderschrijven, hoorde ik op de Canadese radio CBC van een bombardement op een biologische wapenfabriek waar miltvuur (een

ziektekiem die voorkomt bij vee, maar in dit geval genetisch gemanipuleerd) was vrijgekomen en 50 militairen en burgers had gedood. De uitzending vond plaats rond 5 februari. Indien chemische/biologische stoffen op dat moment inderdaad waren vrijgekomen, dan moeten er 'dode zones' geschapen worden om het volk van de besmette omgeving in quarantaine te houden. Het betreft hier een zeer ernstig feit en ik ben woedend dat de regering van de VS er niet in geïnteresseerd is om de waarheid na te gaan, en ze openbaar te maken.

We weten allemaal dat Irak nucleaire installaties heeft. Daarom ook kondigden de VS-generaals aan dat de twee nucleaire installaties buiten Bagdad zouden worden aangevallen. Dergelijk besluit is uitermate onverantwoord wanneer men weet welk een stralingsemissie een bombardement van nucleaire installaties veroorzaakt. Toen generaal Schwarzkopf zegevierend meldde dat de ontmanteling succesvol verlopen was, vroeg niemand van de pers of er radioactief materiaal vrijgekomen was. Onderzoek naar het gebeurde was onmogelijk en de VS zijn niet geïnteresseerd om inspecties toe te laten, wat ook de redenen mogen zijn. We hebben verslagen ontvangen van de Rode Halve Maan waarin er melding is van lage stralingsniveaus aan de grens met Iran, maar deze niveaus zijn te laag om hun bron aan te wijzen.

Conventionele schade

Toen de ontplooiing van de troepenmacht in de herfst van 1990 een aanvang nam, berekenden we de gevolgen die grondtroepen en machines zouden hebben op het kwetsbaar eco-systeem van de woestijn. Ruw geschat produceren 400.000 soldaten 10 tot 12 miljoen gallons (1 gallon = 3,78 liter) afvalwater per dag, wat in bijna 1 jaar tijd oploopt tot 250.000 ton afvalwater. Ironisch genoeg is het leger van de VS verondersteld zich te houden aan het protocol van de EPA (Environmental Protection Agency). De EPA versoepelde echter alle normen en gaf het Pentagon aldus carte blanche om zich van het afval te ontdoen naar eigen oordeel. We spreken hier over ziekten tengevolge van conventionele en toxische lozingen die voor tientallen jaren in het Golfmilieu aanwezig zullen zijn. De CFK's van wapenkoelingssystemen dragen bij tot het broeikaseffect, afbraak van afval is gezien het hete klimaat moeilijk. Door de schade aan de woestijn en aan de niet-bewerkte gronden trekt een nieuw stroom vluchtelingen zich op gang.

Dit is slechts een schets van de secundaire schade. De Golfoorlog verschillende generaties lang blijven nawerken. Ik wil helaas één punt duidelijk stellen: dit Tribunaal zal doeltreffender zijn als adviezen worden gegeven die de internationale instrumenten die beweren het milieu te beschermen, tot een hoger niveau kunnen tillen.

Het wordt tijd dat we het woordgebruik inzake bepaalde tekortkomingen van de internationale overeenkomsten in verband met oorlogsmisdaden herzien. Ik heb het dan meer bepaald over het Protocol nr.1 van de Conventie van Genève betreffende de bescherming van slachtoffers van internationale gewapende conflicten (1977), over de Conventie betreffende het verbod op ieder vijandig gebruik, militair of ander, van technieken die het milieu wijzigen (1977) en over het Protocol nr.3 van de Conventie betreffende onmenselijke wapens (1980). Deze Conventies zitten vol met achterpoortjes, zodat ze in de rechtszaal moeilijk te gebruiken zijn.

De inleidende Acte van Beschuldiging van het Tribunaal vestigt de aandacht erop, via de aanklachten 7, 8 en 12, dat er verondersteld wordt dat er voldoende bewijsmateriaal is om aan te tonen dat er misdaden gepleegd zijn (de misdaden tegen het milieu werden overigens zowel door Irak, als door de Verenigde Staten en de geallieerden begaan).

Getuigenis van Patrick SILBERSTEIN, vertegenwoordiger van de Franse organisatie "Rita Network" 14 juni 1991

Ik zal eerst proberen mezelf voor te stellen: ik ben een reserve-officier van het Franse leger en maak deel uit van het redactiecomité van RITAFAX een informatiebulletin dat vooral in Europa maar ook wereldwijd verspreid wordt en dat verslag uitbrengt van de activiteiten van verzet tegen de Golfoorlog door de militairen.

Ik maak een inleidende opmerking die voor u van secundair belang zal zijn maar RITA geen organisatie is die "werkt onder de soldaten" zoals u het zich voorstelt, maar is een vereniging, een beweging die inlichtingen verzamelt. Ik geloof dat dit van bijkomend belang is, maar het is erg belangrijk voor een zeker aantal oren dat naar ons luistert.

Ik zal op deze wijze spreken – zelfs indien ik geen volmacht heb – in naam van een zeker aantal mensen die, in de schoot van de legers van de coalitie, verstoken zijn geweest van zeggenschap. Zoals de Arabische volkeren die geen stem in het kapittel hebben gehad, voor het geheel van de pacifistische krachten die hun zeg niet hebben mogen doen in de radiouitzendingen in onze landen, voornamelijk in Frankrijk. Ik zal spreken in naam van hen die systematisch en permanent de mond gesnoerd worden en die bovendien de instrumenten van deze oorlog zijn geweest.

Zoals Bertold Brecht heeft gezegd, enkele tientallen jaren terug, hebben de soldaten veel voordelen: zij kunnen doden, zij kunnen geweld gebruiken, zij kunnen brand stichten, maar zij hebben ook een ontzettend groot nadeel en dat is dat zij ook kunnen spreken en dat zij ook kunnen denken. En hun woord is erg belangrijk voor ons, die de waarheid zoeken over de oorlogsmisdaden, de waarheid over de misdaden tegen de mensheid en tegen de vrede; en vanuit dat standpunt is hun getuigenis belangrijk omdat ze kunnen getuigen van hetgeen ze gedaan hebben, van wat ze gezien hebben en, vooral, van de bevelen die ze gekregen hebben.

Ik zal dus verslag uitbrengen over vier concrete punten.

Het eerste van deze punten betreft de getuigenissen die wij verzameld hebben, op ons gebied, van GI's die terug kwamen van de grondgevechten en die ons hebben medegedeeld wat zij gezien hebben en wat zij gedaan hebben, nadat ze mondelinge bevelen gekregen hadden van hun hiërarchische superieur. Zo hebben zij getuigd van de executie van Iraakse soldaten die op het punt stonden zich over te geven, die naar hen toe kwamen, met opgeheven armen, een terechtstelling die werd uitgevoerd met

een automatisch wapen en ik haal de kalibers van deze wapens aan, niet om de "militaire expert" te spelen, maar enkel om een concreet element aan te dragen voor het waarheidsgetrouwe van deze getuigenissen, deze wapens waren 7,62 en 20 mm wapens. Zij hebben ook gezien dat officieren andere Iraakse gevangenen terechtstelden met anti-tankraketten. Een ooggetuige heeft gesproken over honderden, misschien duizenden Iraakse soldaten die werden neergemaaid terwijl zij zich overgaven. Ik vermeld tussendoor dat deze informatie in de Duitse Bondsrepubliek rondgegaan is, in de schoot van de middelen voor hulp aan de Amerikaanse oorlogstegenstanders, dat deze informatie enkele weken geleden aan het Europese parlement werd gegeven ter gelegenheid van een vergadering georganiseerd tegen de oorlog door de Europarlementairen. Het gerucht doet de ronde, en men moet goed begrijpen dat het maar een gerucht is, het is zeer belangrijk dat dit kan worden nagetrokken, dat de Amerikaanse militaire autoriteiten, langs niet officiële maar wel bevoegde weg, vonden dat er teveel krijgsgevangenen waren en dat men dat aantal vanuit dat standpunt zo veel mogelijk moest reduceren. Dus, dat is het eerste element dat door ooggetuigen gerapporteerd werd en dat nagetrokken is, dat ook vermeld is door Philippe AGEE, tijdens een persconferentie in New York, Philippe AGEE is een schrijver is gespecialiseerd in de problemen van de geheime diensten.

Tweede punt: duizenden Iraakse soldaten die gestorven zijn in het gevecht, zijn begraven, met behulp van een bulldozer, in massagraven. En dit is een zeer duidelijke schending van de internationale conventies op het gebied van oorlog, die nauwkeurig uiteenzetten dat bij het begraven van soldaten die gestorven zijn in het gevecht, de identiteit moet achterhaald worden en de persoonlijke bezittingen moeten verzameld worden. Dit is dus het tweede element, nagetrokken en gesteund door getuigen.

Derde punt: Iraakse soldaten die de oproepen van de coalitie beantwoord hadden en hun eenheden verlieten; ik herinner U eraan dat de coalitie, vanuit de lucht, duizenden en duizenden pamfletten verspreid heeft die de Iraakse soldaten oproepen om te deserteren. Veel van deze soldaten die daadwerkelijk gedeserteerd waren en zich bij de Amerikaanse eenheden aangesloten hadden, werden op het moment van de overeenkomsten betreffende het staakt-het-vuren, aan hun officieren, van hun oorspronkelijke legerafdeling teruggegeven, dit in overeenstemming met deze overeenkomsten, en U kunt zich perfect het lot voorstellen dat hen toebedeeld werd.

Vierde punt: het Handvest van Nürnberg bepaalt nauwkeurig dat militaire personeelsleden de verplichting hebben ongehoorzaam te zijn aan onwettige bevelen, net zoals het Amerikaanse en het Franse militaire reglement dergelijke omstandigheden voorzien trouwens. Professor BOYLE heeft dit verklaard voor een krijgsraad waarvan de zitting het proces over de desertie van kapitein Yolanda HUET-VAUGHN voorafging. Yolanda HUET-VAUGHN is arts en kapitein in het Amerikaanse leger, reserviste en zij heeft geweigerd naar de Golf te vertrekken, zij heeft haar oproep om de wapenen op te nemen en om naar de Golf te vertrekken genegeerd. Vandaag wordt zij, zoals zovele anderen, beschuldigd van desertie. Zij heeft uitgelegd dat zij weigerde aan deze oorlog deel te nemen op basis van twee punten: als burger van de Verenigde Staten en als arts. En zij heeft drie elementen aangedragen op grond waarvan zij weigerde aan deze oorlog deel te nemen:

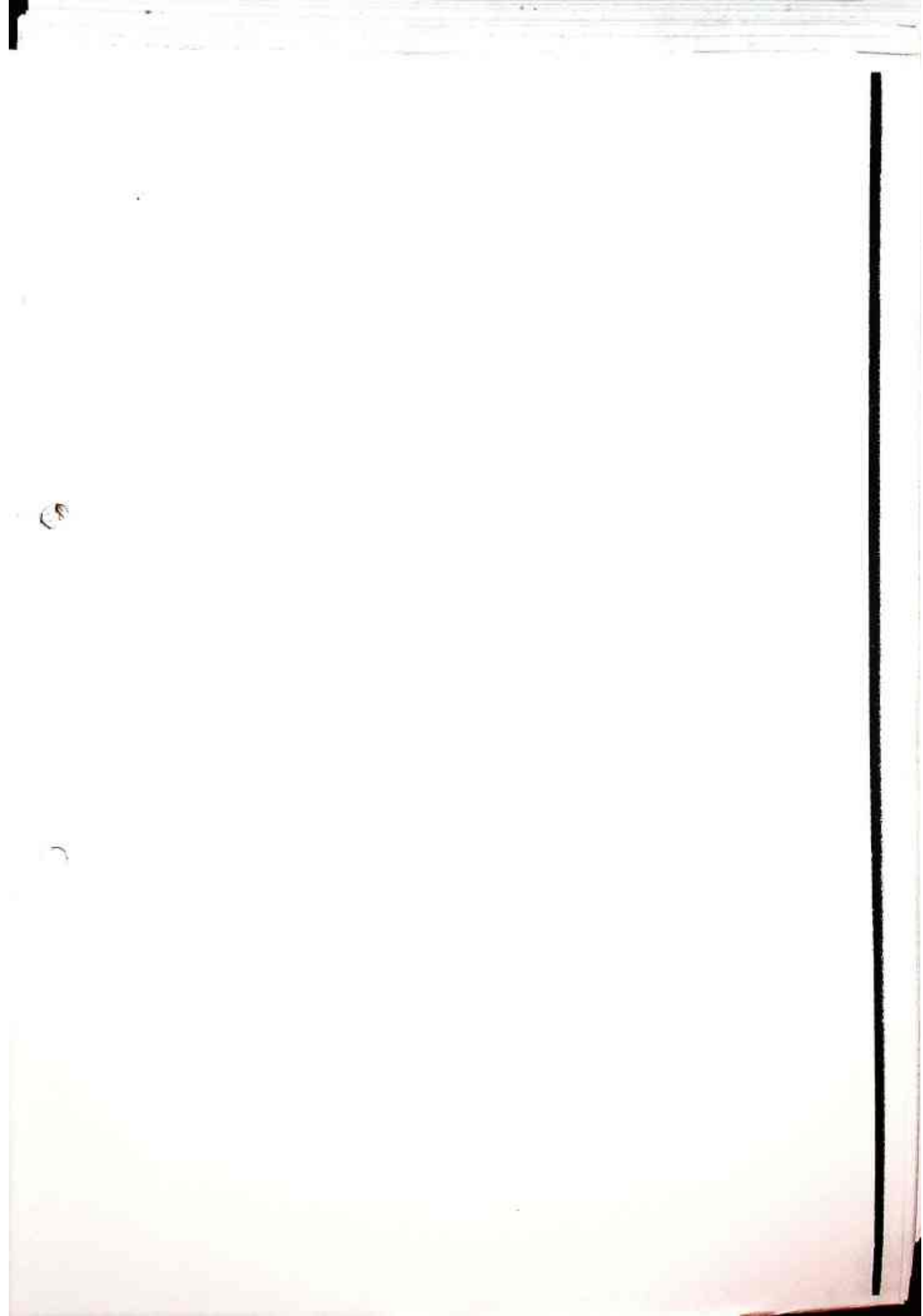
- zij wist, zij zag en zij hoorde, voor het losbarsten van de vijandelijkheden, namelijk vanaf augustus en september 1990, dat de oorlog die zich zou ontketen een slachting zou zijn waarvan burgerdoelwitten de voornaamste slachtoffers zouden zijn;
- tweede motief waarop zij haar weigering baseerde: de bevelen die zij had gekregen bepaalden dat zij bij de verzorging van gewonden de soldaten voorrang moest verlenen boven de burgers, of, zoals men het in de Franse pers en ik geloof ook in de

internationale pers noemt: boven de zijdelingse schadegevallen en dat is natuurlijk volledig in tegenspraak met de elementaire medische ethiek;
- derde reden die haar weigering motiveerde: de verplichte inenting van Amerikaanse soldaten tegen verschillende giften die verondersteld werden vervat te zijn in de Iraakse biologische wapens; inentingen die uitgevoerd werden zonder de goedkeuring van de betrokkenen en zonder dat de vaccins voldoende uitgetest waren zoals om het even welk vaccin moet zijn alvorens toegediend te worden. Wij hebben vandaag natuurlijk geen enkel bewijs omtrent deze situatie, maar we moeten deze bewijzen zoeken en het woord van de militairen die geweigerd hebben aan deze oorlog deel te nemen is natuurlijk zeer belangrijk om deze te verzamelen.

We weten bij voorbeeld vandaag dat tijdens de oorlog in Vietnam talrijke Amerikaanse soldaten, in mindere mate natuurlijk dan de Vietnamese bevolkingsgroepen, het slachtoffer zijn geweest van hun Orange agent, en dat nog regelmatig honderden onder hen sterven aan kanker en andere ziekten en dat er op dit moment hierover rechtszaken gevoerd worden in de Verenigde Staten.

Om te besluiten zal ik een enkele beschouwing maken. Gemiddeld duizend leden van het V.S.-leger, zonder te spreken over de Franse, de Spaanse of de Engelse soldaten, zijn onderworpen aan militaire rechtbanken, voor desertie, voor afwezigheid zonder toestemming, voor weigering te gehoorzamen. Een duizendtal wachten op het statuut van gewetensbezwaarde dat hen waarschijnlijk geweigerd zal worden. Daarom is vandaag de strijd voor amnestie voor deze oorlogstegenstanders, hun politieke verdediging, hun juridische verdediging een geweldige inzet voor de democratie, maar ook voor de waarheid over deze oorlog. Ik besluit met een citaat van Jef PATERSON die een van de eerste oorlogstegenstanders was, omdat hij lid was van het marinierscorps dat gelegerd was op Hawaï. Hij is op de landingsbaan gaan zitten en heeft geweigerd te vertrekken; hij verklaarde: "Wij hebben in godsnaam verklaard dat we niet zullen gaan, omdat we tegen de overheersing van de natuurlijke grondstoffen door de Verenigde Staten zijn, omdat wij deze onrechtvaardige oorlog verwerpen, omdat wij weten wat de Verenigde Staten met dit soort oorlog beoogt. Wij verzetten ons tegen de VS-heerschappij, om deze oorlog en de volgende die reeds voorbereid wordt, te stoppen. Wij zijn dus de eerste verdedigingslinie geworden voor de volkeren van de Derde Wereld"

We moeten aan deze tientallen en tientallen mannen en vrouwen denken die zich in de militaire gevangenissen bevinden, we moeten hen helpen zich te organiseren, deze gevangenissen te verlaten, omdat dat voor ons, nu, een geweldige uitdaging is voor de democratie en voor de vrede. Dank U.

PRODUCTIE 8

Geschäftsnummer:

B 8 Da 1045/93
Jg 27928/93
B 8 (840) Ca 1039/96
B 8 Ca 1037/96

Amtsgericht Stuttgart

Im Namen des Volkes

Urteil

In der Strafsache gegen

1. X X

deutsche Staatsangehörige

2. M R

deutscher Staatsangehöriger

3. E

R geb.

deutscher Staats-
angehöriger

4. J

S geb.

deutscher Staatsan-
gehöriger

5. Dr. W

3

geb.
wohn.

deut-
scher Staatsangehöriger

6. M W geb.

Staatsangehörige , deutsche

7. M K

deutscher Staatsangehöriger

wegen gemeinsamer Sachbeschädigung

Das Amtsgericht Stuttgart hat in der Sitzung vom 28.10.1996,
an der teilgenommen haben

Richter am Amtsgericht Wolf
als Strafrichter

Staatsanwältin H
als Beamtin der Staatsanwaltschaft

Justizsekretärin Z
als Urkundsbeamtin der Geschäftsstelle

für Recht erkannt:

Die Angeklagten werden

f r e i g e s p r o c h e n .

Die Kosten des Verfahrens und die notwendigen Auslagen der
Angeklagten werden der Staatskasse auferlegt.

GRÜNDE:

I.

In der zugelassenen Anklage der Staatsanwaltschaft Stuttgart vom 10.05.1993 wurden den deutschen Staatsangehörigen K. K. M. R. E. R. J. S. Dr. W. S. M. W. und M. K. rechtlich selbständige Vergehen der gemeinschaftlichen Sachbeschädigung und des gemeinschaftlich begangenen Hausfriedensbruch gemäß §§ 25 Abs. 2; 53; 123; 303 StGB zur Last gelegt.

Es wurde ihnen vorgeworfen, diese Tatbestände dadurch verwirklicht zu haben, daß sie aufgrund gemeinschaftlichen Willensentschlusses

1. am 24. 12. 1992 gegen 10.30 Uhr mit Ausnahme des Angeklagten K. der als sogenannter „Unterstützer den anderen Angeklagten nur psychische und verbale Unterstützung geleistet habe, den Zaun nahe des Gebäudes 2347 der Patch Barracks in Stuttgart-Vaihingen mit Zangen ausschneiden, und anschließend

2. bis auf den Angeklagten K. der auch hierbei wiederum psychische und verbale Unterstützungsleistungen erbracht habe, alle Angeklagten das Gelände der Patch Barracks betreten, um dort ein Transparent aufzuhängen, Blumenzwiebeln zu stecken sowie ein Kreuz und Kerzen aufzustellen.

Darüber hinaus wurde M. R. im form- und fristgerecht angefochtenen Strafbefehl des Amtsgericht Stuttgart vom 20.03.1996 und Dr. W. S. im Strafbefehlsantrag vom 14.03.1996 jeweils eines weiteren gemeinschaftlichen Vergehens der Sachbeschädigung in Tateinheit mit Hausfriedensbruch angeklagt. Beiden Klagen lag folgender Sachverhalt zugrunde:

„Am Sonntag, dem 06. August 1995, fand vor dem Haupttor der Patch-Barracks in Stuttgart in der Zeit von 08.00 Uhr bis 09.00 Uhr eine angemeldete Versammlung - Mahnwache - anlässlich des 50. Jahrestages des Atombombenabwurfs auf Hiroshima statt, an der etwa 60 bis 70 Personen teilnahmen.
Für die Zeit nach der Veranstaltung war in den Medien eine sog. Entzäunungsaktion angekündigt, wobei geplant war, daß der die Patch-Barracks umgebende Zaun an einigen Stellen mit mitgeführten Bolzen- und Seitenschneidern durchtrennt werden, und die Kundgebung im Bereich der Kaserne fortgeführt werden sollte.
Bis gegen 10.00 Uhr gelangten 23 Personen - darunter der Angeklagte - in bewußtem und gewolltem Zusammenwirken in das Gelände der Patch-Barracks, nachdem zuvor einige der Beteiligten dem gemeinsamen Plan entsprechend Löcher in den Zaun geschnitten hatten.
Der Angeklagte wurde daraufhin vorläufig festgenommen und nach Erhebung der Personalien wieder freigelassen.“

II.

Die Angeklagten engagieren sich seit langer Zeit in der Friedensbewegung gegen das atomare Wettrüsten und für eine weltweite Abrüstung. Sie sind der Auffassung, daß der Rüstungswahnsinn eine gigantische Vergeudung geistiger und materieller Ressourcen darstelle und von ihm eine tödliche Gefahr für Mensch und Natur ausgehe. Die Welt brauche Abrüstung, wenn sie überleben und mit den Herausforderungen des Hungers, der Unterentwicklung und der Umweltzerstörung fertig werden will.

Die Angeklagten sind der Auffassung, daß von deutschem Boden immer noch eine tödliche Bedrohung für viele Menschen ausgehe. Hierfür trügen die Menschen in Deutschland politische und moralische Mitverantwortung. Die Bundesrepublik trage insbesondere deshalb eine Mitverantwortung für die Militäraktionen der amerikanischen Streitkräfte, da diese von deutschem Boden aus operierten.

Das Zentrum dieser Bedrohung befindet sich nach Auffassung der Angeklagten in den Patch Barraks in Stuttgart-Vaihingen, die mit dem EUCOM das Hauptquartier der US-Streitkräfte für Europa, den Mittelmeerraum und den Mittleren Osten beherbergen.

Von hier aus würden die militärischen Operationen der US-Streitkräfte geplant. Im Spannungsfall übernehme das EUCOM die Führung der Kriegshandlungen der US-See-, Land- und Luftstreitkräfte vom Nordcap bis zum Mittleren Osten, vom Atlantik bis zum Schwarzen Meer.

Im Golfkrieg habe das EUCOM eine herausragende Rolle gespielt. Nahezu der gesamte Nachschub der Unternehmen „Wüstenschild“ und „Wüstensturm“ sei von dort gesteuert. 95 Prozent der Lufttransporte, 85 Prozent der Seetransporte seien vom EUCOM aus geleitet worden. 90 Prozent aller im Golfkrieg eingesetzten Kampfflugzeuge seien aus diesem Bereich gekommen.

Darüber hinaus unterstehe dem EUCOM auch die Einsatzplanung für die in Europa stationierten Atomwaffen.

Die Angeklagten sind der Auffassung, das EUCOM müsse abgerüstet und umgewidmet werden von einer tod- und leidbringenden Militärzentrale in ein Ausbildungszentrum für nationale und internationale gewaltfreie Konfliktaustragung.

Sie haben sich deshalb in der Aktivistengruppe „EUCOMmunity“ zusammengeschlossen, die bereits im Herbst 1990 und im Frühjahr 1991 symbolisch und konkret mit dem Abbau des EUCOM begonnen hat, indem sie den Zaun teilweise entfernt haben und in das Gelände eingedrungen sind, um dort ein Fest der Hoffnung zu feiern und Zeichen des Lebens zu setzen.

Eine solche Aktion planten die Angeklagten auch für die Weihnachtszeit 1992. Diese wurde öffentlich angekündigt. Zuvor richteten Sie an den Kommandeur des EUCOM am 21.12.1992 folgenden Brief:

„Sehr geehrter Herr Shalikashvili,

wir sind eine kleine Gruppe von Friedensfreunden, die in den nächsten Tagen illegal das Gelände des EUCOM betreten werden, um dort eine Andacht abzuhalten. Wir wollen damit unsere Forderung bekräftigen, das EUCOM in eine zivile Einrichtung umzuwandeln, d.h.

- in einen Zufluchtsort für Kriegsl Flüchtlinge, Wirtschaftsflüchtlinge und zu Unrecht Verfolgte,
- in eine Begegnungsstätte für verfeindete Gruppen, Völker, Klassen, Rassen und Kulturen und
- in einen Ort, wo gewaltfreie Konfliktaustragung erforscht, gelehrt und gelernt werden kann.

Wir wollen, mit einem Wort, unsere Forderung bekräftigen, das Todesland EUCOM, von dem Zerstörung und Verderben ausgeht, in Lebensland umzuwandeln.

Wir werden niemanden bedrohen, gefährden, beleidigen oder verletzen. Wir werden nicht versuchen, den Folgen unseres Handelns in der Öffentlichkeit und vor Gericht zu entziehen. Wir werden vielmehr auf dem Gelände bleiben und unsere Festnahme erwarten.

Es ist uns wichtig, daß Sie die Motive und Ziele unserer Aktion verstehen, auch wenn Sie sie nicht billigen. Wir glauben erkannt zu haben, daß Gewalt kein geeignetes Mittel ist, Konflikte zu lösen. Sie verschlimmert das Übel nur, das sie heilen soll. Ebenso gut könnte man Öl ins Feuer gießen, um zu löschen. Das gilt auch und ganz besonders für militärische Gewalt.

Die vielen blutigen Kriege dieses Jahrhunderts haben der Welt keinen Frieden gebracht, im Gegenteil. Wir wissen, in welchem Maße gerade Deutschland für diese Kriege mitverantwortlich ist. Das lastet schwer auf unserem Gewissen.

Der Kalte Krieg und der damit verbundene Rüstungswettkampf hat nicht nur die Wirtschaft der ehemaligen Sowjetunion ruiniert und die Völker des Ostens ins Elend gestürzt, er hat auch die Wirtschaft der USA beeinträchtigt. Die Sozialausgaben wurden zugunsten der Militärausgaben gekürzt und damit die Ursache für neue innere und äußere Konflikte geschaffen.

Die Atomwaffen und andere Massenvernichtungsmittel bedrohen die Welt heute mit totaler Vernichtung. Diese Bedrohung besteht auch nach dem Ende des Kalten Krieges fort. Deshalb glauben wir, daß die Friedensarbeit fortgesetzt werden muß, bis alle Massenvernichtungswaffen geächtet sind. Die weltweiten Militärausgaben von einer Billion Dollar sind eine der Hauptursachen für die Armut in den USA, in den Ländern des Ostens und in der Dritten Welt, ganz zu schweigen von der Verschwendung von Rohstoffen und Arbeitskraft sowie der damit verbundenen Umweltzerstörung. Durch Atomtests, Uranbergbau und Unfälle sind bereits 30 Millionen Menschen in ihrer Gesundheit schwer geschädigt oder getötet worden.

Wir wenden uns insbesondere gegen das EUCOM, weil von hier aus

- Kriege geplant, vorbereitet und kommandiert werden (z.B. der Überfall auf Libyen 1986 oder der Golfkrieg 1991)

- die Aufstellung und der Einsatz von Atomwaffen kommandiert wird.

Ganz besonders quält uns der Gedanke an die Opfer des Golfkriegs vom Januar und Februar 1991. Durch diesen Krieg und seine Folgen, namentlich die Zerstörung der Infrastruktur und das noch immer andauernde Embargo, haben nahezu eine Million Menschen, vor allem Kinder, ihr Leben verloren. Wir empfinden keine Sympathien für einen Diktator wie Saddam Hussein und seine Helfer, aber wir sind überzeugt, daß es andere, weit weniger blutige Mittel gegeben hätte, um ihm das Handwerk zu legen, z.B. ein umfassender Boykott der irakischen Ölproduktion.

Was wir tun wollen ist angesichts dessen, was getan werden mußte, beschämend gering. Es ist nur wenig mehr als nichts. Dennoch wollen wir mit unserer Aktion ein Zeichen der Hoffnung setzen, der Hoffnung

- daß wir es lernen, mehr zu wagen als wir bisher gewagt haben, so wie es Ihr Landsmann Daniel Berrigan SJ in dem beiliegenden Faltblatt beschreibt;

- daß in unserem Volk und bei Ihnen die Einsicht wachsen möge, daß (militärischer) Gewalt keine Konflikte zu lösen vermag.

Es gibt ein wachsendes Bewußtsein für die politischen Veränderungen in der Welt, Abrüstung scheint möglich. Doch ist noch viel mehr Abrüstung nötig, wenn die Welt überleben soll. Wir hoffen, daß wir eines Tages Mitstreiter finden. Wir hoffen, daß es uns gelingt, das Gewissen der Öffentlichkeit, der Politiker und nicht zuletzt Ihr Gewissen zu erreichen.

Über ein Gespräch mit Ihnen oder mit einem Ihrer Vertreter würden wir uns freuen, ebenso über eine Antwort auf unseren Brief."

Die Angeklagten wollten diesen Brief einige Tage vor der Aktion persönlich überbringen. Die Annahme wurde vor dem Kasernentor verweigert. Sie übersandten den Brief dann mit der Post. Eine Antwort oder Reaktion haben sie nicht erhalten.

Am 24.12.1992 durchschnitten die Angeklagten den Maschendrahtzaun und begaben sich auf das Gelände dahinter. Sie zelebrierten eine Andacht und sangen Lieder. Bemerkte wurden sie nicht.

Nach längerem Warten wandte sich der Angeklagte K, der sich weder am Durchschneiden des Zaunes beteiligt noch das Kasernengelände bislang betreten hatte, an den Posten am Haupttor, um diese über die Aktion zu unterrichten. Zusammen mit den Soldaten, die den Angeklagten K baten, als Dolmetscher und Vermittler zu fungieren, ging dieser zum Aktionsort, wo die anderen warteten. Die deutsche Polizei wurde benachrichtigt. Diese nahm die Aktivisten fest.

Der zuständige Standortkommandeur stellte gegen alle Beteiligten am 20.01.92 auf die Nachfrage der Polizei Strafantrag. Der am Zaun entstandene Schaden wurde von der Polizei auf ca. 150,- DM geschätzt, später dann auf 460,- DM beziffert.

Auch der Aktion vom 06.08.1995 ging eine Ankündigung über die Medien und ein Schreiben an den Befehlshaber des EUCOM voraus. Versammlungsbehörde und Polizei waren nicht nur über die geplante Mahnwache, sondern auch über die erneute Entzündungsaktion unterrichtet, deren Vorgängerin im Jahr zuvor zwar ebenfalls ein Ermittlungsverfahren nachsichzog, das aber von der Staatsanwaltschaft eingestellt worden war.

In dem Offenen Brief vom 06.08.95 werden die Gründe und Ziele der Angeklagten erläutert. Unter anderem ist dort ausgeführt:

„Wir haben uns heute zusammen mit anderen am EUCOM versammelt. Wir gedenken der Opfer von Hiroshima. Wir verbinden uns mit den Menschen, die heute in aller Welt für die völlige Abschaffung von Atomwaffen öffentlich eintreten.

Wir wollen in einer gewaltfreien Aktion den Zaun, der das Gebiet abtrennt, von dem die Todesdrohung ausgeht, aufschneiden, auf das Gelände gehen und zusammen mit den Soldaten und anderen Bewohnerinnen der Kaserne dort lebendigen Samen in die Erde legen, Papierkraniche, die japanischen Friedenssymbole, anbringen und ein Fest des Friedens feiern.

Wir bitten Sie: Setzen auch Sie sich dafür ein, daß die atomare Bedrohung aus der Welt verschwindet, helfen Sie mit, daß weltweit keine Atomtests mehr durchgeführt werden und ein umfassender Atomteststopp-Vertrag abgeschlossen wird.

Arbeiten Sie dafür, daß Atomwaffen geächtet und in Zukunft weder hergestellt noch aufgestellt werden.

Engagieren Sie sich, daß die Kommandozentrale des Todes in Stuttgart in eine Einrichtung für das Leben umgewandelt wird.“

Entsprechend dieser Ankündigung haben die Angeklagten gehandelt. Eine Schadenshöhe konnte nicht festgestellt werden. Das EUCOM hat bis heute eine Schadenswiedergutmachung nicht verlangt. Der Schaden war jedoch nicht hoch, zumal einige der Aktivisten auf das Gelände gelangen konnten, ohne den Zaun zu beschädigen.

Allerdings wurde wiederum auf die Nachfrage der deutschen Polizei Strafantrag wegen Sachbeschädigung und Hausfriedensbruches gestellt.

III.

Der festgestellte Sachverhalt wurde von den Angeklagten freimütig eingeräumt. Sie haben mit Ausnahme des Angeklagten K. in beiden Fällen gemeinschaftlich die Tatbestände der Sachbeschädigung gemäß § 303 Abs. 1 StGB und des Hausfriedensbruchs gemäß § 123 Abs. 1 StGB verwirklicht.

Der Angeklagte K. war zwar an der Vorbereitung der Weihnachtsaktion 1992 beteiligt. Auch hat er den Brief an den Standortkommandeur mitunterschieden. Einen irgendwie gearteten Tatbeitrag vor Ort hat der Angeklagte nicht geleistet. Er hielt sich vor dem Kasernengelände auf und hat die Aktion seiner Freunde, die er billigte, beobachtet. Erst an Ort und Stelle entschloß sich der Angeklagte deren Aufenthalt zu „verraten“. Er gelangte mit Zustimmung der Hausrechtsinhaber auf das Kasernengelände und hielt sich dort mit deren Einwilligung auf.

Ein objektiver Beitrag des Angeklagten zu den Ausführungshandlungen der anderen ließ sich demnach nicht feststellen. Auch hatte der Angeklagte keine Herrschaft über das Handeln der anderen. Die Billigung deren Verhaltens vermag eine Beteiligung des Angeklagten K. als Täter oder Gehilfe nicht zu begründen.

Allerdings ist das Verhalten aller Angeklagten aus anderen Gründen nicht strafbar. Sie haben in einem sogenannten Defensivnotstand gehandelt. Ihr Verhalten ist gemäß § 228 BGB gerechtfertigt.

I.

Nach § 228 BGB ist es erlaubt, eine fremde Sache zu beschädigen oder zu zerstören, um eine von dieser selbst drohende Gefahr abzuwenden.

Die Defensivnotstandsmerkmale sind:

- drohende Gefahr für ein rechtlich geschütztes Interesse, wobei auch ideelle Güter und die Rechtsgüter der Allgemeinheit wie Lebensmittelversorgung oder das Bestandsinteresse des Staates notstandsfähig sind;
- die Gefahr darf nicht anders abwendbar sein;

- der Notstandseingriff richtet sich gegen die Interessensphäre, aus der die Gefahr herrührt;
- die beeinträchtigten Interessen dürfen die geschützten nicht wesentlich überwiegen.

Zwar rechtfertigt § 228 BGB seinem Wortlaut nach nur einen Defensivnotstandseingriff in Sachen. Bei Bejahung der weiteren Notstandsvoraussetzungen ist danach nur die Beschädigung oder Zerstörung einer Sache, also das Aufschneiden des Zaunes, abgedeckt.

Allerdings ist dem Grundgedanken dieser Bestimmung zu entnehmen, daß ein Notstandseingriff in die Sphäre, aus der die Gefahr herrührt, unter den sonstigen in § 228 BGB geregelten Voraussetzungen auch dann gerechtfertigt ist, wenn der Eingriff in andere Rechtsgüter vorgenommen wird (Hruschka, NJW 1980, S. 22). Danach ist auch der Eingriff in das Hausrecht gerechtfertigt, sofern die Notstandsvoraussetzungen nach § 228 BGB im übrigen vorliegen.

Die Gefahr braucht nicht beim Eingreifenden zu drohen. Auch das Tätigwerden für andere, deren rechtlich geschützte Interessen in Gefahr sind, ist als Nothilfe gestattet.

2. Eine Gefahr droht, wenn der Eintritt eines Schadens wahrscheinlich ist.

Das bedeutet jedoch nicht, daß der Schadenseintritt zeitlich unmittelbar bevorstehen muß. Hinsichtlich des Zeitpunkts, für den der Schadenseintritt zu besorgen sein muß, reicht es aus, daß irgendwann, vielleicht erst nach Jahren, aber freilich in überschaubarer Zukunft mit diesem Ereignis zu rechnen ist.

Kann eine Gefahr sich jederzeit verwirklichen, so darf der Notstandseingriff unter diesem Gesichtspunkt vorgenommen werden, da der Schaden dann ja auch in aller Kürze eintreten kann.

Die Wahrscheinlichkeit des Schadenseintritts ist dann zu bejahen, wenn bei natürlicher Betrachtung nach der Lebenserfahrung die Befürchtung, die Gefahr werde sich verwirklichen, begründet ist. Die bloße oder theoretische Möglichkeit eines Schadens ohne Realitätsbezug kann die Befürchtung seines Eintritts ebensowenig begründen wie reine Spekulationen, außergewöhnliche Empfindsamkeiten oder gar neurotische Ängstlichkeit.

Die Gefahrenprognose der Angeklagten ist realistisch, ihre Befürchtungen ernsthaft und begründet, zumal anerkannt ist, daß dann, wenn es um den Schutz besonders hochwertiger Rechtsgüter geht, schon eine entferntere Möglichkeit des Schadenseintritts ausreicht.

a. Die Angeklagten bestreiten die Legitimität der Produktion, der Erprobung, des Bereithaltens, der Drohung mit und des Einsatzes von Atomwaffen.

Ihr Vorgehen richtet sich gegen eine sächliche Einrichtung der europäischen Befehlszentrale der US-Streitkräfte als Teil eines hochtechnisierten Waffensystems und der darauf abgestimmten Einsatzstrategie, die auf der Abschreckungsdoktrin basiert.

Sie halten Atomwaffen und die ihrer Entwicklung und Verwendung dienenden Einrichtungen, verkörpert im EUCOM, nach völkerrechtlichen Grundsätzen für illegal.

Das Gericht teilt diese Auffassung von der Völkerrechtswidrigkeit der Nuklearbewaffnung und wird darin bestätigt.

- einerseits durch die gutachterlichen Ausführungen des Sachverständigen Dr. iur. Norman Paech, Professor für öffentliches Recht an der Hochschule für Wirtschaft und Politik Hamburg, der vom Gericht beauftragt wurde, über die Völkerrechtsverträglichkeit der Nuklearbewaffnung und der diesbezüglichen Strategien ein schriftliches Gutachten zu erstellen,

- und andererseits durch eine Entscheidung, die der Internationale Gerichtshof in Den Haag in einem von der UN-Generalversammlung angestrebten Gutachten-Verfahren nach Art. 96 Abs. 2 der UN-Charta am 08.07.1996 getroffen hat, und die der Sachverständige während der Beweisaufnahme in der Hauptverhandlung in seine Erläuterungen miteinbezogen hat.

Ausgehend von den allgemeinen gewohnheitsrechtlichen Grundsätzen des Völkerrechts, deren Regelcharakter und Gültigkeit ernsthaft nicht in Zweifel gezogen wird, wonach

- in einem bewaffneten Konflikt die am Konflikt beteiligten Parteien kein unbeschränktes Recht in der Wahl der Methoden und Mittel der Kriegführung haben;

- und es verboten ist

1. Waffen oder Taktiken zu gebrauchen, die unnötige oder übertrieben schwere Verwüstungen und Leiden verursachen;
2. Waffen oder Taktiken zu gebrauchen, die wahllos Verletzungen unter Kombattanten wie Nicht-Kombattanten, militärischem und zivilem Personal verursacht
3. Waffen oder Taktiken zu gebrauchen, die weitgestreute, lang andauernde und schwere Schäden an der natürlichen Umwelt verursachen;
4. Verteidigungs- oder Vergeltungsmaßnahmen (Repressalien) zu ergreifen, die dem Grundsatz der Verhältnismäßigkeit widersprechen;
5. die territoriale Integrität neutraler Staaten zu verletzen;
6. Gift in den verschiedensten Formen im Krieg zu benutzen.

sind die Androhung und der Gebrauch von Atomwaffen generell völkerrechtswidrig.

Nach den Ausführungen des Sachverständigen ist der Ersteinsatz nuklearer Waffen in jedem Fall illegal. Darüber hinaus stellt der Sachverständige fest, daß der besondere und einmalige Charakter der Nuklearwaffen - gleichgültig ob in ihrer kleinsten verfügbaren oder zerstörendsten Variante - diese zu einem Mittel der Kriegführung macht, dessen Einsatz fundamentale Prinzipien des Völkergewohnheitsrechts verletzt. Dazu gehörten neben den zuvor genannten Grundsätzen auch das Genozidverbot und die Verpflichtung zur Versorgung der Überlebenden.

Alle diese Gebote und Verbote würden durch den Einsatz von Nuklearwaffen und dessen Androhung verletzt, wobei der besondere Charakter der Nuklearwaffen sowie die militärstrategischen Konzepte ihres Einsatzes es mit sich brächten, daß bereits die Produktion und die Stationierung als besondere Form der Androhung mit den Grundsätzen des humanitären Völkerrechts und insbesondere dem übergeordneten Ziel der Friedenssicherung nicht in Übereinstimmung stünden.

Im Gegensatz zum Sachverständigen, der den Atomwaffeneinsatz auch in einer Ausnahmesituation völkerrechtlich nicht zu rechtfertigen vermag, konnten die Richter des IGH weder positiv noch negativ definitiv feststellen, ob der Einsatz oder die Androhung des Gebrauchs von Atomwaffen ausnahmsweise in einer für einen Staat existenzgefährdenden extremen Notsituation rechtmäßig oder rechtswidrig wäre.

Da es jedenfalls seit Beendigung der Ost-West-Konfrontation in Europa eine solche Extremsituation mit Ausnahmecharakter nicht mehr gibt, ist die Stationierung von Atomwaffen und die Aufrechterhaltung der zu ihrem Einsatz notwendigen Einrichtungen nicht (mehr) zu rechtfertigen. Gleiches gilt für die darauf abgestimmte Militärstrategie, zu der für die US-Streitkräfte wie auch für die NATO nach wie vor die Option gehört, gegebenenfalls Nuklearwaffen als erste einzusetzen.

Das Vorgehen der Angeklagten ist demnach gerichtet gegen einen Zustand der Mißachtung völkerrechtlicher Normen, die gerade dem Schutz des Menschen und seiner Umwelt zu dienen bestimmt sind.

Aus dieser Negation grundsätzlicher, im Völkerrecht verankerter und allgemein anerkannter Prinzipien, deren Verletzung an anderer Stelle zumindest partiell auch als Verbrechen gegen die Menschlichkeit bezeichnet werden, ergeben sich die von den Angeklagten beschriebenen Gefahren für ihre und ihrer Mitmenschen Gesundheit und Leben, gleichgültig ob Freund oder Feind, für die Biosphäre, für den inneren und äußeren Frieden, für die Verfassung und den Bestand der Demokratie und für diese Welt überhaupt.

Die Begehung von Verbrechen und die permanenten Vorbereitungen dazu begründen die Annahme einer Gefahr mit einer Schadenseintrittswahrscheinlichkeit, die Rettungshandlungen grundsätzlich legitimiert.

Es ist schwerlich davon auszugehen, daß die Bereitstellung und der Umgang mit grundsätzlich nicht genehmigungsfähigen Waffen auf einem Grundstück nebenan - also die illegale Betätigung im Deliktsbereich des Waffen- und Kriegswaffenkontrollgesetzes - in einem Nachbarrechts- oder Polizeirechtsstreit nicht als Gefahr (an-)erkannt würde, die die Nachbarn oder die Allgemeinheit, jedenfalls soweit sie von den Auswirkungen betroffen sein kann, nicht hinzunehmen brauchen. Weshalb dies vorliegend ganz anders sein soll, ist nicht ersichtlich.

b. Atomwaffen stellen nicht erst dann eine Gefahr dar, wenn ihr Einsatz bevorsteht. Sie erweisen sich schon im Entstehen und durch ihre bloße Existenz als vielfältige Schadensursachen und ein permanenter Gefahrenherd. Die von der Anhäufung nuklearer Massenvernichtungswaffen auf Mensch, Tier und Umwelt ausgehenden nachteiligen Wirkungen können hier nur stichwortartig aufgezählt, nicht aber abschließend erörtert werden. Sie werden nicht nur von den Angeklagten, sondern auch von zahlreichen Experten so gesehen, weshalb die Einholung weiterer Gutachten hierzu nicht erforderlich erscheint.

a.a. Die Erfindung der Atombombe ist die Ursache der bis vor kurzem ungebremsen Rüstungsdynamik. Der Besitz der Waffe mit dem destruktivsten Zerstörungspotential, das man sich denken kann, führt zu Bedrohungsgefühlen und Ängsten, die ihrerseits zur Rüstung anstacheln: Gleichziehen und Übertreffen. Das Ergebnis ist die gesteigerte Akkumulierung von atomarem Massenvernichtungsmitteln, die ausreichen, nicht nur den Feind und dessen an der Auseinandersetzung beteiligten oder auch nicht beteiligten Nachbarn, sondern ganze Kontinente und das gesamte Leben dieser Welt auszulöschen.

Nach Erkenntnissen der Kriegsursachenforschung führen Rüstungswettläufe mit einer statistischen Wahrscheinlichkeit von 82 % zu Kriegen (Ekkehart Kripi: "dortf. „Staat und Krieg“, edition suhrkamp 1305).

Die politisch Verantwortlichen selbst schließen die nukleare Katastrophe nicht aus. Weshalb sonst gäbe es einen atomaren Schutzbunker für die Bonner Führungsspitze, in dem der Ernstfall geprobt wird?

b.b. Bereits die Entwicklung der Bombe und deren Erprobung haben zu gravierenden Menschenrechtsverletzungen geführt.

Auf das Konto der Atombombentests gehen massive Gesundheitsschäden und auch Todesfälle. Landschaften wurden verseucht, Bewohner aus ihrer Heimat vertrieben, ohne Aussicht auf Rückkehr.

c.c. Die Umwelt wird radioaktiv verschmutzt durch den Atommüll, der bei der Atomwaffenproduktion zwangsläufig anfällt. Verstrahlungen und Verseuchungen und nicht abschätzbare Gefährdungen durch die ungelöste Entsorgungsproblematik, die sich auch für die zivile Atomkraftnutzung stellt, sind die Folge.

d.d. Zu verweisen ist auch auf die unmittelbaren Folgen und Langzeitwirkungen durch Pannen und Unfälle. Nach Auffassung des Bundesverfassungsgerichts ist die Kernspaltungstechnologie so gefahrenträchtig, daß sie keinen Fehler erlaubt.

Menschen ohne Fehler können weder Politiker noch die Militärs garantieren.

Auch die Gefahren ungewollter, auf menschliches oder technisches Versagen zurückzuführender Nuklearunfälle haben sich schon vielfach realisiert.

e.e. Nicht nur der Bau, die Erprobung und die Entsorgung der Bombe zeitigten und bewirken noch immer Schäden und extreme Gefährdungen, deren Aktualität nicht bestritten werden kann.

Selbst die Gewinnung des wichtigsten Ausgangsstoffes verursacht bei den im Uranabbau tätigen Menschen Gesundheitsschäden und nachteilige Folgen für die Biosphäre.

II. Die internationale Verbreitung der Kernenergie verschafft einer wachsenden Zahl von Staaten und Personen Zugang zu militärisch verwendbaren atomaren Technologien, Anlagen und Materialien. Die daraus resultierende Gefahr der mißbräuchlichen Verwendung von Kernbrennstoffen als Kernsprengstoff hat bekanntlich die höchste Alarmstufe bei deutschen Sicherheitsbehörden ausgelöst und zu ganz außergewöhnlichen Aktionen geführt.

g.g. Nachweisbar sind Beeinträchtigungen des physischen und psychischen Wohlbefindens bei Menschen, insbesondere Kindern, die nicht in der Lage sind, den Druck der bloßen Möglichkeit des nuklearen Holocausts unbeschadet auszuhalten.

Das Leben in der atomaren Vernichtungsangst führt mit zunehmender Dauer bei vielen Mitmenschen zu psychischen und physischen Defekten, jedenfalls ist dies nicht auszuschließen, es sei denn, ihnen gelingt die Verdrängung.

Angst auf der einen Seite, Schuldgefühle und Gewissensnote auf der anderen.

Die Rechtsprechung hat die Angst von Menschen als Beeinträchtigung privater Rechtsinteressen anerkannt, um an sich strafbare Handlungen als durch Notstand gerechtfertigt oder jedenfalls entschuldigt anzusehen.

- so im sog. „Spannerfall“ die Verängstigung einer Familie durch wiederholtes nächtliches Eindringen eines Unbekannten ins Schlafzimmer der Eheleute (BGH NJW 79 2033)
- die Angst der Familienangehörigen vor weiteren Ausschreitungen des jähzornigen, trunksüchtigen Vaters, dessen Tötung im Schlaf als nicht strafbar erachtet wurde (RG 60, 318 BGH NJW 66, 1323)
- der Meineid aus Furcht vor der Rache politischer Gegner (RG 66, 98) oder Meineid aus Angst vor der Todesandrohung des durch die Aussage Belasteten (BGH 5 371)

Es erscheint befremdlich, wenn bei Fällen sogenannten „zivilen Ungehorsams“ die Befürchtungen und Ängste der Beschuldigten als unbeachtlich ausgeklammert wurden, obwohl die Relevanz der subjektiven Wahrnehmungen der Täter für das Vorliegen einer Notstandssituation ansonsten nicht bestritten wird.

c. Die Möglichkeit des Einsatzes der Nuklearwaffen mag als potentiell und hypotheusch bezeichnet werden. Die oben beschriebenen Neben- und Folgewirkungen der Produktion und bloßen Existenz der atomaren Bewaffnung sind real.

Eine Rechtfertigung des Handelns der Angeklagten, das sich gegen die Androhung und den Einsatz von Atomwaffen und damit operierender Militärstrategien richtet, läßt sich demnach nicht mit dem Hinweis verneinen, das Risiko eines Krieges, das zudem in Ermangelung geeigneter verlässlicher Verfahren im Wege richterlicher Erkenntnis nicht ermittelt werden könne - so das Bundesverfassungsgericht zur Frage der Risikoerhöhung durch die Raketenstationierung in seinem Beschluß vom 16.12.1983 (2 BvR 1160/83) - erfülle nicht die Voraussetzung der (unmittelbaren) Bedrohung bzw. der Gegenwartigkeit einer Gefahr.

Die Ausblendung dieser von den Angeklagten als wichtig bezeichneten Aspekte, denen nicht nur sie schon Verbrechenscharakter beimessen, ist dogmatisch nicht zu rechtfertigen.

Dabei sind die schon eingetretenen Rechtsgutbeeinträchtigungen so offensichtlich, daß eine Beweiserhebung hierüber sich erübrigt. Dies gilt aber auch für die fortbestehenden Gefahren, deren Aktualität sich einerseits aus den von den politisch Verantwortlichen ergriffenen Schutzvorkehrungen ergibt, so hilf- und wirkungslos diese auch erscheinen. Andererseits hat die im internationalen Zusammenhang von niemandem als unbegründet bezeichnete Furcht der Kernwaffenstaaten und der Nichtkernwaffenstaaten vor einem Atomkrieg die Einsicht geweckt, eine weitere Ausbreitung der nuklearen Rüstung durch Maßnahmen der Rüstungskontrolle zu unterbinden.

d. Darüber hinaus ist anerkannt, daß im Rahmen der Notstandsrechtfertigung nach § 34 StGB oder § 228 BGB auch eine Dauer Gefahr gegenwärtig ist, sofern diese jederzeit akut werden kann (SK (Rudolphi) § 35 Rdnr. 7). Ist der Schadenseintritt ungewiß und vielleicht erst zu einem späteren Zeitpunkt zu befürchten, dann ist die Gegenwartigkeit der Gefahr im Sinne der straf- und zivilrechtlichen Rechtfertigungsvorschriften zu bejahen, wenn die notwendigen Maßnahmen zum Schutz des bedrohten Rechtsgutes vernünftigerweise sofort zu treffen sind.

Daß angesichts der technologischen, bis zur Selbstvernichtung gesteigerten Zerstörungskräfte nuklearer Bewaffnungssysteme und der der Abschreckungsdoktrin innewohnenden Logik mit Gegenmaßnahmen nicht abgewartet werden kann, bis der Einsatz der Waffen unmittelbar bevorsteht, bedarf keiner weiteren Erörterung.

Das Ergreifen von Abwehrmitteln (welchen ?) zu diesem späten Zeitpunkt ist bei den Gefahren, um die es hier geht, ohne jegliche Erfolgsaussicht. Hierauf brauchen sich die Angeklagten nicht verweisen zu lassen.

c. Auch unter dem Gesichtspunkt der Wiederholungsgefahr erscheint die Befürchtung der Schadensverwirklichung begründet.

Zwar erlauben das staatliche und auch das internationale Recht grundsätzlich nicht, einen Präventivschlag zu führen aus der Überlegung heraus, der „Feind“ plane einen Angriff oder damit sei in der Zukunft mit Sicherheit zu rechnen. Das Recht tut dem Einzelnen und dem Staat grundsätzlich zu, zu warten, bis der Angriff tatsächlich stattfindet bzw. bis die Gefahr sich erkennbar manifestiert.

Aber auch die staatliche Gefahrenabwehr kommt ohne den Eingriffsgrund befürchteter Wiederholung sicherheitsgefährdender Handlungen nicht aus.

So ist unter bestimmten Voraussetzungen die Wiederholungsgefahr ein - präventiver - Haftgrund bei der Strafverfolgung (§ 112 a StPO).

Verschiedene Polizeigesetze haben zur besseren Bewältigung der Schadensprognose, die für einen freiheitsentziehenden Gefahrenabwehreingriff anzustellen ist, für das Bestehen solcher Gefahrenlagen eine Reihe von Anhaltspunkten aufgelistet.

Dazu gehört, daß die Tatbegehung angekündigt wurde, der potentielle Störer Waffen oder Werkzeuge besitzt oder sich verschafft, die ersichtlich zur Tatbegehung bestimmt sind, oder daß diese Person bereits in der Vergangenheit mehrfach aus vergleichbarem Anlaß bei der Begehung derartiger Taten betroffen worden ist und nach den Umständen eine Wiederholung dieser Verhaltensweise zu erwarten ist.

Überträgt man diese Kriterien auf die Situation der atomaren Bewaffnung und der vorherrschenden Militärstrategien einerseits, den Erfahrungen aus kriegerischen Auseinandersetzungen andererseits, so muß das Vorliegen einer Wiederholungsgefahr bejaht werden.

Auf der Tatbereitschaft fußt die Abschreckungsdoktrin. Abschreckung wirkt nur, wenn glaubhaft ist, daß das angedrohte Mittel tatsächlich zur Anwendung kommt.

Die Anwendungsentschlossenheit selbst zum Führen eines atomaren Erstschlags wird daher durch die Ausgestaltung und Ausstattung der Waffen und der Trägersysteme, deren Lokalisierung und Ausrichtung und mit Hilfe der jeweils definierten Strategie zur effektivsten Anwendung kriegerischer Gewalt angekündigt und angedroht.

Die Waffen und die jeweiligen Strategien werden erprobt und vorgehalten und ständig weiterentwickelt. Und in den vergangenen kriegerischen Auseinandersetzungen wurden die völkerrechtlichen Gebote zum Schutze der Zivilbevölkerung vielfach und in weitem Umfang mißachtet. Zum Beispiel:

- Der Abwurf der Atombomben auf Hiroshima und Nagasaki waren bereits deshalb völkerrechtswidrig, weil sie militärisch unter keinem Gesichtspunkt gerechtfertigt waren. Sie erfolgten zur Vergeltung und Erprobung.

- Im Vietnamkrieg wurde massiv gegen das Giftgasverbot verstoßen.

- Wie der vom Gericht beauftragte Sachverständige ausführte, haben die Alliierten bei der Durchführung des Golfkrieges 1991 gegen Normen des Völkerrechts verstoßen:

a. Gezielte Zerstörung ziviler Infrastruktur und gefährdeneigentlicher Einrichtungen:

Nach Angriffen auf mehrere größere Vielzweckdämme, die schwer beschädigt oder zerstört wurden, wurde die Trinkwasserkontrolle zerstört, die Wasservorratshaltung für die industrielle und kommunale Versorgung, die Bewässerung und die Stromerzeugung unterbunden.

Ziele der Luftangriffe waren Nuklear-, Bio- und Chemiewaffenziele. Damit wurden zum ersten Mal in der Kriegsgeschichte, in Betrieb befindliche Kernreaktoren angegriffen, obwohl derartige Anlagen unter dem besonderen Schutz des Kriegsvölkerrechts stehen.

Art. 35 I, Zusatzprotokoll verbietet den Angriff auf Anlagen oder Einrichtungen, die gefährliche Kräfte enthalten, nämlich Staudämme, Deiche, Kraftwerke, auch für den Fall, daß sie militärische Ziele darstellen, sofern ein solcher Angriff gefährliche Kräfte freisetzen und dadurch schwere Verluste unter der Zivilbevölkerung verursachen kann.

Aufgrund der engen Verbindung zwischen elektrischer Energie und allen Bereichen der öffentlichen Gesundheit sind die Auswirkungen der Angriffe auf Elektrizitätswerke katastrophal gewesen. Gleiches gilt für die Auswirkungen auf die Wasser- und Lebensmittelversorgung der Zivilbevölkerung.

Dabei bestand der Eindruck, daß die Zerstörungen an zivilen Objekten keine notwendigen und unvermeidlichen oder zufällige Nebenschäden bei Angriffen auf militärische Ziele gewesen sind. Nach dem Eindruck von Beobachtern bezweckte die Zerstörung der Infrastruktur die Untergrabung der Kampfkraft der irakischen Militärmaschinerie; darüber hinaus sollte der Irak von westlicher Nachkriegshilfe abhängig gemacht werden. Beide Ziele sind vom Kriegsvölkerrecht absolut verboten.

b. Unterschiedslose Angriffe auf die Zivilbevölkerung:

Allein der Luftangriff auf den Al-Amariyah Bunker in Bagdad am 13.02. tötete 1.500 Zivilisten. Diese Zahlen erhöhen sich immer noch täglich, weil „die ca. 500 to abgereicherten Urans, die von US-amerikanischen Bombern und Panzern stammen und noch nicht beseitigt worden sind, immer noch radioaktiv strahlen und Tote unter der Zivilbevölkerung verursachen.

Dabei ist der Einsatz derartig unterschiedsloser Waffen, die eine ungeheure zerstörende Wirkung haben, vergleichbar mit Nuklearwaffen von geringer Sprengkraft, verboten, da sie in die Kategorie der Massenvernichtungswaffen einzuordnen sind.

c. Auch die Kriegführung gegen die Streitkräfte des Irak hat nach den Ausführungen des Sachverständigen zu Methoden und Mitteln gegriffen, die durch Völkerrechtswohnheitsrecht verboten sind.

a.a. Es wurde mit Uran angereicherte Munition verwendet, deren radioaktive Partikel durch freiverdende Dämpfe in den menschlichen Organismus gelangen und noch lange nach der militärischen Auseinandersetzung zu gesundheitlichen Schäden führt. Kinder sollen an Leukämie erkrankt sein, weil sie mit herumliegenden Projektilen aus abgereichertem Uran, die noch nicht entsorgt sind, gespielt haben.

b.b. Nach Presseberichten sollen unbewaffnete und zur Übergabe bereite Truppenteile vernichtet worden sein. In den ersten beiden Tagen der Bodenoffensive sind danach Tausende von irakischen Soldaten lebend untergepflügt worden.

Hierzu berichtete der Zeuge K, er habe Anhaltspunkte dafür, daß diese furchtbare Methode der Kriegführung in einer Göppinger Kaserne der US-Streitkräfte manövernäßig geübt worden sei.

Der Sachverständige kam bei seinen Ausführungen zu dem deprimierenden Befund, daß die US-amerikanische Kriegführung sich konkreter Kriegsverbrechen schuldig gemacht hat, wie durch die unterschiedslosen Angriffe auf die Zivilbevölkerung und die Zerstörung ziviler Objekte, die Zerstörung der zivilen Infrastruktur und solcher Einrichtungen, die aufgrund ihrer Gefahrengeneigntheit unter besonderem völkerrechtlichen Schutz stehen. Darüber hinaus hat sie in ihren Mitteln der Kriegführung nicht die Grundregeln des Kriegsrechts beachtet, die keine überflüssigen Verletzungen und unnötigen Leiden zulassen. Das Gebot des Schutzes von Gegnern, die außer Gefecht sind, sei ebenso mißachtet worden, wie das Verbot von Befehlen, niemand am Leben zu lassen.

Diese erschreckenden Befunde und Bewertungen bestätigen die Auffassung, daß die Staaten selbst bei konventioneller Kriegführung weniger denn je in der Lage oder willens sind, das Kriegsgeschehen zu steuern und diesem die Zügel, die das Völkerrecht geschaffen hat, anzulegen.

Sie zeigen aber auch mit aller Deutlichkeit auf, daß die Berufung auf die Regeln des Kriegsvölkerrechts beim Ausbruch der kriegerischen Auseinandersetzung oder gar erst danach leerläuft. Vielmehr ist es legitim, bereits in Friedenszeiten die Vorbereitung der Staaten auf den bewaffneten Konflikt dahingehend zu beobachten und zu kritisieren, daß Kollisionen mit den völkerrechtlichen Waffeneinsatzverboten und Waffenwirkungsverboten schon gar nicht entstehen können.

Werden Waffen entwickelt, produziert und vorgehalten, Kriegführungsmethoden ausgearbeitet und eingeübt, Taktiken und Strategien entworfen, die nach aller Voraussicht diesen Regeln des humanitären Völkerrechts nicht gerecht werden können, dann ist Gefahr im Verzug gegeben, die bereits vor einer möglichen Umsetzung Handeln erfordert.

Im übrigen ist die Gefahr, die von den uranvergifteten Geschossen ausgeht, auch bis heute nicht gebannt. Sie wäre das erst, wenn alle Geschöthulsen eingesammelt und entsorgt worden wären. Dieser Umstand ist bei der Beurteilung der Gefahren und ihrer Gegenwärtigkeit ebenfalls zu berücksichtigen, da nach allgemeiner Ansicht ein Angriff oder eine Gefahr so lange andauert, wie noch neue Schäden und Verletzungen eintreten oder bestehende sich noch vertiefen können.

4. Kann demnach auch unter dem Gesichtspunkt der möglichen Wiederholung weder die Gefahr noch die erforderliche Wahrscheinlichkeit des Schadenseintritts verneint werden, so ist in diesem Zusammenhang, da die präventive Gefahrenabwehr prinzipiell Sache der Polizei ist, zu fragen, ob es zumutbar und möglich war, anderweitige Hilfe herbeizuholen.

Die Antwort hierauf lautet: nein.

Die Angeklagten haben keine Möglichkeit, die amerikanischen Streitkräfte im Gerichtswege dahingehend in Anspruch zu nehmen, die Drohung mit Atomwaffen und ihre diesbezügliche Militärstrategie zurückzunehmen, den Gebrauch von Nuklearwaffen zu unterlassen, konkrete Abrüstungsschritte zu unternehmen, bei zukünftigen Konflikten die Gebote des humanitären Völkerrechts zu befolgen oder Folgen völkerrechtswidriger Maßnahmen, auch wenn sie von deutschem Boden aus gesteuert wurden, zu beseitigen.

Nach Auffassung des Bundesverfassungsgerichts steht dem Einzelnen auch kein verfassungsrechtlich geschützter Anspruch zu, daß die Bundesregierung die erklärte Zustimmung zur Stationierung von atomaren Waffen auf dem Gebiet der Bundesrepublik zurücknimmt (BVerfG. NJW 93, 2432).

Auch wird der Einzelne nicht verlangen können, daß die Bundesregierung von ihrem Recht - der Sachverständige sprach insoweit sogar von einer Rügepflicht - gegenüber den kriegführenden Parteien Gebrauch macht, zumindest offensichtliche Völkerrechtsverstöße zu rügen oder gar finanzielle Leistungen im Zusammenhang mit dem Golfkrieg zurückzubehalten, was zulässig wäre.

Von der Bundesregierung ist in dieser Richtung auch nichts zu erwarten. Sie hat bei der Ratifizierung des Zusatzprotokolls zu den Genfer Abkommen vom 12.08.1949, das den darin geregelten Schutz der Zivilbevölkerung in bewaffneten Konflikten bestätigt und entscheidend weiterentwickelt, einen Kernwaffenvorbehalt angebracht, wonach nach ihrem Verständnis diese Schutzvorschriften den Einsatz von Nuklearwaffen nicht beeinflussen, regeln oder verbieten. Dabei ist anerkannt, daß gerade in Konflikten mit Kernwaffen die Opfer eines besonderen Schutzes bedürfen. Auch hat die Bundesregierung durch diesen Nuklearvorbehalt der eigenen Bevölkerung eine Rechtsverkürzung zugemutet, da diese im Konfliktfalle des Schutzes der Neuregelungen beraubt ist (Forcht/Hardt, Neue Regeln für den Einsatz von Kernwaffen ' JR 86,45).

5. Einer Notstandsgefahr darf nur mit einer Eingriffshandlung begegnet werden, die zur Abwendung der Gefahr erforderlich ist.

Der Grundsatz der Erforderlichkeit verlangt vom Eingreifenden, bevor er eine Maßnahme ergreift, zu prüfen, ob nicht eine andere, die Interessen des vom Eingriff Betroffenen schonendere Maßnahme in Betracht kommt. Darüber hinaus enthält der Erforderlichkeitsbegriff auch die Komponente der Geeignetheit. Geeignetheit und Erforderlichkeit im engeren Sinne richten sich nach den Gesamtumständen der Gefahrenlage und der Abwehrsituation. Zu berücksichtigen sind insbesondere der Rang der gefährdeten Rechtsinteressen, der Grad der Schadenseintrittswahrscheinlichkeit und die zur Verfügung stehenden Abwehrmittel.

Eine schonendere Maßnahme als die Beschädigung des Zaunes und die kurzfristige und ihrem Charakter nach friedliche Beeinträchtigung des Hausrechts ist nicht ersichtlich. Dabei ist auch zu berücksichtigen, daß die Handlungen nicht gerichtet waren gegen Privatpersonen und deren Eigentum. Ziel war vielmehr ein untergeordneter Zubehörschritt einer wenigstens hochrangigen militärischen Einrichtung.

Der Versuch, mit Repräsentanten der US-Militärmacht ins Gespräch zu kommen, war gescheitert.

Die Ohnmacht der „bloßen“ Kritik an deren Handeln, hatten die Angeklagten vielfach verspürt.

Bei der Geeignetheitsprüfung ist aber auch darauf hinzuweisen, daß selbst die Polizei und der Staat als Inhaber des Gewaltmonopols, so sie denn in dieser Richtung tätig werden wollten, keine andere Möglichkeit hätten, als mit den Inhabern der militärischen Macht ins Gespräch zu kommen, um diese zur Abrüstung anzuhalten. Auch sie hätten keine anderen Mittel und Möglichkeiten, als über den Dialog die andere Seite zum Umdenken zu veranlassen und die Gefahrenherde von dort aus beseitigen zu lassen.

Das Vorgehen der Angeklagten war gerichtet auf einen Dialog, die notwendigen Abrüstungsschritte einzuleiten oder zu beschleunigen. Dieser Forderung zum Dialog, der im übrigen auch dem Verständnis der Angeklagten von angemessener und erfolgreicher Konfliktbewältigung entspricht, sollte durch den symbolischen Abrüstungsakt der „Entzäunung“ besonderer Nachdruck verliehen werden.

Kein Mensch ist in der Lage, die Gefahren der Atombewaffnung eigenhändig zu beseitigen.

Das Merkmal der Geeignetheit setzt auch gar nicht voraus, daß durch die Rettungshandlung unmittelbar und allein, der Schadenseintritt verhindert wird. Noch viel weniger ist vorausgesetzt, daß die Rettung der Schutzgüter tatsächlich auch gelingt. Ausreichend ist vielmehr, daß es wenigstens gehen kann. Wie bei der polizeilichen Gefahrenabwehr genügt der „Schritt in die richtige Richtung“ um die Geeignetheit der ergriffenen Maßnahme nicht in Frage zu stellen. Diesen Schritt getan zu haben, kann den Angeklagten nicht abgesprochen werden.

Da sich der Eingriff gegen die Interessensphäre richtet, aus der die Gefahren und Gefährdungen hervorgehen, kommt es für eine Rechtfertigung der Eingriffshandlungen nur noch darauf an, daß sich die konkreten Rechtsverletzungen innerhalb des Rahmens bewegen, den die Proportionalitätsklausel des § 228 BGB absteckt.

Die Angeklagten haben sich sowohl mit der ersten „Einzahnungsaktion“ im Jahre 1993 als auch bei der Wiederholung 1995 in diesem Rahmen bewegt. Daß die beeinträchtigten Interessen (geringerfügiger Sachschaden und kurzfristige Störung des „hauslichen Friedens“) die geschützten Interessen (Menschen- und Völkerrechtsverträglichkeit der Rüstung und kriegerischen Konfliktaustragung, Bewahrung von Mensch und Umwelt vor weiteren Beeinträchtigungen mit langjährigen Folgewirkungen) nicht wesentlich überwiegen, ist nicht in Frage zu stellen.

Die Angeklagten waren daher aus rechtlichen Gründen freizusprechen.

IV.

Die Kosten- und Auslagenentscheidung ergibt sich aus § 407 Abs. 1 StPO.

gez. Wolf
Richter am Amtsgericht

Ausgefertigt:
Stuttgart, den 03. Dez. 1996
Urkundsbeamtin der Geschäftsstelle
des Amtsgerichts Stuttgart

PRODUCTIE 2

Kwetsbare kruisraket

Door een onzer redacteurs

Hoewel zeven van de 23 Tomahawk-kruisraketten die de Verenigde Staten gisteren op Bagdad hebben afgevuurd hun doelwit misten, spreken Amerikaanse militaire woordvoerders van een „succesvolle operatie”, omdat het wapen zich gedragen zou hebben „in overeenstemming met de norm”. Die ligt, na een korte periode waarin het wapen voor zo goed als onfeilbaar werd gehouden, officieel inmiddels op vijftien procent missers. Van de zeven exemplaren die gisteren hun doel niet bereikten, zouden er slecht drie door ‘technische omstandigheden’ onsuccesvol geweest zijn — dertien procent, dus binnen de norm.

Dat vier andere Tomahawks hun doel niet bereikten had een andere reden: ze zouden zijn neergehaald door de Iraaks luchtafweer. De kruisraket — voluit: General Dynamics Tomahawk BGM-109C SLCM — is een onbemand straalvliegtuigje van ruim zes meter lengte dat vanaf schepen en onderzeeboten kan worden afgevuurd. Het heeft een bereik van 1.300 kilometer en vliegt met relatief geringe snelheid (minder dan die van het geluid) op geringe hoogte op zijn doel af dat het in de slottfase bereikt met een geavanceerd ‘terreinvolgsysteem’.

Voor al de vliegsnelheid, die ver onder die van traditionele raketten ligt, maakt het straalvliegtuigje kwetsbaar voor conventioneel afweervuur. Dat hoeft niet eens precies gemikt te worden. Wanneer de luchtdoelchutters op de verwachte koers van de vliegende bom een ‘gordijn leggen’ van exploderende granaten, kunnen die het tuig gemakkelijk beschadigen. Ondanks verliezen in de Golf-oorlog is aan conventioneel luchtafweergeschut in Bagdad geen gebrek.

Na deze aanval zullen de Amerikaanse planners hun norm opnieuw moeten bijstellen, door ook dergelijke verliezen in te calculeren. Behalve militair is dat ook financieel onwelkom: een kruisraket kost 1,1 miljoen dollar.

Begin september voerden de VS een militaire strafexpeditie uit tegen Irak. Die was een antwoord op een militaire actie van Irak in het ‘half-bevrijde’ Koerdische noorden van het land. Een actie, waarom notabene door één van de Koerdische bevrijdingsbewegingen (de Koerdische Democratische Partij van Barzani) was gevraagd. Irak moest helpen bij het verjagen van de rivaliserende PUK (Patriottische Unie van Koerdistan) van Talabani. Tot veler verbazing was het Amerikaanse antwoord niet gericht op de betrokken Iraakse troepen en militaire installaties en evenmin op Bagdad. Neen, men richtte zich op acht luchtverdedigingsinstallaties en zeven commandobunkers in het zuiden van het land, die met het gewraakte Iraakse optreden niets te maken hadden. Ze werden bestookt met vier-en-veertig kruisraketten, afgevuurd door oorlogsschepen in de Perzische Golf en door B-52 bommenwerpers, ingevlogen vanuit Guam over een afstand van 10.000 km.

Eerst waren er de gebruikelijke officiële juichkreten over het geweldige succes van deze uiterst kostbare operatie. Latere informatie van het Pentagon gaf toe dat slechts een van de vijftien objecten vernietigd was; de rest was beschadigd (soms zwaar) of verplaatst of zelfs gemist. Een heel magere resultaat voor een wapen dat zo sterk favoriet is bij de Amerikaanse krijgsmacht. Temeer omdat het besturingssysteem onlangs revolutionair vernieuwd is na de teleurstellende resultaten van de kruisraketten in de Golfoorlog tegen Irak van 1991. Destijds werden radarkaarten van de te volgen route in het geheugen opgeslagen en werden deze tijdens de vlucht vergeleken met de directe radarwaarnemingen. Nu wordt er een satelliet-navigatiesysteem gebruikt, dat veel eenvoudiger ingevoerd kan worden dan de radarkaarten en meer mogelijkheden biedt.

Deze vernieuwing levert natuurlijk de verklaring van het merkwaardige Amerikaanse ‘antwoord’ op het Iraakse militaire optreden. Het nieuwe systeem moest in de praktijk getest worden en er werd dus gewacht op een bruikbaar voorwendsel. Een Derde Wereldland met een uiterst onsympathiek regime is daarvoor natuurlijk heel geschikt.

Zo zijn hun manieren. Dat bleek ook begin november weer, toen tweemaal door een Amerikaanse F-16 een raket werd afgeschoten op een Iraakse luchtverdedigingsbatterij. De piloten deden dat omdat de radar van de batterij hen volgde. Even later bleek het eerste geval geheel onwaar, het tweede uiterst dubieus. Het principe blijkt echter onaantastbaar te zijn; zoiets als “wie naar mij kijkt wordt doodgeschoten”.

Bij het testen van wapens is steeds meer sprake van het gebruik van simulatoren. Maar de praktijk laat zien dat het spel van leven en dood toch veel leuker wordt gevonden als er in het echt wordt geoefend.

Or 96

Rapport Pentagon: in Irak onbedoelde schade

WASHINGTON, 24 FEBR. Gebrek aan communicatie tijdens de oorlog in Irak heeft ertoe geleid dat in dat land zwaardere schade is toegebracht aan burgerdoelen dan was beoogd. Volgens de Amerikaanse krant The New York Times zijn beperkingen die het militaire opperbevel had opgelegd aan het bombarderen van elektriciteitscentrales niet doorgegeven aan de piloten die deze vluchten uitvoerden. Bovendien zouden niet goed functionerende radio's ertoe geleid hebben dat de Irakezen meer Amerikaanse piloten gevangen hebben kunnen nemen dan nodig was. Iraakse militairen zouden de noodsignalen die neergeschoten piloten uitzonden, bedoeld om reddingsmissies op gang te brengen, te gemakkelijk hebben kunnen opvangen.

De informatie zou afkomstig zijn uit een voorlopig rapport dat circuleert op het Amerikaanse ministerie van defensie en dat de meest complete evaluatie zou zijn van de oorlogsinspanningen tegen Irak.

In de luchtoorlog hadden de Amerikanen vooral gemikt op uit-

schakeling van het communicatiesysteem van het Iraakse leger. Daarbij zouden elektrische installaties, olie-installaties en transportlijnen moeten worden aangevallen, echter zonder al te veel schade aan te richten aan burgerlijke doelen. Critici hadden al eerder gezegd dat men in die opzet niet geslaagd was en dat er onnodig elektriciteitscentrales en waterzuiveringsinstallaties waren getroffen. Het rapport van het Pentagon zou deze kritiek nu bevestigen. Volgens de New York Times zouden militaire commandanten in sommige gevallen bewust hebben afgezien van maatregelen ter beperking van de schade. In andere gevallen zouden gegeven opdrachten niet bij de piloten zijn terechtgekomen. Over het hoe en het waarom van dit gebrek aan communicatie zou het rapport niets zeggen.

Het rapport zou verder tot de conclusie komen dat de Amerikanen over onvoldoende faciliteiten beschikten om mijnen te vegen. Twee Amerikaanse schepen werden in de oorlog ernstig beschadigd door Iraakse mijnen. (UPI)

'Aanval zou tienduizend mensen hebben gedood'

Leitv. hr. N. Steynman Pa. fax 030-6913534 wif. Theow 17 Nov 1998

WASHINGTON (AP, Reuters, AN) - Als de Amerikaanse bombardementen op Irak waren doorgegaan, hadden er volgens het Amerikaanse ministerie van Defensie tienduizend doden kunnen vallen.

Dat schrijft de krant Washington Post. De aanvallen gingen niet door toen op het allerlaatste moment Irak beloofde weer te zullen samenwerken met de wapeninspecteurs van de VN-commissie Unscorm, die toezicht op de ontmanteling van de Iraakse massavernietigingswapens. Die tienduizend doden zouden al zijn gevallen bij de eerste aanval, zo heeft het Pentagon bevestigd.

Deze topadviseurs van president Clinton wilden de aanval toch laten doorgaan, ondanks de Iraakse brief aan VN-chef Kofi Annan. Dat waren

minister van buitenlandse zaken Madeleine Albright, minister van defensie William Cohen en staatschef William Shelton. Ze vonden de omstandigheden voor een aanval in het weekendaan gunstig. Maar uiteindelijk kuster-

de Clinton naar veiligheidsadviseur Sandy Berger, die de aanval wilde afblazen. Albright, Shelton en Cohen vonden dat de aanval gewoon door kon gaan, terwijl Clinton de voorstellen

van Irak bestudeerde. Als ze de mogelijkheid zouden krijgen kon volgens hen de president de aanvallen alsnog laten afblazen. Maar Clinton wreefde voor een ontslag in de publieke opinie en een herinstorting van de internationale consensus.

Amerika liet gisteren weten dat het nog altijd op elk gewenst moment kan aanvallen. Het houdt de schepen en vliegtuigen die het in de Golf heeft daar voorlopig, maar zal geen versterkingen sturen. Gisteren waren er al wel de eerste tekenen van normalisatie. Een deel van de humanitaire medewerkers van de VN keerde terug naar Irak. Zij voeren het programma olie-voorraad uit. Volgens dat programma mag Irak jaarlijks voor 8 miljard dollar olie uitvoeren, om daar voedsel en medicijnen voor te kopen.

De VN-medewerkers zien erop toe dat die spullen eerlijk worden verdeeld. Vandaag komen ook de eerste wapeninspecteurs terug. Amerikaanse functionarissen hebben een toelichting gegeven op de uitspraak van Clinton dat Irak beter af is als dictator Saddam Hoessein en zijn regime plaatsmaken voor een democratische regering. Clinton had aangetekend dat de VS intensief gaar samenwerken met de Iraakse oppositie. Maar de functionarissen zeiden dat Amerika niet overijld te werk zal gaan, want dat zou aan Saddam de kans bieden een bloedbad aan te richten onder oppositie. Algemeen geldt de Iraakse oppositie als te verdeeld om een vuist te kunnen maken.

(Advertentie)

TIJDSCHRIJFEN

MAAK UW KEUZE

Pagina

Laat het blad van uw keuze thuis bezorgen.

11065337-15 12.6.98

11065337-15 12.6.98

PRODUCTIE 10

Opinie

Eenzijdige kruisiging van Serviërs mystificeert Bosnische werkelijkheid

Westen laat rechtsgelijkheid varen

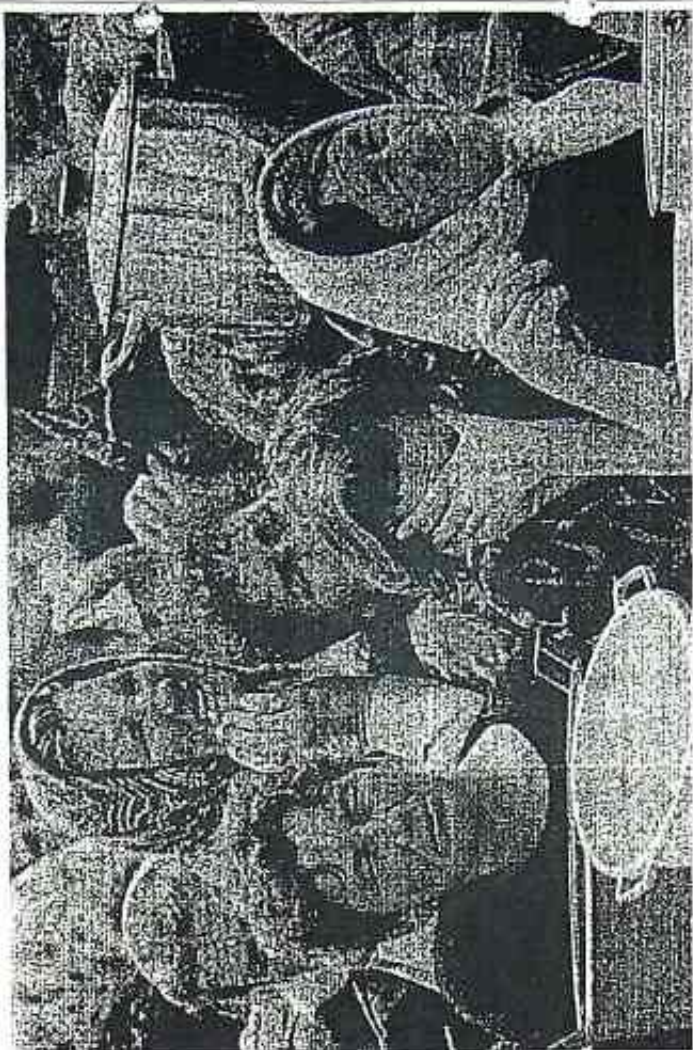
De Navo bombardeert de Bosnische Serviërs naar de onderhandelingsstafel, terwijl Kroaten en moslims hen verder terugdringen. Is hier nog sprake van objectieve beoordeling door de 'internationale gemeenschap' of wordt er met twee maten gemeten? W. G. Wilson oordeelt tot het laatste en belicht de Atlantische bondgenoten ervan de bevriende Kroaten stevig in het zadel te helpen.

Rechtsgelijkheid is niet alleen een belangrijk beginsel van onze nationale rechtsorde, maar geldt ook als uitgangspunt in het vaststellen van de rechten van de mens. Staten en bevolkingsgroepen dienen zich naar dezelfde eisen te houden, want het recht is een universeel principe. Het is niet aanvaardbaar dat men met twee maten meet. Dit is het geval als men de rechten van de mens in de praktijk toepast. Het is niet aanvaardbaar dat men de rechten van de mens in de praktijk toepast. Het is niet aanvaardbaar dat men de rechten van de mens in de praktijk toepast.

een duidelijk voorbeeld als bliksemvloed voor moedige verontwaardiging en emotionele reacties. Daarbij is de kracht van de media legendarisch groot. Het is de schuld van de media dat de schuld van de media legendarisch groot is. Het is de schuld van de media dat de schuld van de media legendarisch groot is.

Evenwicht zoek

Liedendijk wordt daarmee een klimaat bereikt waarin het vrijwel wordt gevonden om over te gaan tot Navo-bombardementen op de Serviërs. Op een moment dat de partijen op een lijn zijn gebracht over een mogelijke vredesregeling. Zo ontstaat een botsen van absurde tegenstellingen. Zelfs het zinnen van vraagtekens blijft achterwege. Maar als objectiviteit in dit klimaat van anti-Servische obsessie niet kan fungeren als maatstaf van beoordeling, is er nog altijd het toetsingskader van het recht. Bij de toetsing van rechten en verplichtingen blijft dan ook evenwicht zoek. We moeten vaststellen dat de aanvankelijke bemoeienis van Klein-Loegast met de Bosnische burgeroorlog zwaar werd getuigd met een nu al ietwat durende VN-bemoeienis wel wordt toegestaan. De Kroatische interventies ongesitakt en op grote schaal met hun gereedde leger zonder dat dit leidt tot meer dan wat obligate protestgeluiden. De voormalige hoofd van Krajina, Kralj, wordt met

Bosnisch-Servische vrouwen, door Kroatische troepen verdreven uit de Krajina, wachten met hun pannenkoeken uit de grafkuilen van Berle Luka. (foto AP)

ruim 2000 grenzen door de Kroatische aanval geschoten, maar de Kroatische president Tudjman wordt niet in staat van beschuldiging gesteld wegens het aanvalen van de burgerbevolking. Maar toen de toernooi 'jeshit' van de Krajina-Serviërs, Maritisch-Kroatische Kroaten op Zagreb geschoten had, werd hij onmiddellijk voor het Tribunaal voor Oorlogsmisdaden aangeklaagd. Toen EU-onderhandelaar Bild inzake de aanval op Kroatia de verdrinking van een eventuele oorlogsmisdadigheid te spreken, werd hij door Tudjman eenvoudig tot persona non grata verklaard en werd zijn rol verder uitgeleefd. De door de Kroaten uitgeroepen grondiger 'et-

nische schoonmaak' van de Kroatische aanval ging met plandering en brandstichting van Servische bezittingen en moordpartijen op de achtere Servische achterblijven, werd met een soort meuteverschillen tegenover getuigen. Dat daarbij meer dan honderdduizend Serviërs op de vlucht werden gedreven — onbetwist de grootste volkverhuizing van de Balkan — brengt de media en dus het grote publiek tot weinig realiteit. Eenmaal zwaaiende, uitgevoerd in gebieden waar al honderden jaren Serviërs wonen, zijn kennelijk minder verwerpt en misdadig dan etnische zuiveringen uitgevoerd door de Serviërs. Het boden van de wiet dat alle partijen

welg worden getuurd. Maar daarna zal het, langzaam of snel, ongewild komen tot een afrekening tussen Moslims en Kroaten onderling.

Dat de Kroaten daarbij op den duur aan het langste eind trekken, lijkt geen twijfel. De realiteit van een Groot-Kroatie zal zich dan voltrekken. Een dergelijke Groot-Kroatische republiek zal een politiek gaan voeren van open armen naar het Westen toe en daarmee uitbreiding van de Balkan veiligstellen. Tot tevredenheid van de westerse leiders en politiek uitwend.

Dr. W. G. Wilson's politiek.

PRODUCTIE 11

**FEDERAL REPUBLIC OF
YUGOSLAVIA**

***A HUMAN RIGHTS CRISIS
IN KOSOVO PROVINCE***

**Document Series A: Events to June 1998
#1: Background: A crisis
waiting to happen**

**Public
AI Index: EUR 70/32/98**

June 1998

2. To the Yugoslavian federal and Serbian national authorities

Of course, the prime responsibility to improve the human rights situation rests with the Yugoslavian federal and Serbian national authorities. Amnesty International calls on all governments to insist that, and on the FR Yugoslavian and Serbian authorities themselves to:

- issue clear instructions to all police and other security personnel in Kosovo that deliberate and indiscriminate attacks on civilians, arbitrary arrests and expulsions and other human rights violations will not be tolerated under any circumstances, and that those responsible will be held criminally responsible for their actions.
- allow immediate and unhindered access to the area for humanitarian agencies and UN human rights monitors. The OHCHR should now be granted the facilities to establish a constant presence in Priština.
- allow the International Committee of the Red Cross (ICRC) unrestricted access to all areas of Kosovo province and permit the organisation to visit all prisoners it requests to see, in accordance with established procedures.
- cooperate fully with the Tribunal into any investigations it may wish to conduct in Kosovo province and permit forensic experts to carry out their professional duties without restrictions.

- disclose the identity and whereabouts of those detained and instruct the police and other armed forces to allow those detained prompt access to lawyers - measures vital for the prevention of torture and to safeguard against disappearances.

- order prompt and impartial investigations into reports of human rights violations, ensure that those responsible are held fully accountable and that victims receive effective reparation.

3. To the armed political opposition in Kosovo province

Amnesty International is also deeply concerned by killings and other human rights abuses reportedly committed by the armed opposition in Kosovo province, and recommends that:

- the KLA ensure that all forces under its control abide by basic humanitarian law principles as set out in Common Article 3 of the Geneva Conventions of 1949 which prohibit the killing of those taking no part in hostilities as well as hostage-taking.
- the KLA should ensure that they cooperate with the ICRC, in particular to resolve the fate of prisoners reportedly detained by its members.

FEDERAL REPUBLIC OF
YUGOSLAVIA

***A HUMAN RIGHTS CRISIS
IN KOSOVO PROVINCE***

**Document Series A: Events to June 1998
#2: Violence in Drenica,
February-April 1998**

Public
AI Index: EUR 70/33/98

June 1998

Human rights abuses by opposition groups

At the time of writing, in early June 1998, Amnesty International was seeking to verify a significant number of recent reports of human rights abuses committed by the KLA. Article 3 common to the four Geneva Conventions of 1949 places obligations on all parties to an armed internal conflict not to carry out "violence to life and person ... mutilation, cruel treatment and torture", the taking of hostages and "outrages upon personal dignity".

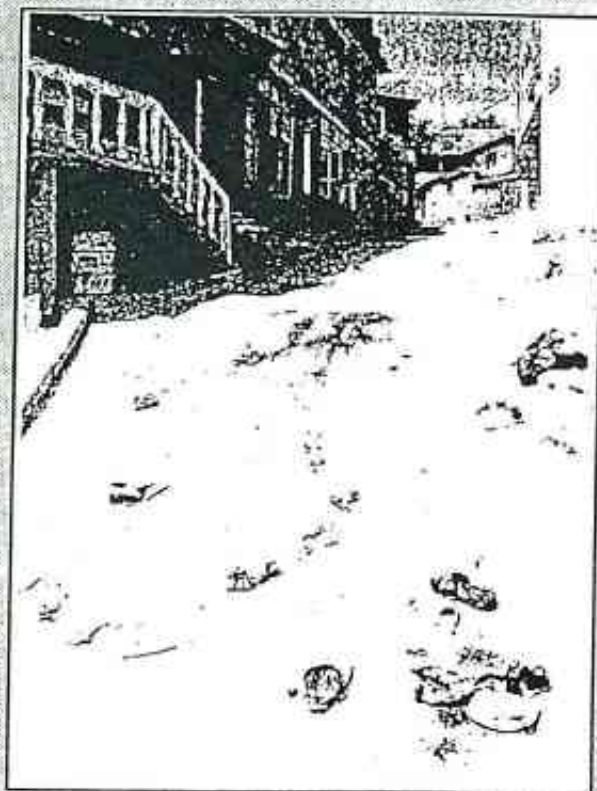
In the period prior to June the most detailed accounts of abuses by the armed opposition came from Glodjane village, in information compiled by the HLC. Following the police operation in Glodjane and killing of three men described above, the KLA set up checkpoints at the entrances to the village. Three Serbian men, Dragoslav and Mijat Stojanović and Veselin Stijović, from the Dubrava hamlet, returned to their house on 18 April to collect some of their possessions. The Serbs were detained by uniformed men at their house where they were knocked to the ground and beaten. They were then taken to what they called the KLA headquarters in Glodjane, where they were further beaten with rifle butts and clubs during an interrogation. They were

released the next day. One of them was reportedly treated in hospital for serious injuries to the spleen, stomach and duodenum. The victims stated that they recognized most of the perpetrators as local people whom they knew.

On 12 April two Serb men, Novak Stijović and Staniša Radošević, and the mother of the latter, Rosa Radošević, went to the village of Požar near Glodjane to collect the elderly father of Novak Stijović. They were detained, beaten and questioned by armed ethnic Albanian men, who took them to the so-called KLA headquarters in Glodjane. They were made to retrieve and hand over a hunting rifle from the house of one of them, before being released and allowed to leave in the direction of Dečane. Meanwhile, Staniša's father, Slobodan Radošević, had stayed behind to look after their farm in Dašinovac village and his family has not had any news from him since. However, on 27 April the Kosovo Albanian language daily *Koha Ditore* reported that the KLA had executed five abducted Serbs, but did not give their names. According to the pro-government Media Centre in Priština the bodies of Slobodan Radošević and that of another missing Serb, Miloš Radunović, had been seen at the side of the road in Dašinovac. Neither of these reports has been independently confirmed.

FEDERAL REPUBLIC OF
YUGOSLAVIA

***A HUMAN RIGHTS CRISIS IN
KOSOVO PROVINCE***

Document Series B: Tragic events continue

#3: Orahovac, July-August 1998

**Deaths, displacement,
detentions: many
unanswered questions**

Public
AI Index: EUR 70/58/98

August 1998

EMBARGOED FOR 00.00 GMT 25 August 1998

FEDERAL REPUBLIC OF
YUGOSLAVIA

A Human Rights Crisis in Kosovo Province

Orahovac, July-August 1998
Deaths, displacement, detentions:
many unanswered questions

Introduction - What happened at Orahovac?

Was there, at Orahovac, a mass atrocity exceeding the horrors we already know from Kosovo? Reports issued in the days immediately after the armed confrontation in the town speak of extrajudicial executions, and of undisclosed mass graves containing the bodies of numerous people who had been unlawfully killed.

Even without the mass atrocity claims, the testimony from the recent events at Orahovac - the consequences of the first (to date the only) attempt by the Kosovo Liberation Army (KLA) to seize control of a major population centre - features appalling stories typical of Kosovo's human rights tragedy: police and military forces deliberately or indiscriminately firing on civilians, causing deaths and forcing thousands to flee their homes; torture and ill-treatment in police detention; KLA abductions of people, some of whom remain "missing" and are presumed or feared killed.

This document examines the events at Orahovac from the armed clashes beginning on 17 July to the announcement of the findings of international monitors and humanitarian aid workers in and around the town in early August. It looks at the conflicting reports, said to be based on the testimonies of witnesses, by journalists, human rights monitors and others, and the arguments over the truth behind the events in the latter half of July, arguments which have raged in a climate of significant misreporting, unverified published data and deliberate disinformation promoted at times by both sides in the conflict and their supporters. By examining the reports and allegations here, Amnesty International highlights the pressing questions about human rights abuses at Orahovac which still need answers, and articulates how those answers might be found.

1. The fight for Orahovac, 17-21 July

By mid-July, generalized armed activity was occurring across large parts of Kosovo. The KLA was estimated to be in de facto control of up to a third of the province's territory. The KLA was attacking targets¹, and engaging Serbian police forces and ad hoc Serb communal self-defence groups in armed clashes, across a wide area of central Kosovo westwards and southwards from just outside the capital, Priština (Prishtina in Albanian), as far as the Albanian border. Serbian police continued attacks on KLA targets and supply lines, as well as indiscriminate attacks on Albanian-populated villages evidently aimed at emptying the population from areas where the KLA was active and from areas bordering main roads and supply

lines².

Although operating close to, and in some cases effectively controlling the countryside outside a number of key towns, as well as rendering major roads in large areas of the province impassable, the KLA had not up to this time taken control of any significant population centre.

On 17 July the KLA attempted to seize Orahovac (Rahovec in Albanian). A picturesque town with a peacetime population of some 20,000 - estimated to be 80 percent Albanian, the remainder a mix of Turks, Slavic Muslims, Roma and

¹ Apparent KLA tactics included seeking to seize control of or disrupt traffic along key roads, seize and thereby render inoperative key industrial installations (such as the Belacevac open-cast mine near Priština, held by the KLA from the end of June to mid-July), and attack police stations and police patrols. Civilians from all ethnic groups were also being targeted individually or in small groups by the KLA, including being forced from their homes (Serb villagers in particular), abducted and unlawfully killed - see for example the cases cited in *A Human Rights Crisis in Kosovo Province, Series B Document #2: "Disappeared" and "missing" persons - The hidden victims of conflict*, AI Index: EUR 70/57/98.

² The established pattern - evident since the eruption of the present armed conflict in Kosovo in May 1998 - of deliberate or indiscriminate Serbian police attacks on villages with the aim of clearing out the civilian population, is briefly described in *Federal Republic of Yugoslavia: How cheap is life in Kosovo province?* Amnesty International News Service 122/98, AI Index: EUR 70/38/98, 30 June 1998.

Montenegrians as well as Serbs - it is distinctive for its narrow cobblestone streets and closely packed stone-roofed houses. Located 60 km southwest of Priština, Orahovac is on the southern edge of a swathe of territory at that time controlled by the KLA, and control of the town was described by observers as key to a supply route to the nearby small town of Mališevo (Malisheva), the temporary KLA "military headquarters" (the KLA also subsequently lost control of Mališevo to Serbian police forces on 28 July -- see below).

There were no outside observers to events at Orahovac as they unfolded from 17 July until journalists and humanitarian aid workers were allowed to enter the town on the afternoon of 21 July, after the fighting had subsided. What can be deduced from accounts taken afterwards is that on the afternoon of 17 July KLA fighters, having taken positions in or near the surrounding villages, entered Orahovac apparently from several directions and launched an assault on the police station and government offices in the centre of town. Serbian police and Yugoslav military reinforcements were brought in the following day to try to relieve the besieged police station and expel the KLA. The counterattack began with mortars or light artillery fire from positions around Orahovac, and the town came under sustained bombardment; shelling was reportedly indiscriminate. Serbian forces then advanced in armoured vehicles and on foot into the town, and there were sustained exchanges of gunfire with KLA fighters during 18-20 July.

With superior mobility and firepower, the Serbian forces succeeded in largely expelling the KLA from Orahovac by 20 July, although isolated KLA sniper fire and grenade explosions reportedly continued into the next day. All fighting was reported to be over by the evening of 21 July.

In the course of the armed confrontation a majority of the town's inhabitants, perhaps as many as 15,000 people, fled in fear for their lives (see below). However, when humanitarian aid workers were admitted to the town on 21 July they found a number of people, many of them women and children, still sheltering in basements where they had been trapped under fire, terrified, and having survived with little food and no fresh water for the duration of the confrontation.

II. Allegations of extrajudicial executions and deliberate and arbitrary killings

It has so far proved impossible to determine exactly how many people died at Orahovac. The only figure which has not been called into question is the death toll of Serbian police officers, officially put at two. No Yugoslav military casualties were reported.

Police and local people reportedly cleared the streets of dead bodies on 21 July, but in the following days bodies were still being found lying inside buildings, and in the courtyards and gardens of homes. Given the circumstances in which these people were

Return of the internally displaced, and possibly deliberate obstacles to return

At the time of writing, in mid-August, returns to Orahovac in significant numbers were reliably reported to have started, but many people who had fled the town remained displaced, mostly in the surrounding area.

There are conflicting reports of the extent of the damage to the housing stock in Orahovac.¹⁷ Visitors to the town report seeing many homes destroyed by fire. There is no doubt that there was sustained shelling during the Serbian assault, and damage including the burning of houses is likely to have been caused by this. However, it has been alleged that damage also occurred after the town was retaken by the Serbian police, and that police participated in looting before houses and shops were deliberately set on fire (Serb civilians are also said to have taken part in looting). The burning of houses at Mališevo, either by the police themselves or in plain sight of police and evidently with their full knowledge, was also reliably reported to have taken place in early August, when the town was described as empty of inhabitants.

Elsewhere in the conflict in Kosovo there has been a discernible pattern of the burning of houses in rural communities after the population has been displaced, apparently as part of a deliberate policy of rendering the villages

uninhabitable and consequently making it impossible for the displaced to return.¹⁸

This pattern appears to have been repeated again in the case of Mališevo.

On the other hand, in respect of Orahovac, it should be noted that the proportion of the housing stock reportedly destroyed in this way (even if numbers at the upper limit of what has been reported are to be believed) is not consistent with the pattern of extensive deliberate destruction aimed at preventing return. There does appear to have been, however, a punitive character to the burning of houses and other properties, directed at individuals and possibly at the economic life of the town: properties belonging to at least one family described as economically influential - the Haxhijahaj family - were reportedly deliberately set ablaze, as were properties allegedly belonging to KLA representative Jakup Kraniqi.

Concerns for the protection of Croatian Serb refugees in Orahovac

The first delegation of UNHCR to enter Orahovac on 21 July found 43 Croatian Serb refugees at a collective centre in the

¹⁷ At the time of writing Amnesty International had not sent its own delegates into Orahovac.

¹⁸ As briefly described in *Federal Republic of Yugoslavia: How cheap is life in Kosovo province?* Amnesty International News Service 122/98, AI Index: EUR 70/38/98, 30 June 1998, and in *A Human Rights Crisis in Kosovo Province, Series A Document #5: Ljubenić and Poklek: A pattern repeated*, AI Index: EUR 70/46/98.

town in need of urgent assistance. Over half of the group were described as elderly and in poor health, and none of the group had eaten in two days. UNHCR evacuated 21 persons from the group to a collective centre in Priština on 22 July, and a further 16 on 23 July. Six chose to remain in Orahovac.

This group was from the estimated more than 200,000 refugees who fled Croatia mainly in the last stages of the 1991-95 armed conflict there. Those refugees are now mainly in the Republika Srpska (the Bosnian Serb entity of Bosnia-Herzegovina) and in the Federal Republic of Yugoslavia (FRY). Many refugees arriving in FRY, not only Croatian Serbs but also Bosnian Serbs, were despatched to be accommodated in Kosovo. Amnesty International has condemned this as a political manipulation by the FRY authorities of vulnerable, dislocated people reeling from tragedy. The arrival of Croatian Serb as well as Bosnian Serb refugees in Kosovo has also been a factor in the escalation of tensions leading to the current conflict: it raised suspicions of an attempt by the FRY authorities to bolster the size of the Serb minority population in Kosovo, and Croatian and Bosnian Serbs have become targets for attack by the KLA.¹⁹

¹⁹ One such incident, in which armed men believed to belong to the KLA fired shots from a vehicle at a collective centre for Serbian refugees from Croatia or Bosnia in the town of Srbica (Skenderaj) in February 1998, is briefly cited in *A Human Rights Crisis in Kosovo Province, Series A Document #2*:

Voluntary repatriation to Croatia is being sought for those refugees displaced from Orahovac to Priština.²⁰

V. The unanswered questions, and Amnesty International's recommendations

The unanswered questions about what happened at Orahovac join a long list of unanswered questions about the current conflict in Kosovo province. In most respects the questions are rooted in the same derogations from international human rights and humanitarian law, in the same failures, omissions and arbitrary actions that have characterized the entire human rights crisis in Kosovo.

Amnesty International continues to make the following general recommendations, which address the range of its concerns

Violence in Drenica, AI Index: EUR 70/33/98. Another incident, involving a grenade attack by unknown persons on a collective centre in Priština housing Croatian Serb refugees, was reported by UNHCR at the end of July.

²⁰ Recent reference is made to the plight of Croatian Serb refugees in respect of the obstacles they face to returning to their homeland in *Croatia: Impunity for killings after "Storm"*, AI Index: EUR 64/04/98, August 1998, and in *Croatia: Three years since operations Flash and Storm -- three years of justice and dignity denied*, Amnesty International News Service 144/98, AI Index: EUR 64/05/98, 4 August 1998.

FEDERAL REPUBLIC OF
YUGOSLAVIA

***A HUMAN RIGHTS CRISIS IN
KOSOVO PROVINCE***

**Document Series B: Tragic events continue
#2: "Disappeared" and
"missing" persons:
The hidden victims
of conflict**

Public
AI Index: EUR 70/57/98

August 1998

EMBARGOED FOR 00.00 GMT 25 August 1998

FEDERAL REPUBLIC OF
YUGOSLAVIA
A Human Rights Crisis in Kosovo Province

“Disappeared” and “missing” persons: The hidden victims of conflict

Introduction - Kosovo's “disappeared” and “missing”

Ethnic Albanians unseen since entering police stations or being led away by Serbian police... Serbs and Albanians taken from vehicles stopped by the armed ethnic Albanian opposition, hauled off trains, or unseen since armed Albanians came to their homes... People unaccounted for in the aftermath of armed police operations or military engagements, who may be among the hastily and anonymously buried...

In Kosovo province the “disappeared” and “missing” come from all ethnic groups. The police are believed to be responsible for the “disappearance” of ethnic Albanians.

¹ The term “disappeared” is applied to people whose whereabouts and fate are unknown after they have been detained by government forces or other agents of the state. The term “missing” refers to people whose whereabouts and fate are unknown after being captured by non-governmental entities or armed opposition groups.

Many of those who have “disappeared” were reported to have been arrested and led away by police, either captured or detained in the context of clashes between the police or paramilitary police and the armed opposition group the Kosovo Liberation Army (KLA), or arrested far from the scene of conflict. The KLA has been accused of the abduction and presumed unlawful killing or detention of ethnic Albanians whom it alleges are “collaborators” with the Serbian authorities, although they have failed to define what they understand by “collaboration”. Other victims include members of the Serbian, Montenegrin, Romani and other ethnic groups. The apparent lack of consolidation in the KLA's central command structure and the reported inability of the leadership to exercise full control over its various local groupings increases the difficulty of ascertaining the fate of those reported to have been abducted by armed Albanians.

It is still too early to ascertain accurate statistics for “missing” or “disappeared” ethnic Albanians. The

***"Disappeared" and "missing" persons -
The agony of uncertainty***

Among the catalogue of human rights abuses suffered by the victims of the conflicts in the former Yugoslavia, the phenomena of "disappearance" and of people made to go "missing" are all too often overlooked. "Disappearance" has been condemned by the international community as a grave violation of human rights, and is prohibited under international law, as well as being in clear breach of national law of any country. Each single case creates two abuses: the victims who are cut off from the world and placed beyond the protection of the law, and their relatives left in ignorance of their fate.

All over the world, in cases of "disappearances" and the "missing" this heavy burden falls upon the relatives of the victim. Unable to discover what has happened to their family members, where they might be, their state of health or even to determine whether they are alive or dead, their search for the truth may last for years; in some cases it never ends.

Lost in a haze of imprecise and vague information, these relatives are prey to rumours which spread through their often shattered and displaced communities, sometimes well-intentioned, sometimes malicious. In the belief that their relatives are being held in a secret location, or some village of which they believe they know the name, they may spend huge amounts of time, money and effort, only to find their hopes betrayed and their endeavours fruitless.

Tens of thousands of people became unaccounted for during the armed conflicts in Croatia and Bosnia-Herzegovina from 1991-1995. Many of these are "missing" or "disappeared", captured by armed forces under the command of a government or other *de facto* authority or irregular and paramilitary units. Approximately 20,000 people remain missing from the conflict in the former Yugoslavia to this day. Most of them are feared dead, the victims of extrajudicial executions or unlawful killings and buried in mass graves, but until their true fate is known, their relatives and friends will never know peace.

confusion resulting from the massive displacement of families driven from their homes by fear of attack or by attack itself and unable to maintain contact with one another means that all figures need to be treated with caution. However, Albanian sources have given the figure of around 500 Albanians whose "disappearance" they lay at the

door of the authorities. The United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR) gave a total of 400 gathered during its registration of those reported as unaccounted for. The UNHCR believes that around 200 of these are currently in police detention.

It is equally difficult to be precise about the number of those who

have gone "missing" at the hands of the KLA. On 3 August the Serbian Media Centre in Priština reported that in the period between 1 January and 27 July of this year, the KLA had been responsible for the "kidnap" of 171 people, 37 of whom had been released, seven had escaped, and 15 killed. On 6 August Beatrice Weber, the Priština representative of the International Committee of the Red Cross (ICRC) stated that the organisation was investigating the cases of 138 Serbs and Montenegrins reportedly abducted by the KLA, and over 400 Albanians reportedly detained by Serbian forces.

It is not always possible to ascribe responsibility for the abduction of the "disappeared" or "missing" person beyond doubt. There are sometimes no witnesses to the events, for many of those who are being sought have vanished *en route*, setting off to visit relatives or to go to work, but never arriving at their destination. Others have refused to leave their homes when others flee, and then are not seen again. This is yet another burden for their relatives to bear, for although they may suspect one side or the other to be responsible, they can never be quite sure, and do not know with any certainty where to turn for help.

In some cases, bodies have been buried unidentified, leaving the relatives of the unaccounted for fearing that it is their loved one who is lying in an unmarked grave, yet still hoping that they are alive, and may yet reappear. Since there is a clear pattern of behaviour by the Serbian police and

courts whereby ethnic Albanians are detained, and then held in unacknowledged detention for a lengthy period until finally appearing in court (see below for the case of Nait Hasani), their relatives can never be sure what may be the fate of their missing father or mother, brother or sister, son or daughter, husband or wife.

This report is one of a series describing Amnesty International's concerns about the human rights crisis in Kosovo province of Serbia, Federal Republic of Yugoslavia (FRY). More background about the context of human rights abuses in Kosovo is provided in the preceding documents. These documents are listed on the inside cover of this report.

This document in part draws on a published report concerning the "missing" and "disappeared" in Kosovo province produced by the Belgrade-based Humanitarian Law Centre (HLC)², and Amnesty International is grateful for permission to make use of their information.

Amnesty International's 14-Point Program for the Prevention of "Disappearances" is produced as an appendix to this report.

²*Nestanci u Vreme Oružanih Sukoba 15. januar - 30. jul (Disappearances in the Period of Armed Conflict 15 January - 30 July)*

Unaccounted for, feared dead, at Donji Prekaz

It is likely that those still unaccounted for following the police operation of 5-6 March in the village of Donji Prekaz in the Drenica region are among the dead from that incident. Following this operation, which resulted in a large number of deaths, including the deaths of women and children, some 56 bodies were buried amongst some confusion³. Eighteen of these bodies were buried anonymously, without proper identification procedures and autopsies being carried out, an act of gross negligence on the part of the authorities, which has left the relatives of the missing to suffer in a state of unrelieved uncertainty.

"Missing" Serbs, Roma and Albanians reported abducted by the KLA or other armed ethnic Albanians

The KLA has been held responsible for a number of abductions. The dead bodies of some of those abducted have been found left lying by roadsides. For example, the Belgrade press reported that on 30 July 1998 the bodies of father

and son Ratko and Branko Staletić were found by the side of the Priština - Peć road. They had reportedly been led away from their village of Mlečani by a group of armed Albanians in uniform 10 days earlier⁴. Amnesty International fears that others may remain undiscovered or buried in hidden graves.

The missing include both police and civilians, ethnic Serbs and Montenegrins, ethnic Albanians, and Roma. Some relatives of missing ethnic Albanians reported detained by the KLA believe that they may have been accused of "collaborating" with the Serbian authorities, but claim that this was a trumped-up charge, possibly the result of a denunciation by someone settling a personal score.

Jakup Krasniqi, who has been named an official spokesman for the KLA, in an interview carried by the ARTA news agency on 12 July, stated:

"There are no kidnappings from our side. Even [if] there were some, the ones that were afflicted were the Albanian collaborationists more than the Serb civilians... We don't deal with civilians, the prisoners of war that we find we give them back ... The ones that were kidnapped or we have kidnapped, we either give the list with their names, or we announce if someone gets executed...."

³See *A Human Rights Crisis in Kosovo Province, Series A Document #2: Drenica, February-April 1998: Unlawful killings, extrajudicial executions and armed opposition abuses*, June 1998, AI Index: EUR 70/33/98

⁴Quoted in HLC report *Nestanci u Vreme Oružanih Sukoba 15. januar - 30. jul*, July 1998

Although it is the case that some of those abducted have been returned - either informally released or handed over in procedures facilitated by the ICRC - many remain unaccounted for. Common Article 3 of the Geneva Conventions of 1949, which are binding on all participants in armed conflict, prohibits the killing of those taking no part in armed conflict, and prohibits hostage-taking. In the interview quoted above, Jakup Krasniqi stated that the KLA was aware of these provisions and intended to comply with them, but there is no available evidence that the KLA is taking serious steps to do so. On the contrary, Jakup Krasniqi's reference in his statement to executions in his statement underlines that the KLA is failing to respect Common Article 3 to the extent that it acknowledges executing some of the abducted. Therefore, Amnesty International is stressing the need for the KLA to reform and strengthen its chain of command, to ensure that such abuses in violation of Common Article 3 are not carried out, and to suspend from active duty pending investigation and appropriate disciplinary proceedings anyone suspected of committing such abuses.

There are persistent rumours that some of those abducted are alive, held in improvised camps and employed in manual labour such as digging trenches and fortifications for their captors, but it has not been possible to confirm these. One village frequently mentioned as the site of a detention camp is Likovac (Likovc) in the Dečani area, which was

effectively under the control of the KLA from early in 1998. However, although Serbian forces briefly regained control of the village during the first week of August, there have been no reports that any detainees were found in the area.

By 18 May 1998 most of the Serb inhabitants had abandoned the village of Leočina in the Drenica region, but a group of five people, some elderly, had remained behind: Krstiva Šmigić and her relatives, the married couple Milosav (75) and Sultana Šmigić (72), and Aleksandra (known as "Lenka") Šmigić (c.75) and her son Radomir (54).

On 19 May Dostana Šmigić (42), Krstiva Šmigić's daughter, reportedly set off from her home in Srbica, where she lived and worked, in order to fetch her mother. A witness reportedly saw her car being stopped by a group of armed Albanians. Her whereabouts remain unknown. Her family received unconfirmed information that she is being held in Likovac, but, as noted above, no detainees were reportedly found there when it briefly passed into the control of Serbian forces in August.

Four of the five elderly people who remained in Leočina are also "missing". Amnesty International is concerned that they may have been arbitrarily and summarily executed by members of the KLA. According to Krstiva Šmigić, in testimony given to HLC researchers, on or about 9 June 1998 four armed KLA men entered the village, and after an exchange of words

reportedly beat Milosav Šmigić with rifle butts and kicked Krstiva and Sultana. They then ransacked the house, set fire to the beds and bedding and said they would return in one hour. Radomir and Lenka Šmigić, who had seen the events from their own house, called them over. The two women left Milosav in the courtyard and went over to Radomir and Lenka's house to discuss where they would hide. Radomir told the women to go out and hide in the corn field, and said he would hide upstairs in the house. The women went outside but halfway there decided to return. Sultana went home, and the other two went to Radomir and Lenka's house. There they found that about 30 armed men, some of whom were in uniform, had entered the courtyard. Ten of them entered the building and apparently discovered Radomir upstairs. Immediately afterwards, the women downstairs heard screams and his mother ran inside the house and up the stairs. Krstiva stayed in the courtyard and heard:

"... wailing and screaming. I couldn't bear to listen to it, even God wouldn't have been able to listen to such howling. I heard three gunshots before I went into the field. I didn't see whether they took Radomir and Lenka outside".

Krstiva then saw that the Šmigić's houses were on fire. When she walked over to Milosav's house the next day, calling Sultana and afterwards Radomir and Lenka, nobody answered her. She spent some days hiding, and

later made her way to a police post in Klina.

On the morning of 22 June 1998 a workers' bus taking employees to the open-cast coal mine at Belačevac was reportedly stopped by armed members of the KLA, who reportedly took a number of men off the bus and led them away. Among them were Dragan Vukmirović, Dušan Adžandžić, Zoran Adžandžić, Filip Gojković, Miroslav Trifunović, Srboljub Savić, Petar Adžandžić and Božidar Alimpić (who was travelling on the same bus although not employed by the mining company). Another employee at the mine, Mirko Buha, who was also reported abducted on the same occasion was, according to the HLC's report, not one of the group taken from the bus, but went "missing" on the same day, while travelling to work in a private car. Another worker at the Belačevac mine, Žarko Spasić (35) of the village of Sibovac, had gone missing earlier, reportedly abducted from the bus station in the village of Grabovac (Grabovec) by armed and uniformed Albanians on the evening of 14 May. Appeals by his father to Albanian organisations in Priština, although reportedly received with sympathy, have had no result.

At the end of June, units of the KLA took control of the mine itself, and on 19 June Serbian forces launched an offensive to regain control that was eventually successful. Although on 2 July the London *Times* newspaper reported allegations that the nine members of the group abducted on 22

Junc had been killed when the Serb forces began their attack, this has not been confirmed, and no bodies have been recovered.

Yugoslav sources have claimed that in the period from 1 January to 17 July 1988, 10 police officers were abducted. One of these was Ivan Bulatović, a policeman from Glogovac, who was travelling with his wife by train from Kosovo Polje (Fushë e Kosovës) to Peć on 23 May. He was not on duty. When it stopped at the station of Banjica (Banjicë) it was boarded by a group of armed men who examined the passengers' documents, separated and beat Ivan Bulatović and led him away from the train. Once again, rumours have circulated that he was being detained by the KLA, and several places of detention have been named, but none of these rumours has yet been confirmed.

Pjetër Preqi (58), an agricultural worker from the village of Biteš (Bitesh) in the Dečani area and an ethnic Albanian of the Roman Catholic faith, and his relative by marriage Pashk Gjergji (58) were reportedly abducted from nearby Dobrić (Dobriq) by armed members of the KLA in uniform on 22 May 1998. A third man, Pashk Karić, who was abducted with them was released the same day, but since then the families of Pjetër Preqi and Pashk Gjergji have had no news of their whereabouts, despite applying to various international organisations for help and making an appeal to the KLA for their release.

The family of Pjetër Preqi fear that he may have been detained as a result of being denounced as a collaborator with the Serbian authorities, and they have strongly denied that he could be so regarded.

"Missing" and "disappeared" from Orahovac, July-August 1998

Following the KLA's attempt to take control of the town of Orahovac (Rahovec) on 17 July, Serbian forces launched a general military action aimed at recovering territory that had been effectively under the control of the KLA. In the upsurge of fighting and the associated massive increase in the number of displaced people, the number of those reported to be unaccounted for has grown. About 55 Serbs, including medical personnel, from Orahovac and the surrounding villages were reported "missing" immediately following the action. Thirty-five were later released, having been in the custody of the KLA, but on 6 August a group of 40 relatives of those still "missing" held a demonstration in Priština calling for help in locating their family members and negotiating their release.

One of those who still remains "missing" is Djordje Djorić (28) from the town of Orahovac who on 17 July was driving a pregnant neighbour to the local medical centre and was stopped by a group of armed men who reportedly told him that they knew he had two brothers serving in the police force and

questioned him. They then took him to the hospital, where he was detained overnight. In the morning he was further questioned about his brothers and reportedly beaten, after which he was driven away in his own car to an unknown destination.

Unfortunately the disorder and breakdown of communication that has resulted from the increase in the level of fighting in the Orahovac area and elsewhere has seriously hindered the efforts of international organisations such as the ICRC to maintain contact with the KLA and secure the release of those detained, while the lack of a generally recognised central command of the KLA capable of exercising full control over various local leaders also acts as an obstacle to the progress of negotiations leading to their release.

Albanian sources have not released any figures for members of the ethnic Albanian community unaccounted for from Orahovac and the surrounding area. There are fresh grave sites in Orahovac and in Prizren which police claim hold a total of 51 bodies of those killed in fighting, some of which are reportedly identified only by number. That fact raises the fear that some of those who are unaccounted for, and who may include people who "disappeared" or went "missing", may be in these graves after having been extrajudicially executed or unlawfully killed. The contention that Orahovac was the scene of such extrajudicial executions and unlawful killings is supported by at least one apparently credible report of the extrajudicial

execution of a senior Albanian Muslim religious figure by Serbian police on 20 July, as well as allegations of the unlawful killing of Serb hostages by the KLA. Amnesty International believes that the authorities should take immediate steps to identify these bodies, to establish the cause of death, and inform their relatives. (Events in Orahovac will be described in more detail in a subsequent document in this series.)

Amnesty International's Recommendations

To the Serbian and Yugoslav authorities:

- The authorities should issue clear instructions to all members of the security forces carrying out law enforcement functions in Kosovo province that "disappearances", whether of civilians or combatants, arbitrary arrests and expulsions and other human rights violations will not be tolerated under any circumstances and that those responsible will be held criminally responsible for their actions.
- The authorities should ensure that all members of the security forces carrying out law enforcement functions in Kosovo province are acquainted with and trained in the application of the following international standards:

FEDERAL REPUBLIC OF
YUGOSLAVIA

***A HUMAN RIGHTS CRISIS IN
KOSOVO PROVINCE***

**Document Series B: Tragic events continue
#1: Human rights violations
against women in Kosovo
province**

Public
AI Index: EUR 70/54/98

August 1998

6 March is still not available, Amnesty International is seriously concerned that at least some of those killed may have been extrajudicially executed and that others may have been unlawfully killed as a result of the excessive use of force.

To Amnesty International's knowledge, to date there has been no attempt to carry out any investigation into these killings.

IV. "Disappeared" and "missing" persons⁵

Ethnic Albanians

In the aftermath of the police operation at Donji Prekaz on 5-6 March, a large number of people was reported missing, among them the women Hafije Jashari (60), Elfije Jashari (28), Mihrije Jashari (53), Sabrije Jashari (20), Hanife Jashari (16), Hajrije Jashari and Fatime Bazaja (21). Fifty-four people who had lost their lives in the operation were buried, amid some confusion and apparently without proper identification procedures and autopsies being carried out by the competent authorities. Eighteen of the bodies were thus buried without being identified, and it is to be feared that some, or all, of the

above were among them. Until appropriate measures are taken to identify the bodies, the relatives of the missing remain stranded in anguished uncertainty, unable properly to mourn those they have lost.

Serbs and Montenegrins

Among Serbs and Montenegrins believed to have been abducted or held by members of the KLA are several women. On 21 April the majority of the Serb inhabitants of the village of Gornji Ratiš in the Dečani area fled when the KLA established control over the area. Among those who remained were the sisters Dara Vujošević (69) and Vukosava Vujošević (65), Milka Vlahović (62) and her husband Milovan (60). According to the daughter of Milka and Milovan Vlahović, when she and her brother attempted to return on the following day in order to help their relatives leave, they were prevented from entering the village by members of the KLA. The fate of the four elderly people remains unknown.

Amnesty International is also concerned about the fate of the Šmigić family from the village of Leočina in the Drenica region. By 18 May most of the Serb inhabitants had abandoned the village, but a few remained behind; among them were Krstiva Šmigić and her relatives, Sultana Šmigić (72) and her husband Milosav (75), and Aleksandra (Lenka) Šmigić (c.75) and her son Radomir (54). Krstiva Šmigić later informed HLC researchers that, upon seeing armed KLA men enter the village,

⁵ Much of the information in this section is derived from the report *Kosovo - Disappearances in times of armed conflict, 15 January - 30 July 1998*, published in July 1998 by the Humanitarian Law Center (HLC), a Belgrade-based human rights organisation.

she ran over to Milosav and Sultana's house. When these men asked them: *"What are you doing here? This is Albania, there's nothing for you here"*, Milosav replied *"Till now this was Serbia but even if it's Albania, we'll talk it over and live together on good terms"*. After he said this the men beat him with their rifle butts and kicked Krstiva and Sultana. They then ransacked the house, set fire to the beds and bedding and said they would come back in one hour. The elderly people decided to flee. Radomir and Lenka Šmigić, who had seen from their courtyard what was going on, called them over. They left Milosav in the courtyard and went over to Radomir and Lenka's house to decide where they would hide. Radomir told the women to go out and hide in the corn field and he would hide upstairs in the house. The women went outside but two of them decided to return to the house. In the meantime, some 30 armed men, some of whom were in KLA uniforms, had appeared in the courtyard. Ten of them entered and found Radomir upstairs. Immediately afterwards, Lenka and Krstiva heard screaming and Lenka ran inside the house and up the stairs. Krstiva stayed in the courtyard and heard:

"... wailing and screaming, I couldn't bear to listen to it, even God wouldn't have been able to listen to such screams. Then I heard three gunshots and I went into the field".

Krstiva then saw that the Šmigić's houses were burning. When she walked over to Milosav's house the next day, calling to Sultana, Radomir and Lenka,

nobody answered her. She spent the second and third night near the house and on the fourth night went to Rudnik where she knew there were police and Serbs.

Amnesty International is concerned that Milosav, Sultana, Radomir and Lenka Šmigić have gone "missing" and may have been arbitrarily and summarily executed by members of the KLA.

On 19 May Dostana Šmigić (42), the daughter of Krstiva Šmigić, set off from her home in Srbica, in order to fetch her mother. A witness reportedly saw her car being stopped by a group of armed Albanians. Her whereabouts remain unknown, and although her family has received information that she is being held in the village of Likovac, it has not proved possible to confirm this.

V. Displacement

"...and many were women and children".

Tens of thousands of people have been forced by the conflict in Kosovo province to flee their homes. The risks involved in flight are huge. At the mercy of dangerous border crossings, difficult terrain and continued fighting, displaced families head for wherever they think they have a chance of being safe.

Families have become separated. Ten-year-old Antigona Tishukaj, who became separated from her parents in the chaos that surrounded the destruction of her village in Kosovo in June 1998, walked for four days across the mountains between Kosovo and Albania.

PRODUCTIE 12

De blinde vlek voor de Koerden

Minister Van den Broek en zijn Duitse collega van Defensie, Rühe, vinden de Turkse aanpak van het Koerdische probleem legitiem, als Ankara maar geen Nederlandse of Duitse wapens gebruikt. In de Tweede Kamer verklaarde Van den Broek dat men bij de Turkse campagne oorzaak en gevolg niet door elkaar moet halen.

FRANS VAN HASSELT

"De Koerdische kwestie stelt niets voor. Die wordt vanuit Syrië aangeblazen en zal snel doodbloeden." Aldus, in 1984, de Nederlands ambassadeur mr. Peter C. Nierman in Ankara, die er inderdaad in slaagde zijn ambtstermijn af te ronden zonder eenmaal de Koerdische hoofdstad Diyarbakir in Oost-Turkije te bezoeken.

Op 15 augustus 1984 begon de PKK, de zes jaar eerder opgerichte Arbeiderspartij Koerdistan met als doel afscheiding van de tien tot twaalf miljoen Koerden, een offensief in Oost-Turkije tegen alles wat Turks was. Tot dusver heeft deze oorlog circa vijfduizend levens gekost; ruim duizend alleen al dit jaar. Het aantal Turkse militairen dat tegen de Koerden vecht, is gegroeid tot honderdduizend

(vorig jaar nog veertigduizend), terwijl 34.000 Koerdische dorpswachters de bevolking tegen de PKK zouden moeten beschermen.

Het openbare leven in deze contrerien is totaal ontwricht. De uitzonderingstoestand greift de militaire autoriteiten bijna absolute bevoegdheden. De meeste scholen en gerechtshoven functioneren niet meer. Veel mensen vluchten naar West-Turkije en deze ontvolking wordt door president Özal toegejuicht als mogelijke oplossing voor het probleem.

Kort na de achtste verjaardag van het zomeroffensief hebben de Turkse strijdkrachten 36 uur lang het in de bergen gelegen provinciehoofdstadje Cizik bestookt naar aanleiding van een PKK-overval op enkele officiële instellingen. Er vielen 'slechts' negentien doden, maar alle huizen raakten zwaar beschadigd. Daags erop trok de meerderheid van de Koerdische bevolking, circa twintigduizend mensen, uit het stadje weg, iets dergelijks geschiedde op kleinere schaal in het stadje Kulp, niet ver van Diyarbakir. Wat door de PKK nog lichtelijk overdreven (of voorbarig?) genocide wordt genoemd, lijkt in werkelijkheid een weloverwogen poging van de legerleiding centra die gelden als "bolwerken van PKK-sympathisanten" zodanig te intimideren, dat ze worden ontnaamd.

Vanwege het medeleven met de diverse drama's op de Balkan, is er weinig internationale aandacht voor de enigszins vergelijkbare operatie in Cizik. Minister Hans van den Broek, die een officieel

bezoek bracht aan Turkije (waar-aan hij een korte vakantie koppelde), toonde - niet voor de eerste keer - openlijk "begrip" voor de Turkse actie tegen de PKK. Hij luis-terde, op de vroege morgen, naar vertegenwoordigers van twee mensenrechtenorganisaties, maar ging een ontmoeting met de fractie van Koerdische parlementari-ers uit de weg. Met als rechtvaardiging dat hij al met de minister van Buitenlandse Zaken, Hikmet Çetin, had gesproken, "en dat was ook een Koerd", zij het een volle-dig geassimileerde.

Afgelopen week kwam de in Ankara aanbieden bewindsman in de Tweede Kamer op het onder-werp terug. Naar aanleiding van de Turkse veldtocht op Iraaks gebied tegen de PKK, waarover Groen Links zich zorgen maakt, verklaarde hij dat men "daarbij oorzaak en gevolg niet door elkaar moet halen".

Acht jaar geleden sprak ambassadeur Nierman nog van een onbelangrijke kwestie. Nu gooit de minister alles op het begrip terreur. Waar voert de blinde vlek, die de Nederlandse diplo-matie al zo lang voor Turkije's grootste probleem aan de dag legt, op terug? Uiteindelijk op de behoefte dat land binnen de Westers-Atlantische sfeer te houden. Tevens dient de Navo-partner als sterk bolwerk, aanvan-

Turkse militairen slepen een machinegeweer naar een PKK-kamp in Haftanin, dat deze week door Turkse troepen is veroverd. (Foto EPA)

kelijk tegen het communisme, nu tegen het om zich heen grijpende islamitisch fundamentalisme. Turkije moet tegenwicht bieden aan de islamitische, veelal Turksprekende republieken van de voormalige Sovjet-Unie. Het krijgt daarbij een zogenaamde model-

functie vervullen als het bijna al zijn politieke en militaire aandacht niet op zijn eigen zuidoostelijke provincies en op de provincies aan de andere kant van de grens? En als het niet kan verhinderen dat de PKK in eigen land het vruchtver-

ten? De PKK kan nu zonder veel moeite tienduizenden jongeren mobiliseren. Aanvankelijk ging dat, zoals de beschuldigingen waarschijnlijk terecht luiden, met ontvoeringen en andere bedreigingen. Maar Turkse waarnemers geloven PKK-leider Abdullah Ocalan als hij zegt dat de leiding de toeloop eerder moet afremmen dan stimuleren.

Turkije heeft een 'modelfunctie' dient als bolwerk tegen het oprukkende islamitische fundamentalisme

functie. De explosieve groei van de fundamentalistische Welvaarts-partij, die vorige week zondag bij Russische gemeenteraadsverkiezingen meer dan een kwart van de stemmen en vier burgemeesterschappen rondom Istanbul kreeg, moet heel wat wenkbrauwen hebben gefronst.

Maar afgezien van dat laatste

keer met Noord-Irak stillegt, zich gedwongen voelt zijn eigen steden te bestoken en zijn journalisten liquideert? Wat voor voorbeeld-functie kan er dan nog vanuit gaan?

Van den Broek riep de Tweede Kamer op oorzaak en gevolg niet door elkaar te halen. Men kan hierin met hem meegaan, maar waardoor is de PKK, begonnen als klein clubje fanatici en terroristen, in de laatste zes, acht jaar zo sterk gegroeid en heeft, naar Ozal toegeeft, zo snel wortel gescho-

In de jaren voor en na de militaire staatsgreep van 1980 heb ik herhaaldelijk het gebied rondom Diyarbakir bezocht. Het was opmerkelijk hoe vrij de Koerden zich — behalve in de herfst van 1980 — wisten. De PKK was toen nog niet bekend onder die naam; men sprak toen van Apocu's, de aanhangers van Apo, een Koerdische verkorting van Abdullah. En men sprak er met afschuw over; dat waren nu echt "terroristen", een woord dat men heden ten dage in het zuidoosten niet meer hoort. Dat gold ook nog voor de letters PKK die na 1984 bekend werden. Naarmate echter de Turkse gendarmes, en later "speciale teams" rucksichtloos opraden bij de opsporingsacties en daarbij de plaatselijke bevolking be- en mishandelden alsof het allemaal verdachten waren, kwamen alle

Koerden tussen twee vuren te zitten, al was het ene tenminste een Koerdisch vuur.

De aloude verbodsbepaling op de Koerdische taal en muziek werd onder militair bestuur (tussen 1980 tot 1983) alleen maar versterkt. President Ozal kwam in een latere fase met concessies op dit terrein, die door premier Demirel vorig jaar nog werden uitgebreid in de kortstondige periode waarin hij de Koerdische bevolking "affectie" in het vooruitzicht stelde. Zoals het vaak gaat in zulk soort situaties: de concessies kwamen te laat en gingen niet gepaard met enigermate matiging van het militaire geweld.

Van den Broek zou trouwens vermoedelijk poneren: zulke concessies moedigen de "terroristen" — inmiddels tienduizenden — alleen maar aan, juist daarom, zo zei hij tijdens zijn bezoek aan Turkije, heb ik niet willen praten met de Koerden in het parlement, die soms sympathie voor de PKK laten blijken.

Er komt echter een moment waarop men zich afvraagt: kunnen de opstandelingen nog sterker worden? Het Turkse bewind pretendeert in Irak op grote schaal te werken aan de fysieke uitschakeling van de Koerden. De kans dat dit lukt lijkt gering. Al die "terroristen" hebben jongere broers en zusters in de kinderrijke Koerdische gezinnen. Bezoekers van de Koerdische provincies valt altijd de felheid van de jeugd op. Als daar nog de motivatie bijkomt van een martelaarschap van een ouder familielid en als men zich realiseert dat de Koerden zich over heel Turkije als een olievlek aan het verspreiden zijn, dan is er maar een conclusie: dit is pas het begin van het probleem.

nummer 1.

Teletekst 26 maart 1992.

Minister v.d.Broek van Buza is niet van zins Turkije te veroordelen voor de luchtaanvallen op Kurdische kampen. De Turkse luchtmacht bestoort deze kampen omdat zich daar Kurdische terroristen zouden ophouden.

Volgens van den Broek is het een recht van elk land om zich tegen terroristen te verweren. Hij wil zich niet oordelen over de middelen die Turkije inzet omdat hij daarom niet over voldoende informatie beschikt.

Het is voor het eerst dat een Navo-lid het leger inzet tegen zijn eigen bevolking. Het feit dat Turkije lid is van de NAVO heeft volgens van den Broek geen invloed op zijn beoordeling.

-0-0-0-0-0-0-0-0-0-0-

Teletekst 21 mei 1992. BRTN. Massale betoging Koerden in Brussel.

In Brussel hebben zo'n 10.000 Koerden en sympathisanten betoogd tegen het Turkse beleid ten aanzien van de Koerden. Volgens de betogers voert de Turkse regering al acht jaar een meedogenloze en brutale oorlog tegen de Koerden.

Voor de betoging waren Koerden uit heel Europa naar Brussel gekomen. Ze vroegen dat de Europese Gemeenschap en de Westerse landen zouden tussenkomen.

De betogers willen ook dat Europa geen wapens meer levert aan Turkije.

De laatste maanden is het geweld in Turks-Koerdistan weer opgelaaid. Daarbij zijn tientallen doden gevallen.

Teletekst 2 november 1992.

Bron Veronica Nieuwsradio.

Groen Links wil dat minister van den Broek onmiddellijk de Turkse ambassadeur in Nederland op het matje roept over de strijd van het leger tegen de Koerden. Dit zei het Groen-Links kamerlid Sipkes. maandag in nieuwsradio. Dinsdag zal ze hierover mondelinge vragen stellen aan van den Broek.

"Het is onaanvaardbaar dat de internationale gemeenschap zwijgt. Dit weekend zijn er al 1000 Koerden gedood. Er is hier sprake van volkerenmoord," aldus Sipkes. Groen Links wil verder weten hoe het staat met de toekomstige levering van granaten door Eurometaal aan Turkije.

-0-0-0-0-0-0-0-0-0-0-

Teletekst 3 november 1992.

Geen Haags protest Turkse aanvallen.

Minister van den Broek weigert de Turkse ambassadeur te ontbieden om te protesteren tegen de aanvallen van Turkije op de Koerden in Noord-Irak. Groen-Links had daar in de Tweede kamer om gevraagd. Van den Broek vindt dat Turkije het volste recht heeft om op te treden tegen de Koerden van de arbeiderspartij PKK. Elk land heeft het recht tegen agressie en terrorisme op te treden, zo zei hij vandaag. Je kan je alleen af vragen of de Turkse militaire reactie binnen of buiten proportie is, aldus de bewindsman.

Chris Kutschera

Meer dan 100.000 van de 800.000 Turkse militairen — het op een na grootste leger van de NAVO — zijn gestationeerd in Koerdistan, in het oosten van Turkije. Een strek die de Turken weigeren met die naam aan te duiden. De oorlogsspanning kost ten minste acht miljard dollar per jaar. Voor die prijs heeft thans in Koerdistan een zekere mate van orde: de strijders van de PKK — de Koerdische Arbeiderspartij — kunnen niet meer zomaar een dorp binnenlopen voor eten en kleren, of om er een politieke bijeenkomst te houden. Maar anders dan het leger beweert, is die 'terroristische' en 'separatistische' organisatie, zoals ze officieel wordt aangeduid, verre van gedoemd. Recent, ernstige incidenten, zoals de hindering waarin een militaire patrouille bij Yûsekova terecht kwam, waarbij vijftien soldaten en twee officieren het leven lieten, hebben aangetoond dat de PKK in alle regio's nog aanwezig en actief is: overal worden militairen en dorpsbewoners door mijnen gedood, nabij Van is een burgemeester ontvoerd, bij Erzurum is een bus uitgebrand en in Dersim hebben schermutselingen plaatsgemaakt. Hakkâri, een plaatsje van 15.000 inwoners ten zuidoosten van het Vanmeer, is een van de voorposten in de strijd tegen de PKK in de punt van Turkije die als een wig tussen Iran en Irak steekt. Hakkâri is het hoofdkwartier van de troepen die bij het achtervolgen van de PKK met regelmaat het Iraakse deel van Koerdistan binnendringen.

Vanuit Hakkâri worden geregelde operaties gelanceerd naar het gebied van de 'drie grenzen' (Iran, Irak en Turkije). De Koerdische guerrillastrijders zijn er in deze strek blijf in geslaagd in de buurlanden te infiltreren, doordat de grenzen in deze tot wel vierduizend meter hoge bergen onmogelijk vallen af te grenzen. Vanuit Hakkâri houden het Turkse leger en de Turkse inlichtingendienst ook de grens met Iran in de gaten, speciaal het plaatsje Yûsekova, bijgenaamd 'Herolnestad', de doorgangspoor voor alle illegale handel met Iran. De afgelopen maanden heeft het Iraanse leger bezorgd geconstateerd dat over deze grens, die van oudsher alle mogelijke drugverkeer doorkaast, ook een stroompje PKK-strijders binnensijpelt, die thans over enige faciliteiten kunnen beschikken in Iran, met name in Urmia.

Als hieruit komt je Hakkâri niet zomaar binnen. Je wordt bij de steekpoort aangehouden door agenten van de veiligheidsdienst in burger, die je huffelijk behandelen, maar toch overduidelijk als een indringer. Je moet nauwkeurig je persoonlijke gegevens, naam, beroep en dergelijke opgeven, en rechtvaardigen voor dat je toestemming krijgt om deze half-verboden stad binnen te gaan. Je krijgt te horen dat je, 'om u te beschermen tegen de terroristen', 'dag en nacht zult worden gecontroleerd door met portiefoons uitgeruste agenten van de veiligheidsdienst.

Als stad in staat van beleg — op iedere Koerdische burger zijn er twee à drie militairen — wordt Hakkâri onafgebroken doorkruist door patrouilles in gepantserde auto's (Britse Landrovers) en gepantserde troepentransporttrucks (van 't uit de Sovjet-Unie). Iedere bus die militairen of hun gezinsleden vervoert, wordt voorgegaan en gevolgd door een gepantserde auto of een arts. Omlaans deze overdadige legertocht kunnen de echtgenotes van militairen en van medewerkers van de veiligheidsdienst de deur vrijwel niet uit, behalve voor korte bezoeken aan het restaurant van de 'officiersclub'. Beroep van angst schilderen zij de gewaagde nijd over deuren af: zo bewaren zij iedere avond 'n zonsopgang rond de stad geweer voor te huren.

In deze spookstad is de onderwijzersclub de enige enclave waar het er normaal aan toegaat. Deze bevindt zich op een heuvel met wat groen, waar de basiss- en middelbare- en hooftleraren — allemaal Turken — samen een glasje thee drinken. Koerden mogen in Hakkâri geen onderwijs geven. Er zijn maar weinig plaatsen in Koerdistan waar de scheiding tussen de Turkse en de Koerdische bevolking zo eenduidig is doorgedrukt. De twee werelden leven zonder enig contact lang el-

Van Turkije getrokken in de stad Van ten Oost-Turkije

In de bergen van Oost-Turkije bestrijden Turken en Koerden elkaar al decennialang op leven en dood. Het conflict van Turkije met Italië over de uitlevering van PKK-leider Ocalan is de zoveelste episode. De Franse journalist Chris Kutschera reisde rond in het moeilijk toegankelijke gebied van de Koerden.

De verborgen oorlog in Oost-Turkije

Checkpoint Koerdistan

kaar heen. Het is volslagen apartheid. Iedere middag om 4 uur worden de stad en de hele strek afgezonderd van de rest van Turkije: achter het plaatsje Baskale wordt de weg afgezet, waarna 'om veiligheidsredenen' alle verkeer verder verboden is. Vanaf dat moment kunnen de veiligheidsstroepen zonder getuigen hun gang gaan.

Woeste kloven

Dersim, een van de bergachtigste streken van Koerdistan, dat bijna geen gebieden onder de 1.800 meter kent, is een natuurlijk bolwerk. De schaarse wegen volgen er diepe, nauwe dalen — spectaculaire, woeste kloven van adembenemende schoonheid, waaruit alle guerrillaleiders inspiratie hebben geput. In Dersim heeft zich aan het einde van de jaren dertig een Koerdische opstand voorgedaan die het bevel van Mustafa Kemal Atatürk deed wankelen. En in Dersim is de van oudsher opstandige bevolking alomtdaag, dus niet zinnig maar evenmin echt sijn. Hier voert het Turkse leger tot op heden een strakke deportatiebeleid, met het oogmerk het 'moeras' waarin de guerrillabeweging zich thuis voelde 'droog te leggen'. In 1994 zijn alle dorpen van het district systematisch van hun inwoners ontdaan, en het leger duikt enkel nog de aanwezigheid van een paar bejaarden, die alles wat zij aan eten en sigaretten kopen, moeten verantwoorden op een lijst die door de 'judicia' wordt gecontroleerd — om te voorkomen dat zij de guerrillastrijders te eten geven.

Het weggetje naar de stad Tunceli, die vroeger Dersim heette, stijgt kronkelend naar een hoogvlakte, een van de

vruchtbare streken van Koerdistan. De akkers liggen braak, en de weinige dorpen die niet zijn verwoest, zijn vrijwel onvolkt. De chauffeur van het busje naar de 'hoofdstad' van Dersim speelt een cassette van Şivan, de Koerdische zanger die in ballingschap in Europa woont en wiens liederen nu omliggend worden toegestaan.

Na twintig kilometer bereiken wij het dorp Kirmiziköprü. Van de vijf-honderd mensen die hier vijf jaar geleden nog woonden, zijn er nog maar honderdvijf over. Het dorp ziet er uit of het door straatgevechten is verwoest. Sommige huizen zijn uitgebrand en hebben geen dak meer. In 1992 was dit nog een klein dorp met vijf huizen.

Blootvervoerde soldaten, van wie twee vrienden twee dagen geleden door

een mijn om het leven zijn gekomen, beslissen dat het konvooi vannacht hier blijft. Iedereen moet maar zien waar hij slaapt, in zijn vrachtwagen of personeelmotor. Om acht uur 's morgens mag het konvooi eindelijk de tocht voortzetten. Niet veel later komen wij terecht bij de grote weg van Erzurum naar Erzurum, die loopt door een brede vallei, aan de zuidoostelijke omtrek door de zeer hoge bergen, een wereld op zichzelf, waarin bepaalde gebieden, zoals Ovacık, volstrekt verboden terrein zijn. Hoeveel soldaten die langs razen op deze snelweg van Ankara naar de grote steden in het noorden van Anatolië zullen bevinden dat achter deze bezette toppen een van de meest afgrenzende gebieden van Turkije Koerdistan ligt, waar het leger zonder potensdiers onbegrijpelijk

heeft gediend. Ze zeggen dat hij een min of meer stilzwijgend akkoord heeft gesloten met de PKK-guerrillastrijders: „Als jullie mij met rust laten, laat ik jullie met rust.“

Daarom handhaaft het leger zijn stellingen op de berg Tendükrük, maar heeft het zich teruggetrokken van de hellingen van de Ararat. Daardoor kan iedereen nu doorgaan met een buitengewoon lucratieve activiteit: de import van benzine, thee en andere waren uit Iran.

„Het is heel eenvoudig“, zegt een Koerd die geen geheim maakt van zijn volvoering over de bloeiende zaken. „Wij werken hier alleen met dollars. Ik voer benzine in uit Azerbeidzjan en Oezbekistan, die wordt vervoerd in trucks met Iranis aan het stuur. Ik koop iedereen om: de politie, de douane, de politieke politie (de infiltratiegendarmerie die de PKK in de gaten moet houden) — vijfhonderd dollar hier, vijfhonderd dollar daar, en iedereen is gelukkig.“ Andere zakenlui melden de invoer van thee en andere producten uit Dubai. En drugs? Niet hier, antwoorden al deze Koerden met onschuldige gezichten: „Drugs? Die gaan via Yülsekova.“

De weg voert terug naar Diyarbakir: alle mensen die door het leger uit hun dorp zijn verdreven komen vroeg of laat hier terecht. Zo ook Sabahat, een 33-jarige vrouw wier man in april 1994 is gedood nabij Sason. Twee maanden daarna hebben zij haar huis platgebrand en Sabahat met haar zes kinderen — ze was in verwachting van een zevende — op straat gezet. Zij woont nu in Diyarbakir in een flat zonder enige voorziening, maar anders dan duizenden gedeporteerde dorpsgeringen heeft zij een heus dak.

Alle getuigenissen komen op hetzelfde neer: de meeste dorpen zijn vernietigd tussen 1992 en 1994. Zoals een Koerd met wrange humor opmerkt: „Toen ze alles verwoest hadden, moesten ze wel stoppen.“

Volgens een officieel rapport uit 1997 van een onderzoekcommissie van het Turkse parlement hebben de veiligheidsstroepen negenhonderd dorpen en drieduizend gehuchten „gevoerd“. Dat rapport meldt ook dat volgens de burgemeester van Tunceli tussen de 70 en 80 procent van de 374 dorpen in zijn district zijn ontruimd. De commissie heeft bovendien een rapport aan van de Turkse Bond van Architecten en Bouwkundigen waarin blijkt dat de bevolking van Diyarbakir in vijf jaar meer dan verdubbeld is, en dat deze stad een reusachtig „dorp“ is geworden, waar meer dan 30 procent van de inwoners werkloos is.

Terwijl „armoede“ in Turkije wordt getaxiseerd op 400 dollar per jaar, wordt voor Koerdistan de helft van dat bedrag aangenomen, dus 200 dollar per jaar — en vele gezinnen komen rond van een jaarinkomen van 70 à 80 dollar.

Tot 1993 woonde Jemil in Licok, een dorp op vijftien kilometer van Lice. Deze vader van acht kinderen was een tamelijk welgestelde boer: hij bebouwde zo'n vier hectare met tabak, bezat

valt met het plakken van fruit. Daar hebben Jemil, zijn vrouw, hun dochter Tahenay (nu 21 jaar) en twee jongere kinderen zeven weken gewerkt. Daarna gingen ze naar Manisa en vervolgens naar een plaats bij Adana. Telkens verder trekkend op zoek naar werk kwamen zij ten slotte in Izmir, waar ze twee jaar zijn gebleven. Ze woonden daar in een krot zonder stromend water en dielden zich met allerlei klusjes, zoals het plakken van komkommers, in leven. Toen ze eindelijk wat geld bij elkaar hadden gespaard, keerden ze voor een jaar terug naar Diyarbakir. „Het was een droom om daar nog eens heen te gaan“, zegt Tahenay. Maar ze konden er niets doen. „Er is geen werk meer in Diyarbakir.“ Toen hun spaargeld op was, keerden zij terug naar het westen. Nu wonen zij in een flatje op de begane grond van een onfris huis in Istanbul.

Zo trekken meer dan een half miljoen Koerden op het ritme van de seizoenen langs de Turkse wegen: in april wieden ze eerst de katoenvelden, daarna plakken ze komkommers en tomaten, dan hazelnooten, en dan gaan ze katoen plakken. De kinderen zijn de voornaamste slachtoffers. De meesten gaan niet naar school, omdat hun ouders het schooluniform en de leermiddelen niet kunnen betalen.

Nevzat (32) is geboren in een Koerdisch dorp in de buurt van Erzurum. Hij is in 1989 uit zijn dorp verdreven omdat hij weigerde dorpswachter te worden. „Ik had niet gedacht dat ik hier zou blijven“, zegt hij in de kleine woning die hij heeft gebouwd in een sloppenwijk van Istanbul, twintig kilometer van het centrum, tussen een fabriek en de snelweg naar Edirne. Hij heeft het huis al vier keer opnieuw opgebouwd, want het is vier keer door bulldozers van de gemeente met de grond gelijk gemaakt (...). „Vroeger dacht ik dat wij zouden teruggaan naar ons dorp, maar daar geloof ik nu niet meer in.“ Twee van zijn vijf kinderen zijn in deze sloppenwijk geboren.

Nevzat's huis heeft elektriciteit — illegaal afgetapt van een kabel in de buurt — zodat hij de programma's van met-rtv kan zien, de Koerdische televisie die uitzendt uit België en Groot-Brittannië. Water is er niet. Het gezin moet het doen met jerrycans die eens per week worden gevuld bij een tankwagen, die soms voorbijrijdt zonder water te verstrekken.

Nevzat werkt als metselaar voor particuliere ondernemingen, niet voor de overheid. Hij verdient ongeveer twee miljoen Turkse ponden per dag — zeg maar dertien gulden — als hij werkt. „Sinds het begin van de oorlog“, zegt Nevzat, „is er niet veel werk.“ Welke oorlog bedoelt hij? „De oorlog tegen de Koerden: vroeger ging het alleen maar tegen bepaalde mensen, maar sinds 1990 voert de staat oorlog tegen heel het Koerdische volk.“

Zijn kinderen boffen: ze gaan naar school. „Maar school betekent ook assimilatie“, zegt Nevzat. Iedere ochtend moeten zijn kinderen een gedicht opzeggen: „Ik ben een Turk, ik heb geluk.“ En Nevzat, wiens jongste dochter „Koerdistan“ heet, al heeft ze ook een Turkse naam, steekt een heel verhaal af. „Wij zitten hier heel ver van de Koerdische cultuur. Wij hebben een nieuw leven, een nieuwe cultuur. Mijn kinderen kennen de naam van hun dorp niet, of de naam van hun grootouders, maar zij kennen wel Turkse liedjes en de namen van de spelers van het Turkse elftal.“

Een buurman die een jaar of wat is schoolgegaan legt uit waarom de Turkse overheid de Koerden systematisch uit hun dorpen verdrijft: „Tot 1940 dachten zij dat ze de Koerdische opstanden — er zijn er 28 geweest sinds 1923 — met bloedig geweld konden neerslaan. Toen zij doorkregen dat repressie niet werkte, besloten zij het probleem op te lossen door assimilatie. Wanneer een volk zijn karakter verliest, is het er geweest. Daarom streeft de overheid ernaar Koerdistan leeg te maken en zijn inwoners naar Istanbul, Izmir en zo te brengen. Ons geld te kunnen verdienen moet je aanvaarden dat je je identiteit kwijtraakt. In je dorp kan je doen wat je wilt, nu kun je ten slotte altijd overleven dankzij de steun van je buren. Maar hier zegt de staat: 'Goed, ik geef jou geld, maar dan moet je je bek houden'. Tien miljoen Koerden doen dat, maar twintig miljoen anderen houden hun bek niet.“

Vertaling Jans Engelhuysen

lacht uitloefte!

Dicle, een groot dorp van zo'n vijftigduizend inwoners, is slechts het verveld van een onlangs voltooide dam van de Tigris ligt. De grootste zorg van het dorp is intussen gebrek aan water. De overheid houdt de gemeenteraad voor dat al het water achter de dam nog is om elektriciteit op te wekken, en dat een paar kubieke meter om de akkers van de boeren te bevoelen er niet t kan.

Op het trottoir van de hoofdstraat litten tienduizenden mannen op kruikjes er te drinken, wachtend op het uur dat de zon hen dwingt de schaduw aan te overkanten op te zoeken. Sommigen aan hen zijn in Dicle thuis, maar de meesten komen uit naburige dorpen vanuit de inwoners zijn verjaagd. „De veldaten komen eraan, zeggen 'Je huis is' en vernietigen alles“, vertelt een van hen. „omdat wij weigeren wapens te nemen en dorpswachters te worden. Zij zeggen ons dat ze niet overal kano's — forten voor de gendarmerie — kunnen neerzetten, en zij branden onze sinnen plat.“ Van de 65 dorpen in het district Dicle zijn er achtien — bijna alle dorpen in het noordelijke deel van het district — helemaal verwoest. En ze aan ermee door: begin juli dreigden simultaan twee dorpen te verwoesten en een naburig district, tussen Hazro en Lice.

Laarten en domino

borpelingen van Dicle leggen uit waarom zij zijn overgelopen naar het kamp van de PKK-sympathisanten: „Ze treinen ons voortdurend“, vertelt een oer. „Wanneer wij niet een tractor vol laden tarwe een van hun controleposten passeren, storten zij de zakken op straat leeg en zeggen dan: 'Wij controleren alleen maar of jullie geen wapens hebben'.“

De jonge werklaze mannen zitten de tie dag te kaarten en domino te spelen, het café, en worden zo nu en dan voor ondervraging op het politiebureau ontboden. Uit verantwoordelijkheid die vaak harde verhalen gaan ze in slotte naar de guerrillakampen in de bergen ten noorden van Dicle. De mensen zeggen dat er onlangs op het rijkhof enkele tienduizenden graven zijn opgevolven voor jonge strijders die als soldaten werden gedood en begraven.

Aan de noordzijde van de stad ligt in militaire basis van meer dan tien etare. Vanaf de weg kun je er tientallen tanks en honderden trucks zien staan, maar volgens de Koerden ter nate wordt met al dat wapentuig ets gedaan. In tegenstelling tot zijn organger, die een echte 'fascist' was, hijnt de generaal die het garnizoen leuwoordig leidt een verlicht officier te n, die in Europa een tijdje bij de NAVO

De twee werelden leven zonder enig contact langs elkaar heen. Het is volslagen apartheid

een tractor, een molen en boomgaarden. Nu is Jemil alles kwijt. Hij zwerft als seizoenarbeider langs de Turkse wegen. Hij verdient maar net genoeg om zijn gezin voor de honger dood te bewaren; hij is een van de Koerden die door de oorlog aan het zwerven zijn gelagen.

Jemil is eerst naar Diyarbakir gegaan, waar hij drie maanden is gebleven. Mehmet, zijn oudste zoon, is er door een onbekende aanvaller gedood in de ingang van een theehuis. Een tweede zoon, Jahit, is op de beschuldiging dat hij berichten overbracht voor de PKK tot vijftien jaar gevangenisstraf veroordeeld.

Daarna besloot het gezin Koerdistan te ontvluchten. Ze trekken naar Apasade bij Istanbul, een streek waar voor seizoenarbeiders wat te verdienen

PRODUCTIE 13

PRODUCTIE 13

Kritiek op schending rechten in Kroatië 46

BRUSSEL, 3 AUG. Twee internationale mensenrechtenorganisaties hebben Kroatië gehekeld wegens schendingen van de mensenrechten, en dan vooral die van de Kroatische Serviërs.

Beide organisaties, het Internationale Rode Kruis en Helsinki Watch, hebben aandacht besteed aan de wijze waarop de Kroatische Serviërs, die vorig jaar zijn achtergebleven in de voormalige 'Servische Republiek Krajina', worden behandeld. Deze 'republiek', in 1991 eenzijdig uitgeroepen door de Kroatische Serviërs, werd vorig jaar tijdens twee militaire bliksemacties door het Kroatische leger zo goed als geheel geëlimineerd; tussen 150.000 en 200.000 Kroatische Serviërs sloegen op de vlucht naar Bosnië en Servië.

De weinige Serviërs die achterbleven hebben het sindsdien zeer moeilijk. Een woordvoerder van het Internationale Rode Kruis sprak gisteren van „een zacht terrorisme" jegens de Serviërs. De Kroatische regering, aldus het Rode Kruis, staat toe dat de Serviërs het slachtoffer worden van „straffeloze plundering, brandstichting en moord". De meeste Serviërs die vorig jaar zijn gevlucht, zouden het liefst terugkeren naar hun woonplaatsen, maar slechts weinigen durven dat: niet meer dan 1.500 vluchtelingen zijn daadwerkelijk teruggekeerd, minder dan één pro-

cent van het totale aantal. „In Krajina is sprake van wat ik zacht terrorisme zou willen noemen: een constante serie kleinschalige aanvallen op Serviërs — plunderingen, afzettingen, bomaanslagen en af en toe moorden. Hoewel al die incidenten op zich maar klein zijn, zijn ze samen genoeg om er duidelijk te maken dat de Serviërs niet moeten terugkeren", aldus de Rode Kruiswoordvoerder. De meeste Serviërs die vorig jaar achterbleven — ongeveer tienduizend — waren te oud of te arm om te vluchten. Zij zijn nu te kwetsbaar en te zwak om zich te weer te stellen. De meesten leven geheel geïsoleerd in dorpen, zonder elektriciteit, telefoon, openbaar vervoer, gezondheidszorg, inkomen, identiteitspapieren en voedsel en ze vormen een makkelijke prooi voor Kroaten die op wraak uit zijn.

Helsinki Watch tekende in een rapport over de Kroatische Serviërs aan dat na de bliksemoperatie van het Kroatische leger zeker 150 Serviërs zijn vermoord. Honderd anderen werden weggevoerd; van hen is sindsdien niets meer vernomen. Tussen november en april van dit jaar zouden nog eens tachtig Serviërs zijn geëxecuteerd.

Volgens Kroatische cijfers kwamen bij de militaire operatie 526 Serviërs om het leven, onder wie 116 burgers. Volgens Helsinki Watch zijn veel meer burgers gedood. (Reuter, AP)

Kroatië viert overwinning op de Serviërs in de Krajina

ZAGREB, 5 AUG. Kroatië viert vandaag met een nationale feestdag dat het een jaar geleden tijdens het militaire bliksemoffensief 'Storm' de Kroatische Serviërs versloeg en een eind maakte aan de in 1991 eenzijdig door de Serviërs uitgeroepen 'Servische Republiek Krajina'.

President Franjo Tudjman is vanochtend naar Knin gereisd, de voormalige hoofdstad van de rebel-republiek, om daar de feestelijkheden bij te wonen. De vijfde augustus is uitgeroepen tot 'Dag van de vaderlandse dankbaarheid'.

De militaire operatie 'Storm' duurde vorig jaar slechts 84 uur. Ze was in mei vorig jaar al voorafgegaan door een eerste militaire operatie, waarin de Bosnische Serviërs een deel van hun republiek verloren, West-Slavonië. Na de zege van begin augustus werden 150.000 tot 200.000 Serviërs op de vlucht gedreven, de meesten vluchtten naar het door de Bosnische Serviërs be-

heerste noorden van Bosnië of naar Servië, waar ze nog steeds verblijven. Rond tienduizend Serviërs — veelal bejaarden — bleven in het veroverde gebied achter. Mensenrechtenorganisaties hebben vorige week het bewind in Zagreb verweten dat zij slecht worden behandeld en dat velen van hen het slachtoffer worden van intimidatie, pesterijen, brandstichting, plundering en zelfs moord. Volgens deze organisaties zijn bij of na de verovering van de Krajina door de Kroaten meer dan honderd Serviërs weggevoerd, van wie nooit meer iets is vernomen. Ook zou het aantal burgers dat bij de verovering van de Krajina om het leven kwam, veel groter zijn dan Zagreb heeft opgegeven.

Het afgelopen jaar zijn rond 25.000 Kroaten, die in 1991 door de Serviërs uit hun woonplaatsen werden verdreven, naar huis teruggekeerd. In het veroverde gebied zijn verder rond 12.000 Kroatische

vluchtelingen uit Bosnië gehuisvest. Hoewel de Kroatische regering de verdreven Serviërs heeft laten weten dat ze welkom zijn als ze willen terugkeren, blijkt dat welkom in de praktijk tegen te vallen: slechts 1500 gevluchte Serviërs zijn daadwerkelijk teruggekeerd. Zeventienduizend anderen hebben wel toestemming gekregen. De meeste Serviërs zijn bang om terug te keren wegens de gemelde schendingen van de mensenrechten van Serviërs in Kroatië.

Het enige deel van de 'Servische Republiek Krajina' dat zich nog in handen van de Kroatische Serviërs bevindt is Oost-Slavonië, in het uiterste oosten van Kroatië. Dit gebied moet volgens een akkoord van eind vorig jaar in 1997 of uiterlijk het jaar daarop onder de Kroatische soevereiniteit terugkeren. Op het ogenblik wordt het bestuurd door een overgangsbestuur van de Verenigde Naties.

In Belgrado bestuderen Serviërs de lijst met gevallen van het Kroatische offensief van vorig jaar. (Foto AP)

VERSLAG VAN HET TRANSPORT VAN 14 SEPT. 1998

Er ging dit jaar al heel veel aan vooraf. Inzamelingen door het hele land, waardoor er genoeg goederen beschikbaar kwamen voor 3 vrachtwagens in het voorjaar en 4 vrachtwagens met aanhangers in de maanden juni t/m augustus. De samenwerking kreeg gestalte, in Nederland tussen organisaties als het Vredesburo Eindhoven, Stichting JONA Alkmaar, Hulpcomité bejaarden in Kroatië Leeuwarden, Stichting Bosna Brummen, Stichting BeV in Tilburg; verder met Stichting De Keilbout Nijmegen en EMMAUS woon-en werkgemeenschap Eindhoven. Dank is ook verschuldigd aan bedrijven, scholen en instellingen die geld en goederen doneerden en de belangeloze zwoegende vrijwillig(st)ers. Dat geldt in het bijzonder voor hen die praktische hulp hebben verleend in Kroatië en Bosnië zelf.

Zaterdag 12 september. Bij de loods van JONA in Heerhugowaard zijn we het grootste deel van de vracht gaan laden. Tussendoor zijn er meubels opgehaald bij het Urselinessenklooster in Bergen-NH, die in het midden van de oplegger van ruim 13 meter lengte geladen werden. De vracht bestond o.a. uit 8 pallets geconserveerde groenten, 400 zakken bloem, 8 dozen bakolie, 2 dozen koffie, 30 dozen keukengerei, 10 pakken constructiemateriaal, 4 pallets en 165 pakken hout, 29 stuks sanitair, 461 meubels, 3 huishoudelijke apparaten, 59 zakken kleding, 43 zakken kussens, lakens, gordijnen, 5 colli bedden met matrassen, en 1 000 dekens. Die dekens waren via Leeuwarden naar Heerhugowaard gebracht.

Maandag 14 september. In alle vroegte vertrokken Frans Vorstenbosch, een ervaren vrachtwagenchauffeur uit Tilburg, en Kees Homans, rijder en voorzitter van stichting Bosna

die veel ervaring heeft met hulptransporten naar ex-Joegoslavië, trots in de Pegaso-truck met oplegger. Op dinsdagavond kwamen ze aan bij het "Comité voor Mensenrechten Karlovac".

Woensdag 16 september. Bij de douaneplaats in Karlovac worden de hulpgoederen ingeklaard als "Humanitarna Pomoć" oftewel humanitaire hulp aan vluchtelingen. Frans en Kees reden daarna direct 35 kilometer zuidelijker tot de plaats van bestemming in het bergdorpje aan de Bosnische grens: Dunjak.

Dit grensgebied heette de Krajina. De bevolking bestond al eeuwenlang voor een groot deel uit mensen van Servische afkomst. In de oorlog veroverden de Serven dit gebied, ondanks dat de bevolking "autonoom" en dus onpartijdig (-buiten het oorlogsgeweld-) wilde blijven. En in 1995 werd het gebied terugveroverd door het Kroatische leger. Het gevolg was desastreus. Veel doden en gewonden. Zo'n 200.000 vluchtelingen, de meesten dakloos en bezitloos geworden. De meeste huizen zijn in ruïnes veranderd. Ook nu nog. Al het vee is gestolen en alle inboedel is vernield, geroofd of in brand gestoken. De cultuurgronden zijn onveilig of totaal verwilderd. Er is hier dan ook een gebrek aan alles. In twee opgeknapte grote huizen worden achtergebleven zieke bejaarden opgevangen door het Comité voor Mensenrechten, worden ze verpleegd en verzorgd door jonge vrijwillig(st)ers uit verschillende landen. In de loodsen achter het grootste opvanghuis wordt de vracht tijdelijk opgeslagen. Van hieruit worden alle goederen snel verdeeld onder de oude bewoners en de teruggekeerde vluchtelingen in de hele omgeving.

PRODUCTIE 14

A F V N

Statuten

Secretariaat:

M. A. Trapman
Arnhemseweg 144
Rheden tel. 08309-1275

NAAM EN ZETEL

- Art. 1 De vereniging is genaamd: Vereniging van Anti-Fascistische Oud-Verzetsstrijders Nederland; Bond van Anti-Fascisten.
In het rechtsverkeer met derden kan de vereniging zich bedienen van de afkorting : A. F. V. N.
- Art. 2 De vereniging is gevestigd in Hoenderloo. (Gemeente Apeldoorn)
- Art. 3 De vereniging is opgericht te Rheden, op 3 april 1974 en is aangegaan voor de tijd van 29 jaren en 11 maanden.
- Art. 4 Onder erkenning van de grote historische waarde, die het anti-fascistisch verzet in de gehele wereld had en heeft, stelt de vereniging zich ten doel:

- a.) te zorgen dat de daden van het anti-fascistisch verzet bekendheid houden, respectievelijk bekendheid krijgen;
- b.) herlevend fascisme (neo-fascisme) te signaleren en met alle, bij de wet geoorloofde middelen te bestrijden;
- c.) te strijden voor vrede en vriendschap tussen volkeren;
- d.) het met advies steunen en opkomen voor de belangen van de verzetsslachtoffers en hun gezinsleden;
- e.) te strijden tegen iedere vorm van discriminatie in zaken van ras en geloof.

MIDDELEN

Art. 5 Zij tracht dit doel te bereiken door:

- a.) Het aanknopen en onderhouden van contacten met binnen- en buitenlandse anti-fascistische verzetsorganisaties en met organisaties, die onder meer tegen het fascisme strijden;
- b.) Aansluiting bij de internationale organisatie Fédération Internationale de la Résistance (F.I.R.);
- c.) Het houden van bijeenkomsten, lezingen, film- en andere voorstellingen e.d. , ten einde bekendheid te geven aan de anti-fascistische strijd.
- d.) Het uitgeven en verspreiden

van publicaties over deze
strijd;

- e.) Het organiseren of bijwo-
nen van nationale en inter-
nationale herdenkingen en
manifestaties;
- f.) Het voor leden organiseren
van reizen naar plaatsen
in binnen- en buitenland,
waar het verzet tegen oor-
log en fascisme heeft
plaatsgevonden;
- g.) Het aanwenden van alle
overige wettige middelen,
die bevordelijk zijn voor het
dat de A. F. V. N. zich
stelt.

Art. 6 De vereniging heeft leden,
ere-leden, donateurs en
begunstigers.

LIDMAATSCHAP.

Art. 7 Lid kan zijn:

Hij of zij, die actief heeft deel-
genomen aan het anti-fascis-
tisch verzet;

Hij of zij, wiens (wier) anti-
fascistische gezindheid vast-
staat.

Twee leden dienen garant te
staan voor de toetreding van een
nieuw lid.

Tot ere-lid kan benoemd worden,
degene die zich op bijzondere
wijze heeft onderscheiden in de
strijd tegen het fascisme.

Als donateur kan worden toe-
gelaten een ieder, die met het
doel van de vereniging instemt
en zonder daardoor lid te wor-
den, regelmatig een bedrag in
de kas stort.

BEÏNDIGING VAN HET LIDMAATSCHAP

Leden verliezen hun lidmaatschap door:

- a.) Schriftelijke opzegging bij de secretaris der vereniging vóór 1 november van het lopende verenigingsjaar;
- b.) opheffing der vereniging;
- c.) royement wegens wanbetaling gedurende één jaar of door benadeling van het doel en de goede naam der vereniging.

ROYEMENT.

Royement geschiedt op de jaarlijkse algemene ledenvergadering of op een buitengewone ledenvergadering, op voorstel van het bestuur of van ten minste 10 leden, bij besluit,

dat moet worden aangenomen met een meerderheid van 2/3 van het aantal geldig uitgebrachte stemmen.

d.) door overlijden

Ere-leden verliezen hun lidmaatschap op dezelfde gronden als leden.

Op de datum van het royement eindigen de schorsing en het lidmaatschap.

Donateurs verliezen hun donateurschap door opzegging.

Art. 8 De leden betalen jaarlijks een contributie, waarvan de hoogte jaarlijks wordt vastgesteld op de algemene vergadering.

Donateurs betalen een minimum bedrag, eveneens vast te stellen op de algemene vergadering.

Art. 9 Alleen leden hebben stemrecht.

Art. 10 De algemene ledenvergadering benoemt een kascommissie, bestaande uit 3 stemgerechtigde leden, die na afloop van het boekjaar de boeken en bescheiden van de penningmeester controleren en daarvan rapport uitbrengen aan de jaarvergadering.

In bijzondere gevallen kan de kascontrôle-commissie in overleg met het bestuur meerdere malen controleren.

De 3 leden worden voor de tijd van 3 jaar gekozen. Elk jaar treedt één lid af.

Behalve de kascontrôle-commissie kan het bestuur of de ledenvergadering zonodig nog andere commissies benoemen.

Art. 11 De geldmiddelen van de vereniging bestaan uit contributies, donaties, schenkingen en toevallige baten.

BESTUUR.

Art. 12 Het bestuur bestaat uit 3 en maximaal 9 leden.

De bestuursleden worden door de algemene ledenvergadering gekozen door en uit de leden.

Zij verdelen de functies onderling met uitzondering van de functie van voorzitter, welke door de algemene ledenvergadering als zodanig wordt gekozen.

De kandidaatstelling, de werkzaamheden van de bestuursleden en hun wijze van aftreden worden geregeld bij Huishoudelijk Reglement

Art. 13 Het dagelijks bestuur, waarvan de samenstelling bij Huishoudelijk Reglement wordt geregeld, is bevoegd namens het bestuur op te treden.

VERGADERING.

Art. 14 Ieder jaar vóór de 1e juni wordt de jaarlijkse algemene ledenvergadering gehouden. Buitengewone ledenvergaderingen kunnen worden bijeengeroepen zo dikwijls het bestuur of 20 leden gezamenlijk dit noodzakelijk achten.

In dit laatste geval richten deze leden een door hen ondertekend verzoek tot het bestuur, met vermelding van de punten, die zij behandeld wenssen te zien.

Wanneer het bestuur aan dit verzoek geen gevolg heeft gegeven, binnen 6 weken nadat het verzoek is binnengekomen, zijn de ondertekenaren bevoegd deze vergadering zelf bijeen te roepen, met inachtneming van de voorschriften van de statuten en het Huishoudelijk Reglement.

Goedgekeurd bij Kon. besluit
6 juni 1975 nr. 46.

ru/RVB

VASTLEGGING STATUTEN VERENIGING

Heden, de vijftiende januari, negentienhonderd zesentachtig, verscheen voor mij, Hendrik Riemers, notaris ter standplaats Utrecht: de heer Mr. Jan-Willem August Mieuwenhuysen, algemeen secretaris Remonstrantse Broederschap, wonende 3581 JJ Utrecht, Prinsensstraat 44, volgens zijn verklaring, geboren te Hierikzee, schiedtwinlig juli negentienhonderd tweeënveertig, en volgens zijn verklaring te dezen handelend in zijn hoedanigheid van secretaris van de te Utrecht gevestigde vereniging met beperkte bevoegdheid: "Vereniging van Juristen voor de Vrede". De comparant, handelend als gezeld, verklaarde het navolgende:

Inleidende

1. De vereniging is opgericht op vierentwintig maart negentienhonderd vierentachtig.
2. Vanaf haar oprichting tot heden is zij opgetreden onder de naam: "Recht en Vrede, Vereniging van Juristen voor de Vrede"; deze naam wordt bij de in deze akte opgenomen statuten gewijzigd in: "Vereniging van Juristen voor de Vrede".
3. Tot heden zijn de statuten van de vereniging niet bij notariële akte vastgelegd en heeft ook geen inschrijving in het verenigingsregister plaatsgevonden.
4. Door de ledenvergadering, gehouden op zestien november negentienhonderd vijftientachtig te Utrecht, is besloten over te gaan tot vastlegging bij notariële akte van de statuten (waartoe onder meer behoort de hierna vermelde naamswijziging) conform het aan de ledenvergadering voorgelegd en goedgekeurd ontwerp.
5. Van hetgeen op deze ledenvergadering is besloten zijn statuten opgesteld, waarvan een uittreksel aan deze akte is gehecht.

Ter uitvoering van het vorenstaande verklaarde de comparant, handelend als gezeld, conform artikel 9, lid 1, van de statuten van de vereniging, de vereniging rechtsgeldig vertegenwoordigende, bij dezen over te gaan tot vastlegging van de navolgende

----- S T A T U T E N -----

Naam en Zetel

Artikel 1

De vereniging draagt de naam: "Vereniging van Juristen voor de Vrede". Zij heeft haar zetel in de Gemeente Utrecht. De vereniging is opgericht op vierentwintig maart negentienhonderd vierentachtig.

Doel

Artikel 2

1. De vereniging heeft ten doel: het bevorderen van een democratische nationale en internationale rechtsorde, die een waarborg vormt voor de verwezenlijking van de mensenrechten en daarmee de vrede.
2. Zij tracht dit doel te bereiken door:
 - a. het bevorderen van de totalitair-omring en de versterking van rechtsregels en -instituten, die een uitdrukking zijn van de door de vereniging nagestreefde rechtsorde;
 - b. het toetsen van het Nederlands overheidsbeleid, met name het buitenlandse en het defensiebeleid, aan het bestaande internationaal en nationaal recht, alsmede aan het vordend recht;
 - c. het stimuleren van de politieke wil om die internationale verplichtingen te erkennen en aan te gaan die de vrede dienen;
 - d. het organiseren en steunen van en benutten bij rechtshulp, onder meer door het geven van adviezen en het verlenen van bijstand in procedures, in zaken de doelstelling betreffende, waaronder begrepen het bijstaan van hen die door vredesactiviteiten in juridische - moeilijkheden zijn gekomen;
 - e. het geven van voorlichting en het organiseren van studiedagen, verbijeenkomsten en dergelijke voor juristen en juridisch geïnteresseerden;
 - f. meer in het algemeen het geven van voorlichting aan geïnteresseerde personen, groepen en maatschappelijke verbanden;
 - g. alle overige middelen welke dienstig zijn aan de in het eerste lid omschreven doelstelling.

Tuuz

Artikel 3

1. De vereniging is aangegaan voor onbepaalde tijd.
2. Het verenigingsjaar valt samen met het kalenderjaar; het eerste verenigingsjaar eindigt per ultimo december negentienhonderd vierentachtig.

Lidmaatschap

Artikel 4

1. Het lidmaatschap staat open voor juristen en juridisch geïnteresseerden, die de doelstelling van de vereniging onderschrijven.
2. Als lid van de vereniging kan men worden toegelaten nadat men een schriftelijk verzoek dienaangaande bij het bestuur heeft ingediend. Het bestuur beslist over de toelating. Bij niet-toelating door het bestuur kan de algemene vergadering alsnog tot toelating besluiten.
3. Het lidmaatschap is persoonlijk en Mitsdien niet overdraagbaar, noch vatbaar om door erfopvolging te

worden verkregen. -----

Artikel 5 -----

Het bestuur is bevoegd een lid te schorsen voor een periode van ten hoogste een maand, ingeval het lid bij herhaling in strijd handelt met zijn lidmaatschapsverplichtingen of door handelingen of gedragingen het belang van de vereniging in ernstige mate heeft geschaad. Gedurende de periode dat een lid is geschorst, kunnen de aan het lidmaatschap verbonden rechten niet worden uitgeoefend. -----

Artikel 6 -----

1. Het lidmaatschap eindigt: -----

a. door overlijden van het lid; -----

b. door opzegging door het lid; -----

c. door opzegging namens de vereniging; -----

d. door ontzetting. -----

2. Opzegging van het lidmaatschap door het lid kan slechts geschieden tegen het einde van een verenigingsjaar. Zij geschiedt door een schriftelijke kennisgeving, welke voor de eerste december in het bezit van de ontvanger binnen acht dagen schriftelijk te bevestigen. Indien een opzegging niet tijdig heeft plaatsgehad, loopt het lidmaatschap door tot het einde van het eerstvolgend verenigingsjaar, tenzij het bestuur anders besluit of van het lid redelijkerwijze niet gevergd kan worden het lidmaatschap te laten voortduren. -----

3. Opzegging van het lidmaatschap namens de vereniging kan tegen het einde van het lopende verenigingsjaar geschieden door het bestuur, met inachtneming van een opzeggingstermijn van ten minste vier weken, wanneer het lid, na daartoe bij herhaling schriftelijk te zijn aangesmaand, op de eerste december niet ten volle aan zijn geldelijke verplichtingen jegens de vereniging heeft voldaan, alsmede wanneer het lid heeft opgehouden te voldoen aan de vereisten welke te enige tijd door de statuten voor het lidmaatschap gesteld mochten worden. De opzegging door het bestuur kan onmiddellijk beëindiging van het lidmaatschap tot gevolg hebben, wanneer redelijkerwijs van de vereniging niet gevergd kan worden het lidmaatschap te laten voortduren. De opzegging geschiedt steeds schriftelijk met opgave van redenen(en). -----

4. Ontzetting uit het lidmaatschap kan alleen worden uitgesproken wanneer het lid in strijd met de statuten, reglementen of besluiten van de vereniging handelt of de vereniging op onredelijke wijze benadeelt. De ontzetting geschiedt door het bestuur, dat het betrokken lid ten spoedigste van het besluit, met opgave van redenen(en), in kennis stelt. De betrokkene is bevoegd binnen één maand na ontvangst van de kennisgeving in beroep te gaan bij de algemene vergadering. Gedurende de beroepstermijn en hangende het beroep is het lid geschorst. Het besluit van de algemene vergadering tot ontzetting zal moeten worden genomen met ten minste tweederde van het aantal uitgebrachte geldige stemmen. -----

5. Wanneer het lidmaatschap in de loop van een verenigingsjaar, ongeacht de reden of oorszaak, eindigt, blijft niettemin de jaarlijkse bijdrage voor het geheel door het lid verschuldigd, tenzij het bestuur anders besluit. -----

6. In afwijking van het bepaalde in de eerste volzin van artikel 36, derde lid, van Boek 2 van het Burgerlijk Wetboek, kan een lid zich door opzegging van zijn lidmaatschap niet onttrekken aan een besluit krachtens hetwelk de verplichtingen van geldelijke aard van de leden worden verswaard, behoudens het in het tweede lid van dit artikel (6) bepaalde. -----

Geldmiddelen -----

Artikel 7 -----

1. De geldmiddelen van de vereniging bestaan uit: -----

a. contributies van de leden, uit eventuele verkrijgingen ingevolge erfstellingen, legaten en schenkingen en uit eventuele andere toevallige baten. -----

2. Ieder lid betaalt een contributie, waarvan het bedrag jaarlijks door de algemene vergadering tijdens de jaarvergadering wordt vastgesteld. -----

Bestuur -----

Artikel 8 -----

1. Het bestuur bestaat uit ten minste drie personen. Het aantal bestuurders wordt vastgesteld door de algemene vergadering. -----

2. De bestuurders worden door de algemene vergadering uit de leden van de vereniging benoemd, met dien verstande dat de voorzitter door de algemene vergadering kan worden benoemd buiten de leden. Het bestuur lijst uit zijn midden een secretaris en een penningmeester aan. De voorzitter wordt steeds als zodanig door de algemene vergadering benoemd. -----

3. De algemene vergadering kan een bestuurslid schorsen of ontslaan indien zij daartoe termen aanvetig acht. Voor een besluit daartoe is een meerderheid vereist van ten minste tweederde van de geldig uitgebrachte stemmen. -----

4. De bestuurders zijn bevoegd te allen tijde zelf ontslag te nemen, mits dit schriftelijk geschiedt en met inachtneming van een opzeggingstermijn van ten minste drie maanden. -----

5. Jaarlijks treedt een bestuurslid af volgens een door het bestuur op te maken rooster. De aftredende is ter-

worden verkregen. -----

Artikel 5 -----

Het bestuur is bevoegd een lid te schorsen voor een periode van ten hoogste een maand, ingeval het lid bij herhaling in strijd handelt met zijn lidmaatschapsverplichtingen of door handelingen of gedragingen het belang van de vereniging in ernstige mate heeft geschaad. Gedurende de periode dat een lid is geschorst, kunnen de aan het lidmaatschap verbonden rechten niet worden uitgeoefend. -----

Artikel 6 -----

1. Het lidmaatschap eindigt: -----

a. door overlijden van het lid; -----

b. door opzegging door het lid; -----

c. door opzegging namens de vereniging; -----

d. door ontzetting. -----

2. Opzegging van het lidmaatschap door het lid kan slechts geschieden tegen het einde van een verenigingsjaar. Zij geschiedt door een schriftelijke kennisgeving, welke voor de eerste december in het bezit van de ontvanger binnen acht dagen schriftelijk te bevestigen. Indien een opzegging niet tijdig heeft plaatsgehad, loopt het lidmaatschap door tot het einde van het eerstvolgend verenigingsjaar, tenzij het bestuur anders besluit of van het lid redelijkerwijze niet gevergd kan worden het lidmaatschap te laten voortduren. -----

3. Opzegging van het lidmaatschap namens de vereniging kan tegen het einde van het lopende verenigingsjaar geschieden door het bestuur, met inachtneming van een opzeggingstermijn van ten minste vier weken, wanneer het lid, na daartoe bij herhaling schriftelijk te zijn aangesmaand, op de eerste december niet ten volle aan zijn geldelijke verplichtingen jegens de vereniging heeft voldaan, alsmede wanneer het lid heeft opgehouden te voldoen aan de vereisten welke te enige tijd door de statuten voor het lidmaatschap gesteld mochten worden. De opzegging door het bestuur kan onmiddellijk beëindiging van het lidmaatschap tot gevolg hebben, wanneer redelijkerwijs van de vereniging niet gevergd kan worden het lidmaatschap te laten voortduren. De opzegging geschiedt steeds schriftelijk met opgave van redenen(en). -----

4. Ontzetting uit het lidmaatschap kan alleen worden uitgesproken wanneer het lid in strijd met de statuten, reglementen of besluiten van de vereniging handelt of de vereniging op onredelijke wijze benadeelt. De ontzetting geschiedt door het bestuur, dat het betrokken lid ten spoedigste van het besluit, met opgave van redenen(en), in kennis stelt. De betrokkene is bevoegd binnen één maand na ontvangst van de kennisgeving in beroep te gaan bij de algemene vergadering. Gedurende de beroepstermijn en hangende het beroep is het lid geschorst. Het besluit van de algemene vergadering tot ontzetting zal moeten worden genomen met ten minste tweederde van het aantal uitgebrachte geldige stemmen. -----

5. Wanneer het lidmaatschap in de loop van een verenigingsjaar, ongeacht de reden of oorszaak, eindigt, blijft niettemin de jaarlijkse bijdrage voor het geheel door het lid verschuldigd, tenzij het bestuur anders besluit. -----

6. In afwijking van het bepaalde in de eerste volzin van artikel 36, derde lid, van Boek 2 van het Burgerlijk Wetboek, kan een lid zich door opzegging van zijn lidmaatschap niet onttrekken aan een besluit krachtens hetwelk de verplichtingen van geldelijke aard van de leden worden verswaard, behoudens het in het tweede lid van dit artikel (6) bepaalde. -----

Geldmiddelen -----

Artikel 7 -----

1. De geldmiddelen van de vereniging bestaan uit: -----

a. contributies van de leden, uit eventuele verkrijgingen ingevolge erfstellingen, legaten en schenkingen en uit eventuele andere toevallige baten. -----

2. Ieder lid betaalt een contributie, waarvan het bedrag jaarlijks door de algemene vergadering tijdens de jaarvergadering wordt vastgesteld. -----

Bestuur -----

Artikel 8 -----

1. Het bestuur bestaat uit ten minste drie personen. Het aantal bestuurders wordt vastgesteld door de algemene vergadering. -----

2. De bestuurders worden door de algemene vergadering uit de leden van de vereniging benoemd, met dien verstande dat de voorzitter door de algemene vergadering kan worden benoemd buiten de leden. Het bestuur lijst uit zijn midden een secretaris en een penningmeester aan. De voorzitter wordt steeds als zodanig door de algemene vergadering benoemd. -----

3. De algemene vergadering kan een bestuurslid schorsen of ontslaan indien zij daartoe termen aanvetig acht. Voor een besluit daartoe is een meerderheid vereist van ten minste tweederde van de geldig uitgebrachte stemmen. -----

4. De bestuurders zijn bevoegd te allen tijde zelf ontslag te nemen, mits dit schriftelijk geschiedt en met inachtneming van een opzeggingstermijn van ten minste drie maanden. -----

5. Jaarlijks treedt een bestuurslid af volgens een door het bestuur op te maken rooster. De aftredende is ter-

stond herfiersbaar.

Artikel 9

1. Het bestuur is belast met het besturen van de vereniging. Alle bestuurders afzonderlijk zijn bevoegd de vereniging in en buiten rechts te vertegenwoordigen.
2. Ieder bestuurslid kan zich ter zake van zijn vertegenwoordigingsbevoegdheid, als bedoeld bij het eerste lid, door een schriftelijk gevolmachtigde doen vertegenwoordigen. Ieder bestuurslid is gemachtigd te bevelen over bank- en girozaken.
3. Het bestuur behoeft de goedkeuring van de algemene vergadering voor:
 - a. het aangaan van geldleningen;
 - b. het kopen, vervreemden, bezwaren, huren of verhuren van onroerende goederen;
 - c. het kopen, vervreemden, huren of verhuren van roerende goederen, indien daarmee een bedrag is gemoed dat uitgaat boven het door de algemene vergadering ter zake vastgestelde bedrag;
 - d. het aangaan van overeenkomsten waarbij de vereniging zich als borg of hoofdelijk medeschuldenaar verbindt, zich voor een derde sterk maakt, of zich tot zekerheidstelling voor de schuld van een derde verbindt.

Algemene vergaderingen

Artikel 10

1. Binnen zes maanden na afloop van elk boekjaar wordt een algemene vergadering (jaarvergadering) gehouden. Het bestuur brengt in deze vergadering zijn jaarverslag uit en doet, onder overlegging van de nodige bescheiden, rekening en verantwoording van zijn in het afgelopen boekjaar gevoerd bestuur.
2. De algemene vergadering benoemt jaarlijks, doch uiterlijk dertig dagen voor de jaarvergadering, een commissie van ten minste twee leden, die geen deel mogen uitmaken van het bestuur, tot onderzoek van de rekening en verantwoording over het lopende casu quo laatste streken boekjaar. De commissie brengt ter jaarvergadering verslag uit van haar bevindingen.
3. Vereist het onderzoek bijzondere boekhoudkundige kennis, dan kan de commissie zich door een deskundige doen bijstaan.
4. Het bestuur is verplicht aan de in het vorige lid bedoelde commissie alle door haar gewenste inlichtingen te verschaffen, haar desgewenst de kas en de waarden van de vereniging te vertonen en insage van de boeken en bescheiden van de vereniging te geven.
5. Goedkeuring door de algemene vergadering van het jaarverslag en de rekening en verantwoording strekt het bestuur tot décharge.
6. Indien de goedkeuring van de rekening en verantwoor-

ding wordt geweigerd, benoemt de algemene vergadering een andere commissie bestaande uit ten minste drie andere leden, welke een nieuw onderzoek doet van de rekening en verantwoording. Deze commissie heeft dezelfde bevoegdheden als de in het tweede lid bedoelde commissie. Binnen een maand na de benoeming brengt zij aan de algemene vergadering verslag uit van haar bevindingen. Wordt ook aan de goedkeuring geweigerd dan neemt de algemene vergadering al die maatregelen welke door haar in het belang van de vereniging nodig oordeelt worden.

Artikel 11

1. De algemene vergaderingen worden bijeengeroepen door het bestuur, met inachtname van een termijn van acht dagen. De bijeenroeping geschiedt door een aan alle leden te zenden schriftelijke mededeeling.
2. Behalve de in artikel 9 bedoelde jaarvergadering zullen algemene vergaderingen worden gehouden zo dikwijls het bestuur dit wenselijk acht, alsmede zo dikwijls dit schriftelijk, met opgave van de te behandelen onderwerpen, wordt verzocht door ten minste een tiende gedeelte van de leden van de vereniging.
3. Na ontvangst van een verzoek, als bedoeld bij het tweede lid, is het bestuur verplicht tot bijeenroeping van een algemene vergadering op een termijn van niet langer dan zes weken, te rekenen vanaf de ontvangst van het verzoek. Indien aan het verzoek tot bijeenroeping binnen veertien dagen, nadat dit door het bestuur werd ontvangen, geen gevolg wordt gegeven, zullen de verzoekers zelf tot die bijeenroeping kunnen overgaan op de wijze waarop het bestuur de algemene vergaderingen bijeenroept.

Artikel 12

1. Alle leden hebben toegang tot de algemene vergadering en hebben daar ieder een stem. Ieder lid is bevoegd zijn stem te doen uitbrengen door een schriftelijk daartoe gemachtigd ander lid.
2. Een eenstemmig besluit van alle leden, ook al zijn dezen niet in een algemene vergadering bijeen, heeft, mits met voorkennis van het bestuur genomen, dezelfde kracht als een besluit van de algemene vergadering. Een dergelijk besluit wordt door de secretaris aangekondigd in het notulenboek, terwijl ervan melding wordt gemaakt tijdens de eerstvolgende algemene vergadering.
3. Stemming over zaken geschiedt mondeling, over personen schriftelijk. Het aannemen van voorstellen bij acclamatie is mogelijk, mits dit geschiedt op voorstel van de voorzitter, en geen van de aanwezige leden zich daartegen verzet.
4. Over alle voorstellen betreffende zaken wordt beslist bij volstrekte meerderheid der uitgebrachte stemmen,

aanwezig of vertegenwoordigd is, met een meerderheid van ten minste tweederde van het aantal uitgebrachte stemmen.

Artikel 15
Artikel 14 is niet van toepassing indien ter algemene vergadering alle leden aanwezig of vertegenwoordigd zijn en het besluit tot statutenvijziging met algemene stemmen wordt aangenomen.

Artikel 16
De statutenvijziging treedt niet in werking dan nadat daarvan een notariële is opgemaakt.

Artikel 17
Inschrijving openbare registers

Artikel 18
Het bestuur van de vereniging is verplicht de vereniging en de bestuursleden, die bevoegd zijn de vereniging te vertegenwoordigen, in te schrijven in een openbaar register bij de Kamer van Koophandel en Fabrieken binnen welker gebied de vereniging is gevestigd.

Artikel 19
Ook wijzigingen in de statuten of in het bestuur dienen te worden ingeschreven.

Artikel 20
Zien bepaling van deze statuten, welke de bevoegdheid tot wijziging van een of meer andere bepalingen beperkt, kan slechts worden gewijzigd met inachtneming van gelijke beperking.

Artikel 21
Ontbinding en vereffening

Artikel 22
1. Behoudens het bepaalde in artikel 50, Boek 2 van het Burgerlijk Wetboek, wordt de vereniging ontbonden door een besluit daartoe van de algemene vergadering, genomen met ten minste tweederde van het aantal geldig uitgebrachte stemmen in een vergadering, waarin ten minste drievierde van de leden aanwezig of vertegenwoordigd is.

2. Bij gebreke van het quorum kan, onverschiet het aantal ter vergadering aanwezige of vertegenwoordigde leden, tot ontbinding worden besloten op een volgende, ten minste acht dagen, doch uiterlijk dertig dagen na de eerste, te houden vergadering, met een meerderheid van tweederde van het aantal uitgebrachte stemmen.

3. Bij de oproeping tot de in het eerste en het tweede lid van dit artikel bedoelde vergaderingen moet worden medegedeeld, dat ter vergadering zal worden voorgezeten de vereniging te ontbinden. De termijn voor oproeping tot zodanige vergaderingen moet ten minste veertien dagen bedragen.

4. Indien bij een besluit tot ontbinding te dien aanzien geen vereffenaars zijn aangevezen, geschiedt de vereffening door het bestuur.

5. Een eventueel bestig saldo zal worden aangevend voor

voor zover de statuten niet anders bepalen. Bij staking van stemmen wordt het voorstel geacht te zijn verworpen.

Bij staking over personen is hij gekozen, die de volstrekte meerderheid van de uitgebrachte stemmen op zich heeft verenigd. Indien niemand die meerderheid heeft verkregen, wordt een tweede stemming gehouden tussen de personen, die het grootste aantal van de uitgebrachte stemmen hebben verzregen en is hij gekozen, die bij de tweede stemming de meerderheid van de uitgebrachte stemmen op zich heeft verenigd. Indien bij die tweede stemming de stemmen staken, beslist het lot. Onder stemmen wordt in dit artikel verstaan: geldig uitgebrachte stemmen, zodat niet in aanmerking komen: blanco en met de naam van het stemmend lid ondertekende stemmen.

5. Een ter vergadering door de voorzitter uitgesproken oordeel, dat een besluit is genomen, is beslissend. Indien echter onmiddellijk na het uitspreken van dit oordeel de juistheid daarvan wordt betwist, vindt een nieuwe stemming plaats, wanneer de meerderheid van de vergadering of, indien de oorspronkelijke stemming niet hoofdelijk of geschriftelijk geschiedde, een stengerechtside aanwezig is dit verlangt.

Artikel 13
1. De voorzitter van het bestuur leidt de vergaderingen. Bij diens afwezigheid of ontsienenis zal een van de andere bestuursleden als leider van de vergadering optreden.

2. Van het ter algemene vergadering verhandelde worden door de secretaris of door een door de voorzitter aangevozen lid van de vereniging notulen gehouden.

Statutenvijziging

Artikel 14
1. Wijziging van de statuten kan slechts plaatshebben na een besluit van de algemene vergadering, waartoe werd opgeroepen met de mededeling dat daarin wijziging van de statuten zal worden voorgesteld. De termijn voor oproeping tot een zodanige vergadering moet ten minste veertien dagen bedragen.

2. Bij die de oproeping tot de algemene vergadering ter behandeling van een voorstel tot statutenvijziging hebben gedaan, moeten ten minste vijf dagen voor de dag van de vergadering een afschrift van dat voorstel, waarin de voorgestelde wijziging(en) voordelbaar is (zijn) opgenomen, op een daartoe geschikte plaats voor de leden ter inzage leggen tot na de afloop van de dag, waarop de vergadering werd gehouden.

3. Tot wijziging van de statuten kan slechts worden besloten door een algemene vergadering waar ten minste tweederde van het totaal aantal leden van de vereniging

door de algemene vergadering te bepalen zodanige doelen als het meest met het doel van de vereniging overeenstemmen.

6. Na de ontbinding blijft de vereniging voortbestaan, voor zover dit tot vereeniging van haar vermogen nodig is. Gedurende de vereeniging blijven de bepalingen van de statuten en van de reglementen voor zover mogelijk van kracht. In stukken en aankondigingen die van de vereeniging uitgaan, moeten aan haar naam worden toevoegd de woorden: "in liquidatie".

Huishoudelijk reglement

Artikel 20

1. De algemene vergadering kan bij huishoudelijk reglement nadere regels geven omtrent het lidmaatschap, de introductie, het bedrag van de contributies en de tusschenkomsten, de werkzaamheden van het bestuur, de vereenigingen, de wijze van uitoefening van het stemrecht, het beheer en gebruik van het gebouw van de vereeniging, en alle verdere onderwerpen waarvan de regeling haar geveent voorkomt.

2. Wijziging van het huishoudelijk reglement kan geschieden bij besluit van de algemene vergadering op voorstel van het bestuur of op schriftelijk verzoek van ten minste een tiende gedeelte van de leden van de vereeniging.

3. Het huishoudelijk reglement zal geen bepalingen mogen bevatten die afwijken van of in strijd zijn met de bepalingen van de wet of van de statuten, tenzij de afwijking door de wet of door de statuten wordt toegestaan.

Stichting

Artikel 21

In alle gevallen waarin niet door de statuten, de wet of het huishoudelijk reglement is voorzien, beslist de algemene ledenvergadering.

Bij de vastlegging van deze statuten in de onderhavige notariële akte is het bestuur als volgt samengesteld:

1. de heer Meindert Jan Frans Stelling, jurisch beidsmedewerker, wonende 2402 VG Alphen aan den Rijn, Vivaldihof 14, geboren te Haren (Groningen), zes juni negentienhonderd achtenveertig; voorzitter;

2. de comparant voornoemd; secretaris;

3. de heer Diederik Nels Meiner Gosewehr, jurist-advocaat, wonende 1071 XS Amsterdam, Hobbenaakade 101-11, geboren te Amsterdam, vier december negentienhonderd achtenveertig; penningmeester;

4. de heer Gerard Jan van de Griend, zonder beroep, wonende 5991 PA Hese, Mercury 14, geboren te Rotterdam, acht februari negentienhonderd negentienveertig; bestuurslid;

5. mevrouw Adriana Pauline Louise Guidokoper-Middelbeek, huisvrouw, wonende 3707 BB Zeist, Merkenlaan 33, geboren te 's-Gravenhage, twaalf augustus negentienhonderd achtenveertig; bestuurslid; en

6. de heer Peter Ingelse, advocaat, wonende 1075 EL Amsterdam, Sarphatipark 136, geboren te Wierthuis (Zwitserland), tweentwintig april negentienhonderd vijfenveertig; bestuurslid.

WAARVAN AKTE IN MINUUT IS VERLEDEN te UTRECHT op de datum in het hoofd van deze akte vermeld.

Na zakelijke opgave van de inhoud van deze akte aan de comparant, die aan mij, notaris, bekend is, heeft deze verklaard daarvan kennis te hebben genomen en op volledige voorlezing daarvan geen prijs te stellen.

Vervolgens is deze akte, na beperkte voorlezing, door de comparant en mij, notaris, ondertekend.

VH/CH

1984

OPRICHTING

STICHTING.

dossier:
436

Op twintig november negentienhonderd vierentachtig-----
verscheen voor mij, Mr Victor Joseph Antonius Johannes-----
Clemens van Heeswijk, notaris ter standplaats Rotterdam:---
de heer professor mr drs PETRUS WILHELMUS CATHARINA-----
AKKERMANS, hoogleraar staats- en bestuursrecht,-----
volgens zijn verklaring geboren te Oosterhout (Noord- ----
Brabant) op twintig december negentienhonderd tweeënveer- -
tig, wonende te Rotterdam, Cornelis Muschstraat 18.-----
De comparant verklaarde bij deze een stichting in het+----
leven te roepen en daarvoor vast te stellen de navolgende--

-----S T A T U T E N-----

-----Naam, zetel en duur.-----

-----Artikel 1-----

1. De stichting is genaamd: STICHTING TRIBUNAAL VOOR DE-----
VREDE. Zij heeft haar zetel in Rotterdam.-----
2. De stichting is opgericht voor onbepaalde tijd.-----

-----Doel.-----

-----Artikel 2.-----

De stichting heeft ten doel:-----

1. het bevorderen van onderzoek inzake het vredesbeleid;---
2. met name het organiseren van openbare tribunalen-----
(Tribunalen voor de Vrede) en voorts door al hetgeen-----
in de ruimste zin daarmee verband houdt.-----

-----Vermogen.-----

-----Artikel 3.-----

Het vermogen van de stichting zal worden gevormd door:-----

- subsidies en donaties;-----
- opbrengsten van haar activiteiten; en-----
- hetgeen de stichting op enigerlei andere wijze verkrijgt.-----

-----Bestuur.-----

-----Artikel 4.-----

De stichting wordt bestuurd door een bestuur, bestaande---
uit tenminste zes leden. Het bestuur kiest uit zijn midden--
een voorzitter, een secretaris en een penningmeester.-----
De penningmeester maakt uiterlijk in de maand mei ontwerp-
jaarstukken, houdende rekening en verantwoording door het--
bestuur over het voorafgaande boekjaar.-----

-----Artikel 5.-----

Het lidmaatschap van het bestuur eindigt onder meer door---
bedanken, door overlijden, door verklaring in staat van---
faillissement, door aanvraag van surséance van betaling,---
door ondercuratelestelling alsmede door ontslag door de---
rechtbank, dan wel ontslag gegeven door de overige be- ----
stuursleden met een meerderheid van stemmen van twee/derde-
der in functie zijnde bestuursleden.-----

-----Artikel 6.-----

Wanneer in het bestuur een vacature is ontstaan zal daarin-
door de overblijvende bestuursleden ten spoedigste worden--
voorzien door benoeming van een nieuw bestuurslid, die----
als zodanig dezelfde functie zal bekleden als degene in---
wiens plaats hij werd benoemd.-----
Bij verschil van mening tussen de overblijvende bestuurs- =

leden omtrent de benoeming, alsmede wanneer te eniger tijd-
alle bestuursleden mochten komen te ontbreken en voorts in-
dien de overgebleven bestuursleden zouden nalaten binnen---
redelijke termijn in de vacature(s) te voorzien, zal die voor-
ziening geschieden door de rechtbank op verzoek van iedere-
belanghebbende of op vordering van het openbaar ministerie.

-----Artikel 7.-----

1. Het bestuur is bevoegd tot het sluiten van overeen- ----
komsten tot het kopen, vervreemden of bezwaren van-----
registergoederen.-----
2. Het bestuur is bevoegd tot het sluiten van overeen- ----
komsten waarbij de stichting zich als borg of hoofde- --
lijk medeschuldenaar verbindt, zich voor een derde-----
sterk maakt of zich tot zekerheidstelling voor een-----
schuld van een derde verbindt, mits het besluit daar- --
toe wordt genomen met tenminste twee/derde meerderheid--
van stemmen der in functie zijnde bestuursleden.-----

-----Artikel 8.-----

1. De voorzitter en de secretaris van het bestuur zijn be-
last met de uitvoering van de besluiten van het bestuur.
Zij vertegenwoordigen gezamenlijk de stichting in en---
buiten rechte. In geval van ontstentenis of belet van---
de voorzitter of de secretaris wordt de stichting ver- -
tegenwoordigd door de voorzitter casu quo de secretaris-
en één ander lid van het bestuur. Bij ontstentenis of---
belet van zowel de voorzitter als de secretaris wordt--
de stichting vertegenwoordigd door twee andere bestuurs-
leden of, indien slechts één ander bestuurslid in-----
functie is, door dit bestuurslid.-----
2. De leden van het bestuur genieten ten laste van de kas-
der stichting geen beloning.-----

-----Bestuursvergaderingen.-----

-----Artikel 9.-----

1. Het bestuur vergadert zo dikwijls de voorzitter of-----
degene die hem als zodanig vervangt, ofwel ten minste---
drie bestuursleden dit gewenst acht(en).-----
2. De secretaris roept op tot de vergaderingen. Hij-----
maakt van het ter vergadering verhandelde en beslotene--
notulen op, die door hem en de voorzitter worden onder-
tekend. Fungeert de secretaris als voorzitter dan ge- --
schiedt het notuleren door de door de vergadering aan---
te wijzen persoon.-----
Ieder lid van het bestuur heeft recht op een door de----
secretaris uit te reiken en door hem te ondertekenen----
kopie van de notulen.-----
3. Naast de secretaris heeft ook de voorzitter het recht---
ter vergadering de bestuursleden op te roepen.-----

-----Artikel 10.-----

1. Het bestuur is bevoegd zowel in als buiten vergadering--
besluiten te nemen. In het laatste geval is daartoe---
vereist dat alle bestuursleden hun stem schriftelijk---
uitbrengen.-----
2. Tenzij in deze statuten anders wordt bepaald, worden---
besluiten genomen met volstrekke meerderheid van stem- -

men op een vergadering waar tenminste vier bestuurs- ---
leden aanwezig zijn. Indien op een vergadering niet----
tenminste vier bestuursleden aanwezig waren, dan zijn---
de secretaris alsook de voorzitter gehouden om binnen---
vijftien dagen een nieuwe vergadering te houden (doch---
niet eerder dan na verloop van drie dagen) waarbij-----
over de besluiten die op de eerste vergadering geagen-
deerd waren rechtsgeldig kan worden besloten ook al---
zouden niet tenminste vier bestuursleden aanwezig zijn,
een en ander onverminderd de in de wet of deze statuten-
eventueel vereiste versterkte meerderheid.-----

3. De stemmingen geschieden mondeling, tenzij een bestuurs-
lid schriftelijk stemming verlangt. Stemming bij accla-
matie is geoorloofd indien geen der bestuursleden zich--
daartegen verzet.-----
4. Stemmen bij volmacht is uitgesloten.-----
5. Indien de stemmen staken beslist de stem van de voor- --
zitter.-----

-----Artikel 11.-----

1. Het bestuur is gehouden van de vermogenstoestand der---
stichting zodanige aantekeningen te houden dat daaruit--
te allen tijde haar rechten en verplichtingen kunnen---
worden gekend.-----
2. Jaarlijks voor één juli van het daaropvolgend jaar-----
(het boekjaar loopt gelijk met het kalenderjaar) maakt--
het bestuur een balans en een staat van de baten en----
lasten op een en ander met inachtneming van normen, die-
in het maatschappelijk verkeer aanvaardbaar zijn.-----
3. Het bestuur kan deze jaarstukken laten onderzoeken-----
door een externe accountant.-----
4. Het bestuur stelt zelf de jaarrekening vast.-----
5. Het eerste boekjaar loopt van heden tot en met éenen- --
dertig december negentienhonderd vijfentachtig.-----

-----Statutenwijziging.-----

-----Artikel 12.-----

1. Het bestuur is bevoegd de statuten te wijzigen. Het----
besluit daartoe zal slechts kunnen worden genomen met---
tenminste twee/derde meerderheid der in functie zijn- --
de bestuursleden.-----
2. De wijziging moet op straffe van nietigheid bij nota- --
riële akte tot stand komen. De bestuurders zijn ver- --
plicht een authentiek afschrift van de akte van wijzi- -
ging alsmede de gewijzigde statuten neer te leggen ten--
kantore van het openbaar stichtingenregister, gehouden--
door de Kamer van Koophandel en Fabrieken te Rotterdam.

-----Ontbinding.-----

-----Artikel 13.-----

1. Het bestuur is bevoegd de stichting te ontbinden.-----
Op het daartoe te nemen besluit is toepasselijk het- ---
geen in artikel 12 van deze statuten is bepaald aan- ---
gaande een besluit tot wijziging van de statuten.-----
2. De stichting wordt bovendien ontbonden:-----
- door insolventie nadat zij in staat van faillissement-
is verklaard of door de opheffing van het faillissement-
wegens de toestand van de boedel;-----

- door rechterlijke uitspraak in de bij de wet genoemde gevallen.

Vereffening.

Artikel 14.

1. De vereffening geschiedt door het bestuur.
2. De stichting blijft na haar ontbinding voortbestaan indien en voor zover dit voor de vereffening van haar zaken nodig is.
3. Gedurende de vereffening blijven de bepalingen van de statuten voor zoveel mogelijk en nodig van kracht.
4. Het bestuur bepaalt welke bestemming, na betaling van alle schulden, aan de overgebleven bezittingen van de stichting zal worden gegeven, met dien verstande, dat het saldo moet worden bestemd voor een doel hetwelk het doel van de stichting zoveel mogelijk nabij komt.

Artikel 15.

1. Het bestuur is bevoegd tot vaststelling van een huishoudelijk reglement. In dit reglement (dat niet in strijd mag komen met de wet en/of deze statuten) kunnen onder meer regelen worden opgenomen met betrekking tot:
 - a. de wijze van oproepen van bestuursvergaderingen en de besluitvorming op deze vergaderingen;
 - b. het instellen van onder verantwoordelijkheid van het bestuur ingestelde en functionerende commissies, zomede het vaststellen van de bevoegdheden, taken en werkwijzen van deze commissies;
 - c. de inrichting van een vredestribunaal, de samenstelling ervan en de procesorde en andere procedurele zaken met betrekking tot een dergelijk tribunaal dat onder (mede-)regie der stichting kan worden gehouden; of
 - d. de taakverdeling binnen het bestuur.
2. Vaststelling of wijziging van het huishoudelijk reglement kan te allen tijde geschieden, mits met inachtneming van de in artikel 12, lid 1, bedoelde versterkte meerderheid.

Slotbepaling.

Artikel 16.

In alle gevallen waarin door de statuten van de stichting niet is voorzien, beslist het bestuur.

Tenslotte verklaarde de comparant dat voor de eerste maal tot bestuurders der stichting worden benoemd:

1. de oprichter professor mr drs P.W.C. Akkermans tot voorzitter;
2. mevrouw drs Antonia Anna Jacoba Maria van Asseldonk, geboren de Vries, ex-stafdocente Hoger Gezondheidszorg-Onderwijs, wonende te 's-Gravenhage, Nieuwendamlaan 59, geboren te Tilburg op zes juni negentienhonderd drieëntwintig, als secretaris;
3. de heer drs Nicolaas Theodoor Leon Hogenhuis, literatuur onderzoeker/econoom, geboren op drie maart negentienhonderd vierenviertig te Venlo, wonende te Rotterdam, Wallisweg 28-a, als penningmeester; en
4. tot gewoon lid: de heer mr Manuel Matthieu Marie Kneepkens, docent strafrecht en publicist, geboren te

- Heerlen op zesentwintig februari negentienhonderd twee-
enveertig, wonende te Rotterdam, Voorschoterlaan 137;----
5. de heer Jan Prins, medewerker "G.G. en G.D.", geboren---
te Enschede op één december negentienhonderd vijfen- ---
dertig, wonende te Oosterhout, Pieter Vreedestraat 6; en
6. de heer mr Meindert Jan Frans Stelling, beroepsofficier-
der Koninklijke Luchtmacht, geboren te Haaren op zes---
juni negentienhonderd achtenveertig, wonende te Alphen--
aan den Rijn, Vivaldihof 14.-----

De comparant is mij, notaris, bekend.-----
Waarvan akte in minuut is verleden te Rotterdam op de-----
datum in het hoofd dezer akte vermeld.-----
Na zakelijke opgave van de inhoud van deze akte aan de-----
verschenen persoon heeft deze verklaard van de inhoud-----
van deze akte te hebben kennis genomen en op volledige-----
voorlezing daarvan geen prijs te stellen.-----
Vervolgens is deze akte na beperkte voorlezing door de-----
comparant en mij, notaris, ondertekend.-----

w.g.: P.W.C. Akkermans, V.J. van Heeswijk.

UITGEGEVEN VOOR AFSCHRIFT.

Wijziging doelstelling goedgekeurd door het bestuur op 2/11. '93

De stichting heeft ten doel:

1. het bevorderen van onderzoek inzake het vredesbeleid.
2. met name het organiseren van openbare tribunalen (Tribunalen voor de Vrede).
3. het toetsen van de rechtmatigheid van het vredesbeleid met inbegrip van de voorbereiding van het gebruik van militair geweld, de dreiging daarmee en het daadwerkelijk gebruik van militair geweld.
4. het ondersteunen en zonodig zelf aanspannen van gerechtelijke procedures inzake de voorbereiding van het gebruik van massavernietigingsmiddelen, de dreiging daarmee en het daadwerkelijk gebruik van die gewelddsmiddelen en van wapens bedoeld in het Verdrag inzake dubieuze wapens, alsmede de handel in en anderszins verspreiding van dergelijke wapens of onderdelen daarvan.
5. het ontplooiën van activiteiten die in de ruimste zin met het vredesbeleid verband houden.

PRODUCTIE 15

Vergaderjaar 1983-1984

17980

Kruisvluchtwapens

B

b1 z. 1
1 e kol.

Daartoe gemachtigd door de Majesteit de adviesaanvraag inzake de grondwettelijke aspecten verbonden aan plaatsing van kruisvluchtwapens aan te bieden.

Over de grondwettelijke aspecten van een eventuele plaatsing van kruisvluchtwapens in Nederland is onlangs een aantal vragen en opmerkingen uit de Staten-Generaal naar voren gekomen. Naar aanleiding hiervan is door de eerste ondergetekende aan de Tweede Kamer toegezeggd een notitie die de genoemde aspecten nader zou belichten.

Ten einde deze aangelegenheid voorts in een - in verband met eventuele plaatsing - met de regering van de Verenigde Staten te sluiten verdrag op de juiste wijze te kunnen regelen, achten wij het van belang de Raad van State om advies te vragen. Artikel 15, derde lid van de Wet op de Raad van State (Stb. 1976, 232) biedt hierop de mogelijkheid.

Grondwettelijke aspecten verbonden aan plaatsing van kruisvluchtwapens

Ik moge U voorstellen de adviesaanvraag aan de Raad van State aan te bieden en goed te vinden dat de Raad zijn advies rechtstreeks aan de eerste ondergetekende doet toekomen.

De minister van Defensie,
J. de Ruiter

De minister van Buitenlandse Zaken,
H. van den Broek

De minister van Binnenlandse Zaken,
J. G. Rietkerk

Op 12 december 1979 heeft de Noord Atlantische Verdragsorganisatie (NAVO) in een bijzondere gezamenlijke vergadering van de ministers van Buitenlandse Zaken en Defensie het besluit genomen tot plaatsing van kruisvluchtwapens en Pershing II raketten in West-Europa, gekoppeld

aan een aanbod tot onderhandelingen over dit soort wapens met de Sovjet-Unie. Nederland heeft toen een beslissing tot plaatsing op eigen grondgebied aangehouden. In de regeringsverklaring van dit kabinet is gesteld, dat het wapenbeheersingsoverleg (over dit soort wapens) te Genève een zeer belangrijke factor zal zijn in het afwegingsproces of Nederland al dan niet tot plaatsing zal overgaan.

Om het wapenbeheersingsproces te Genève maximale resultaten te kunnen doen opleveren is in de NAVO afgesproken dat alle voorbereidingen voor een eventuele plaatsing voortgang zullen moeten vinden. In Nederland is de Tweede Kamer op 30 juni van dit jaar meegedeeld, dat de vliegbasis Woensdrecht als locatie in Nederland is aangewezen en dat niet tot aanbesteding van werkzaamheden aldaar zal worden overgegaan.

Voordat met de Kamer een beslissing ten principale over plaatsing van de wapens zal zijn besproken. Wanneer het tot zo een beslissing zou komen, moet in de tijd daarop volgende, maar voor daartoe werkelijke plaatsing een nadere regeling tussen de Verenigde Staten en het Koninkrijk der Nederlanden worden getroffen over de stationering alhier van personeel voor deze wapens en de wapens zelf.

De regering heeft het voornemen, gelet op het grote politieke en maatschappelijke belang van deze aangelegenheid, de diverse elementen verband houdende met een plaatsing in een verdrag vast te leggen en dit verdrag aan het parlement ter voorafgaande goedkeuring voor te leggen (bijlage 1).

Het grote politieke en maatschappelijke belang dat aan deze kwestie wordt gehecht, blijkt ook uit vragen en opmerkingen uit de Staten-Generaal over grondwettelijke aspecten van een eventuele plaatsing van deze wapens in Nederland'. Een aantal publicaties met verschillende menin-

gen is hierover al verschenen. In enkele publicaties is naar voren gebracht dat plaatsing van (Amerikaanse) kruisvluchtwapens op Nederlands grondgebied - niet de daaraan verbonden consequenties van mogelijke inzet - een inbreuk zou betekenen op de Nederlandse soevereiniteit en om die reden in strijd zou zijn met de Grondwet. Ook is naar voren gebracht, dat een verdrag over plaatsing tot gevolg zou (kunnen) hebben, dat daarmee op een aantal punten zou worden afgeweken van Grondwetsbepalingen. In deze gedachtengang zou parlementaire besluitvorming terzake van het verdrag moeten plaatsvinden bij gekwalificeerde (twee derde) meerderheid (artikel 91, lid 3, van de Grondwet).

De regering acht het, gelet op het bovenstaande, van belang, de Raad van State om advies te vragen over een aantal grondwettelijke aspecten van een eventueel verdrag, teneinde deze aangelegenheid - zo nodig - in verdragsonderhandelingen met de Verenigde Staten op een juiste wijze te kunnen regelen. In het navolgende zal de regering een aantal kwesties uiteenzetten en de Raad een aantal opvattingen en vraagpunten voorleggen.

Het lijkt dienstig ten aanzien van het in de publicaties naar voren gebrachte begrip soevereiniteit enkele kanttekeningen te plaatsen. Allereerst valt op te merken, dat hoewel de onderhavige discussie over het begrip soevereiniteit wordt gevoerd in de context van de landsverdraging, een vergelijkbare discussie denkbaar is ten aanzien van andere vormen van overheidsoptreden. Vervolgens lijkt het, voor een juiste grondwetsinterpretatie, goed zich voor ogen te stellen dat de Nederlandse Grondwet van oudsher niet is uitgegaan van een abstract soevereiniteitsbegrip. In de van 1814 daterende Nederlandse Grondwet is steeds uitgegaan van de mogelijkheid tot het sluiten van verdragen, waarbij

geen begrenzing gezien werd in het begrip "nationale soevereiniteit".

De huidige Grondwet maakt in artikel 92 uitdrukkelijk melding van de mogelijkheid om bij of krachtens verdrag aan volkenrechtelijke organisaties bevoegdheden op te dragen.

Uit deze bepaling, en evenzeer uit de bepalingen inzake de ontwikkeling van de internationale rechtsorde (artikel 90) en inzake de verbindende kracht van een ieder verbindende bepalingen van verdragen en de voorrang daarvan boven nationale wettelijke voorschriften, inclusief de Grondwet, (artikel 93 en 94), blijkt dat in het Nederlandse constitutionele bestel de nationale soevereiniteit niet als een absolute norm wordt beschouwd. Integendeel, de genoemde artikelen van de Grondwet beogen de mogelijkheden tot internationale samenwerking en overdracht van nationale bevoegdheden buiten twiifel te stellen en de gebruikmaking daarvan te bevorderen.

In het verleden zijn dan ook door Nederland talrijke vormen van internationale samenwerking aangegaan, waarbij in een aantal gevallen tevens overdracht van bevoegdheden plaatsvond. Sprekende voorbeelden leveren de organisaties van de Verenigde Naties en de Europese Gemeenschappen.

In dit opzicht valt er, staatsrechtelijk bezien, geen onderscheid te maken tussen de landsverdediging en andere vormen van overheidstaken.

Een gemeenschappelijke verdediging - zoals die in de afgelopen decennia in de NAVO is gegroeid - impliceert dat een individuele bondgenoot niet meer de gehele last van zijn defensie zelfstandig draagt. Bepaalde taken en verantwoordelijkheden voor de defensie van het bondgenootschap worden aan bepaalde bondgenoten overgelaten; eventueel heeft ook Nederland daarbij een bepaald aantal taken aanvaard. Deze taakverdeling heeft tot gevolg dat Nederland

evenals de andere lidstaten binnen de geïntegreerde commandostructuur van de NAVO een medeverantwoordelijkheid op zich heeft genomen voor de verdediging van het NAVO-verdragsgebied.

In deze structuur passen de internationale overeenkomsten die hebben geleid tot de aanwezigheid van een Amerikaans squadron op de vliegbasis Soesterburg³ (bijlage 2), evenals die betreffende een Duitse eenheid in Budei⁴. Zij leveren juridisch gezien geen wezenlijk andere "inbreng" op van de soevereiniteit dan de eventuele stationering van kruisvluchtwapens op Nederlands grondgebied; dat de daarbij in het geding zijnde geweldsinstrumenten verschillend zijn, is juridisch niet van belang.

In de aanvang van deze adviesaanvraag kwam reeds artikel 91, derde lid, van de Grondwet ter sprake.

Over de betekenis van de overeenkomstige bepaling (artikel 63) van de Grondwet van 1953 is, ter gelegenheid van het opnemen van dat (toen nieuwe) artikel, uitvoerig van gedachten gewisseld in het parlement⁵. In dit bestek kan worden volstaan met verwijzing naar de daarbij kenbaar gemaakte opvatting van de regering dat deze bepaling slechts zag op gevallen waarin een overeenkomst direct of indirect afwijking meebracht van enige grondwettelijke regeling; vermeld zij overigens dat door enkele leden van het parlement werd betoogd dat deze bepaling ook betrekking had op gevallen van zogenaamde soevereiniteit.

In beide gevallen zal men echter moeten kunnen wijzen op een in de Grondwet genoemde vorm van overheidsmacht die door het met de Verenigde Staten te sluiten verdrag aan een - eventueel afwijkende - regeling zou worden onderworpen. Met het oog op artikel 91, derde lid, vraagt derhalve een aantal artikelen uit de Grondwet nadere aandacht.

In de artikelen 96 en 98 zijn specifieke overheidsbevoegdheden neergelegd. Het eerstgenoemde artikel gaat over de oorlogsverklaring na (indien mogelijk) voorafgaande toestemming van de Staten-Generaal, het tweede artikel legt het opperbevel over de krijgsmacht bij de regering.

Voorts is er artikel 53 naar de tekst van 1972, dat nog van kracht is ingevolge additioneel artikel XI. Dit artikel bevat de eufemisme van het staatshoofd, uit te spreken bij de inhuldiging. In deze formule verbindt het staatshoofd zich onder andere de onafhankelijkheid van de Staat te verdedigen. Van onafhankelijkheid wordt ook gesproken in artikel 97, dat alle Nederlanders, daartoe in staat, verplicht mee te werken tot handhaving van de onafhankelijkheid van het Rijk.

De vraag is thans in hoeverre eventuele stationering en met name de daarmee verbonden consequentie van inzet door (uiteindelijk) een andere mogendheid niet de genoemde artikelen in strijd komt.

Uiteraard laat de vraag of een verdrag al dan niet afwijkt van de Grondwet zich niet definitief beantwoorden los van de inhoud van dat verdrag. Niettemin acht de regering het van belang reeds thans het oordeel van de Raad van State te vernemen over deze grondwettigheidsaspecten, voordat - ter uitvoering van een eventueel besluit tot plaatsing - het verdrag met de Verenigde Staten zou worden gesloten.

Het te sluiten verdrag zou in grote lijnen kunnen worden opgebouwd uit bepalingen zoals die te vinden zijn in de overeenkomst tot opslag van Amerikaanse legermateriaal in Nederland (Laatstelijk Trb. 1981, nr. 215). Daarnaast zou het te sluiten verdrag dienen in te gaan op de zeggenschap over de inzet van de wapens en het is juist op dit punt, dat de vragen inzake het grondwettigheidsaspect rijzen.

1
n
K
ol.

1
n
K
ol.

1
n
K
ol.

Uitgangspunt hierbij is, dat de zeggenschap uiteindelijk berust bij de Verenigde Staten (de kernwapenmogelijkheid) en wordt uitgeoefend door de president van de Verenigde Staten met inachtneming van het bondgenootschappelijk belang en in overeenstemming met de bestaande NAVO-consultatieprocedures (bijlage 3).

Hieraan vallen echter elementen toe te voegen (bijlage 4). De belangrijkste te beantwoorden vraag is, of een langzame geschetste lijnen opgezet verdrag afwijking zou meebrengen van één of meer van de genoemde grondwettelijke artikelen, indien tot het sluiten van het verdrag wordt overgegaan zal de Raad vanzelfsprekend te zijner tijd op basis van artikel 73 van de Grondwet worden gehoord over het voorstel tot goedkeuring van het verdrag. Daarbij zullen ook andere dan bovenstaande punten aan de orde kunnen komen.

De regering zal echter reeds nu gaarne vernemen tot welke opmerkingen en conclusies het in deze brief met bijlagen gestelde de Raad aanleiding geeft.

BILJAGE I

NOODZAAK TOT GOEDKEURING VAN HET VERDRAG

De vraag zou gesteld kunnen worden of plaatsing van kruisvluchtwapens dient te worden neergelegd in een door de Staten-Generaal goed te keuren verdrag. Van belang is wat daarover gezegd is door de Commissie van Advies inzake Volkenrechtelijke vraagstukken.¹ Deze commissie werd door de regering verzocht van advies te dienen inzake een motie-Brinkhorst ingediend tijdens de behandeling van de begrotingen van Defensie en Buitenlandse Zaken (NAVO-deel) voor 1980². In deze motie werd de regering verzocht naar instemming niet

NAVO-besluiten inzake kruisvluchtwapens in het vervolg niet te geven dan behoudens parlementaire goedkeuring.

De commissie kwalificeerde een eventueel NAVO-besluit over de modernisering van nucleaire middelen lange afstands wapens niet als een overeenkomst maar als een beleidsafsprake welke de deelnemende regeringen politiek committeert, maar de staten niet juridisch bindt. Het advies luidde dat de regering bij de besluitvorming terzake niet een voorbehoud van parlementaire goedkeuring behoeft te maken. De regering heeft het advies overgenomen en de motie Brinkhorst ontraden onder de aankondiging dat de politieke bevoegdheid van het maken van beleidsafspraken door de regering in de NAVO aan de Kamer staat. De motie was overigens hangende de adviesaanvraag ingetrokken. In dit kader verdient met name de volgende passage uit het advies de aandacht: «In dit verband moet erop worden gewezen dat de eventuele toekomstige plaatsing van de onderhavige nucleaire wapens in Nederland reeds zou kunnen plaatsvinden op basis van het met de Verenigde Staten gesloten «Mutual Defence Assistance Agreement» (Staatsblad nr. X 84), en wel in de vorm van uitvoeringsovereenkomsten, ten aanzien waarvan op grond van artikel 62, eerste lid onder b) van de Grondwet goetkuning niet is vereist. Medewerking van de Staten-Generaal zou dan ook slechts aan de orde zijn met betrekking tot de goedkeuring van de eventueel voor de infrastructuur benodigde gelden».

De regering meent, zoals reeds in de adviesaanvraag is gesteld, dat het verdrag waarin de plaatsing van de kruisvluchtwapens wordt vastgelegd niettemin aan het parlement ter goedkeuring moet worden voorgelegd. Juist waar het hier gaat om een maatschappelijk zo belangrijk

aangelegenheid is het instrument van de parlementaire controle achteraf naar de mening van de regering niet voldoende.

Ook voor het geval hier de figuur van een uitvoeringsverdrag gekozen zou kunnen worden, waarvoor de clausule van artikel 62 eerste lid onder b) naar de tekst van 1972 geldt, wijst de regering op de mogelijkheid om een uitvoeringsverdrag toch voor te leggen aan het parlement. Zoals bij de Grondwetsherziening van 1953 door de regering is gesteld, zal er met name aanleiding zijn van deze mogelijkheid gebruik te maken wanneer het gaat om uitvoering van voor 1953 daterende overeenkomsten.

BIJLAGE 2

JURIDISCHE BASIS AMERIKAANS F-15 SQUADRON EN NEDERLANDS NUCLEAIRE TAKEN

Op de vliegbasis Soesterberg is thans gestationeerd een Amerikaans F-15 squadron. De basis van deze stationering is gelegd in de overeenkomst inzake de legering van Amerikaanse troepen in Nederland van 13 augustus 1954 (Koninklijk Trb. 1955, 13). Op grond van deze overeenkomst en uitvoeringsregelingen bestaat de mogelijkheid dat dit squadron in overeenstemming met de NAVO-procedures wordt ingezet vanaf Nederlands grondgebied. De taak van het squadron is de verdediging van het Europees luchtruim. Het heeft overigens geen nucleaire taak toebedeeld gekregen.

Nucleaire taken bestaan wel voor de Nederlandse F-16's, alsmede voor bepaalde eenheden van de Koninklijke landmacht en de Koninklijke marine. De aanvaarding van deze nucleaire taken door Nederland is terug te vinden in het besluit van de NAVO-raad van 19 december 1957. Wanneer in het kader van de NAVO-procedures zou worden besloten tot inzet van

nucleaire wapens, zullen Amerikaanse nucleaire ladingen door middel van Nederlandse overbrengingsmiddelen worden ingezet.

In beide gevallen (zowel wanneer het gaat om de inzet van de F-15 van Soesterberg als bij de inzet van bijvoorbeeld een F-16 met nucleaire taak en hetzelfde zal gelden voor de kruisvluchtwapens) dient men zich te realiseren dat het hier gaat om wapensystemen over de inzet waarvan slechts wordt beslist in NAVO-verband (zie ook bijlage 3). Indien zich dorthalve een situatie zou voordoen dat de Nederlandse regering het onwenselijk acht dat zo'n F-16 van Nederlands grondgebied opstijgt dan zou zij deze situatie slechts kunnen voorkomen door op dat moment de Koninklijke landmacht aan de NAVO te onttrekken. In het voorbeeld van de F-15 zou - zo een dergelijke situatie zich ooit zou voordoen - beëindiging van de onderliggende (stationerings)overeenkomst het juridische middel moeten zijn om inzet vanaf Nederlands grondgebied te voorkomen. Dit laatste zou ook opgaan voor de kruisvluchtwapens.

BIJLAGE 3

NAVO-PROCEDURES MET BETREK- KING TOT DE INZET VAN KERNWA- PENS

Binnen de NAVO bestaan politieke richtlijnen voor de consultatieprocedure met betrekking tot inzet van kernwapens. Uitgangspunt is dat de uiteindelijke beslissing ten aanzien van het vrijgeven van gebruik van nucleaire wapens door de kernwapenmogendheid (de Verenigde Staten of het Verenigd Koninkrijk) wordt genomen. Hierbij is het van essentieel belang dat er de grootst mogelijke mate van consultatie tussen de bondgenoten is gewest, afhankelijk van de beschikbare tijd en de relevante omstandigheden, alvorens deze

beslissing wordt genomen. Speciaal gewicht wordt daarbij toegekend aan de visie van de NAVO-lid-staten (ken) - vanaf wiens grondgebied de nucleaire wapens zullen worden ingezet;

- die de kernwapens leveren;
- die de overbrengingsmiddelen leveren c.q. bemannen.

De procedure zelf verloopt in grote trkken als volgt:

Op initiatief van een NAVO-lid-staat of van één van de drie z.g. «Major NATO Commanders (de geallieerde op perbevelhebbers in de regio's Europa, Kanaal en Atlantische Oceaan, verder afgekort MNC's)» wordt een verzoek tot gebruik van kernwapens in het Defence Planning Committee gebracht. In dit lichaam hebben de vertegenwoordigers van de NAVO-lid-staten die deelnemen in de gantogreerde militaire structuur zitting. De nationale standpunten, zoals die tijdens de consultatie naar voren zijn gebracht, worden door de Secretaris-Generaal van de NAVO aan de betrokken kernwapenmogendheid bericht. Bij het nemen van de beslissing zal de kernwapenmogendheid speciaal gewicht toekennen aan de standpunten van hierboven reeds genoemde meest betrokken lid-staten. Geen der lid-staten komt in deze procedure echter een veto toe. De beslissing wordt vervolgens aan de lid-staten, de NAVO-raad en de MNC's bericht en heeft betrekking op het al dan niet vrijgeven van de wapens voor gebruik. De betrokken MNC brengt vervolgens de lid-staten en de NAVO-raad op de hoogte als de wapens feitelijk zijn gebruikt.

BIJLAGE 4

ZEGGENSCHAP TEN AANZIEN VAN INZET

Ten aanzien van de zeggenschap over de inzet van de in Nederland te

stationeren kruisvluchtwapens doen zich globaal gezien twee principieel van elkaar verschillende mogelijkheden voor. Een mogelijkheid is dat wordt volstaan met de thans geldende NAVO-procedures. Theoretisch is het ook denkbaar dat de Nederlandse regering bedingt, dat uitdrukkelijke Nederlandse goedkeuring is vereist alvorens tot inzet van Nederlands grondgebied wordt overgegaan. Tussen deze twee mogelijkheden liggen enige varianten. Schematisch zou men zich de volgende, voor wat betreft Nederlandse zeggenschap oplopende reeks van opties kunnen voorstellen:

1. De eerste mogelijkheid die zich voordoet is een verwijzing naar de bestaande NAVO-procedures, op te nemen in de overeenkomst. In de betreffende bepaling wordt dan gesteld dat de wapens slechts zullen worden ingezet volgens de overeengekomen NAVO-procedures.
2. Een variant hierop is de bepaling waarin nog eens uitdrukkelijk wordt gewezen op de positie van Nederland als lid-staat van wiens grondgebied kruisvluchtwapens zouden worden ingezet. Alhoewel met deze positie volgens de richtlijnen voor consultatie al rekening wordt gehouden, wordt deze door opnemings in de te sluiten bilaterale overeenkomst expliciet bevestigd.
3. Een versterking van de onder 2 genoemde variant is een bepaling waarin in aanvulling op de NAVO-richtlijnen wordt vastgelegd dat de Verenigde Staten niet tot inzet zullen overgaan dan nadat zij uitdrukkelijk aandacht hebben besteed aan het Nederlandse standpunt zoals naar voren gebracht tijdens de consultatie in NAVO-verband.
4. De laatste theoretische mogelijkheid zou zijn het opnemen van de bepaling in de overeenkomst waarin wordt vastgelegd dat de regering van

de Verenigde Staten de uiteindelijke beslissing tot inzet van kruisvluchtwapens vanaf Nederlands grondgebied niet neemt zonder de goedkeuring van Nederland tot inzet van deze wapens.

Over deze opties valt op te merken dat de opties 2 en 3 varianten zijn op optie 1 (de bestaande situatie) en daarmee gemeen hebben dat uiteindelijk geen Nederlands veto bestaat.

Bij de gedachte van het bedingen van een veto-recht (optie 4) rijst nadrukkelijk het probleem van de politieke wenselijkheid daarvan. Het bedingen van een dergelijke clause betekent immers het innemen van een exclusieve positie in het bondgenootschap die op gewin van de staat met het beginsel van solidariteit en principieel afwijkt van de bestaande procedures. De geloofwaardigheid van de NAVO in het algemeen en van de afschrikkingpolitiek in het bijzonder komen dan in het geding. Een dergelijke clause zou tevens aanleiding kunnen zijn voor de overige zogenaamde plaatsingslanden een soortgelijk veto-recht voor zich op te eisen. Er zou dan bovendien logischerwijs aanleiding kunnen zijn dit veto-recht ook uit te strekken tot de inzet van overige wapensystemen met een nucleaire capaciteit wanneer inzet vanaf Europees grondgebied zou plaatsvinden. Het behoudt nauwelijks hertog dat een en ander een ingrijpende aantasting van de NAVO-strategie zou betekenen en de bondgenootschappelijke solidariteit en geloofwaardigheid van de afschrikking ernstig zou ondergraven. Daarom stuit deze op zich theoretische mogelijkheid - in het licht van het functioneren van het bondgenootschap - op zeer ernstige politieke bezwaren.

Ook de regeringen van andere «plaatsingslanden» gaan uit van de

toepassing van de bestaande NAVO-consultatieprocedures. Het Verenigd Koninkrijk neemt als kernwapenmogelijkheid een aparte positie in. Het gebruik in oorlogstijd van Amerikaanse bases in het Verenigd Koninkrijk en inzet van eventueel daarop gestationeerde kernwapens is gebaseerd op afspraken tussen de Britse premier en de Amerikaanse president. Deze afspraken zijn voor het eerst gemaakt in 1951, en sindsdien worden zij herbevestigd bij iedere wisseling van het premierschap of presidentschap. Volgens de Britse regering komen de afspraken erop neer dat geen kernwapens vanaf Brits grondgebied kunnen worden gelanceerd zonder de toestemming van de Britse premier en dat de bestaande afspraken onverkort gelden voor een eventuele inzet van kruisvluchtwapens.

Daarnaast dient de vraag te worden beantwoord of een veto-recht niet op gespannen voet staat met het Non-Proliferatieverdrag (Trh. 1968, nr. 126). De regering meent voorshands van niet, omdat dit verdrag zich niet verzet tegen een veto-recht van een niet-kernwapenstaat uitgeoefend (tijdens de consultatie) over de inzet van een kernwapen; het niet uitspreken van de overeengekomen nadrukkelijke toestemming wordt daarbij als het uitoefenen van een veto-recht aangemerkt.

Tweede Kamer der Staten-Generaal

Vergaderjaar 1983-1984

17980

Kruisvluchtwapens

A

blz. 1
1 kol.

Bij Kabinetssessie van 6 oktober 1983, nr. 73, heeft Uwe Majesteit, op voordracht van de Ministers van Defensie, van Buitenlandse Zaken en van Binnenlandse Zaken, bij de Raad van State ter overweging ahangig gemaakt een adviesaanvraag inzake de grondwettelijke aspecten verbonden aan plaatsing van kruisvluchtwapens.

1. Blijkens de adviesaanvraag houdt de regering rekening met de mogelijkheid dat - in verband met eventuele plaatsing van kruisvluchtwapens in Nederland - met de Regering van de Verenigde Staten een verdrag zal worden gesloten waarin de

's-Gravenhage, 23 december 1983 diverse elementen, verband houdende met plaatsing, worden vastgelegd. De inhoud van dat verdrag staat nog niet vast. Wel is duidelijk, dat dit verdrag zal worden gesloten in het kader van de bondgenootschappelijke samenwerking in NAVO-verband. De Raad van State zal op basis van artikel 73 van de Grondwet worden gehoord over het voorstel tot goedkeuring van het eventueel te sluiten verdrag; onbekendheid met de exacte inhoud van het verdrag behoeft echter aan advisering thans ter zake van de in de aanvraag bedoelde grondwettelijke aspecten niet in de weg te staan, onder voorbehoud van het uiteindelijk oordeel daarover na kennisneming van de exacte inhoud. Dit is te

blz. 1
2 kol.

minder het g) nu is medegedeeld dat het verdrag in grote lijnen kan worden opgebouwd uit bepalingen zoals die te vinden zijn in de overeenkomst tot opslag van Amerikaans legermateriaal in Nederland.

2. In de adviesaanvraag zijn, naar aanleiding van publicaties waarin naar voren is gebracht dat plaatsing van Amerikaanse kruisvluchtwapens op Nederlands grondgebied een inbreuk zou betekenen op de Nederlandse soevereiniteit en om die reden in strijd zou zijn met de Grondwet, aantekeningen geplaatst bij het begrip soevereiniteit. Een en ander geeft de Raad aanleiding tot de volgende opmerkingen.

« Nationale soevereiniteit » is een moeilijk te definiëren en daardoor gemakkelijk te misbruiken begrip. Aan te nemen valt dat er in de hierboven genoemde zin mee bedoeld wordt het met macht verbonden Nederlandse overheidsgezag, dat in zijn relatie met andere staten geen gezag boven zich erkent. De Grondwet kent het begrip soevereiniteit als zodanig niet. Wel moet opgemerkt worden dat soevereiniteit ook een normatieve betekenis heeft in die zin, dat zij verplicht tot verdediging van de onafankelijkheid van de staat. Als zodanig klinkt het begrip door in de Grondwet, zoals in de bepalingen aangaande de krijgsmacht en de verplichte krijgsmacht (de artikelen 97 en 98) en in de formule van de ned of belofte die op grond van artikel 32 is additioneel artikel XI Grondwet door de Koning wordt afgelegd.

Er zijn geen aanknipingspunten aan de Grondwet te ontlenen voor de gedachte dat soevereiniteit een absoluut begrip is in die zin dat het de Nederlandse overheid in geen enkel opzicht en in geen enkele mate vrij zou staan vrijwillig soevereiniteit prijs te geven. Integendeel. Veel artikelen in de Grondwet zouden met een dergelijke, absolute op-j-vatte, soevereiniteit niet te rijmen zijn.

Te wijzen valt allereerst op de aan artikel 91 Grondwet ten grondslag liggende gedachte dat het de Nederlandse Regering vrij staat internationale verdragen te sluiten. Aangezien in beginsel het sluiten van elk internationaal verdrag gepaard gaat met verlies van nationale soevereiniteit, zou artikel 91, waarin is bepaald op welke wijze het Koninkrijk aan verdragen wordt gebonden, met het absoluut opgevatte soevereiniteitsbegrip in strijd zijn.

Nog sterker spreekt in dit verband artikel 92 Grondwet waarin de mogelijkheid tot opdracht van overheidsbevoegdheden aan volkenrechtelijke organisaties onder woorden is gebracht. Dit artikel is - als artikel 67 - in de Grondwet opgenomen in 1953, mede naar aanleiding van het interim-rapport van de Staatscommissie tot herziening van de Grondwet (de Staatscommissie-Van Schaik) welke commissie aansloot bij de voorstellen van de Commissie nopens de samenwerking tussen Regering en Staten-Generaal inzake het buitenlandse beleid (de Commissie-Van Eysinga). Van belang is in dit verband de laatste aflevering van het Tussentijdse-rapport van de Commissie-Van Eysinga, als bijlage gevoegd bij het Interim-rapport van de Staatscommissie-Van Schaik, bladzijde 38.

« Elk verdrag beperkt de soevereiniteit van de Staat zover de inhoud van het verdrag strekt. Evengoed als onder de werking van het tegenwoordig artikel 60 der Grondwet als onder het door de Commissie ontworpen kunnen bij verdrag internationale organen in het leven geroepen worden met elke bevoegdheid - rechterlijke, bestuurlijke, wetgevend, dan wel politieke - die de verdragsstaten eraan wensen toe te kennen. Vooral de laatste verlopen eeuw wordt gekenmerkt door een aldoor groeiend aantal internationale organen met soms van de nationale regeringen onafhankelijke bevoegdheden. Ten zinde een grotere mate van

sovereiniteitsverdracht aan zodanige organen mogelijk te maken is Grondwetwijziging niet nodig.

Ondanks het feit, dat de Staatscommissie-Van Schaik het standpunt van de Commissie-Van Eysinga deelde dat voor opdracht van bevoegdheden aan internationale organen geen uitdrukkelijke grondwettelijke grondslag nodig was, heeft de Staatscommissie-Van Schaik toch voorgesteld een bepaling ter zake op te nemen «ten einde het nodige reël te geven aan een rechtsvorm, waarvan men – gezien het toenemende streven naar internationale binding en integratie – mag aannemen, dat zij in de toekomst veelvuldig toepassing zal vinden» (bladzijde 19). In haar Eindrapport schrijft de Commissie-Van Eysinga, dat zij zich kan verenigen met het tot uitdrukking brengen van deze mogelijkheid in de Grondwet, al handhaaft zij haar mening «dat grotere mate van soevereiniteitsverdracht aan internationale organen mogelijk is zonder Grondwetwijziging» (bladzijde 24).

Ook de verdere geschiedenis van de totstandkoming van de grondwetsherziening in 1953 en 1956 met betrekking tot de artikelen over de buitenlandse betrekkingen onderstreept de opvatting dat daarbij door de grondwetgever niet van een absoluut soevereiniteitsbegrip werd uitgegaan. De in 1953 in blz. 2 artikel 63 vervatte bevoegdheid in een 2 e kol internationale overeenkomst af te wel zou zich immers met een absoluut soevereiniteitsbegrip niet verdragen, indien de grondwetgever een dergelijk begrip had beoogd en in dat staatsstuk tot uitdrukking had gebracht. Ook uit de handeling van de herzieningsvoorstellen in het parlement blijkt dat werd ingezien dat daarmee de mogelijkheid tot inperking van de nationale soevereiniteit werd vergroot, althans niet werd beperkt.

Uit bovenstaande is – nu de

van de Grondwet in essentie ongewijzigd zijn gebleven – geen andere conclusie te trekken dan deze, dat het enkele feit dat bij verdrag nationale soevereiniteit wordt beperkt c.d. daarop inbreuk wordt gemaakt niet betekent dat zodanig verdrag, als in strijd met de Grondwet, niet zou mogen worden gesloten.

3. De vraag die vervolgens moet worden beantwoord luidt of een verdrag waarbij soevereiniteit wordt prijs gegeven op die grond reeds een afwijking van de Grondwet oplevert. Indien deze vraag bevestigend wordt beantwoord, kunnen op grond van artikel 91 Grondwet de Kamers immers alleen goedkeuring verlenen met ten minste twee derden van het aantal uitgebrachte stemmen.

In de staatsrechtelijke literatuur komt men de mening wel tegen, dat elke soevereiniteitsverdracht en elke soevereiniteitsstand een afwijking in de zin van het huidige artikel 91, derde lid, is (vergelyk F. J. F. M. Duynstee, Grondwetsherziening 1953, ten aanzien van artikel 63, onder andere bladzijde 40).

Het ligt echter niet voor de hand aan te nemen, dat de grondwetgever voor ogen had, dat een verdrag van de Grondwet afwijkt op de enkele grond dat het soevereiniteitsverlies met zich meebrengt. Daartoe diene het volgende. Aankleding tot het opnemen van artikel 63 in de Grondwet van 1953 vormde de voorbereiding van het Verdrag aangaande het instellen van een internationale krijgsmacht in dienst van een internationale organisatie, de Europese Defensie Gemeenschap. De regering wendde zich ter zake tot de Staatscommissie-Van Schaik, met de vraag «of het verdrag zover zal kunnen gaan dat daarbij wordt afgeweken van bepalingen van de Grondwet» (Eindrapport, 1954, bladzijde 188). De Staatscommissie

blz. 2 sie-Van Schaik antwoordde daarop dat regering en Staten-Generaal ook bij het tot stand brengen van verdragen aan de bepalingen van de Grondwet zijn gebonden. De vraag of het voorgenomen verdrag afweek van de Grondwet kon de Staatscommissie niet beantwoorden, omdat de inhoud van het verdrag niet vaststond. Ter voorkoming van moeilijkheden werd echter aanbevolen een artikel in de Grondwet op te nemen waarin wordt bepaald dat de Kamers der Staten-Generaal een verdrag, «al zou de inhoud van de overeenkomst niet in overeenstemming zijn met de Grondwet», kunnen goedkeuren, zij het met een meerderheid van twee derden der uitgebrachte stemmen (Eindrapport, 1954, bladzijde 189). Wat opvalt is dat de Staatscommissie meende de vraag, of een verdrag waarbij een internationale krijgsmacht wordt ingesteld afwijkt van de Grondwet, niet te kunnen beantwoorden zonder de inhoud ervan te kennen. Indien de Staatscommissie de mening zou zijn toegedaan, dat een verdrag waarbij nationale soevereiniteit wordt beperkt reeds op die grond een afwijking van de Grondwet zou inhouden, zou de gestelde vraag niet onbeantwoord zijn gebleven. Ook in de verdere parlementaire behandeling van het voorstel tot invoering van artikel 63 in de Grondwet van 1953 is geen aanknopingspunt te vinden dat de grondwetgever ervan uitging dat beperking van de nationale soevereiniteit per definitie een afwijking van de Grondwet inhield.

Opmerking verdient nog, dat de Minister van Binnenlandse Zaken bij de behandeling van de grondwetsherziening in de Eerste Kamer uitdrukkelijk ontkennde, dat strijd met de grond van de Grondwet kan leiden tot toepassing van het huidige artikel 91, derde lid. Toepassing vindt dit artikel slechts in die gevallen «dat een overeenkomst afwijkt van bepaalde concrete artikelen onzer Grondwet» (Handelingen Eerste Kamer 1952/1953 bladzijde 484 en

Voor de aan de orde zijnde vraag is ook relevant de in 1956 tot stand gebrachte wijziging in het artikel 67 (nu artikel 92). Aan de bepaling dat aan volkenrechtelijke organisaties overheidsbevoegdheden kunnen worden opgedragen werd toegevoegd de zinsnede «met inachtneming, zo nodig, van het bepaalde in artikel 63». Indien de grondwetgever de mening was toegedaan dat elke opdracht van overheidsbevoegdheden, welke opdracht toch moeilijk zonder beperking van soevereiniteit kan geschieden, een afwijking van de Grondwet zou inhouden, zouden de woorden «zo nodig» onverklaarbaar zijn. Kennelijk was echter de grondwetgever van oordeel dat niet elke opdracht van overheidsbevoegdheid een dergelijke afwijking inhield. De woorden «zo nodig» zijn in het huidige artikel 92, Grondwet gehandhaafd.

Ook uit de geschiedenis ter zake van het sluiten van overeenkomsten blijkt niet, dat beperking van de soevereiniteit door toezegging en afwijking van de Grondwet werd beschouwd. Gedurende de dertigjarige periode sinds de totstandkoming van het huidige artikel 91, derde lid, is de bepaling immers slechts tweemaal toegepast, te weten met betrekking tot de Europese Defensie Gemeenschap en bij de overdracht van Westelijk Nieuw-Guinea. In het ene geval ging het om strijd met de concrete voorschriften in de toenmalige artikelen 194 en 195 – thans: 97 en 98 –, in het andere geval om territoriale soevereiniteit.

De Raad van State is op grond van het voorgaande van oordeel, dat een verdrag niet reeds op de enkele grond, dat het gepaard gaat met verlies van soevereiniteit, afwijkt van de Grondwet. Een afwijking doet zich pas voor wanneer verdragsbepalingen niet in overeenstemming zijn met specifieke grondwetbepalingen. Het

collegie tekent hierbij overigens wel aan dat bij het onderzoek naar de inhoud van een grondwetsartikel de daaraan ten grondslag liggende uitgangspunten c.q. strekking mede in aanmerking moeten worden genomen. In het vervolg van dit advies zal de Raad nagaan of zich met betrekking tot de aldaar vermelde artikelen een zodanig geval voordoet.

4. De Raad wil nu nader ingaan op de vraag of het met de Verenigde Staten te sluiten verdrag direct of indirect afwijkt van enige specifieke grondwettelijke bepaling. In dit verband schenkt het college aandacht aan de artikelen 92, 96, 97 en 98 en additioneel artikel XI van de Grondwet.

Artikel 92

Dit artikel is hierboven reeds in algemene zin aan de orde geweest. Nu gaat het om de vraag of het te sluiten verdrag afwijkt van dit artikel. Allereerst merkt het college op dat, nu de inhoud van het verdrag niet vaststaat, de vraag of van een opdracht b12.3 als in dit artikel bedoeld sprake zal zijn 2e kol en zo ja ten aanzien van welke overheidsbevoegdheid en in welke mate, niet definitief kan worden beantwoord. Dit vormt echter geen belemmering om, in het kader van de huidige adviesaanvraag, thans reeds te bezien onder welke omstandigheden een eventuele opdracht zou kunnen afwijken van artikel 92.

Voor wat betreft opslag en beheer van het materiaal is denkbaar dat inderdaad van enigerlei opdracht sprake zal zijn. Te verwachten valt, dat een overeenkomstige regeling zal worden getroffen als vervat in het Nederlands-Amerikaanse verdrag inzake de vestiging van opslagplaatsen en het onderhoud van Amerikaans legermateriaal in Nederland (Nederlandse tekst Trb. 1981, 51). Opmerking verdient, dat dit verdrag niet van

toepassing is op nucleaire munities. Ten aanzien van de rechtspositie van hier te lande te legeren Amerikaanse strijdkrachten valt aan te nemen, dat het Verdrag van 19 juni 1951 (NAVO-statusverdrag) van toepassing is of van overeenkomstige toepassing zal worden verklaard.

Behoudens de beperkingen die in deze verdragsregio's zijn of worden neergelegd, blijft de Nederlandse wetgeving van kracht voor het deel van het Nederlandse grondgebied waar de wapens zijn opgeslagen. Van overdracht van territoriale soevereiniteit over dit gebied aan de Verenigde Staten is derhalve geen sprake.

Met betrekking tot de inzet van de in Nederland te stationeren Amerikaanse militairen en hun kruisvluchtwapens is het twijfelachtig of ter zake sprake zal kunnen zijn van opdracht door Nederland van enigerlei bevoegdheid aan de Verenigde Staten. Uitgangspunt voor het college is dat de bevoegdheid tot inzet een bevoegdheid tot bestuur in de zin van artikel 92 is. Krachtens artikel 98 Grondwet heeft de regering het

opgezegd over de krijgsmacht. Hieronder wordt toegelicht dat met krijgsmacht slechts de Nederlandse krijgsmacht wordt bedoeld. Bevoegdheid tot inzet van Amerikaanse strijdkrachten en hun wapens berust derhalve niet bij de Nederlandse Regering. Opdracht van deze bevoegdheid van Nederland aan de Verenigde Staten is derhalve niet aan de orde. Hierbij kan nog aangekend worden dat het op grond van het Non-proliferatieverdrag (Trb. 1968, 126) aan Nederland verboden is over nucleaire wapens te beschikken. Een eigen Nederlandse bevoegdheid tot inzet

van dergelijke wapens valt met dat b12.3 verdrag niet te rijmen; ook in dit opzicht kan derhalve van opdracht van Nederland aan de Verenigde Staten tot inzet van kernwapens geen sprake zijn. 3e kol

Aangenomen echter dat bij het te sluiten verdrag te deze zake enigerlei bevoegdheid aan de Verenigde Staten wordt opgedragen, moet de vraag worden beantwoord of een zodanige opdracht dan op zichzelf afwijkt van artikel 92.

Een bevoeggend antwoord zou gebaseerd moeten worden op een a contrario uitleg van dit artikel in deze zin dat uit het feit dat de grondwetgever uitdrukkelijk opdracht van overheidsbevoegdheden aan volkenrechtelijke organisaties heeft toegelaten zou moeten worden afgeleid dat een zodanige opdracht aan anderen niet is toegestaan. De Raad maakt een dergelijke interpretatie niet tot de zijne. Eerder is reeds gewezen op de geschiedenis van de totstandkoming van de voorganger van artikel 92, namelijk artikel 97 in de Grondwet van 1953. Daaruit blijkt dat zowel de Commissie-Van Eysinga, als de Staatscommissie Van Schaik, alsook de regering de mening was toegedaan dat voor opdracht van overheidsbevoegdheden aan internationale organen eigenlijk geen grondwettelijke grondslag nodig was. Dat de bepaling toch werd opgenomen geschiedde om de constitutionnalité van de opdracht buiten twijfel te stellen.

Opvallend is dat de geschiedenis ter zake zich heeft herhaald met betrekking tot artikel 92. Noch in de Proeve van een nieuwe Grondwet, noch in de voorstellen van de Staatscommissie van advies inzake de Grondwet en de Kieswet (Staatscommissie-Cals/Donner) is de inhoud van artikel 97 gehandhaafd. De regering deelt de zienswijze van de Staatscommissie-Cals/Donner, dat ook zonder een

dergelijke grondwettelijke bepaling overdracht van overheidsbevoegdheid aan internationale organen mogelijk is, nu de bevoegdheid daartoe uit de overige bepalingen inzake verdragen kan worden afgeleid. Toch wordt

handhaving van het voorschrift voorgesteld omdat de overweging die daartoe in 1953 leidde thans zeker niet minder van belang is te achten (Tweede Kamer, zitting 1977-1978, 15099, bladzijde 9).

Nu het in casu betreft een grondwetsbepaling die slechts bedoelt de constitutionaliiteit van hetgeen erin is bepaald buiten twijfel te stellen, acht het college een a contrario interpretatie niet juist.

De Raad is dan ook van mening, dat artikel 92 zich niet verzet tegen opdracht van overheidsbevoegdheden aan de Verenigde Staten. Dit geldt te meer waar het hier zal gaan om opdracht binnen het kader van de bondgenootschapselijke samenwerking in NAVO-verband. De vraag hoever daarbij gegaan kan worden is - afgezien van artikel 91, derde lid - niet primair een staatsrechtelijke, maar een politieke, die in het kader van de adviesaanvraag niet aan de orde is.

Volledigheidshalve wil het college overigens in dit verband erop wijzen dat door de plaatsing van kruisvluchtwapens op het eigen grondgebied zonder voor hun inzet Nederlandse goedkeuring te bedingen, afstand wordt gedaan van een bevoegdheid tot bestuur namelijk de bevoegdheid om die inzet te verhinderen. De vraag of deze afstand zich verdraagt met de Grondwet is evenwel niet hier aan de orde. Het college komt op die vraag verder in het advies terug in het kader van zijn beschouwingen over de verenigbaarheid van het eventueel te sluiten verdrag met de uit verschillende grondwetsartikelen voortvloeiende plicht tot verdediging van de onafhankelijkheid en het grondgebied van de Staat.

Artikel 96

Dit artikel handelt over de oorlogsverklaring. Voorgeschreven wordt dat

het Koninkrijk niet in oorlog wordt verklaard dan nadat - zo mogelijk - de Staten-Generaal daarmee hebben ingestemd. Hoewel het niet met zoveel woorden staat vermeld, berust de bevoegdheid tot het in oorlog verklaren bij de regering. Dit vloeit uit het stelsel van de Grondwet voort.

Onder "oorlogsverklaring" in artikel 96 dient te worden verstaan het formele besluit dat de oorlogstoestand zal intreden c.q. is ingetreden, en niet (tevens) een feitelijk handelen dat tot oorlog leidt. Dit kan worden afgeleid uit de geschiedenis van de totstandkoming van artikel 57 van de Grondwet van 1922, waarin voor het eerst de oorlogsverklaring aan de voorafgaande goedkeuring van de Staten-Generaal werd gebonden. Tijdens de behandeling van dit artikel is immers een amendement Marchant c.s. verworpen waarin ook medezeggenschap van de Staten-Generaal werd gevraagd bij alle militaire maatregelen tegen een vreemde mogendheid (zie F. J. A. Huari, Grondwetsherziening 1917 en 1922, Arnhem 1925, bladzijde 51). Niet is bleken dat sindsdien de inzichten zijn gewijzigd. Op te merken is in dit verband, dat bij de jongste grondwetsherziening het voorschrift niet is gewijzigd en evenmin in de parlementaire stukken of elders is te vinden dat er - bij voorbeeld wegens de sedert 1922 toch niet onbelangrijke veranderingen in de relevante feiten en omstandigheden - aan een wijziging van dit voorschrift enige behoefte bestond. Dit betekent, dat het lanceren van op Nederlands grondgebied geplaatste kruisraketten niet kan worden beschouwd als een oorlogsverklaring als bedoeld in artikel 96 van de Grondwet. Het lijdt overigens geen twijfel dat in het geval dat kruisraketten van Nederlands grondgebied zouden worden gelanceerd de facto de oorlogstoestand reeds zal zijn ingetreden. Dit is niet anders wanneer andere wapens van Nederlands

grondgebied af worden ingezet. De vraag, of de Nederlandse Regering zich dient voor te behouden dat zodanig gebruik niet zonder haar instemming mag plaatsvinden, is een politieke vraag. Artikel 96 van de Grondwet is hierbij niet in het geding.

Het ombreken van uitsluitende beschikking over de Nederlandse Regering ter zake van het gebruik van te plaatsen kruisvluchtwapens vanaf Nederlands grondgebied levert derhalve geen afwijking van artikel 96 Grondwet op.

Artikel 97 en artikel 98, eerste lid

De artikelen 97 en 98 zijn bij de Grondwetsherziening van 1983 inhoudelijk ongewijzigd gebleven. Artikel 97 biedt in het eerste lid de rechtsgrondslag voor het van overheidswege opleggen van verplichtingen aan de burgers ter bescherming van 's lands onafhankelijkheid, met name de verplichte krijgsdienst.

In artikel 98, eerste lid, wordt het bestaan van een krijgsmacht voorspeld. Hoewel deze bepalingen de overheid niet met zoveel woorden opdragen de onafhankelijkheid van het rijk te handhaven en het grondgebied tegen aanvallen van buiten te verdedigen, ligt de verplichting tot handhaving en verdediging wel aan deze artikelen ten grondslag.

Het te sluiten verdrag met de Verenigde Staten laat de in artikel 97 vervatte rechtsgrondslag en de in artikel 98, eerste lid, opgenomen eis onverlet, nu de in het eerste artikel 3 geformuleerde verplichting niet vervalt en uit dat verdrag ook niet zal voortvloeien dat tot opheffing van de Nederlandse krijgsmacht dient te worden besloten. Van een afwijking van deze artikelen is dan ook geen sprake.

De vraag in hoeverre door het sluiten van het verdrag gehandeld zou worden in strijd met de aan deze artikelen ten grondslag liggende

opvatting ter zake van de handhaving van 's lands onafhankelijkheid en van de verdediging van zijn grondgebied, komt later aan de orde.

Artikel 98, tweede lid

Aan te nemen valt, dat het op basis van het te sluiten verdrag gestationeerd personeel niet onder Nederlands gezag zal worden geplaatst. De vraag rijst of een regeling die daartoe leidt niet in strijd is met het voorschrift dat het opgeroepen met de krijgsmacht bij de regering berust.

Genoemd voorschrift had aanvankelijk vooral deze betekenis dat het onderstreepte dat het defensiebeleid een zaak van de centrale overheid was. Naarmate dit uitgangspunt minder in twijfel werd getrokken, verminderde de behoefte aan grondwettelijke vastlegging ervan. Aanpakken in de systematiek van de nieuwe Grondwet geen plaats meer was voor het vermelden van de afzonderlijke gebieden van regeringsbeleid, is voorgesteld dit artikel uit de Grondwet te schrappen. Doordat dit voorstel deel uitmaakte van een meer omvattend ontwerp dat in de Eerste Kamer niet de vereiste meerderheid verwierf, is het artikel gehandhaafd. Opmerking verdient dat de verwerping van het wetsontwerp niet zozeer geschiedde op grond van het schrappen van de bepaling omtrent het opgeroepen, alswel vanwege het achterwege laten van een expliciete vermelding van de krijgsmacht als zodanig.

De betekenis die het artikel nu heeft is deze dat de krijgsmacht een apparaat is ten dienste van de regering en dat het optreden van de krijgsmacht valt onder de ministeriële, dus politieke, verantwoordelijkheid. In dit opzicht verschilt de krijgsmacht niet van andere onderdelen van het overheidsapparaat, zoals de politie, de buitenlandse dienst, het waterstaatsapparaat en dergelijke. Uit een en

ander volgt dat hier met krijgsmacht kennelijk bedoeld is de krijgsmacht voor zover die van het Nederlandse overheidsapparaat deel uitmaakt.

Het zich op Nederlands grondgebied bevinden van krijgsmachtpersoneel dat niet onder het opperbevel van de Nederlandse Regering staat, is derhalve niet met artikel 98, tweede lid, in strijd. Een verdragsbepaling die dit mogelijk maakt wijkt derhalve van die grondwetsbepaling niet af.

Artikel XI (additioneel)

Dit artikel bepaalt onder andere dat zolang daarvoor bij de wet geen regeling is getroffen het formulier voor de eed en belofte, vastgesteld bij artikel 53 Grondwet (oud), gehandhaafd blijft.

In de oedsformule komt de volgende passage voor:

"ik zweer (beloof) dat ik de onafhankelijkheid en het grondgebied van de Staat met al Mijn vermogen zal verdedigen en bewaren".

Het te sluiten verdrag zal op de tekst van de af te leggen eed niet van invloed zijn. In dit opzicht doet zich ook in dit geval niet de situatie voor als bedoeld in artikel 91, derde lid, van de Grondwet.

Desondanks kan de vraag worden gesteld of niet uit de plicht tot verdediging van de onafhankelijkheid en het grondgebied van de Staat - een plicht die niet alleen voor het Staats-hoofd maar ook voor de overige leden van de regering en het parlement geldt - conclusies kunnen worden getrokken ter zake van de verenigbaarheid van het te sluiten verdrag met de Grondwet. Aan deze vraag wijdt het college in de volgende paragraaf enkele beschouwingen.

5. Met welke middelen aan eerdergenoemde plicht tot handhaving van de onafhankelijkheid en tot verdedi-

b1 z. 5
2e kol

b1 z. 4
3e kol

b1 z. 4
2e kol

ging van het grondgebied uitvoering zal worden gegeven, is een politieke keuze. Voor de Tweede Wereldoorlog koos Nederland voor het voeren van een neutraliteits- of zelfstandigheids-politiek die uiteraard niet alleen in geval van een oorlog in Europa, maar ook reeds in vredetijd de nationale vrijheid van handelen en oordelen beperkte. Een land kan zich deze beperking zelf opleggen in de hoop dat in geval van oorlog zijn onafhankelijkheid zal worden gerespecteerd als zijnde in het belang van alle strijdende partijen.

Mede naar aanleiding van de ervaringen voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog, viel de keuze op internationale samenwerking.

Werd eerst de hoop gevestigd op het collectieve veiligheidsstelsel van de Verenigde Naties, al spoedig bleek dat dit stelsel ten gevolge van de diopsnijdende tegenstellingen tussen de

permanente leden van de Veiligheidsraad niet van de grond zou komen. Daarop maakte Nederland te zamen met andere westerse democratieën gebruik van het in het Handvest (artikel 51) erkende recht tot individuele en collectieve zelfverdediging, om in bondgenootschappelijk verband zijn defensie voor te bereiden op grond van de overtuiging dat dit de beste vorm van internationale samenwerking was voor het behoud van de vrede.

De keuze voor internationale samenwerking als middel tot het bewaren van de onafhankelijkheid noopt, wil dit middel enigermate effectief zijn, tot aanvaarding van niet onaanzienlijke beperkingen van de onafhankelijkheid in het verband van deze samenwerking. Dat geldt met name voor een land, zoals het onze, dat geografisch in hoge mate kwetsbaar is gelegen en in zijn middelen tot militaire verdediging is beperkt.

De paradox - een effectieve garantie voor het handhaven van de onafhan-

kelijkheid leidt onvermijdelijk tot beperking van de onafhankelijkheid - lost zich op, indien men in aanmerking neemt, dat laatstgenoemde beperkingen uitvloeisel zijn van een samenwerking op basis van vrijwilligheid en dienen om het verlies van onafhankelijkheid te voorkomen dat het gevolg kan zijn van de dreiging met, of het gebruik van geweld waaraan een land in de internationale samenleving bloot kan staan. Met dit doel voor ogen heeft Nederland, zo constateert de Raad, in een lange reeks van jaren aanzienlijke beperkingen van de soevereiniteit aanvaard, hetzij in het kader van het collectieve veiligheidsstelsel - men denke aan de potentieel verstrekende bevoegtheden van de Veiligheidsraad met betrekking tot collectieve actie in het kader van Hoofdstuk VII van het V.N.-Handvest - hetzij in bondgenootschappelijk verband.

De eerste stap op weg naar een hechte, permanente en bij voorbaat georganiseerde samenwerking op het terrein van de defensie zette Nederland te zamen met de andere Benelux-landen, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk, zich overigens allen bewust van het feit dat een effectieve verdediging slechts in Atlantisch verband mogelijk zou zijn, bij de totstandkoming van het Verdrag van Brussel van 17 maart 1948. Kern van

dit verdrag vormt de plicht die Nederland met zijn verdragspartners op zich nam om elkaar in het geval van een gewapende aanval op een van hen in Europa (de zogenaamde casus foederis) alle militaire en andere hulp en bijstand te verlenen die in hun vermogen ligt (artikel IV).

Daarmee deden deze landen afstand van een wezenlijk deel van hun soevereiniteit voor het geval een of meer van hen het voorwerp zou zijn van een gewapende aanval. Voortaan is hun het recht onthoudend om in dat geval vrijelijk te beslissen

over het al of niet oorlog voeren. «Zij, die dit verdrag ondertekenen, doen (...) voor het geval van een aanval op een hunner, onvoorwaardelijke afstand van de mogelijkheid nautaal te blijven» (kamerstukken zitting 1947-1948, 774, nr. 3, bladzijde 3). Tot de bereidheid van dit recht afstand te doen, drong uiteraard bij de erkenning dat bij een dergelijke aanval het nationale voortbestaan van alle partners in het geding zou zijn.

De losverbondenheid waaraan deze automatische bijstandsverplichting uitdrukking geeft, en de daarmee gepaard gaande bereidheid tot het bundelen van alle politieke, militaire, economische en financiële middelen, betrekken voor Nederland het definitieve afscheid van een lange traditie van onzijdigheids- en zelfstandigheidspolitiek. Het streven zou voortaan gericht zijn op de versterking van het nationale voortbestaan in een steeds nauwer aangeknapte samenwerking met andere westerse democratieën.

Het Verdrag van Brussel legde de grondslag waarop het betrekken van de Verenigde Staten en Canada bij de verdediging van West-Europa mogelijk werd door het sluiten van het Noord-Atlantisch Verdrag op 4 april 1949. Het vormde tevens, te zamen met het Marshall-plan en de Organisatie voor Europese Economische Samenwerking, het vertrekpunt van vele vormen van Europese en Atlantische samenwerking op politiek, economisch, sociaal en cultureel gebied. De meest verstrekkende en ingrijpende vorm van samenwerking doet zich voor bij de Europese integratie. Door deel te nemen aan de Europese Gemeenschappen heeft Nederland bevoegtheden van wetgeving, bestuurlijke en rechtsprekende aard aan de communautaire instellingen opgedragen.

De beperkingen die Nederland zich in Atlantisch verband op defensiegebied heeft opgelegd zijn van andere, vooral politieke en economische aard.

blz. 6
1^e kol

aard. Zij vloeien voort uit het concept van een gemeenschappelijke verdediging. Anders dan het Verdrag van Brussel bevat het Noord-Atlantisch Verdrag geen automatische militaire bijstandsverplichting. Uitgangspunt is wel dat een gewapende aanval op een van de verdragsstaten in Europa of Noord-Amerika wordt beschouwd als een aanval op hen allen. In dat geval zullen zij individueel of in samenhang met andere verdragsstaten al die maatregelen nemen, met inbegrip van de inzet van strijdkrachten, die zij noodzakelijk achten om de veiligheid van het Noord-Atlantisch gebied te handhaven of te herstellen en wel, zoals in artikel 5 van het Noord-Atlantisch Verdrag uitdrukkelijk gesied is, in de uitoefening van het recht tot individuele of collectieve zelfverdediging erkend in Artikel 51 van het Handvest van de Verenigde Naties.

Het voornaamste verschil met de eerdergenoemde bijstandsclausule, die overigens onverkort van kracht is gebleven en met de oprichting van de West-Europese Unie in 1954 is uitgespreid tot de Bondsrepubliek en Italië, ligt hierin, dat wanneer zich de zogenaamde casus foederis voordoet - het geval waarin de situatie oproept waaraan het verdrag de bijstandsverplichting vastknoopt -, de plicht tot het verlenen van militaire bijstand niet een automatische is, doch afhankelijk van het oordeel van de verdragsstaten over de noodzakelijkheid daarvan. Dit voorbehoud met betrekking tot de te verlenen bijstand was het gevolg van met name Amerikaanse constitutionele bezwaren tegen een automatische verplichting tot oorlogvoering.

De in de loop der jaren in het bondgenootschap opgebouwde geïntegreerde defensiestructuur en de voortgezette militaire presentie van de Verenigde Staten in Europa ontnemen aan dit voorbehoud echter veel van zijn betekenis, zowel voor de Verenigde Staten als voor de andere verdragstaten. Het is onder de huidige omstandigheden – zo meent de Raad – niet goed voorstelbaar, dat bij intrede van de casus foederis de Atlantische bondgenoten zich niet, individueel en gezamenlijk, ook militair betrokken zullen achten bij het zich te weer stellen tegen een dergelijke gewapende aanval. Het uitbreiden van Frankrijk in 1955 uit de geïntegreerde NAVO-structuur heeft daarin geen verandering gebracht op het feit dat dit land het lidmaatschap van de WEU en de NAVO heeft voortgezet en de uit de verdragen voortvloeiende verplichtingen en het belang van een geïntegreerde verdediging is blijven

Just de aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid te mogen rekenen op bijstand, ook van militaire aard, heeft, ter uitvoering van de in artikel 3 van het Noord-Atlantisch Verdrag neergelegde verplichting het individuele en collectieve vermogen te handhaven en te ontwikkelen om een gewapende aanval te weerstaan, kunnen leiden tot aanvaarding van het concept van een gemeenschappelijke verdediging van het Noord-Atlantisch verdragsgebied, waarbij, zoals in de adviesaanpak is gesteld, een individuele bondgenoot niet meer de gehele last van de defensie zelfstandig draagt, doch taken en verantwoordelijkheden tussen de bondgenoten kunnen worden verdeeld en op elkaar afgestemd. Elke bondgenoot levert daarbij een bijdrage naar vermogen en draagt een daarmee overeenkomende verantwoordelijkheid. Een geïntegreerde commandostructuur, geïntegreerde defensieplannen en een gemeenschappelijke infrastructuur vormen daarvan een logisch sluitstuk.

Het afstand doen van een zelfstandige verzorging van de nationale defensie en het aanvaarden van alle gevolgen die noodzakelijkerwijs voortvloeien uit het concept van een gemeenschappelijke verdediging en de daartop geënte, geïntegreerde Atlantische defensiestructuur houden ook reeds in vredesstijl een drastische inbreuk in op de soevereiniteit. Dat geldt niet alleen voor kleinere, maar ook voor grotere bondgenoten, hetgeen onder meer in het verleden is geïllustreerd door de overwegingen waarop Frankrijk zich in 1955 uit deze geïntegreerde militaire structuur meende te moeten terugtrekken.

6. Niettemin heeft, voor zover de Raad kon nagaan, dit voorles aan soevereiniteit, op zichzelf gezien, in de gedachtenwisseling tussen regering en Staten-Generaal nimmer grond gevormd voor het in twijfel trekken van de grondwettigheid van de verdragen die aan een gemeenschappelijke westerse defensie vorm en uitvoering hebben gegeven. Het betreft hier niet alleen de grondverdragen (Verdrag van Brussel, WEU-Verdrag en Noord-Atlantisch Verdrag), maar ook verdragen als het Verdrag tot wederzijdse hulpverlening inzake verdediging tussen Nederland en de Verenigde Staten van 27 januari 1950 (Stb. 1950, K 84), het Verdrag tussen de Staten die partij zijn bij het Noord-Atlantisch Verdrag namens de rechtspersoon van hun strijd machten (NAVO-statusverdrag) van 19 juni 1951 (Trb. 1953, 10), de Notawisseling tussen de Nederlandse en de Amerikaanse Regering inzake legering van Amerikaanse troepen in Nederland van 13 augustus 1954 (Trb. 1954, 120), de Overeenkomst tussen het Koninkrijk der Nederlanden en de bondsrepubliek Duitsland namens de stationering van militaire eenheden van de Bondsrepubliek Duitsland in Nederland van 17 januari 1963 (Trb. 1963, 7) en de Briefwisseling tussen de Regering van het Koninkrijk der Nederlanden en de Regering van de Verenigde Staten.

houdende een overeenkomst inzake de vestiging van opslagplaatsen en het onderhoud van Amerikaanse legermateriaal in Nederland van 15 januari 1981 (Trb. 1981, 51).

Alleen in het geval van het NAVO-statusverdrag en de Notawisseling inzake de legering van Amerikaanse troepen zijn vragen van grondwettigheid tijdens de behandeling van de goedkeuringswet door Kamerleden opgeworpen. Hoewel sprake was van – om de woorden te gebruiken uit het voorlopig verslag bij kanverstuk 2381 – een diepe inbreuk op de nationale rechtsorde van de Staat van verblijf, omdat de militaire autoriteiten van de Staat van herkomst binnen het grondgebied van de Staat van verblijf rechtsmacht mogen uitoefenen over personen, die aan militaire wetten van de Staat van herkomst onderworpen zijn, betrof het in beide gevallen niet de vraag of de daarmee gepaard gaande afstand van soevereine beschikking op zichzelf strijd met de Grondwet opleverde. Aan de orde kwam alleen de verenigbaarheid van de verdragsbepalingen met specifieke bepalingen van de toenmalige Grondwet, welke vraag door de regering, met kennelijke instemming van de Staten-Generaal, op, naar de Raad meent, goede gronden in positieve zin werd beantwoord.

De Raad brengt in herinnering dat in het Uitzonderlijke geval van het nimmer in werking getreden Verdrag tot oprichting van de Europese Defensie Gemeenschap van 27 mei 1952 (Trb. 1952, 150), leidende tot de instelling van een Europees leger, wel voldoende twijfel gewekt bleek over de vraag of bepalingen van dit verdrag strijd zouden opleveren met in het bijzonder bepalingen van het tiende hoofdstuk van de Grondwet om het voor zoveel nodig met toepassing van artikel 83 (oud) van de Grondwet goed te keuren. De regering

dacht daarbij zelf met name aan de artikelen 194 en 195 (oud) van de Grondwet die de verplichte krijgsmacht regelden.

In het bovenstaande vindt de Raad een bevestiging van hetgeen hij eerder heeft uiteengezet met betrekking tot zijn standpunt dat beperking van de soevereiniteit op zichzelf niet in strijd met de Grondwet komt, doch dat een afwijking zich pas voordoet wanneer verdragsbepalingen niet in overeenstemming zijn met specifieke grondwetsbepalingen. Tevens meent de Raad in deze praktijk steun te vinden voor zijn opvatting dat soevereiniteitsbeperkingen op het terrein van de nationale defensie van een zo vergaande aard als plaats hebben gevonden geen strijd opleveren met de grondwettelijke plicht tot handhaving van de onafhankelijkheid van de staat en de verdediging van het grondgebied, voor zover deze beperkingen verbonden zijn aan, dan wel rechtstreeks het gevolg zijn van aanvaarding van een gemeenschappelijke verdediging van bondgenootschappelijk gebied tegen een gewapende aanval, bij de uitvoering, voorbereiding en uitvoering waarvan Nederland overeenkomstig de bestaande afspraken ten volle is betrokken.

7. Nucleaire wapensystemen maken reeds vijftientig jaar deel uit van de gemeenschappelijke defensie van het bondgenootschap. Daartoe besloot de NAVO-Raad van Regeringsleiders te Parijs op 19 december 1959 (vergelijk punten 20 en 21 van het Tweede Kamer, zitting 1957-1958, 4900, Hoofdstuk III, nr. 17). Nederland heeft de medeverantwoordelijkheid voor het opnemen van deze middelen in het bondgenootschappelijke verdedigingsstelsel op zich genomen en ook zijn eigen aandeel in de vervulling van de nucleaire taken binnen de NAVO geleverd. Uit de parlementaire behandeling van de Nota inzake de defensie-inspanning in de jaren 1961 tot en met 1963 (kamerstukken 5591, nr. 2) op 21 en 22 juni 1960 (Handelingen 1959-1960, 1091 en volgende) blijkt dat de overgrote meerderheid van de Tweede Kamer daartegen geen bezwaar had.

De aan de NAVO toegevozen nucleaire wapens, omvattende zowel strategische raketssystemen aan boord van Amerikaanse en Britse onderzeeboten als tactische wapens, bedoelen het totaal van de afschrikking te

blz. 7
2 kol

strategie van het aangepaste woord. Inpassing in het gemeenschappelijke verdedigingsstelsel van kruisvluchtwapens heeft niet tot gevolg dat het aan de NAVO toegewezen nucleaire potentieel principieel van karakter verandert. Evenmin wijzigt de door de bondgenoten gezamenlijk gedragen verantwoordelijkheid voor het totale NAVO-wapenpakket.

De functie der kruisvluchtwapens is dezelfde als die der andere nucleaire wapens, slechts hun plaats in de afschrikking is dat niet.

Omtrent de uiteindelijke inzet van de NAVO toegewezen kernwapens beslist de kernwapenmogelijkheid in het kader van de toepasselijke NAVO-consultatieprocedures. Da

aldus georganiseerde besluitvorming over de mogelijke inzet van deze wapens - voorwaarde voor het behoud van hun afschrikking werking - vormt derhalve onderdeel van de NAVO-strategie waarbij ook Nederland is betrokken en waarvoor ook Nederland medeverantwoordelijkheid draagt. De vraag kan worden gesteld of plaatsing op Nederlands grondgebied, met de daaraan verbonden mogelijkheid van inzet vanaf dit gebied, niet op een principiële andere wijze dan tevoren de Nederlandse soevereiniteit in het geding brengt. Bedacht dient evenwel te worden dat in het kader van de wederzijdse bijstandsverplichting het terroir van alle verdragspartijen in het Noord-Atlantisch verdragsgebied als een eenheid fungeert. Een gewapende aanval op het grondgebied van één hunner zal immers, aldus artikel 5 van het verdrag, als een aanval tegen hen allen worden beschouwd. Naar het oordeel van de Raad brengt dit ook het enkele feit van de stationering van dit soort wapens op Nederlands bodem alleen een graduele, doch geen wezenlijke verantwoording in een te geringe mate van betrokkenheid en medeverantwoordelijkheid. Zij maakt deze wel duidelijk zichtbaar. Opge-merkt zij voorts dat ook nu reeds inzet van Amerikaanse wapens, namelijk F-15 vliegtuigen, vanaf Nederlands grondgebied zonder Nederlands toestemming mogelijk is zonder dat dit - naar het oordeel van de Raad terecht - de vraag van de grondwetligheid in het geding heeft gebracht. Vanuit dit gezichtspunt kan dan ook niet worden gesproken van een verdergaand verlies aan soevereiniteit, voortvloeiend uit het betrokken zijn bij en het medeverantwoordelijkheid dragen voor beslissingen die uiteindelijk

blz. 7
5 kol

lijk bij een bondgenoot-kernwapenmogelijkheid liggen, dan waarvan eerder in het kader van de Nederlandse participatie aan het gemeenschappelijke bondgenootschappelijke defensiestelsel ook op het terrein van de nucleaire afschrikking sprake was.

Het college wil ten slotte nogmaals vaststellen, dat de voorgaande beschouwingen niet beogen een politieke uitspraak te doen over de aanvaardbaarheid van plaatsing van kruisvluchtwapens in Nederland.

8. De regering moent, dat het verdrag waarin de plaatsing van de kruisvluchtwapens wordt vastgelegd aan het parlement ter goedkeuring moet worden voorgelegd, zulks in verband met het grote politieke en maatschappelijke belang dat aan de beslissing omtrent plaatsing wordt gehecht. De Raad deelt deze mening. Het zou onjuist zijn in dit geval te volstaan met parlementaire controle achteraf, nu artikel 62 Grondwet naar de tekst van 1972 - welk artikel op grond van additioneel artikel XXI nog van kracht is - zich tegen voorlegging van het verdrag aan het parlement ter goedkeuring niet verzet.

Voor wat betreft opmerkingen over de gewenste inhoud van het verdrag wil de Raad zich beperken tot opmerkingen. Beslissingen hieromtrent dienen door de regering te worden genomen.

De Raad wil wel uitspreken het noodzakelijk te achten dat in het eventueel te sluiten verdrag duidelijk tot uitdrukking wordt gebracht dat - zoals ook uit de adviesaanvraag blijkt - het sluiten ervan geschiedt in het kader van de gemeenschappelijke verdediging van het Noord-Atlantisch verdragsgebied. Daarvoor dienen twee argumenten.

Eerder in dit advies heeft de Raad als zijn oordeel uitgesproken, dat artikel 92 Grondwet zich er niet tegen verzet dat bevoegdheden tot wetgeving, bestuur en rechtspraak worden opgedragen aan individuele staten.

Ookichter indien men tot een ander oordeel zou komen, behoeft niet geconcludeerd te worden dat het te sluiten verdrag met artikel 92 Grondwet in strijd is. Indien immers het verdrag met de Verenigde Staten uitdrukkelijk wordt gesloten ter uitvoering en ter bevordering van de doeleinden van het Noord-Atlantisch Verdrag en de daarin eventueel opgedragen bevoegdheden slechts gehanteerd mogen worden in het kader van de in het Noord-Atlantisch Verdrag overeengekomen samenwer-

blz. 8
1 kol

king, is strijd met artikel 92 moeilijk aanwezig te achten. Bij de reeds in het kader van het Noord-Atlantisch Verdrag tot stand gekomen verdragen met de Verenigde Staten en de Bondsrepubliek Duitsland inzake de stationering van militaire eenheden en de vestiging van opslagplaatsen van legermateriaal, is dan ook geen afwijking van de Grondwet aangemerkt.

Ook om een andere reden is het naar het oordeel van de Raad nodig het verdrag te sluiten in het kader van de uit het Noord-Atlantisch Verdrag voortvloeiende verplichtingen. Deze redenen betreffen de zeggenschap ten aanzien van de inzet van de wapens.

Zonder twijfel zal de beslissing tot al of niet inzetten van in Nederland geplaatste kruisvluchtwapens zeer ernstige gevolgen kunnen hebben. Bovendien zou Nederland mede aansprakelijk kunnen worden gesteld voor een gebruik dat niet in overeenstemming zou zijn met het volkenrecht, een gebruik waarvoor Nederland de weg heeft vrijgemaakt door vrijwillig afstand te doen van de bevoegdheid om zodanig gebruik vanaf Nederlands grondgebied te beletten. Dit betekent dat inzet van genoemde wapens in elk geval niet aanvaardbaar is als dit buiten het bondgenootschappelijke kader zou plaatsvinden. En voorts dat

Nederland optimale invloed moet kunnen uitoefenen op de te nemen beslissing omtrent de inzet. Een bevoegdheid van de Verenigde Staten tot geheel zelfstandige en ongecontroleerde inzet van kruisvluchtwapens vanaf Nederlands grondgebied is daarmee moeilijk te rijmen.

De Raad meent, dat mede uit dat oogpunt het verdrag uitdrukkelijk gestolen dient te worden in het kader van het Noord-Atlantisch Verdrag. Niet alleen komt aldus duidelijk tot uitdrukking dat de plaatsing van de kruisraketten geschiedt als uitvoerbevel van het recht op collectieve zelfverdediging; van evenveel betekenis is dat op deze wijze verzekerd is dat de nu binnen de NAVO geldende consultatieprocedure wordt gevolgd. Ook al blijft volgens deze procedure de uiteindelijk ke beslissing omtrent het vrijgeven van gebruik van de kruisvluchtwapens bij de Verenigde Staten berusten, de invloed van de staat op wiens grondgebied de wapens zijn opgesteld – in casu Nederland – is optimaal gegarandeerd.

In de adviesaanvraag wordt de vraag opgeworpen of aan de bestaande procedure aangaande de inzet van de kernwapens in het onderhavige geval elementen zouden moeten worden toegevoegd. In bijlage 4 van de adviesaanvraag worden in dit verband enkele opties geschetst.

De Raad acht het in dit stadium niet tot zijn taak te behoren een voorkeur voor één van deze opties uit te spreken. Wel merkt het college op, dat de Grondwet zich tegen geen van de vier opties verzet, ondanks het feit, dat bij de eerste drie opties zonder uiteindelijk toestemming van Nederland kernladingen vanaf Nederlands grondgebied kunnen worden gelanceerd. Ook nu reeds is, zoals eerder vermeld, inzet van Amerikaanse wapens, namelijk F-15 vliegtuigen, vanaf Nederlands grondgebied zonder Nederlandse toestemming mogelijk. Uit grondwettelijk oogpunt is er naar het oordeel van de Raad geen verschil tussen inzet van wapens met of zonder kernlading. Evenmin zou naar het

oordeel van de Raad het volgen van de vierde optie (Nederlandse goedkeuring vereist) in strijd zijn met het Non-proliferatieverdrag, aangezien het uitoefenen van een veto-recht een anders plaatsvindende inzet van kernwapens blokkeert.

De Raad van State is op grond van een en ander van oordeel, dat de in de adviesaanvraag vermelde grondwettelijke bepalingen zich niet verzetten tegen het sluiten van het door Uw ministers bedoelde verdrag met de Verenigde Staten en dat de toetsing aan die bepalingen leidt tot de – in afwachting van de kennisgeving van de exacte inhoud van het eventueel te sluiten verdrag, voorlopige – slotsom dat artikel 91, derde lid, van de Grondwet op de goedkeuring van een zodanig verdrag niet van toepassing is.

Voor het overige moet de Raad, voor wat betreft de inhoud van zo'n verdrag, uiteraard zich thans een oordeel voorbehouden.

Het college heeft, geen bezwaar tegen overlegging van dit advies aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

De Vice-President van de Raad van State,
W. Scholten

bijl. 8
2 kol

PRODUKTIE 16

's-Gravenhage, 27 november 1985.

No. W02.85.0573/04.5.49.

Bij Kabinetsmissive van 6 november 1985, no.18, heeft Uwe Majesteit, op voordracht van de Minister van Buitenlandse Zaken, mede namens de Ministers van Defensie en van Binnenlandse Zaken, bij de Raad van State ter overweging aanhangig gemaakt een voorstel van wet met memorie van toelichting, houdende goedkeuring van de op 4 november 1985 te 's-Gravenhage tot stand gekomen briefwisseling tussen de Regering van het Koninkrijk der Nederlanden en de Regering van de Verenigde Staten van Amerika houdende een overeenkomst inzake de stationering van een eenheid vanaf de grond te lanceren kruisvluchwapens van de luchtmacht van de Verenigde Staten.

Algemeen.

1. De Raad van State merkt op dat over het in december 1979 door de NAVO genomen "dubbelbesluit" en een daarmee samenhangende plaatsing van kruisvluchwapens in Nederland in de achter ons liggende jaren een zeer brede discussie is gevoerd, in het bijzonder geïntensiveerd rond de besluitvorming door de regering op 1 juni 1984 en 1 november 1985. In deze discussie, waaraan niet alleen vele geledingen in de nationale samenleving hebben deelgenomen, maar ook een groot aantal individuele personen, zijn zowel internationale als nationale aspecten van alle kanten en vaak diepgaand belicht.

AAN DE KONINGIN

De Raad stelt voorts vast, dat de politieke besluitvorming ten aanzien van het vraagstuk van al of niet plaatsing van kruisvluchtwapens hier te lande, op het tijdstip dat het onderhavige advies wordt uitgebracht, reeds in belangrijke mate heeft plaatsgevonden. De Raad wijst hierbij in het bijzonder op de gedachtenwisselingen welke in de Tweede Kamer der Staten-Generaal op respectievelijk 22 en 23 oktober, 31 oktober en 12 en 13 november 1985 en in de Eerste Kamer der Staten-Generaal op 26 en 27 november 1985 hebben plaatsgevonden en aan de besluitvorming in de Tweede Kamer over de in het kader van de aldaar gevoerde gedachtenwisselingen ingediende moties. Tegen deze achtergrond bezien beperkt de Raad zich in het onderhavige advies voornamelijk tot grondwettelijke en volkenrechtelijke aspecten van het op 4 november 1985 te 's-Gravenhage tot stand gekomen Verdrag inzake stationering van kruisvluchtwapens - verder te noemen het Verdrag.

2. Het college wil eerst een enkele kanttekening plaatsen bij de in bedoelde discussie opgeworpen vraag of het vastleggen van looptijd en opzegtermijn in dit Verdrag en het nemen van een parlementaire beslissing daarover in het laatste jaar van de thans lopende parlementaire periode kan worden beschouwd als behoorlijke wetgeving, waarmede recht wordt gedaan aan democratische spelregels. De Raad herinnert eraan, dat de Staten-Generaal het gehele Nederlandse volk vertegenwoordigen (artikel 50 Grondwet), de zittingsduur van beide kamers vier jaren is (artikel 52, eerste lid, Grondwet) en besluiten worden genomen bij meerderheid van stemmen (artikel 67, tweede lid, Grondwet). Met betrekking tot de zittingsduur merkt de Raad op dat, zolang niet op de voet van artikel 64 of artikel 137 van de Grondwet tot ontbinding is besloten, beide kamers der Staten-Generaal alle bevoegdheden hun bij wet verleend zonder enige beperking kunnen uitoefenen.

De grondwetgever heeft met betrekking tot materiële wetgeving slechts ten aanzien van één categorie beslissingen, te weten voorstellen tot wijziging van de Grondwet zelf, een procedure voorgescreven welke ertoe leidt dat de uiteindelijke beslissing pas

wordt genomen nadat verkiezingen voor de Staten-Generaal hebben plaatsgevonden.

Naar het oordeel van de Raad heeft de grondwetgever echter voor het overige bij de regeling van de bevoegdheden van de Staten-Generaal geen systeem voor ogen gestaan waarin de kracht en de reikwijdte van de parlementaire besluitvorming afnemen naarmate het einde van de zittingsduur van de Staten-Generaal nadert. Een zodanig systeem zou in de praktijk van de parlementaire democratie naar het oordeel van de Raad ook onhanteerbaar zijn, omdat criteria voor de toepassing van een zodanig systeem ontbreken en het einde van de zittingsduur niet voor beide kamers der Staten-Generaal op hetzelfde tijdstip valt. De Raad heeft in de staatsrechtelijke literatuur geen aanknopingspunten gevonden voor een andersluidende mening. Aan het vorenstaande wordt naar het oordeel van de Raad geen afbreuk gedaan door de omstandigheid, dat in het Verdrag een termijn is vastgelegd - op welke termijn de Raad verder in dit advies terugkomt - binnen dewelke geen opzegging door één van de verdragspartijen kan plaatsvinden. Het goedkeuren van overeenkomsten waardoor de Nederlandse Staat voor een bepaalde - vooraf vastgestelde - of onbepaalde periode wordt gebonden, behoort tot de bevoegdheden van een wettig gekozen volksvertegenwoordiging. De Raad wijst in dit verband onder meer op de goedkeuring van het Noord-Atlantisch Verdrag in 1949 (Stb.1949, J 355), van het NAVO-Status Verdrag in 1953 (Stb.1953, 438) en van de Notawisseling tussen de Nederlandse en de Amerikaanse Regering inzake legering van Amerikaanse troepen in Nederland in 1954 (Stb.1954, 490), waarbij zulks is geschied. Van misbruik of oneigenlijk gebruik van volkenrecht is naar het oordeel van de Raad evenmin sprake. Er is het college geen volkenrechtelijk beginsel bekend, dat verdragspartners verbiedt overeen te komen dat gedurende een bepaalde termijn geen eenzijdige beëindiging van een verdrag kan plaatsvinden. Het Verdrag van Wenen inzake het Verdragenrecht (Trb.1972, 51) bepaalt in artikel 54 onder andere dat beëindiging van een verdrag kan plaatsvinden overeenkomstig de bepalingen van dat verdrag. Wordt géén bepaling ter zake opgenomen, dan kan een verdrag alleen beëindigd worden door overeenstemming tussen partijen.

Op de procedures die gevolgd worden bij de goedkeuring van verdragen door de betrokken volksvertegenwoordigingen heeft het volkenrecht geen betrekking. Het staat partijen volkenrechtelijk vrij te bepalen of parlementaire goedkeuring vereist is en op welk tijdstip die zal worden gevraagd.

Alles overziende meent de Raad dat er geen constitutionele of volkenrechtelijke beletselen zijn om het Verdrag in te dienen en de parlementaire besluitvorming daarover te bevorderen voor de eerstvolgende verkiezingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

Wel geeft de Raad in overweging in de toelichting de motivering te vermelden waarom naar het oordeel van het kabinet parlementaire besluitvorming geboden is voor bedoelde verkiezingen.

Tenslotte merkt de Raad op, dat hij kennis heeft genomen van de argumenten welke de regering ertoe hebben gebracht in het Verdrag een minimumlooptijd te doen opnemen. In de toelichting (punt 13) wordt erop gewezen dat het wenselijk is dat het bondgenootschap in het algemeen en de verdragspartijen in het bijzonder zekerheid hebben dat de bepalingen van het Verdrag een voldoende tijd van kracht blijven. De Minister van Buitenlandse Zaken heeft daarna in het debat in de Tweede Kamer op 13 november 1985 het aspect toegevoegd, dat de Verenigde Staten van Amerika niet onaanzienlijke sommen dienen te investeren in de installaties. De Raad acht met name het eerste argument zo zwaarwegend dat dit de beslissing om in het Verdrag een termijn op te nemen, teneinde de beoogde continuïteit te waarborgen, kan dragen.

Grondwettelijke aspecten.

3. In zijn advies van 23 december 1983, nr.W07.83.0520/26.3.52 (Kamerstukken II 1983/84, 17 980 A) heeft de Raad als zijn oordeel uitgesproken, dat de in de adviesaanvraag van 5 oktober 1983 (Kamerstukken II 1983/84, 17 980 B) genoemde grondwettelijke bepalingen zich niet verzetten tegen het sluiten van een verdrag, als bedoeld in die adviesaanvraag, met de Verenigde Staten van Amerika en dat artikel 91, derde lid, van de Grondwet op de goedkeuring van een zodanig verdrag niet van toepassing is.

Dit oordeel werd onder voorbehoud gegeven, aangezien de exacte tekst van het verdrag nog niet bekend was. Kennisneming en bestudering van de reacties op zijn advies van 23 december 1983 en onderzoek van het Verdrag heeft de Raad niet tot een ander oordeel geleid. Wel geeft een en ander aanleiding tot het maken van de volgende opmerkingen.

4. De Raad wil voorop stellen, dat het onderzoek naar de grondwettelijke aspecten van plaatsing van kruisvluchtwapens geschiedt teneinde te kunnen vaststellen of het Verdrag bepalingen bevat welke afwijken van de Grondwet in de zin van artikel 91, derde lid. Tegen die achtergrond moeten de opmerkingen over de soevereiniteit worden gelezen. Kern van de vraag is dan of de Grondwet zich ertegen verzet dat een verdrag wordt gesloten dat ertoe leidt dat de soevereiniteit van de Staat wordt beperkt, ongeacht de vraag of die beperking van de soevereiniteit het gevolg is van overdracht van bevoegdheden of van een aangegane verplichting op een bepaalde wijze van de eigen overheidsbevoegdheden gebruik te maken. In zijn eerder advies heeft de Raad uiteengezet dat en waarom artikel 91, derde lid, Grondwet alleen van toepassing is, indien verdragsbepalingen afwijken van één of meer concrete grondwetsbepalingen. Weliswaar spreekt de Grondwet - anders dan voor de grondwetsherziening van 1983 - niet van afwijking van "bepalingen van de Grondwet" maar van afwijking "van de Grondwet", maar uit de toelichting van de regering blijkt niet, dat een bredere toetsing werd beoogd dan in artikel 63 van de Grondwet van 1972 was bedoeld. De Raad heeft in de Grondwet geen aanknopingspunten kunnen vinden voor het standpunt, dat het sluiten van een verdrag dat gepaard gaat met beperking van soevereiniteit op zichzelf reeds een afwijking van een grondwetsbepaling zou opleveren. De stelling is wel verdedigd, dat de Grondwet zich weliswaar niet verzet tegen elke - uit een verdrag voortvloeiende - beperking van soevereiniteit, maar wel tegen de beperking van soevereiniteit die zich zou voordoen als gevolg van het sluiten van een verdrag als het onderhavige. De Raad meent, dat aan de Grondwet geen criteria zijn te ont-

lenen met behulp waarvan zou kunnen worden beslist in welke mate vrijwillige beperking van soevereiniteit door middel van het sluiten van internationale verdragen aanvaardbaar is of niet. De Grondwet geeft evenmin antwoord op de vraag van welke bevoegdheden geen afstand zou mogen worden gedaan. Dit betekent, dat de vraag naar de aanvaardbaarheid van de uit het Verdrag voortvloeiende beperking van de soevereiniteit een vraag van beleid is. In dit opzicht is niet relevant of de beperking van de soevereiniteit het gevolg is van het sluiten van een verdrag met een volkenrechtelijke organisatie dan wel met een andere mogendheid. Of de Grondwet zich verzet tegen opdracht van overheidsbevoegdheden aan andere staten is een geheel andere vraag. Deze komt hierna aan de orde.

5. Artikel 92 Grondwet beoogt uitsluitend buiten twijfel te stellen, dat overheidsbevoegdheden kunnen worden opgedragen aan volkenrechtelijke organisaties. Uit de geschiedenis van het artikel blijkt immers duidelijk, dat ook zonder een dergelijke grondwetsbepaling genoemde bevoegdheden zouden kunnen worden opgedragen aan volkenrechtelijke organisaties, hetgeen dan ook, reeds voordat dit artikel in 1953 in de Grondwet werd opgenomen, geschiedde. In dit verband wees de Raad er in zijn eerder advies al op, dat zowel in de Proeve van een nieuwe Grondwet als in het Eindadvies van de Staatscommissie-Cals/Donner werd voorgesteld het met het huidige artikel 92 Grondwet overeenkomende artikel 67 van de Grondwet van 1972 te schrappen. De Commissie van Advies inzake Volkenrechtelijke Vraagstukken schrijft hierover in haar advies over de Proeve: "Ingestemd kan worden met de schrapping van deze bepaling. Een belemmering voor een opdracht als hier bedoeld aan volkenrechtelijke organisaties zou alleen kunnen volgen uit andere grondwettelijke bepalingen. In een dergelijk geval zal die belemmering kunnen worden overwonnen met artikel 65(3) Proeve, zo goed als zulks thans mogelijk is met artikel 63 Grondwet. Een overdracht van bevoegdheden tot wetgeving, bestuur of rechtspraak aan volkenrechtelijke organisaties zal overigens naar het oordeel van de Commissie als regel niet in strijd zijn met de Grondwet" (Naar een nieuwe Grondwet?, Documentatiereeks, deel 3, bladzijde 65).

Artikel 92 bevat derhalve een - op zichzelf niet noodzakelijke - bevoegdheidsverklaring aangaande opdracht van overheidsbevoegdheden aan volkenrechtelijke organisaties. Er is niets dat erop duidt, dat de grondwetgever - in 1953 of later - tevens beoogd heeft een dergelijke opdracht aan andere mogendheden te verbieden of dat het artikel wortelde in de rechtsopvatting dat overheidsbevoegdheden niet aan andere mogendheden konden worden opgedragen. De Raad heeft hierbij niet over het hoofd gezien, dat bij de grondwetsherziening van 1953 niet alleen artikel 67 (thans 92) werd ingevoegd, maar ook het toenmalige artikel 60 in die zin werd gewijzigd dat naast overeenkomsten met andere mogendheden die met volkenrechtelijke organisaties werden genoemd. Dit geschiedde om te onderstrepen, dat ook volkenrechtelijke organisaties in principe verdragspartij kunnen zijn. Aannemelijk is dat bij het noemen van volkenrechtelijke organisaties in de Grondwet de opvatting een rol heeft gespeeld, dat samenwerking in supranationale organen de voorkeur verdiende boven intergouvernementele samenwerking. Een aanwijzing hiervoor is hetgeen Pollema in de Eerste Kamer ten aanzien van het toen voorgestelde artikel 67 opmerkte (Handelingen I 1951/52, bladzijde 819). Hij sloot zich namelijk aan bij Professor Van Eysinga, die op het diescollege van 9 februari 1952 (Leidse voordrachten 10, bladzijde 12) onder meer stelde: "Sedertdien heeft - althans bij de westelijke staten - de opvatting burgerrecht verkregen, dat gewenst is overdracht van souvereiniteit, niet aan enen anderen staat, maar aan gemeenschappelijke internationale, of wil men supranationale organen. Het Internationale Hof van Justitie, de geïntegreerde atlantische legermacht, de organen van het Schumanverdrag zijn recente voorbeelden." Uit de totstandkomingsgeschiedenis van artikel 60 (Grondwet van 1953) blijkt echter geenszins dat de toevoeging op een zodanige wijze met artikel 67 (Grondwet van 1953) in verband moet worden gebracht, dat het samenstel van beide artikelen beoogt opdracht van overheidsbevoegdheden aan andere mogendheden uit te sluiten.

De conclusie kan geen andere zijn dan dat artikel 92 Grondwet zich niet verzet tegen het opdragen van overheidsbevoegdheden aan andere

mogendheden en dat derhalve het Verdrag, voor zover daarin overheidsbevoegdheden zouden worden opgedragen aan de Verenigde Staten van Amerika, niet van artikel 92 Grondwet afwijkt.

6. Artikel 96, eerste lid, Grondwet bepaalt, dat het Koninkrijk niet in oorlog wordt verklaard dan na voorafgaande toestemming van de Staten-Generaal. In de staatsrechtelijke literatuur wordt de betekenis van dit artikel niet hoog aangeslagen, zulks mede op grond van de overweging dat het bijkans is uitgesloten dat Nederland een agressieve oorlog begint. In verband hiermee stelde de Commissie nopens de samenwerking tussen regering en Staten-Generaal inzake het buitenlands beleid (de Commissie-Van Eysinga) in 1951 in haar Eindrapport (bladzijde 14) dan ook voor het recht van oorlogsverklaring uit de Grondwet te schrappen. De Staatscommissie tot herziening van de Grondwet (de Staatscommissie-Van Schaik) meende echter, dat de oorlogsverklaring diende te worden gehandhaafd, aangezien het ook in verband met de aan het begrip "oorlog" verbonden rechtsgevolgen van belang is dat de Grondwet het orgaan aanwijst dat kan verklaren, dat het Koninkrijk in oorlog is, bij welk standpunt de regering zich aansloot.

Het gevaar dat de Staten-Generaal tegen hun zin in een oorlog worden meegesleept schuilt, zoals Oud opmerkt (Het constitutioneel recht van het Koninkrijk der Nederlanden, II, tweede druk, Zwolle 1970, bladzijde 274), vooral in het buitenlands beleid. Het is dan ook begrijpelijk, dat de Staten-Generaal in de loop van de tijd pogingen ondernomen hebben om meer vat te krijgen op concrete regeringsmaatregelen, die tot oorlog zouden kunnen leiden. Kennelijk werd dus geoordeeld, dat dergelijke maatregelen niet reeds als "oorlogsverklaring" van voorafgaande instemming van de Staten-Generaal afhankelijk waren.

In zijn vorig advies vermeldde de Raad, dat in 1922 een poging om in de Grondwet te bepalen dat de Koning slechts na toestemming van de Staten-Generaal militaire maatregelen, tegen een vreemde mogendheid gericht, mocht nemen mislukte. Ook de Commissie-Van Eysinga heeft (Eindrapport, bladzijde 13) een poging gedaan de Staten-

Generaal te laten betrekken bij het nemen van dergelijke maatregelen. Voorgesteld werd in de Grondwet te bepalen, dat, behoudens in dringende gevallen, strijdkrachten voor collectieve rechtshandhaving slechts beschikbaar zouden worden gesteld na overleg met de Staten-Generaal. Dit voorstel stuitte op tegenstand bij de regering en is uiteindelijk niet in de Grondwet opgenomen. Bij de behandeling van de grondwetsherziening van 1953 verklaarde minister Beel ten aanzien van artikel 59 (thans 96) nog eens expliciet dat de voorafgaande toestemming van de Staten-Generaal niet vereist is "voor het plegen van oorlogshandelingen, doch uitsluitend voor het in oorlog verklaren" (Handelingen I 1951/52, bladzijde 855).

Bij de jongste grondwetsherziening is het grondwetsartikel in essentie ongewijzigd gebleven, hoewel reeds toen plaatsing van kruisvluchtwapens aan de orde was. Vermelding verdient, dat de Commissie van Advies inzake Volkenrechtelijke Vraagstukken in haar eerder vermeld advies (bladzijde 77) weliswaar de tekst van het toen geldende artikel onbevredigend achtte, maar desondanks geen andere formulering aanbevolen heeft. Met name een formule die "oorlog" en "verklaren" loslaat en die zich richt op de inzet van strijdkrachten werd door de Commissie afgewezen, omdat ze "voor een uitgebreid gewapend conflict evenmin als de huidige tekst een bevredigende garantie voor overleg met de volksvertegenwoordiging" biedt.

Uit een en ander kan met betrekking tot de betekenis van het begrip "in oorlog verklaren" in elk geval deze conclusie worden getrokken, dat hieronder niet valt het treffen van militaire maatregelen, ook niet als deze ertoe zouden kunnen leiden dat Nederland in oorlog met een andere mogendheid geraakt. Voorafgaande instemming van de Staten-Generaal met inzet van strijdkrachten of wapens wordt derhalve, wat er overigens ook zij van de wenselijkheid van voorafgaand overleg, niet door artikel 96 Grondwet geëist.

Is derhalve de betekenis van artikel 96 voor wat betreft de preventieve controle op het gebruik van strijdkrachten en wapens door de Staten-Generaal gering, toch is het belang van het artikel niet geheel afwezig. Vast staat immers nu welk orgaan tot het afleggen van de formele oorlogsverklaring bevoegd is en welke procedure daarbij

moet worden gevolgd. Een dergelijke verklaring kan van betekenis zijn, ook als de oorlogstoestand reeds is ingetreden, omdat zij het juridische feit, dat de oorlog de verhouding tussen partijen beheerst, vaststelt, aan welk feit het recht gevolgen verbindt. Het Verdrag bevat geen bepaling met betrekking tot het in oorlog verklaren in de betekenis van artikel 96 Grondwet. De bevoegdheid daartoe blijft uitsluitend berusten bij de Nederlandse Regering. De Raad is dan ook van oordeel dat het Verdrag geen bepalingen bevat welke afwijken van artikel 96 Grondwet.

7. De vraag is opgeworpen of sluiting van het Verdrag niet op gespannen voet staat met artikel 90 Grondwet, luidende: "De regering bevordert de ontwikkeling van de internationale rechtsorde". Aanvankelijk was een dergelijke bepaling niet in de voorstellen van 1978 tot verandering van de Grondwet opgenomen. De regering meende - in navolging van de Proeve en de Staatscommissie - dat aan handhaving van de wel in artikel 63 van de Grondwet van 1972 voorkomende zinsnede geen behoefte bestond en dat overigens ook andere belangen bij het buitenlands beleid in het oog moesten worden gehouden. Aandrang uit de Tweede Kamer bracht de regering ertoe alsnog een voorstel in te dienen, hetgeen uiteindelijk leidde tot artikel 90. Blijkens de gegeven toelichting doet de bepaling uitkomen "dat in het Nederlandse constitutionele bestel de nationale souvereiniteit niet als een absolute norm wordt beschouwd" en dat gestreefd moet worden naar universele verwezenlijking van de rechten van de mens (Kamerstukken II 1979/80, 15 049 (R 1100), nr.7, bladzijde 5). Uit de verdere geschiedenis van het artikel kan geconcludeerd worden, dat de term ruim dient te worden geïnterpreteerd en dat er ook onder valt het bevorderen van vrede en veiligheid (Kamerstukken I 1980/81, 15 049 (R 1100), memorie van antwoord, bladzijde 2). Uit artikel 3 van het Verdrag en de memorie van toelichting blijkt, dat plaatsing van de kruisvluchtwapens geschiedt "teneinde uitsluitend het gemeenschappelijk doel te dienen van afschrikking van en verdediging tegen een gewapende aanval op één of meer partijen bij het Bondgenootschap", en dat de wapens alleen in geval van een ge-

wapende aanval op één of meer van de NAVO-Lid-Staten mogen worden ingezet. Mede gelet op artikel 51 van het Handvest van de Verenigde Naties, waarin het recht van staten wordt erkend zich individueel of collectief te verdedigen in het geval van een gewapende aanval, is de Raad van oordeel, dat het Verdrag niet afwijkt van artikel 90 van de Grondwet.

8. De Raad concludeert op grond van het voorafgaande, dat het Verdrag geen bepalingen bevat die afwijken van "bepalingen van de Grondwet". Ook al zou artikel 91, derde lid, Grondwet een bredere toetsing dan die aan individuele grondwetsbepalingen beogen - hetgeen overigens niet de opvatting van de Raad is (zie paragraaf 4) - dan nog kan de Raad niet tot een ander eindoordeel komen. De bepalingen van de Grondwet, ook gelezen in onderling verband en samenhang, bieden geen steun voor de opvatting dat de Grondwet zich verzet tegen het sluiten van het Verdrag.

Volkenrechtelijke aspecten.

9. De Raad heeft voorts onderzocht of Nederland door het sluiten van het Verdrag in strijd zou handelen met volkenrechtelijke verplichtingen. Vooropgesteld dient daarbij te worden het onderscheid tussen de plaatsing van kruisvluchtwapens met kernlading enerzijds en het gebruik daarvan in het geval van een gewapende aanval als bedoeld in artikel 6 van het Noord-Atlantisch Verdrag anderzijds.

10. Het Verdrag strekt ertoe aan de Regering van de Verenigde Staten van Amerika toestemming te geven tot plaatsing van deze wapens in Nederland. Naar de huidige stand van het volkenrecht is met betrekking tot plaatsing, evenals met betrekking tot produktie en bezit van kernwapens, geen voor alle staten geldend verbod van kracht. Dit valt reeds af te leiden uit het bestaan van allerlei multilaterale verdragen die kernwapenvrije zones instellen, het stationeren van onder meer kernwapens op bepaalde plaatsen verbieden, de produktie of het bezit van dergelijke wapens aan bepaalde staten ontzeggen of het doen van proeven daarmee aan banden leggen.

Bij gelding van een algemeen verbod zou het sluiten van dergelijke overeenkomsten immers onbegrijpelijk zijn.

Nederland, evenals overigens de Verenigde Staten van Amerika, is partij bij het Verdrag inzake de niet-verspreiding van kernwapens van 1968 (het Non-proliferatieverdrag, Trb.1968, 126). Ingevolge dit verdrag mogen aan niet-kernwapenstaten, zoals Nederland, geen kernwapens worden overgedragen en evenmin mogen deze staten beschikkingsmacht over zodanige wapens verwerven. Gelet op punt 5 van het Verdrag is de Raad met het kabinet (vergelijk de toelichting op dit punt) van mening dat van strijd met het Non-proliferatieverdrag geen sprake is, nu de "custody and control" onder alle omstandigheden bij de strijdkrachten van de Verenigde Staten van Amerika blijven berusten (vergelijk ten aanzien van het begrip beschikkingsmacht - "control" - in het Non-proliferatieverdrag, de memorie van toelichting bij het wetsvoorstel tot goedkeuring van dat verdrag, 12 009, nr.3, bladzijde 12).

Zolang plaatsing zich voorts voltrekt in het kader van de op grond van artikel 51 van het Handvest van de Verenigde Naties geoorloofde voorbereiding op individuele en collectieve zelfverdediging, ter voorkoming van en ter voorbereiding van verweer tegen een gewapende aanval als daar bedoeld, is bij plaatsing evenmin sprake van een door het Handvest (artikel 2, vierde lid) verboden bedreiging met geweld. Gelet op de strekking en inhoud van het Verdrag, met name punt 3, kan naar het oordeel van de Raad geen twijfel bestaan dat de plaatsing van kruisvluchtwapens in Nederland zich voltrekt in het kader van collectieve zelfverdediging in de hiervoor aangegeven zin.

11. Het Verdrag betreft de stationering van kruisvluchtwapens. Het sluit de mogelijkheid niet uit dat deze zullen worden gebruikt in het geval van een gewapende aanval op een of meer partijen bij het Atlantisch bondgenootschap, zoals bedoeld in artikel 6 van het Noord-Atlantisch Verdrag. Daarom moet bij de beoordeling van de volkenrechtelijke rechtmatigheid van het sluiten van het Verdrag dit aspect mede in beschouwing worden genomen. De Raad is zich er

van bewust dat hij daarmee een terrein van het volkenrecht betreedt waar niet alleen veel onzekerheid heerst over de inhoud en reikwijdte van rechtsregels en -beginselen, maar waar ook de grenzen tussen hetgeen recht is en hetgeen men zich recht zou wensen eerder dan waar ook elders in het volkenrecht worden bereikt. Juist voor zover het gaat om het gebruik van kernwapens, moet men al spoedig terugvallen op beginselen van volkenrecht waaraan strijdende partijen zich moeten houden. Helaas hebben de gevestigde gebruiken, de beginselen van menselijkheid en de eisen van het openbare rechtsbewustzijn (de De Martens-clausule in de versie van artikel 1, tweede lid, van het Aanvullend Protocol I van 1977 betreffende de bescherming van slachtoffers van internationale gewapende conflicten, Trb.1980, 87) maar in beperkte mate vorm en inhoud gegeven aan dergelijke beginselen. Tegen deze achtergrond beperkt de Raad zich tot de volgende beschouwingen.

12. Het humanitaire oorlogsrecht (wel te onderscheiden van het recht inzake wapenbeheersing en collectieve zelfverdediging dat eerder ter sprake kwam) behelst geen algemeen verbod van het gebruik van kernwapens. Nog onlangs stelde de gezaghebbende Commissie voor Internationaal recht van de Verenigde Naties in haar rapport aan de Algemene Vergadering (Official Records: Thirty-Ninth Session, Suppl. nr.10 (A/39/10, paragraph 54, New York 1984) vast, dat er geen verdrag is dat het gebruik van kernwapens verbiedt. Voorts constateerde zij dat het niet mogelijk is in dit verband een beroep te doen op "schending van de wetten en gebruiken van de oorlog" (vergelijk artikel 2(7) van de door haar in 1954 ontworpen code inzake misdaden tegen de vrede en veiligheid van de mensheid) op grond van het feit dat de desbetreffende bepalingen betrekking hebben op de gebruikte methoden in gewapende conflicten, niet op de gebruikte wapens. Bepaalde massavernietigingswapens zijn verboden door specifieke overeenkomsten, zo voegde zij daaraan toe, daarbij kennelijk doelend op bacteriologische en chemische wapens. De Commissie kwam tot haar conclusie ondanks de controverse in kringen van volkenrechtbeoefenaars over de vraag of wellicht arti-

kel 23, onder e, van het Landoorlogreglement van 1907 (Stb.1910, 73) (verbod op het gebruik van onnodig leed veroorzakende strijdmiddelen) dan wel het Gasprotocol van Genève van 1925 (Stb.1930, 422) (verbod van het gebruik in de oorlog van verstikkende, vergiftige of dergelijke gassen, evenals van alle overeenkomstige vloeistoffen, vaste stoffen of procédés ...) een algeheel verbod zouden impliceren van het gebruik van kernwapens. Ook aan het betoog van sommigen, als zou uit het Genocideverdrag van 1948 (Trb.1960, 32) een verbod per se van het gebruik van kernwapens voortvloeien, gaat de Commissie voorbij. Terecht, naar de Raad meent, omdat dit verdrag op de inzet van deze wapens niet van toepassing is, uiteraard tenzij ze zouden worden gehanteerd met het oogmerk om bepaalde groepen van de bevolking als zodanig uit te roeien.

13. Uit het voorgaande vloeit echter geenszins voort dat elk gebruik van kernwapens geoorloofd zou zijn. Integendeel, de wetten en gebruiken van de oorlog stellen evenzeer aan het gebruik van deze wapens grenzen. Weliswaar mag op grond van de voorgeschiedenis worden aangenomen dat het eerder genoemde Aanvullend Protocol I van 1977, dat voor een niet onbelangrijk deel een verfijning en aanvulling bevat van de regels van het Landoorlogsverdrag en -reglement van 1907 en het sindsdien ontstane gewoonterecht, niet een regeling beoogt te geven met betrekking tot het gebruik van kernwapens, maar voor zover het reeds bestaand geschreven en ongeschreven recht herbevestigt, is het daarop wel van toepassing. Het probleem is echter dat het zeer moeilijk valt uit te maken wat exact in de gegeven regels die in dit opzicht relevant zijn, bestaand recht is en wat nieuw recht vormt.

Duidelijk is echter wel dat met betrekking tot de keuze van doelen en de voorwaarden waaronder deze mogen worden aangevallen, het ongeschreven humanitaire oorlogsrecht twee beginselen bevat die ook van toepassing zijn op het gebruik van deze wapens: het verbod om de burgerbevolking als doel te kiezen van aanvallen en het verbod militaire doelen aan te vallen wanneer dat naar verwachting onevenredige schade zou aanrichten onder de burgerbevolking. Daarbij moet

dan wel het voorbehoud worden gemaakt van de mogelijke geoorlooftheid van een hantering van deze wapens om de tegenpartij af te houden van verdere aanvallen met kernwapens in strijd met evengenoemde beginselen, de zogenaamde "reprisals in kind".

14. De Raad meent dat het vorenstaande tot enige aanpassing en uitbreiding zou dienen te leiden van hetgeen omtrent een niet met het humanitaire oorlogsrecht strijdig gebruik op bladzijde 6 van de toelichting op het Verdrag wordt opgemerkt. In het bijzonder zou het aanbeveling verdienen om de onduidelijkheid weg te nemen over de vraag waarop het woord "hierover" betrekking heeft, wanneer de toelichting spreekt van een consensus binnen het bondgenootschap.

15. Naar de mening van de Raad kan niet worden gesteld dat van een kernlading voorziene kruisvluchtwapens naar hun aard en effect per definitie behoren tot wapens waarvan het gebruik zich bij voorbaat niet verdraagt met de beperkingen die daaraan door het humanitaire oorlogsrecht worden gesteld. Bepalend daarvoor is veel eerder de wijze waarop, de mate waarin en de omstandigheden waaronder zij zullen worden ingezet, indien zich ooit een aanval als bedoeld in artikel 6 van het Noord-Atlantisch Verdrag zal hebben voorgedaan. Dat is een kwestie die onderwerp is van de geïntegreerde defensieplannen van het bondgenootschap en van de besluitvorming op grond van deze plannen wanneer het bondgenootschap ten gevolge van een dergelijke aanval in oorlog is geraakt.

De vraag of deze plannen en besluiten de toets van het humanitaire oorlogsrecht doorstaan of zullen doorstaan, beperkt zich echter voor Nederland niet tot de inzet van kruisvluchtwapens vanaf Nederlands grondgebied. Zoals de Raad reeds opmerkte in zijn advies van 23 december 1983, maken nucleaire wapensystemen reeds (meer dan) vijftientig jaar deel uit van de gemeenschappelijke defensie van het bondgenootschap en heeft inpassing van kruisvluchtwapens in dit stelsel niet tot gevolg dat het aan de NAVO toegewezen nucleaire potentieel principieel van karakter verandert. Geconstateerd kan dan ook worden dat Nederland reeds meer dan vijftientig jaar be-

trokken is bij èn medeverantwoordelijkheid draagt voor de opstelling van geïntegreerde defensieplannen die mede het gebruik van kernwapensystemen in daarin voorziene gevallen insluiten, en bijgevolg mede aansprakelijk is te stellen voor een gebruik van kernwapens in bondgenootschappelijk kader. Als participant in de geïntegreerde NAVO-structuur kan Nederland - daarop heeft de Raad in zijn eerder advies reeds gewezen - zich, ook zonder plaatsing van kruisvluchtwapens op zijn grondgebied, aan deze medeverantwoordelijkheid niet onttrekken.

16. Uit hoofde van zijn volkenrechtelijke verplichtingen in het algemeen en uit hoofde van het humanitaire oorlogsrecht in het bijzonder kan Nederland deze medeverantwoordelijkheid voor de door de Verenigde Staten van Amerika op zijn grondgebied geplaatste kernwapens alleen dragen, indien hun plaatsing en inzet binnen bondgenootschappelijk verband geschieden. Mede daarom heeft de Raad in zijn eerder genoemd advies het standpunt ingenomen dat het Verdrag uitdrukkelijk gesloten dient te worden in het kader van het Noord-Atlantisch Verdrag, opdat niet alleen duidelijk tot uitdrukking komt dat de plaatsing geschiedt als uitvloeisel van het recht op collectieve zelfverdediging, maar ook is verzekerd dat de binnen de NAVO geldende consultatieprocedure wordt gevolgd. Met de regering is de Raad van oordeel dat aan deze voorwaarden, in het bijzonder door de bepalingen in punt 3, is voldaan.

Overige opmerkingen.

17. De passage onderaan bladzijde 4 en doorlopend op bladzijde 5 van de toelichting lijkt tot misverstand aanleiding te kunnen geven. Door in de aanvang te spreken over het neerleggen van de diverse elementen van de plaatsing in "een parlementair goed te keuren verdrag" en aan het slot van de passage te stellen dat voor dit verdrag "ingevolge artikel 91, eerste lid, van de Grondwet de goedkeuring van de Staten-Generaal is vereist alvorens het Koninkrijk daaraan gebonden kan worden", wordt de indruk gewekt dat de vorm

waarin het overeengekomene is gegoten voor deze goedkeuringseis doorslaggevend is. Zoals ook door de regering is uiteengezet in haar adviesaanvraag van 5 oktober 1983 (zie ook het antwoord op vraag 18, Kamerstukken II 1983/84, 17 980, nr.14) gaat het hier evenwel om een welbewust afzien door de regering van een beroep op het additioneel artikel XXI van de Grondwet jo artikel 62, eerste lid, onder b, van de Grondwet naar de tekst van 1972, voor wat betreft het onderhavige Verdrag. Deze zou immers ook kunnen worden beschouwd als een overeenkomst ter uitvoering van het met de Verenigde Staten van Amerika gesloten "Mutual Defence Assistance Agreement" (Stb. K 84), waarvoor ingevolge de zojuist genoemde grondwetsbepaling geen parlementaire goedkeuring is vereist. Het lijkt daarom raadzaam de hier besproken passage te besluiten met de mededeling dat voor de onderhavige briefwisseling de goedkeuring ingevolge artikel 91, eerste lid, van de Grondwet zal worden gevraagd.

18. Voor een redactionele kanttekening moge het college verwijzen naar de bij het advies behorende bijlage.

De Raad van State geeft U in overweging het voorstel van wet te zenden aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal, nadat aan het vorenstaande aandacht zal zijn geschonken.

Coll.: YS/JW.

De Vice-President
van de Raad van State,

Redactionele kanttekening, behorende bij het advies
no.W02.85.0573/04.5.49 van de Raad van State van 27 november 1985.

- In de Nederlandse vertaling van punt 5 in Kamerstukken II
1985/86, 19 290, nr.1, wordt de veel te zwakke term toezicht
gebruikt voor "control".

's-Gravenhage, 29 november 1985

Nader rapport betreffende een voorstel van wet houdende goedkeuring van de op 4 november 1985 te 's-Gravenhage tot stand gekomen briefwisseling tussen de Regering van het Koninkrijk der Nederlanden en de Regering van de Verenigde Staten van Amerika houdende een Overeenkomst inzake de stationering van een eenheid vanaf de grond te lanceren kruisvluchtwapens van de luchtmacht van de Verenigde Staten.

Blijkens de mededeling van de directeur van Uw kabinet van 6 november 1985, nr. 19, machtigde Uwe Majesteit de Raad van State zijn advies betreffende het bovenvermelde voorstel rechtstreeks aan mij te doen toekomen. Dit advies, gedateerd 27 november 1985, nr. WO2.85.0573/04.5.49., moge ik U hierbij aanbieden. Terzake van de inhoud van het advies moge ik, mede namens de Ministers van Defensie en van Binnenlandse Zaken, het volgende meedelen.

Algemeen

1. en 2. De opmerkingen van de Raad inzake het vastleggen van looptijd en opzegtermijn alsmede het nemen van een parlementaire beslissing daarover worden dezerzijds onderschreven. Inzake de overweging van de Raad waarom naar het oordeel van het Kabinet parlementaire besluitvorming geboden is voor de eerstvolgende verkiezing van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, deelt ondergetekende mee dat de Memorie van Toelichting terzake is aangepast.

Grondwettelijke aspecten

3. t/m 8. De Raad van State merkt op dat hij in zijn advies van 23 december 1983, nr. WO 7.83.0520/26.3.52 (kamerstukken II 1983/84, 17.980A) als zijn oordeel heeft uitgesproken, dat de in de adviesaanvraag van de regering d.d. 5 oktober 1983 (kamerstukken II 1983/84, 17.980B) genoemde grondwettelijke bepalingen zich niet verzetten tegen het sluiten van een verdrag, als bedoeld in die adviesaanvraag, met de Verenigde Staten van Amerika en dat artikel 91, derde lid, van de Grondwet op de goedkeuring van een zodanig verdrag niet van toepassing is.

Hierbij memoreert de Raad dat dit oordeel onder voorbehoud werd gegeven, aangezien de exacte tekst van het verdrag nog niet bekend was.

Uit het advies van de Raad van State blijkt dat kennisneming en bestudering van de reacties op zijn advies van 23 december 1983 en onderzoek van het Verdrag het college niet tot een ander oordeel heeft geleid.

AAN DE KONINGIN

In de onderdelen 4 t/m 7 van zijn advies gaat de Raad van State vervolgens na de grondwettelijke aspecten die bij de beoordeling van de grondwettigheid van het met de Verenigde Staten gesloten verdrag in het geding zijn. Vooreerst merkt de Raad op, dat het onderzoek naar de grondwettelijke aspecten van kruisvluchtwapens geschiedt teneinde te kunnen vaststellen of het verdrag bepalingen bevat welke afwijken van de Grondwet in de zin van artikel 91, derde lid. Tegen die achtergrond moeten de opmerkingen over de soevereiniteit worden gelezen. Kern van de vraag is dan of de Grondwet zich ertegen verzet dat een verdrag wordt gesloten dat ertoe leidt dat de soevereiniteit van de Staat wordt beperkt, ongeacht de vraag of die beperking van de soevereiniteit het gevolg is van opdracht van bevoegdheden of van een aangegane verplichting om op een bepaalde wijze van de eigen overheidsbevoegdheden gebruik te maken. In onderdeel 4 van zijn advies komt de Raad tot de conclusie, dat de vraag naar de aanvaardbaarheid van de uit het verdrag voortvloeiende beperking van de soevereiniteit een vraag van beleid is. In dit opzicht is niet relevant of de beperking van de soevereiniteit het gevolg is van het sluiten van een verdrag met een volkenrechtelijke organisatie dan wel met een andere mogelijkheid.

Wij delen deze conclusie.

Eveneens zijn wij met de Raad van State van oordeel dat artikel 92 van de Grondwet (opdracht van bevoegdheden aan volkenrechtelijke organisaties) zich niet verzet tegen het opdragen van overheidsbevoegdheden aan andere mogenheden en dat derhalve het Verdrag voor zover daarin overheidsbevoegdheden zouden worden opgedragen aan de Verenigde Staten, niet van artikel 92 Grondwet afwijkt. De in onderdeel 5 van het advies van de Raad van State aan de hand van de tekst en de geschiedenis van de Grondwet op dit punt gegeven argumentatie kunnen wij geheel tot de onze maken.

In onderdeel 6 van zijn advies onderzoekt de Raad van State de vraag of het verdrag een bepaling bevat welke afwijkt van artikel 96 van de Grondwet, bepalende dat het Koninkrijk niet in oorlog wordt verklaard dan na voorafgaande toestemming van de Staten-Generaal.

Het Verdrag, zo concludeert de Raad, bevat geen bepaling met betrekking tot het in oorlog verklaren in de betekenis van artikel 96 Grondwet. Bij de behandeling van de grondwetsherziening van 1953 is expliciet vastgesteld dat de voorafgaande toestemming van de Staten-Generaal niet vereist is voor het plegen van oorlogshandelingen, doch uitsluitend voor het in oorlog verklaren. Bij de jongste grondwetsherziening is, de Raad van State wijst daar nog eens op, het grondwetsartikel in essentie ongewijzigd gebleven.

Aansluitend hierop gaat het College in onderdeel 7 van het advies nader in op de opgeworpen vraag of sluiting van het Verdrag niet op gespannen voet staat met het voorschrift van artikel 90 Grondwet dat de regering de ontwikkeling van de internationale rechtsorde bevordert. Terecht wijst de Raad erop dat uit de geschiedenis van dat artikel kan worden geconcludeerd dat de term "internationale rechtsorde" ruim dient te worden geïnterpreteerd en dat er ook onder valt het bevorderen van vrede en veiligheid. Uit artikel 3 van het Verdrag en de memorie van toelichting blijkt dat plaatsing van de kruisvluchtwapens geschiedt teneinde uitsluitend het gemeenschappelijk doel te dienen van afschrikking en verdediging tegen een gewapende aanval op één of meer partijen bij het Bondgenootschap, en dat de wapens alleen ingezet van een gewapende aanval op één of meer van de NAVO-Lidstaten mogen worden ingezet. Mede gelet op artikel 51 van het Handvest van de Verenigde Naties, waarin het recht van staten wordt erkend zich individueel of collectief te verdedigen in geval van een gewapende aanval, is de Raad van oordeel, dat het Verdrag niet afwijkt van artikel 90 van de Grondwet.

Als samenvattende conclusie stelt de Raad van State in onderdeel 8 van zijn advies dat het Verdrag geen bepalingen bevat die afwijken van bepalingen van de Grondwet.

Ook al zou artikel 91, derde lid, Grondwet een bredere toetsing dan die aan individuele grondwetsbepalingen beogen - hetgeen overigens niet de opvatting van de Raad is - dan nog kan de Raad niet tot een ander eindoordeel komen.

Wij constateren dat de Raad van State met de Regering van mening is dat de bepalingen van de Grondwet, ook gelezen in onderling verband en samenhang, geen steun bieden voor de opvatting dat de Grondwet zich verzet tegen het sluiten van het Verdrag.

Volkenrechtelijke aspecten

9. t/m 16. Met betrekking tot de volkenrechtelijke aspecten van het Verdrag maakt de Raad onderscheid tussen het recht inzake wapenbeheersing, het recht op zelfverdediging en het humanitair oorlogsrecht.

De Raad concludeert ten aanzien van beide eerstgenoemde gebieden dat, waar naar de huidige stand van het volkenrecht met betrekking tot plaatsing, productie en bezit geen voor alle staten geldend verbod van kracht is, en waar, in overeenstemming met het Non-proliferatieverdrag, door het onderhavige Verdrag geen kernwapens, noch de beschikkingsmacht daarover aan Nederland worden overgedragen, en waar plaatsing van kruisvluchtwapens in Nederland zich voltrekt in het kader van collectieve zelfverdediging, Nederland door het sluiten van het Verdrag niet in strijd handelt met volkenrechtelijke verplichtingen.

Ten aanzien van het humanitair oorlogsrecht stelt de Raad allereerst vast dat op dit terrein van het volkenrecht niet alleen veel onzekerheid bestaat over de inhoud en reikwijdte van rechtsregels en beginselen, maar ook dat juist op dit terrein de grenzen tussen wat recht is en wat men zich recht zou wensen het eerst worden bereikt. Naar het oordeel van de Raad is het gebruik van kernwapens onderworpen aan een tweetal beginselen van het ongeschreven humanitair oorlogsrecht: het verbod om de burgerbevolking als doel te kiezen van aanvallen en het verbod militaire doelen aan te vallen wanneer dat naar verwachting onevenredige schade zou aanrichten onder de burgerbevolking, behoudens een mogelijke geoorloofdheid van "reprisals in kind". Bepalend voor de toelaatbaarheid van kruisvluchtwapens uit een oogpunt van de regels van humanitair oorlogsrecht is de wijze waarop, de mate waarin en de omstandigheden waaronder zij in antwoord op een aanval als bedoeld in artikel 6 van het Noord-Atlantisch Verdrag, zouden worden ingezet. Van een ontoelaatbaarheid perse gezien de aard en het effect van deze wapens, is naar het oordeel van de Raad geen sprake. De Raad besluit dit onderdeel van zijn betoog met de vaststelling dat de Nederlandse medeverantwoordelijkheid voor een gebruik van kernwapens in bondgenootschappelijk kader uit hoofde van de op Nederland rustende volkenrechtelijke verplichtingen vereist dat hun plaatsing en eventuele inzet binnen bondgenootschappelijk verband geschieden, dat wil zeggen in de uitoefening van het recht op collectieve zelfverdediging en met inachtneming van de binnen de NAVO geldende consultatieprocedure. Aan deze voorwaarde is naar het oordeel van de Raad voldaan, nu het Verdrag uitdrukkelijk is gesloten in het kader van het Noord-Atlantisch Verdrag.

De Raad wijst er tenslotte terecht op dat deze medeverantwoordelijkheid niet een vraagstuk is dat zich eerst voordoet in verband met plaatsing van kruisvluchtwapens op Nederlands grondgebied, maar dat deze medeverantwoordelijkheid zich ook reeds voordoet met betrekking tot de al vele jaren bestaande geïntegreerde defensie-plannen die mede het gebruik van kernwapensystemen in sluiten.

De Regering onderschrijft de conclusies waartoe de Raad komt.

14. Aan de door de Raad geuite wenselijkheid tot enige aanpassing en uitbreiding van hetgeen op bladzijde 6 van de toelichting is gesteld omtrent een nieuw met het humanitaire oorlogsrecht strijdig gebruik, is gevolg gegeven. Het zelfde geldt ten aanzien van de onduidelijkheid over de vraag waarop het woord "hierover" betrekking heeft in samenhang met een consensus binnen het bondgenootschap.

Diverse opmerkingen

17. De passage onderaan bladzijde 4 en doorlopend op bladzijde 5 van de toelichting is aangevuld in de zin zoals door de Raad bedoeld.

18. Naar aanleiding van de redactionele kanttekening van de Raad zij vermeld dat de door de Raad gesignaleerde zwakke vertaling van het woord "control" in een vervolg-Tractatenblad zal worden vervangen door het woord "beschikkingsmacht" overeenkomstig de suggestie van de Raad.

Tenslotte zij vermeld dat de memorie van toelichting is geactualiseerd, doordat daarin ook te vermelden het debat dat op 12 en 13 november jl. in de Tweede Kamer plaatsvond naar aanleiding van de brief van de Regering van 1 november 1985, waarmee de Staten-Generaal werd geïnformeerd omtrent het besluit van het Kabinet tot plaatsing van de kruisvluchtwapens.

Mede namens de Ministers van Defensie en van Binnenlandse Zaken veroorloof ik mij u in overweging te geven het hierbij gevoegde voorstel van wet en de overeenkomstig het vorenstaande gewijzigde memorie van toelichting aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal te zenden.

DE MINISTER VAN BUITENLANDSE ZAKEN,

Gedeeltelijke tekst van de oorspronkelijke memorie van toelichting, zoals deze aan de Raad van State is voorgelegd en die na de voorlegging aan de Raad is gewijzigd.

Achtergronden

Met het besluit van 1 juni 1984 wilde de regering de nog beschikbare tijd in het totale NAVO-plaatsingsschema maximaal benutten en aldus het Nederlandse streven naar een gunstig resultaat van onderhandelingen op een verantwoorde wijze inhoud geven. Zij besloot als uitdrukking van de specifieke positie die Nederland reeds in 1979 ten opzichte van het dubbelbesluit had ingenomen, de plaatsingsdata voor Nederland met circa anderhalf jaar op te schuiven tot het einde van het totale NAVO-plaatsingsschema. Met het nemen van deze extra tijd wilde de regering een uiterste poging doen te bewerkstelligen dat de Sovjet-Unie de opbouw van haar SS-20 arsenaal zou stoppen.

De regering heeft bij verschillende gelegenheden, onder andere tijdens het bezoek van de eerste ondergetekende aan Moskou in april 1985, de regering van de Sovjet-Unie het 1 juni-besluit mondeling toegelicht. Tevens heeft over het 1 juni-besluit een briefwisseling plaatsgevonden met de regering van de Sovjet-Unie. De regering heeft uiteindelijk op 1 november 1985 moeten constateren dat de Sovjet-Unie niet bereid is gebleken aan het Nederlandse appel gevolg te geven.

De regering heeft op die datum tevens vastgesteld dat er geen wapenbeheersingsovereenkomst tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie tot stand is gekomen en dat het aantal geplaatste SS-20 systemen in de Sovjet-Unie meer bedraagt dan het totaal van 378 op 1 juni 1984.

Bij brief aan de Voorzitter van de Tweede Kamer van 1 oktober 1985 (Kamerstukken II 1985/86, 17 980, nr. 11) zijn de hoofdlijnen van de toen nog te sluiten overeenkomst reeds uiteengezet. Deze brief is vervolgens, na schriftelijke voorbereiding (Kamerstukken II 1985/86, 17 980, nr 13 en 14) op 22 en 23 oktober 1985 uitvoerig besproken in de Tweede Kamer (Handelingen II 1985/86).

Voorzover nodig moge hierbij worden verwezen naar de door de regering tijdens dat debat in de Kamer ingenomen standpunten.

Zoals al geïndiceerd werd in de adviesaanvraag aan de Raad van State inzake de grondwettelijke aspecten verbonden aan plaatsing van kruisvluchtwapens (Kamerstukken II 1983/84, 17 980, 8) heeft de regering gemeend vanwege het grote politieke en maatschappelijke belang van de plaatsing de diverse elementen daarvan in een parlementair goed te keuren verdrag te moeten neerleggen. Het verdrag is tot stand gekomen in de vorm van een briefwisseling. Bij de verschillende discussies rond dit verdrag is wel een onderscheid gemaakt tussen de begrippen verdrag en overeenkomst. Dit onderscheid is echter in casu juridisch niet relevant. In dit verband zij er op gewezen dat onder verdragen in de zin van de Grondwet in de huidige praktijk alle overeenkomsten worden verstaan die volgens volkenrechtelijke criteria voor de staat bindend zijn, ongeacht de vorm ¹⁾. Aangezien de onderhavige overeenkomst voor beide partijen volkenrechtelijk bindend is, is deze een verdrag in de zin van de Grondwet. Hierna zullen wij het onderhavige document dan ook aanduiden als "het verdrag". Voor dit verdrag is ingevolge artikel 91, eerste lid, van de Grondwet de goedkeuring van de Staten-Generaal vereist alvorens het Koninkrijk daaraan gebonden kan worden.

Er is wel opgemerkt dat inzet van kruisvluchtwapens onvermijdelijk schending van de relevante bepalingen van met name het humanitair oorlogsrecht oplevert. Er bestaan echter geen verdragsbepalingen die uitdrukkelijk betrekking hebben op het gebruik van kernwapens (vgl. de MvT bij de ontwerp-goedkeuringswet betreffende Aanvullend Protocol I van de Verdragen van Genève (1949), Kamerstukken II, 18 277, nr. 3). Wel dient dit gebruik in overeenstemming te zijn met algemene beginselen van oorlogsrecht, hetgeen met name meebrengt dat geen aanvallen mogen worden uitgevoerd op de burgerbevolking als zodanig. Dit is onder meer tot uitdrukking gebracht in resolutie XXVIII van de 20e Internationale Conferentie van het Rode Kruis in 1965 (Wenen). Hierover bestaat binnen het bondgenootschap een consensus.

Prod. 3

HANDELEN IN STRIJD MET HET INTERNATIONAAL RECHT
DOOR DE VERENIGDE STATEN TIJDENS DE GOLFOORLOG 1991

PRODUCTIE 17

Rechters en politiek

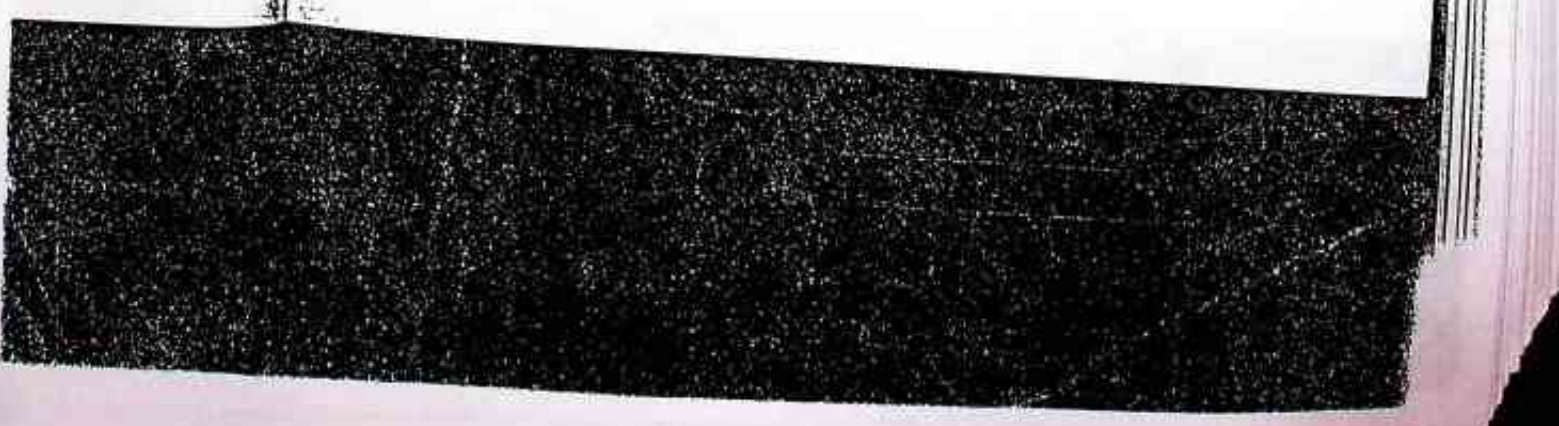
Nationale en internationale beschouwingen

M.G. Rood (redactie)
Th.H.M. de Beer (eindredactie)

Met bijdragen van:

G.P. van den Berg
J.Th.J. van den Berg
E. Blankenburg
H.U. Jessurun d'Oliveira
T. Koopmans
P.H. Kooijmans
Ch.J. Langerijs
M.G. Rood
M. Shapiro
C.J.J.M. Stolker
W.J. Witteveen

W.E.J. Tjeenk Willink - Zwolle 1993

Inhoudsopgave

LIJST VAN AFKORTINGEN

ix

RECHTERS EN POLITIEK

M.G. Rood

1

- 1 Inleiding
- 2 Vergelijking
- 3 Andere rolverdeling
- 4 Verandering van conceptie

1

3

5

6

HET LEERSTUK VAN DE POLITICAL QUESTION

T. Koopmans

9

- 1 Inleiding
- 2 Political question
- 3 Act of State
- 4 Acte de gouvernement
- 5 Gevolgtrekkingen

9

10

15

19

21

DE RECHTER ALS DERDE MACHT

J.Th.J. van den Berg

25

- 1 Een historische ommekeer
- 2 De rechter maakt zichzelf breed
- 3 De rechter wordt 'breed gemaakt'
- 4 De riskante verbreding van rechterlijke reikwijdte

25

29

35

37

DE POLITIEKE ROL VAN DE RECHTER EN HET INTERNATIONALE RECHT

P.H. Kooijmans

41

1 Inleiding	
2 Is de rechter politieker geworden	41
3 Argumenten	44
4 Conclusie	45
	50

DE POLITIEKE ROL VAN DE RECHTER IN HET BURGERLIJK RECHT

C.J.J.M. Stolker

53

1 De rechter als wetgever/plaatsvervanger	
2 Wat is politiek?	53
3 Een andere benadering	55
4 Wie is aan zet? Twaalf gezichtspunten	58
5 Slotsom: wie vleugels heeft...	60
	82

BELASTINGRECHTER EN POLITIEK?

Ch.J. Langereis

85

1 Hoe politiek is belastingrecht?	
2 Gedwongen rechtsvinding	85
3 Politieke opvatting van de belastingrechter	86
4 Evolutionaire rechtsvinding	87
5 Redelijkheid als vorm van rechtsvinding	88
6 De zedelijkheid bij de toepassing van <i>fraus legis</i>	89
7 Maatschappelijke aanvaardbaarheid van belastingheffing	91
8 Conclusie	93
	94

RECHTER EN POLITIEK IN AMERIKA

M. Shapiro

95

1 Inleiding	
2 De rechter als controleur van de uitvoerende macht	95
3 Het (politieke) beleid van de rechter	95
4 Politieke gevolgen	97
5 Zijn de Verenigde Staten gejuridificeerd?	100
6 Wie zijn de rechters?	105
	106

NALE

41

41

44

45

50

RECHT

53

53

55

58

60

82

85

85

86

87

88

89

91

93

94

95

95

95

97

100

105

106

TRANSPARENTLY POLITICAL: RECHTER EN POLITIEK IN ENGELAND
W.J. Witteveen 109

- 1 Gescheiden sferen 109
- 2 Twee manieren om rechtspraak politiek te noemen 110
- 3 Enkele voorbeelden 115
- 4 Bromley v. Greater London Council 119
- 5 De discussie over rechter en politiek in Engeland 123
- 6 Wat is een goed gemotiveerde uitspraak? 124

DE RUSSISCHE RECHTER EN DE POLITIEK
G.P. van den Berg 127

- 1 Het verleden en zijn sporen in de huidige tijd 127
- 2 De perestrojka en de gewone rechter 136
- 3 Constitutionele toetsing 141
- 4 Slotsom 157

WESTDUITSE RECHTERS TEGENOVER OOSTDUITSE (EX-)POLITICI
E. Blankenburg 159

- 1 Inleiding 159
- 2 Het staatsrechtelijk vraagstuk 160
- 3 Het strafrechtelijk vraagstuk 162
- 4 Het rechtssociologisch vraagstuk 163
- 5 Terug naar het strafrecht 164
- 6 Terug naar de rechtssociologie 165
- 7 Van sociale naar juridische ongeldigheid 166
- 8 Het volkenrechtelijke vraagstuk 167

DE ITALIAANSE MAGISTRATUUR ALS KOP VAN JUT
H.U. Jessurun d'Oliveira 169

- 1 Inleiding 169
- 2 De president van de republiek 173
- 3 De minister van Justitie 176
- 4 De partitocratie 181
- 5 De publieke opinie en de burger 182
- 6 Slotopmerkingen 184

OVER DE AUTEURS 185

den in zijn beleid
st spek gebonden.
ng moeten aanne-
emen is op zijn

ities, zowel vanuit
nemen. Op zichzelf
itiek te begeleiden
lat ook moge klin-
t, kan toenemende
zich meebrengen.
en Wagenaar naar
frontpagina in *De*

als dat ook eerder
echter en politiek
r srut, 'ver-
litieke rol en zicht-
debat en publieke
: dus goed aan zich

De politieke rol van de rechter en het internationale recht

P.H. Kooijmans

1 INLEIDING

Internationaal recht is voorzover het het ongeschreven gewoonterecht betreft – en veel van het internationale recht is nog steeds gewoonterecht – per definitie vaag en onduidelijk. Voorzover het het geschreven recht betreft (in het jargon van art. 93 Grondwet verdragen en besluiten van volkenrechtelijke organisaties), is het vrijwel altijd het resultaat van compromissen en om die reden vaag en onduidelijk. Een centrale wetgever ontbreekt in het internationale bestel (al is dat, als ik sommige Eerste-Kamerleden mag geloven, geen waarborg voor heldere en consistente wetgeving) en een veelkoppige wetgever levert bijna per definitie gebrekkige regelgeving op. De wordingsgeschiedenis is – anders dan bij nationale wetgeving – moeilijk toegankelijk; dus ook daarvandaan kan het licht moeilijk worden verkregen. Wanneer men derhalve de rechter de gelegenheid geeft internationaal recht in de nationale rechtssfeer toe te passen, dan is dat bijna vragen om moeilijkheden, temeer omdat die rechter veelal ternauwernood opgeleid is om zijn weg te vinden in en uit de slangenkuil van het internationale recht. Het is bovendien nog riskant ook, want als die nationale rechter het internationale recht verkeerd toepast, kan dat de aansprakelijkheid van de staat meebrengen. De Haagse rechter die de republiek Zaïre failliet verklaarde deed de temperatuur binnen het aan de overkant gelegen Ministerie van Buitenlandse Zaken gevaarlijk hoog oplopen. Alle gerechtelijke molens werden in versnelde beweging gezet, het Haagse Hof vernietigde de beschikking tot faillietverklaring acht dagen later¹ en weer een dag later verbood de president van de Rechtbank 's-Gravenhage de eerder door diezelfde rechtbank benoemde curator in het faillissement zijn taak uit te oefenen. In negen dagen was het volkenrechtelijke leed aangericht en hersteld.

¹ Hof 's-Gravenhage 18-2-1988. NJ 1989, 602.

Er zijn dan ook tal van staten waar men de contacten van de nationale rechter met het internationale recht zoveel mogelijk tracht te beperken. Verdragen kunnen pas door de rechter worden toegepast als zij zijn omgezet (getransformeerd) in nationale wetgeving. De interpretatie van de verdragsbepalingen geschiedt dan door de wetgever die meer en beter met het internationale bijtje kan hakken; de nationale rechter heeft slechts met het nationale recht te maken en hoeft zich niets gelegen te laten liggen aan allerlei rechtzoekenden die een beroep doen op hen door het internationale recht toegekende rechten. Als hij die internationale regelingen niet in zijn eigen wetboek als nationaal recht kan terugvinden heeft hij er niets mee te maken. De niet-internationaalrechtelijk geschoolde rechter wordt zoveel mogelijk weggehouden van het mijnenveld dat de staatsaansprakelijkheid kan detoneren.

Deze wat gechargeerde schets van het dualistisch stelsel gaat uit van de veronderstelling dat nationaal en internationaal recht twee gescheiden rechtssferen zijn die – zeker in een toenemend interdependente wereld – raakpunten hebben doch nooit in elkaar overvloeien. Deze veronderstelling heeft nimmer aan het Nederlandse constitutionele stelsel ten grondslag gelegen. Ook al zweeg de Grondwet tot 1953 over de verhouding tussen internationaal en nationaal recht, de Nederlandse rechter heeft zich te allen tijde gerechtigd geacht internationaal recht toe te passen. Een betoog dat de rechter geen internationaal gewoonterecht mag toepassen op grond van art. 3 Wet AB – dat voorschrijft dat gewoonte geen recht geeft dan wanneer de wet ernaar verwijst – werd reeds in 1858 door de Hoge Raad uitdrukkelijk afgewezen: art. 3 heeft geen betrekking op algemeen aanvaarde en erkende beginselen van internationaal recht.² En wanneer er wel werd verwezen naar het internationale gewoonterecht – zoals in art. 8 wvs en art. 13a Wet AB die beide bepalen dat de rechtsmacht van de rechter wordt beperkt door de uitzonderingen in het volkenrecht erkend – dan werd dit niet als rechtsmachtscheppend – of liever rechtsmachtontnemend – gezien doch als een wettelijke bekrachtiging van een reeds geldende internationaal-rechtelijke regel die door de nationale rechter diende te worden toegepast.

De situatie is niet anders wanneer men kijkt naar het geschreven recht. Verdragen werden regelmatig door de rechter toegepast en de in 1953 in de Grondwet opgenomen regel: "bepalingen van verdragen en besluiten van internationale organisaties, die naar haar inhoud een ieder kunnen verbinden, hebben verbindende kracht nadat zij zijn bekend gemaakt", voegde dan ook niets toe aan datgene wat door de rechter reeds lang werd gedaan, namelijk het toepassen van verdragsrecht in de nationale rechtsorde.

² 12-1-1858, W. 1924.

ationale rechter
ordragen kunnen
ansformeerd) in
en geschiedt dan
lke kan hakken;
ken en hoeft zich
a beroep doen op
ie internationale
erugvinden heeft
schoolde rechter
staatsaansprake-

van de veronder-
rechtssferen zijn
ten hebben doch
an het Nederland-
Grondwet tot
it, als Nederlandse
naal recht toe te
recht mag toepas-
e geen recht geeft
de Hoge Raad uit-
ten aanvaarde en
vel werd verwezen
n art. 13a Wet AB
beperkt door de
als rechtsmacht-
als een wettelijke
ijke regel die door

n recht. Verdragen
3 in de Grondwet
an internationale
n, hebben verbin-
oc. ts toe aan
het toepassen van

Niet anders is het met de in 1953 aan de rechter gegeven bevoegdheid de wet in formele en materiële zin te toetsen aan eenieder verbindende bepalingen van verdragen en besluiten van volkenrechtelijke organisaties. Ook deze bevoegdheid had de rechter zichzelf reeds toegekend zonder grondwettelijke basis. Ik ben het dan ook niet eens met hetgeen tijdens het vorige college in deze serie door J. van den Berg is opgemerkt, namelijk dat invoering van art. 65 in de Grondwet van 1953 een doorbraak betekende met betrekking tot het verschaffen aan de rechter van de mogelijkheid een politieke rol te spelen. Van veel grotere importantie in dat opzicht is het feit dat drie jaar eerder het Europees Verdrag tot bescherming van de Rechten van de Mens (EVRM) was gesloten (voor Nederland in werking getreden 31-8-1954). Een en ander betekende dat in veel meer gevallen dan voorheen de burger een beroep kon doen op de rechter om nationale regelgeving te toetsen aan regels van internationaal recht. Overigens ben ik het wel eens met Van den Berg dat dit niet zondermeer hoeft te leiden tot een controversiële rol van de rechter. Het zal immers geheel afhangen van de attitude van de rechter met betrekking tot dat internationale recht. Gezien zijn grotere vertrouwdeheid met het nationale recht kan hij de neiging hebben het internationale recht naar het nationale recht toe te interpreteren. In zulke gevallen zal er van een reële toetsing weinig overblijven. Een sterk staaltje daarvan is te vinden in een uitspraak inzake een van de eerste gevallen waarbij een bepaling van het EVRM werd ingeroepen. De Rechtbank Maastricht was van oordeel "dat voormeld verdrag (...) niet meer rechten en vrijheid verzekert dan die welke in beschaafde staten als Nederland reeds erkenning hebben gevonden..."³ Droogjes merkt Meuwissen op dat "bij deze uitgangspunten het beantwoorden van de vraag of het verdrag eenieder verbindende bepalingen in de zin van de Grondwet bevat, weinig zin meer heeft."⁴

Ook ons hoogste rechtscollege stelde zich uiterst terughoudend op en leek voor een "politieke rol" terug te deinzen. Dat blijkt ondermeer uit het bekende processieverbod-arrest van 1962.⁵ Met betrekking tot de rechterlijke taak de wettelijke (in dit geval zelfs grondwettelijke) inperking van een door het verdrag gegarandeerd recht te beoordelen, stelde de HR "dat het resultaat van een dergelijke afweging voor een rechterlijke toetsing (...) in het algemeen niet vatbaar is en daarom zal moeten worden aangenomen dat, naar de bedoeling van het aldaar bepaalde, de inhoud van de norm waarin een op zichzelf gewettigde beperking van enige in het verdrag gewaarborgde vrijheid is neergelegd, in beginsel aan een rechterlijke beoordeling is onttrokken en voor de verantwoording moet blijven van de nationale wetgever." Gezien dit uitgangspunt wekt het geen verrassing als vervolgens blijkt

3 Zie HR 5-5-1959, NJ 1959, 361.

4 D.H.M. Meuwissen, *De Europese Conventie en het Nederlandse recht*, Leiden 1968: 365.

5 HR 19-1-1962, NJ 1962, 107.

dat de HR zijn toetsingsrecht slechts als marginaal beschouwt: "de vraag of de wettelijke inperking van een verdragsrecht met het verdrag verenigbaar is, zal slechts dan ontkennend kunnen worden beantwoord, indien het ten eenenmale ondenkbaar zou moeten worden geacht dat een wetgever, gesteld voor de noodzaak met het oog op de bescherming van de openbare orde te dien aanzien een regeling te treffen, daartoe een zodanige regeling zou kunnen treffen of handhaven."

Deze bewoordingen, die ik met opzet enigszins uitvoerig heb geciteerd, doen zo gedateerd aan dat men zich kan afvragen wat er in 's hemelsnaam in de afgelopen 30 jaar is gebeurd. Het is interessant een vergelijking te trekken met hetgeen de HR opmerkte ten aanzien van de overweging van het Haagse gerechtshof dat het bijzondere karakter van de rechtsbetrekkingen met andere staten, zoals dat ondermeer in art. 13a Wet AA tot uitdrukking komt, meebrengt dat de Staat op het gebied van het buitenlands beleid een grotere vrijheid van handelen heeft dan op andere beleidsterreinen en dat de rechter bij de beoordeling van het buitenlands beleid dienovereenkomstig terughoudender dient te zijn. In geharnaste bewoordingen stelt de HR dat niet kan worden aanvaard dat het enkele feit dat de Staat zich tot een bepaalde gedraging bij verdrag heeft verplicht, de Nederlandse rechter zou beletten te beoordelen of de Staat door die gedraging inbreuk maakt op een andere verdragsnorm waaraan de burgers rechtstreeks rechten kunnen ontleen, en aldus of de Staat jegens hen onrechtmatig handelt.⁶

2 IS DE RECHTER POLITIEKER GEWORDEN?

Voor de vrijmoediger opstelling van de rechter jegens wetgever en executieve is mijns inziens van doorslaggevend betekenis de jurisprudentie geweest die is ontwikkeld door de internationale rechter, in casu de beide Europese gerechten: het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen en het Europese Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM). Deze rechterlijke instanties hebben met betrekking tot de interpretatie van de verschillende verdragsrechtelijke normen gezaghebbende uitspraken gedaan die vervolgens door de nationale rechter zijn nagevolgd. Als illustratie noem ik slechts de jurisprudentie van het Europese Hof van Justitie over de Derde richtlijn gelijke behandeling en over het vrije verkeer van werknemers en die van het EHRM over het recht op gezinsleven en over de toelaatbaarheid van anonieme getuigen. Deze jurisprudentie heeft verstrekkende betekenis gehad voor de opstelling van de nationale rechter en niet altijd op een wijze die de Nederlandse wetgever en executieve behaagde. Maar mag men daaruit de conclusie trekken dat het optreden van de Nederlandse rechter 'politieker' is

⁶ HR 10-11-1989, NJ 1991, 248.

de vraag of de
nigbaar is, zal
ten enenmale
voor de nood-
n aanzien een
en of handha-

teerd, doen zó
n de afgelopen
n met hetgeen
rechtshof dat
aten, zoals dat
at de Staat op
andelen heeft
deling van het
n. In geharnas-
het enkele feit
ic Neder-
aging inbreuk
treeks rechten
, handelt."

n executieve is
geweest die is
ese gerechten;
opese Hof voor
en met betrek-
normen gezag-
hter zijn nage-
ropese Hof van
ije verkeer van
ver de toelaat-
kk beteke-
jd op een wijze
nen daaruit de
r 'politieker' is

geworden in de zin dat hij zich tot een eigen factor in het politieke krachtenveld heeft ontwikkeld met autonome politieke pretenties (dat is hetgeen ik versta onder het vaak in negatieve zin gebruikte begrip: "de politieke rol van de rechter")? Ik vernag die vraag niet in zijn algemeenheid te beantwoorden, doch zou haar wat betreft de toetsing van nationale voorschriften aan het internationale recht ontkennend willen beantwoorden.

3 ARGUMENTEN

1 Allereerst voor wat betreft het communautaire recht. Ik wil dan beginnen met vast te stellen dat met betrekking tot het gemeenschapsrecht de Nederlandse rechter niet optreedt als nationale rechter doch als gemeenschapsrechter. Op pregnante wijze heeft het Luxemburgse Hof dit verwoord in het Summenthal-arrest (9-3-1978): "...dat de nationale rechter, belast met de toepassing, in het kader zijner bevoegdheid, van de bepalingen van het gemeenschapsrecht, verplicht is zorg te dragen voor de volle werking dezer normen, daarbij zonedig: *op eigen gezag*, elke strijdige bepaling van de - zelfs latere - nationale wetgeving buiten toepassing latende, zonder dat hij de voorafgaande opheffing hiervan via de wetgeving of enige andere constitutionele procedure heeft te vragen of af te wachten." De bevoegdheid daartoe ontleent hij niet aan de nationale rechtsorde - in Nederland dus niet aan art. 94 Gw - doch aan de communautaire rechtsorde: deze rechtsorde wordt verwezenlijkt door middel van de nationale rechterlijke instanties die - in voorkomende gevallen - zich via het instrument van de prejudiciële beslissing guidance dienen te verschaffen door het communautaire Hof. Indien zij voor het nationale politieke proces diep-insnijdende beslissingen treffen doen zij dat niet als Nederlandse rechter, doch als communautair rechterlijk orgaan.

Men kan mij nu tegenwerpen: dat verlegt alleen maar de problematiek, want dan wordt de vraag: hoe politiek is de rol van het Europese Hof van Justitie? Ik erken de legitimiteit van die vraag en kom daar later op terug, doch beperk mij voor het moment tot de constatering dat bij de toepassing van het gemeenschapsrecht in de Nederlandse rechtsorde de positie van de nationale rechter een zeer specifieke is.

2 Met betrekking tot het EVRM ligt de situatie wel anders - de nationale rechter blijft nationale rechter - doch niet wezenlijk verschillend. Uitspraken van het EHRM zijn bindend voor de verdragspartij tot wie zij zijn gericht. Zij bevatten echter een interpretatie van de verdragsnormen die ook in toekomstige gevallen zal worden gehanteerd. Rechter in het gehele verdragsgebied zullen er derhalve goed

7 106/77, Jur. 1978, 629.

aan doen in hun uitspraken rekening te houden met deze interpretaties, willen zij niet de kans lopen dat hun staat in het ongelijk wordt gesteld. Karakteristiek in dit opzicht is een uitspraak van de HR waarin werd gesteld dat de uitspraak van het EHRM in de Berrechap-zaak *noopt* tot heroverweging van eerdere rechtspraak (inzake de vraag wat onder gezinsleven in de zin van art. 8 EVRM moet worden verstaan) nu deze berust op rechtstreekse toepasselijkheid van art. 8. Kennelijk aanvaardt de HR hier de zogenaamde *incorporate theory*, volgens welke de uitspraak van het Straatsburgse Hof geacht wordt deel te zijn gaan uitmaken van de eenieder verbindende verdragsbepaling. Anders kan, zoals Van der Velde terecht opmerkt, het woord 'noopt' niet worden verklaard.⁸

Een nationale rechterlijke instantie die zich genoopt voelt zich te houden aan de interpretatie van een verdragsnorm door een internationaal gerecht dat de verdragspartijen bindende uitspraken kan doen, lijkt niet erg op een instantie die voornemens is een politieke rol te spelen.

³ Licht dat anders bij het Internationaal Verdrag inzake Burgerlijke en Politieke Rechten (verder te noemen *BUPO-verdrag*) waar het toezichthoudend orgaan, het VN-comité voor de Rechten van de Mens, slechts een standpunt kan bepalen dat niet bindend is en dus niet de rechtstreekse staatsaansprakelijkheid van een in gebreke blijvende verdragspartij kan doen ontstaan?⁹ Deze vraag deed zich pregnant voor met betrekking tot art. 26 van dit verdrag dat een algemeen discriminatieverbod bevat, anders dan het geval is met art. 14 EVRM dat slechts discriminatie verbiedt bij de toekenning van de in het verdrag vermelde rechten en waar het discriminatieverbod derhalve een accessoir karakter heeft. In de uitspraak in de zaak-Broeks van 9 april 1987 verwierp het comité de opvatting van de Nederlandse regering dat dit discriminatieverbod zich niet uitstrekte tot de niet-rechtstreeks werkende bepalingen van het VN-verdrag inzake economische, sociale en culturele rechten, in casu op het gebied van de sociale zekerheid, die slechts geleidelijk zouden behoeven te worden ingevoerd. Ter zijde mag worden opgemerkt dat deze stellingname in flagrante tegenspraak was met wat de Nederlandse regering enige jaren eerder bij de parlementaire behandeling had opgemerkt, waarbij wel was erkend dat het discriminatieverbod een zelfstandig karakter had en dus ook betrekking had op de sociale zekerheidsrechten. Het comité erkende het zelfstandige karakter van art. 26 hetgeen meebrengt dat, *indien* een sociaal zekerheidsstelsel eenmaal is ingesteld, dit van meet af aan non-discriminatoire dient te worden toegepast. Het comité meende dat in casu het verschil

⁸ J. van der Velde, Toepassing van Straatsburgse jurisprudentie door de Hoge Raad, *NJCM Bulletin*, 1990, jrg 25: 586.

⁹ Niet-naleving van de verdragsnorm maakt natuurlijk altijd de verdragspartij aansprakelijk, doch deze niet-naleving kan niet bindend door het comité worden vastgesteld.

interpretaties, willen
id. Karakteristiek
dat de uitspraak
an eerdere recht-
art. 8 EVRM moet
kheid van art. 8,
ry, volgens welke
n gaan uitsnaken
als Van der Velde

h te houden aan
al gerecht dat de
op een instantie

rijke en Politieke
dend orgaan, het
t kon bepalen dat
el, d van een
vraag deed zich
algemeen discri-
lat slechts discri-
nelde rechten en
heeft. In de uit-
de opvatting van
uitstrekke tot de
ke economische,
ale zekerheid, die
zijde mag worden
net wat de Neder-
deling had opge-
telfstandig karak-
hten. Het comité
gt dat, indien een
f aan non-discri-
casu het verschil

de Hoge Raad, NJCM

partij aarisprakelijk,
istgesteld.

in behandeling tussen man en vrouw niet gerechtvaardigd kon worden en dus discriminatoir was.

Een dergelijke uitspraak tegen een verdragspartij is natuurlijk niet leuk maar is, zoals gezegd, niet bindend. Dat wordt echter anders als de nationale rechter de interpretatie van het comité overneemt en vervolgens het discriminatoire effect wegneemt door de minst bedeelde dezelfde behandeling te geven als de meest bedeelde. Dit was wat de Centrale Raad van Beroep (crvb), wiens eerdere interpretatie van art. 25 BUPO tot de uitspraak van het comité in de zaak-Broeks had geleid, deed in zijn beruchte AAW-uitspraak van 5 januari 1988.

Deze uitspraak kon omvangrijke financiële consequenties voor de overheid inhouden. De regering, toch al geplaagd door een aantal voor haar negatief uitgevallen prejudiciële beslissingen van het Europese Hof van Justitie over de Derde richtlijn, sloeg volledig op tilt. Zelfs werd ernstig overwogen het BUPO-verdrag op te zeggen om vervolgens weer partij te worden en een voorbehoud te maken bij het vermaleddigde art. 26, een gedachte die aanvankelijk ook in het parlement op enige sympathie kon rekenen bij de regeringsfracties. Uiteindelijk kreeg het gezond verstand de overhand, al kon de crvb zich niet langer verheugen in de gunst van de overheid, iets waar de crvb zich overigens weinig van aantrok.

Was de gewraakte beslissing nu een politieke uitspraak waarbij de rechter zich zette op de stoel van de wetgever, zoals wel wordt gesuggereerd? Nu moet allereerst worden gesteld dat de crvb nog een zekere compassie had met de regering door te stellen dat met betrekking tot de sociale zekerheid art. 26 in het algemeen slechts rechtstreekse werking kon worden toegekend vanaf 23 december 1984 en niet vanaf de inwerkingtreding van het BUPO-verdrag voor Nederland op 11 maart 1979. De *terme de grâce* die de crvb de wetgever gunde viel samen met het verstrijken van de termijn gedurende welke de EEG-lidstaten hun wetgeving moesten hebben aangepast aan de Derde richtlijn, een op zich curieuze vondst die haar basis noch vindt in de uitspraak van het VN-comité noch in algemene regels van internationaal recht.

Van meer belang is het echter de opstelling van de crvb te vergelijken met die van de HR. Anders dan de crvb heeft de HR van de aanvang af het zelfstandig karakter van art. 26 erkend. Voor de effecten lijkt echter de HR een veel terughoudender positie in te nemen. De opstelling van de HR is te opvallend om niet letterlijk te citeren: "Aan art. 94 Gw in verband met art. 26 Verdrag kan immers geen grond worden ontleend om, ter voorkoming van een verschillende behandeling van mannen en vrouwen, aan mannen (in casu de gediscrimineerde partij) eenzelfde recht toe te kennen als de wet slechts aan vrouwen toekent (hetgeen dus de crvb doet) in geval dat het in de wet neergelegde verschil in behandeling, gezien de aard van het recht, in redelijkheid ook op andere wijze kan worden weggenomen en op dit punt een keuze moet worden gemaakt die, mede in aanmerking genomen de aard van de daarbij betrokken belangen, niet binnen de rechts-

vormende taak van de rechter valt. In dat – zich hier voordoende geval – is het aan de wetgever te bepalen op welke wijze het best aan het beginsel van art. 26 Verdrag kan worden voldaan.¹⁰ Heringa heeft dit een onzuivere constructie genoemd. Hij wijst erop dat in zo'n geval de rechter wel constateert dat een Nederlandse wet strijdig is met een rechtstreeks werkende verdragsbepaling, doch nalaat te voldoen aan de in art. 94 Gw gegeven opdracht deze wet buiten toepassing te laten, daarmee zelf op gespannen voet komend met de eis van art. 2 lid 3 nuvo dat eenieder, die in zijn verdragsrechten is gekwetst, een effectief rechtsmiddel en daadwerkelijk rechtsherstel dient te verkrijgen.¹¹ Rechtsingang is er wel doch de effectiviteit ontbreekt nu rechtsherstel wordt ontzegd.

Wellicht heeft het terughoudende standpunt van de HR ermee te maken dat het in de besliste gevallen niet om op geld waardeerbare voorzieningen ging, zoals dat bij de sociale zekerheid wel het geval is. Dit althans zou men kunnen opmaken uit het advies van de HR over de constitutionele toetsing waar het college met betrekking tot discriminatie die op verschillende manieren kan worden opgeheven, stelt: "De rechter kan deze keus niet altijd maken, terwijl de onverbindendheid van het gehele wettelijke regime tot sociaal onaanvaardbare gevolgen zou kunnen leiden."¹² De HR is overigens de eerste om toe te geven dat die lijn niet altijd wordt gevolgd. Verwezen wordt naar de jurisprudentie van het Europese Hof van Justitie dat in de zaak-McDermott en Cotter vaststelde dat bij ongelijke behandeling van vrouwen in het arbeidsproces de behandeling van mannelijke werknemers de enige geldige referentiebasis is.¹³

De in 1989 door Heringa ingenomen stelling dat op het punt van het non-discriminatiebeginsel en van de vraag hoever de rechter mag en moet gaan de wegen van de HR en de CrvB zich definitief hebben gescheiden, lijkt in het licht van wat de HR thans stelt, ietwat ongenueanceerd, al heeft de regering, door zich tegenover de CrvB herhaaldelijk op het standpunt te stellen van de HR, er alles aan gedaan om die stelling geloofwaardigheid te verlenen.¹⁴ Het zijn kennelijk de maatschappelijke gevolgen van de onverbindendverklaring die doorslaggevend zijn voor de HR en niet reverentie voor de wetgever. Men kan er alleen over twisten of dit nu juist een juridische danwel een politieke afweging is.

4 Die reverentie voor de wetgever blijkt ook niet als het gaat om het lange tijd controversiële punt of de rechter verdragen aan elkaar mag toetsen. In het kruis-

10 HR 12-10-84, NJ 1985, 230. Dit standpunt werd bevestigd bij HR 23-9-88, NJ 1989, 740.

11 A.W. Heringa, Art. 26/VBPR, gelijke behandeling en de rechtsvormende taak van de rechter, *WCM Bulletin*, 1989: 78-80.

12 Constitutionele toetsing, *WCM Bulletin*, 1992: 258.

13 286/85, Jur. 1987: 1453.

14 Bijl. TK 20 453, nr 6.

nde geval – is het
ginsel van art. 26
divere constructie
ert dat een Neder-
igsbepaling, doch
vet buiten toepas-
eis van art. 2 lid 3
n effectief rechts-
rechtsingang is er
tezegd.

te maken dat het
ingen ging, zoals
kunnen opmaken
r het college met
orden opgeheven,
inverbindendheid
o. ou kunnen
die lijn niet altijd
Europese Hof van
ngelijke behande-
elijke werknemers

het non-discrimi-
aan de wegen van
licht van wat de
or zich tegenover
alles aan gedaan
k de maatschap-
vriend zijn voor de
twisten of dit nu

om het lange tijd
 het kruis-

2-88, NJ 1989, 740.
taak van de rechter.

raketten-arrest haalt de HR de – overigens door de wetsgeschiedenis niet ge-
schraagde – stelling van het Hof dat het constitutionele bestel de rechter deze
toetsing zou verbieden en deze zou voorbehouden aan de wetgever, fors onder-
uit.¹⁵ De HR vervolgt dan: "...nu er geen constitutioneel verbod is, moet de rechter
deze toetsing verrichten als de burger aan één van deze verdragen rechten kan
ontlenen waarop de nakoming van een andere verdragsverplichting inbreuk kan
maken." Zou de rechter dit nalaten, dan zou de burger rechtsbescherming worden
onthouden.

Aangezien het internationale recht normaliter geen rangorde van verdragen kent,
(met uitzondering van het Handvest van de VN, zoals door het Internationaal
Gerechtshof in de Lockerbie-zaak op 14 april nog eens is bevestigd) moet de
rechter nagaan of – bij afweging van alle belangen – de betreffende verdrags-
bepaling voor de staat een zo zwaarwegend beletsel vormt om aan zijn verplichting
jegens de betreffende burger te voldoen, dat nakoming van zijn verplichting jegens
die burger van hem niet kan worden gevergd en dus niet kan worden bevolen,
aldus de HR in het arrest inzake de overlevering van de Amerikaanse militair die
zijn vrouw om het leven had gebracht¹⁶ en die in de Verenigde Staten de dood-
straf te duchten had. Dat nu lijkt een politieke afweging van de bovenste plank
doch ter wille van de rechtsbescherming van de burger meent de HR deze afweging
niet aan de executieve te mogen overlaten. De HR is evenwel niet bereid om – zoals
wel door sommigen is bepleit¹⁷ – te allen tijde voorrang te geven aan verdragen
die de rechten van de mens garanderen. Juridisch lijkt mij dat goed verdedigbaar,
maar de HR betreedt met die afweging wel een pad vol voetangels en klemmen.

5 Men kan het ermee eens zijn dat ter wille van de rechtsbescherming van de
burger de rechter dit pad niet schuwt, doch dan lijkt het niet erg consistent dat
de HR in zijn – door middel van een beroep op de WvB door het NJCM buitgemaak-
te – advies over constitutionele toetsing er geen voorstander van is wettelijke
maatregelen te toetsen aan eenieder verbindende bepalingen van internationaal
gewoonterecht.¹⁸ Deze toetsingsbevoegdheid is door de HR in 1959 bij het Nyugat-
arrest vrijwillig afgestaan.¹⁹ Het afgestane gebied werd door de grondwetgever
van 1983 vervolgens geannexeerd voor de wetgever met een beroep op – u raadt
het – de onzekere inhoud van het gewoonterecht, alhoewel er qua rechtskracht
geen enkel verschil is tussen geschreven en ongeschreven volkenrecht. Flinterman
merkt in het door hem uitgebrachte advies over constitutionele toetsing terecht

¹⁵ HR 10-11-89, NJ 1991, 248.

¹⁶ HR 30-3-90, NJ 1991, 249.

¹⁷ Zie o.a. B.P. Verneulen, *Uitlevering soms een kwestie van vertrouwen*, *Dolikt en Delinkwent*, 1990, jrg 20: 334 v.v.

¹⁸ Constitutionele toetsing, *NJCM-Bulletin*, 17-3-1992: 251.

¹⁹ HR 6-3-59, NJ 1962, 2.

op dat het argument dat het internationaal gewoonterecht onzeker zou zijn bevreemdend is. aangezien de Nederlandse rechter het veelvuldig toepast buiten het geval van toetsingskwesties; men denke aan het immuniteitsrecht. Van groter belang is zijn opmerking dat het internationaal gewoonterecht vele regels bevat die een directe aanspraak aan de burger tegen de overheid geven.²⁰ Indien voor de HR het belang van de rechtsbescherming van de burger het beslissend criterium is voor het assumeren van de bevoegdheid verdragen aan elkaar te toetsen, waarom pleit hij er dan niet eveneens voor de in 1983 definitief verloren gegangene bevoegdheid (tot 1983 had de HR op Nyugat terug kunnen komen) tot toetsing van de wet aan internationaal gewoonterecht terug te krijgen? Is de HR van mening dat dit gewoonterecht de burger weinig of geen rechten geeft? We weten het niet, want de HR zegt nogal laconiek dat hij zich verenigt met het oordeel van de regering dat voor deze toetsing geen noodzaak bestaat. Van een nadere bespreking acht de raad zich ontslagen nu hij zich ook geen voorstander betoont van toetsing aan algemene rechtsbeginselen, die immers veelal deel zullen uitmaken van het internationaal gewoonterecht.

4 CONCLUSIE

Ik kom tot een evaluatie. Mijns inziens valt het met de politieke rol van de rechter wat betreft de toepassing van het internationale recht in de nationale rechtsorde nogal mee. Het is duidelijk dat de rechtsbescherming van de burger tegen mogelijke inbreuken op de hem door het internationale recht toegekende rechten voor de rechter een centrale rol speelt. Evenzeer duidelijk is dat de door internationale verdragsorganen ontwikkelde rechtsopvattingen de nationale rechter vrijmoediger hebben gemaakt bij het toetsen van nationale regelingen. Bij het volgen van die rechtsopvattingen vervult de rechter echter geen politieke, doch een puur rechterlijke functie. Voor de toepassing van het gemeenschapsrecht treedt hij zelfs niet langer als nationaal rechter op doch als communautair rechterlijk orgaan. Voor het evrm blijft hij als nationaal rechter fungeren, doch kan hij niet om de interpretatie door de Straatsburgse organen heen, aangezien dit uiteindelijk tot een de Nederlandse rechtsorde bindend besluit kan leiden. Voor het vv-comité voor de Rechten van de Mens ligt dit in wezen niet anders, ook al zijn de uitspraken ervan formeel niet bindend. Het is immers door de verdragsstaten in het leven geroepen om toezicht te houden op de eerbiediging van de verdragsrechten en daarvoor is interpretatie van die verdragsrechten onvermijdelijk. Heel pregnant is dat door de HR geformuleerd in het eerder vermelde advies: "Door een niet voorziene wending in de jurisprudentie van dergelijke organen kunnen ook in Nederland nieuwe varianten van strijd met het betrokken grondrecht ontstaan. De recht-

²⁰ Constitutionele toetsing, *NJCM-Bulletin*, 1992: 274/5.

spraak van de HR van de afgelopen decennia weerspiegelt verscheidene gevallen waarin dit verschijnsel zich voordoet en waarin de Nederlandse rechtspraak op het desbetreffende punt moest worden aangepast.²¹ Het is dus de jurisprudentie van de internationale verdragsorganen die binnen de Nederlandse rechtsorde strijd doet ontstaan. Dat de HR in sommige gevallen volstaat met het constateren van die strijd doch het aan de wetgever overlaat die strijd weg te nemen zonder daaraan direct consequenties te verbinden, moet dan ook veeleer worden gezien als het – wellicht op goede gronden – afzien van het uitoefenen van de rechterlijke functie dan als het afzien van het uitoefenen van een politieke functie.

Niet wordt overigens door mij ontkend dat de internationale verdragsorganen een politieke rol van betekenis vervullen. Het is maar al te zeer bekend dat met name in tijden van stokkende integratie het Europese Hof van Justitie een uiterst belangrijke rol heeft gespeeld als hoeder en bewaker van het *acquis communautaire*. En de verdragsorganen op het gebied van de mensenrechten is een politieke rol evenmin vreemd, omdat zij – bij gebreke van een centrale wetgever – bij uitstek de drager en verwoorder zijn van rechtsontwikkelingen. Doch dan moet tevens worden gesteld dat deze politieke rol hen is toegekend door de verdragspartijen, al realiseren deze zich dat veelal niet als zijzelf het slachtoffer zijn van een negatieve beoordeling.

Samenvattend wil ik stellen dat de Nederlandse rechter in het algemeen tamelijk nauw beantwoordt aan het model dat Erades heeft geschetst voor de verhouding tussen de machten in de staat. Na gesteld te hebben dat "A calculated intrusion into the political field would be quite improper for a court" vervolgt hij dat het niettemin vrijwel onvermijdelijk is dat in de uitvoering van zijn rechterlijke functies een tribunaal een beslissing op het gebied van het internationale recht kan treffen "that does not please the political authorities." Afgezien van het feit dat het niet de taak van de rechter is de politieke autoriteiten te behagen, kan zo'n beslissing ook metterdaad interfereren met de politieke lijn uitgezet door die autoriteiten. Hij vervolgt dan: "The judges in municipal courts that have any degree of independence are generally aware of the possibilities of bringing their Governments into difficulties. Certainly a careful examination of the issues would recommend itself to intelligent men." En relativerend voegt hij eraan toe: "That there is no guarantee that care will be taken by all judges, or even that all are well qualified, is a risk certainly no greater than exists when governmental personnel have to interpret international law. And at least independent courts are not charged with the function of pursuing national self-interest under con-

21. Constitutionele toetsing, *NJCM Bulletin*, 1992: 246/247.

ditions of political pressures not conducive to detached judgment.²² Of, om het in mijn eigen, minder erudiete bewoordingen te zeggen: "The alleged political role of the judiciary often is in the eye of the beholder."

²² L. Erades, International law and the Netherlands legal order. *International Law in the Netherlands*, 1980, vol III: 380-81.

PRODUCTIE 19

Vergaderjaar 1985-1986

19 290

Goedkeuring van de op 4 november 1985 te 's-Gravenhage tot stand gekomen briefwisseling tussen de regering van het Koninkrijk der Nederlanden en de regering van de Verenigde Staten houdende een overeenkomst inzake de stationering van een eenheid vanaf de grond te lanceren kruisvluchtwapens van de luchtmacht van de Verenigde Staten

Nr. 7

VOORLOPIG VERSLAG

Vastgesteld 13 januari 1986

1. Samenstelling

Leden: Van der Spek (PSP), Ter Beek (PvdA), voorzitter, Scholten, Aarts (CDA), De Kwaadsteniet (CDA), Meijer (PvdA), Engwirda (D'66), Stemerdink (PvdA), De Boer (CDA), ondervoorzitter, Beckers-de Bruijn (PPR), Gualtherie van Weezel (CDA), Van den Bergh (PvdA), Van der Linden (CDA), Nijpels (VVD), Frinking (CDA), Blaauw (VVD), Wagenaar, De Waart (PvdA), Wallage (PvdA), Van den Toorn (CDA), Brouwer (CPN), Herfkens (PvdA), Ubels-Veen (EVP), Voorhoeve (VVD), Weisglas (VVD), Van Heemskerck Pillis-Duvekot (VVD), Piv. leden: Knol (PvdA), Couprie (CDA), G. C. van Dam (CDA), M. P. A. van Dam (PvdA), Wessel-Tuinstra (D'66), Poppe (PvdA), Beinema (CDA), Van Iersel (CDA), Salomons (PvdA), Van Dijk (CDA), Evenhuis (VVD), B. de Vries (CDA), Bruggeman (VVD), Van Rossum (SGP), K. G. de Vries (PvdA), Zijlstra (PvdA), Tazelaar (PvdA), Schutte (GPV), Jacobse (VVD), Den Ouden Dekkers (VVD), Terpstra (VVD).

2. Samenstelling

Leden: Van der Spek (PSP), Van Dis (SGP), Ter Beek (PvdA), Keja (VVD), K. G. de Vries (PvdA), De Kwaadsteniet (CDA), Evenhuis (VVD), voorzitter, Engwirda (D'66), Stemerdink (PvdA), Van den Bergh (PvdA), onder-voorzitter, Frinking (CDA), Blaauw (VVD), M. P. A. van Dam (PvdA), Borgman (CDA), Jabaaij (PvdA), Couprie (CDA), Van Vlijmen (CDA), Wagenaar, De Waart (PvdA), Brouwer (CPN), Ubels-Veen (EVP), Janmaat, Voorhoeve (VVD), Van Heemskerck Pillis-Duvekot (VVD), De Kok (CDA), Piv. leden: Van der Doef (PvdA), Den Ouden Dekkers (VVD), Vos (PvdA), De Boer (CDA), Korthals (VVD), Nijpels (D'66), Tazelaar (PvdA), Meijer (PvdA), Aarts (CDA), Metz (VVD), Knol (PvdA), Gualtherie van Weezel (CDA), De Visser (PvdA), Mateman

Dit wetsvoorstel werd in handen gesteld van de vaste commissies voor Buitenlandse Zaken¹ en voor Defensie² en de bijzondere commissie voor de Grondwetsherziening³ gezamenlijk. De drie commissies hebben op 9 en op 13 december openbare hoorzittingen gehouden, waarvan zij apart verslag hebben gedaan. Voorts hebben zij in de Staatscourant opgeroepen tot het bij haar inzenden van schriftelijk commentaar. Zij ontvingen reacties van:

- mr. J. H. Smeets te Amsterdam (mede namens de heer G. J. van de Griendt, kapitein-ter-zee b.d. te Haeze),
- de Stichting Vredespolitiek te Den Haag,
- mr. J. J. Lind te Den Haag,
- de werkgroep overheid - politiek van Vrouwen tegen kernwapens - Vrouwen voor vrede, te Den Haag,
- de heer K. Dijkhoff te Den Haag,
- dr. S. Rozemond en drs. J. G. Siccama van het Nederlands Instituut voor internationale betrekkingen, Clingendael, te Den Haag,
- het Interkerkelijk Vredesberaad te Den Haag,
- Jo van Ockenburg te Den Haag,
- de Vereniging van juristen voor de vrede te Utrecht,
- de Stichting Hervormd Beraad Vredesvraagstukken,
- Pax Christi Nederland te Den Haag en
- het hoofdbestuur van de Nederlandse Bond van Oudstrijders, het Veteranen Legioen Nederland

(CDA), Krajenbrink (CDA), Schutte (GPV), Scholten, Beckers-de Bruijn (PPR), Dijkstal (VVD), Weisglas (VVD), Paulis (CDA)

3. Samenstelling

Leden: Van Rossum (SGP), Haas Berger (PvdA), Stoffelen (PvdA), Van der Sanden (CDA), Koste (PvdA), Salomons (PvdA), Aarts (CDA), K. G. de Vries (PvdA), De Kwaadsteniet (CDA), voorzitter, Rienks (PvdA), Hermes (CDA), Wessel-Tuinstra (D'66), Nijpels (VVD), Blaauw (VVD), Mateman (CDA), Buikema (CDA), Van der Burg (CDA), Brouwer (CPN), Dales (PvdA),

Janmaat, Korthals (VVD), Wiebenga (VVD), Franssen (VVD)

Piv. leden: Leerling (RPF), Meijer (PvdA), Wallage (PvdA), Beinema (CDA), Müller-van Ast (PvdA), Stemerdink (PvdA), Frinking (CDA), Woltgens (PvdA), Gualtherie van Weezel (CDA), De Visser (PvdA), G. C. van Dam (CDA), Toniniet (D'66), Lauxtermann (VVD), Den Ouden Dekkers (VVD), Eversdijk (CDA), Van den Toorn (CDA), Hennekamp (CDA), Van Es (PSP), Van Ooijen (PvdA), Schutte (GPV), Evenhuis (VVD), Dees (VVD), Dijkstal (VVD)

De toegezonden stukken liggen voor ieder ter inzage op het secretariaat van de commissies. Deze zijn allen die de moeite hebben genomen haar schriftelijk of mondeling op de hoogte te stellen van hun visie, dankbaar voor de daarin gelegen bijdrage tot de meningsvorming.

De drie commissies brengen als volgt verslag uit van de opmerkingen en vragen die uit de diverse fracties bij haar werden ingeleverd teneinde aan de regering te worden voorgelegd.

Inleiding 4

Algemeen 4

De keuze voor de verdragsvorm 5

Het «Mutual defence assistance agreement» van 1950 6

Bondgenootschappelijke aspecten 6

Het karakter van de NAVO 6

Het noemen van de NAVO-procedures 7

De Amerikaanse troepen op Soesterberg 8

De Nederlandse kerntaken 9

De inhoud van de NAVO-procedures 10

De bevoegdheden van de Amerikaanse president 10

De Nederlandse bevoegdheden over de kruisvluchtwapens 13

De verhouding tot het Noordatlantische verdrag 15

Staatsrechtelijke aspecten 15

Twee-derde meerderheid slechts vereist bij afwijking van specifieke grondwetsbepalingen? 15

Twee-derde meerderheid reeds vereist bij twijfel over afwijking van de Grondwet? 16

Twee-derde meerderheid vereist bij afwijking van het systeem van de Grondwet? 18

Controle op het buitenlands beleid door het parlement 20

In hoeverre is artikel 92 Grondwet relevant? 21

In hoeverre is artikel 90 Grondwet relevant? 24

In hoeverre is artikel 96 Grondwet relevant? 25

In hoeverre is artikel 98 Grondwet relevant? 27

Conclusie van toetsing aan de Grondwet 28

Volkenrechtelijke aspecten 30

Het humanitair oorlogsrecht in het algemeen 30

Artikel 23 van het Landoorlogreglement; het Gasprotocol van 1925 33

De aanvullende protocollen bij de verdragen van Genève 34

Het verdrag tegen milieuveranderende wapens 34

Het Genocideverdrag 34

Artikel 51 van het Handvest van de Verenigde Naties 34

Het non-proliferatieverdrag 35

Inhoud van het verdrag 35

Looptijd en opzeggingstermijn 35

De toevoeging van de NAVO-procedures 36

Artikel 1 van het verdrag 37

Artikel 2 van het verdrag 37

Artikel 3 van het verdrag 38

Artikel 4 van het verdrag 38

Artikel 5 van het verdrag 39

Artikel 7 van het verdrag 39

Artikel 8 van het verdrag 39

Artikel 9 van het verdrag 40

Artikel 13 van het verdrag 40

Procedure, tijdstip en gevolgen van goedkeuring 40

Het tijdstip van de stemming in de Tweede Kamer 40

Voorafgaande volksraadpleging 41

Het later op de goedkeuring terugkomen 42

INLEIDING

Algemeen

De leden van de fractie van de P.v.d.A. stelden vast dat het onderhavige wetsvoorstel beoogt parlementaire goedkeuring te verkrijgen voor het besluit van het kabinet om in Nederland Amerikaanse kruisraketten te plaatsen. Om redenen van veiligheidspolitieke aard hadden deze leden zich steeds tegen de plaatsing van kruisraketten verzet. Bij de behandeling van het zogenaamde «1 november besluit» in de Tweede Kamer hadden zij hun overwegingen terzake nogmaals uiteengezet.

Het verdrag waarvoor thans goedkeuring wordt gevraagd verdient echter ook om andere redenen bijzondere aandacht. Deze leden dachten hier allereerst aan de vraag of de wijze waarop de regering de plaatsing blijkens het verdrag en de daarop gegeven toelichting wil regelen niet afwijkt van de Grondwet, dan wel tot zodanig afwijken zou noodzaken. Voorts meenden zij dat het verdrag – dat aanvankelijk in het vooruitzicht was gesteld omdat de beslissing tot plaatsing zo'n groot politiek en maatschappelijk belang had – naar de beeldd spraak van prof. dr. P. H. Kooymans «een doos giftige bonbons» had opgeleverd. Zij dachten hier met name aan de bepalingen over looptijd en opzegbaarheid.

Aan deze aspecten wilden de leden van de fractie van de Partij van de Arbeid in het navolgende vooral aandacht besteden. Daarbij wilden zij in het bijzonder betrekken de adviesaanvraag van de regering aan de Raad van State dd. 5 oktober 1983 en de beide adviezen van de Raad, respectievelijk van 23 december 1983 (I) en van 27 november 1985 (II), alsmede de in de Kamer terzake gevoerde debatten.

De leden van de V.V.D.-fractie hadden met instemming kennis genomen van het wetsvoorstel. Na de uitgebreide verstrekking van informatie door de regering, de vele discussies voorafgaande aan de ondertekening van de nota's, de twee adviezen van de Raad van State en het afzonderlijke debat in de Tweede Kamer over de beheersaspecten, hadden deze leden thans een ander commentaar op dit voorstel dan op artikel 2 van de overeenkomst. Zij verwezen in dit verband naar de desbetreffende paragraaf van het verslag.

De leden van de C.D.A.-fractie wilden zich beperken tot het later in dit verslag stellen van twee vragen.

De leden van de fractie van D'66 riepen in herinnering dat zij zich verzet hadden tegen het sluiten van de onderhavige overeenkomst. Zij beoordeelden de totstandkoming hiervan dan ook negatief. Zij zagen er overigens van af om uitgebreid in te gaan op de langdurige voorgeschiedenis en beperkten zich tot een beoordeling van de briefwisseling zelf.

De leden van de C.P.N.-fractie waren van mening dat het hier gaat om een zeer ingrijpend wetsvoorstel.

Is het waar dat Nederland zich voor het eerst in de geschiedenis door middel van dit verdrag ondubbelzinnig verplicht tegenover een kernwapenmogendheid? In ieder geval leeft tegen de plaatsing van Amerikaanse kruisvluchtwapens in Nederland onder een zeer groot deel van de bevolking al jarenlang intens verzet. De leden nu aan het woord hadden zich vanaf 1979 consequent verzet tegen plaatsing van kruisraketten en steeds erop gewezen dat een besluit tot plaatsing het vertrouwen in de democratie zou aantasten.

Kort geleden, in het debat over het 1 novemberbesluit, hadden deze leden gewezen op het volkspetitionnement, waarbij 3 743 455 mensen regering en parlement verzochten niet te besluiten tot plaatsing van kruisraketten. Met verbijstering hadden zij echter moeten constateren dat

noch de regering, noch de V.V.D.-fractie, noch de meeste leden van de C.D.A.-fractie zich werkelijk rekenschap hadden willen geven van de betekenis van het volkspetitionnement. Zij wilden in latere onderdelen van dit verslag nog enkele vragen ter zake stellen en concrete suggesties doen.

De leden van de S.G.P.-fractie betreurden het dat zij tengevolge van een misverstand niet in staat waren om in detail op het verdrag en de toelichting daarop in te gaan. Voorzover de memorie van antwoord de nog bij deze leden bestaande vragen onbeantwoord mocht laten, namen zij zich voor deze in een eventueel uit te brengen eindverslag naar voren te brengen. Zij hadden echter geen overwegende bezwaren tegen het wetsvoorstel.

De leden van de P.P.R.-fractie kondigden aan verderop in dit verslag kritische kanttekeningen bij de gesloten overeenkomst en de gevolgen ervan te willen maken.

Het lid van de R.P.F.-fractie had met grote interesse kennis genomen van dit voorstel, dat logisch voortvloeit uit de eerdere besluitvorming van regering en Kamer. Aangezien de hoofdlijnen van de overeenkomst reeds in oktober waren besproken, meende dit lid dat de goedkeuring ervan geen aanleiding zou moeten zijn tot heropening van de totale discussie. Nu Regering en Kamer hebben ingestemd met de hoofdlijnen, dient de overeenkomst nog uitsluitend te worden beoordeeld op de uitwerking daarvan. Daarbij was genoemd lid tot de conclusie gekomen dat de brieven van 4 november 1985 op de meeste punten duidelijk zijn en in overeenstemming met de hoofdlijnen zoals eerder aan de Kamer voorgelegd.

Het lid van de G.P.V.-fractie kon instemmen met het wetsvoorstel. Na de uitvoerige discussies die reeds hebben plaatsgevonden, zowel over de grondwettelijke en volkenrechtelijke aspecten als over de eventuele stationering als zodanig, bevat het weinig zaken die tot nieuwe vragen kunnen leiden. De consistente lijn die de Raad van State in zijn advisering volgt, bevestigt dit nog eens.

Het lid van de E.V.P.-fractie had met gevoelens van onbehagen kennis genomen van het wetsvoorstel. Zij constateerde dat het kabinet weinig moeite heeft gedaan de behandeling van een besluit dat een zo ongekennde betrokkenheid bij de bevolking teweeggebracht heeft, met uiterste zorgvuldigheid te doen plaatsvinden. Hierbij meende zij niet de geldigheid van de gevolgde procedure ter discussie te moeten stellen, alswel de manier waarop de regels zijn toegepast.

De keuze voor de verdragsvorm

De leden van de D'66-fractie waren de regering erkentelijk voor het feit dat zij een ingrijpend besluit als de voorgenomen plaatsing van kruisvluchtwapens op Nederlands grondgebied, aan de voorafgaande goedkeuring van de Staten-Generaal heeft willen onderwerpen. Zij plaatsten echter vraagtekens bij het instrument dat de regering hiervoor gekozen heeft, te weten de verdragsvorm. Had de doelstelling van voorafgaande goedkeuring door de Staten-Generaal niet ook op een andere wijze kunnen worden bereikt, bij voorbeeld door een voornemen tot een besluit aan de Kamers voor te leggen? In dat geval zou de situatie in ons land vergelijkbaar zijn geweest met die in de andere plaatsingslanden, waar nergens een specifieke overeenkomst over de plaatsing is gesloten.

Het lid van de R.P.F.-fractie constateerde dat de inhoud van de briefwisseling opnieuw illustreert, dat de vorm van een verdrag met parlemen-

taire goedkeuring geenszins voor de hand lag. Beschouwen de bewindslieden het ook thans nog als een juiste keuze dat ons land, in tegenstelling tot andere plaatsingslanden, deze «zware» procedure volgt? Uit welke elementen van het verdrag blijkt nu, dat het «grote politieke en maatschappelijke belang» ervan beter tot zijn recht komt dan wanneer de vorm van een regeringsbesluit zou zijn gekozen?

Het «Mutual defence assistance agreement» van 1950

De leden van de fractie van de P.v.d.A. herinnerden eraan dat naar de mening van de Commissie van Advies inzake Volkenrechtelijke Vraagstukken (Bijlage II, 1979-80, 15 800 V en X, nr. 58) «de eventuele toekomstige plaatsing van de onderhavige nucleaire wapens in Nederland reeds zou kunnen plaatsvinden op basis van het met de Verenigde Staten gesloten «Mutual Defence Assistance Agreement» (Staatsblad nr. K 84) en wel in de vorm van uitvoeringsovereenkomsten, ten aanzien waarvan op grond van artikel 62, eerste lid onder b, van de Grondwet goedkeuring niet is vereist

Medewerking van de Staten-Generaal zou dan ook slechts aan de orde zijn met betrekking tot de goedkeuring van de eventueel voor de infrastructuur benodigde gelden.» De regering wees in Bijlage I bij haar eindadviesaanvraag aan de Raad van State (1983) op de mogelijkheid om een uitvoeringsverdrag toch voor te leggen aan het parlement: «Zoals bij de grondwetsherziening van 1953 door de regering is gesteld, zal er met name aanleiding zijn van deze mogelijkheid gebruik te maken wanneer het gaat om de uitvoering van voor 1953 gedateerde overeenkomsten.» Het was de leden van de P.v.d.A.-fractie opgevallen dat de regering voor de overeenkomst met de Verenigde Staten kennelijk niet de vorm van een uitvoeringsovereenkomst van het Mutual Defence Assistance Agreement had gekozen. Is de regering hiermee teruggekomen op het hierboven geciteerde in de adviesaanvraag van 1983 vermelde inzicht, dat ook een uitvoeringsovereenkomst van het Mutual Defence Assistance Agreement ter goedkeuring kan worden overgelegd? Zo nee, waarom is dan een andere vorm gekozen?

Kan de regering aangeven of er tussen beide verdragen verschillen zijn? Is het wel juist verschillende regimes voor defensiesamenwerking te hanteren? Verdient het geen aanbeveling om de overeenkomst alsnog als uitvoering van het Mutual Defence Assistance Agreement aan te merken?

Ook de leden van de fractie van D'66 vroegen waarom niet is gekozen voor een uitvoeringsovereenkomst, gebaseerd op de Mutual Defence Assistance Agreement van 1950. Ook deze had aan voorafgaande parlementaire goedkeuring kunnen worden onderworpen.

BONDGENOOTSCHAPPELIJKE ASPECTEN

Het karakter van de NAVO

De leden van de P.v.d.A.-fractie hadden de positie van landen in de NAVO door de Adviescommissie inzake Volkenrechtelijke Vraagstukken als volgt omschreven gezien: «Het Noord-Atlantisch Verdrag schept een politiek en militair bondgenootschap. Daarbij hebben de verdragsluitende partijen bepaalde verplichtingen op zich genomen, maar deze zijn zo omschreven dat zij zelf de concrete inhoud daarvan kunnen blijven bepalen. Het sterkste komt dit tot uitdrukking in artikel 5: In geval van een gewapende aanval op een of meer lid-staten zijn de andere partijen bij verdrag volgens artikel 5 slechts verplicht die actie te ondernemen die zij noodzakelijk achten, waaronder het gebruik van gewapende macht. Met andere woorden: ten aanzien van het wezen der alliantie rakende kwesties

zijn slechts verplichtingen aangegaan waarvan de inhoud in het concrete geval door partijen zelf wordt bepaald.» (stuk 15 800, V en X, nr. 58, blz. 3).

Essentieel in artikel 5 van het NAVO-verdrag is, naast andere elementen, dat iedere lid-staat in geval van een aanval op een van zijn bondgenoten de actie neemt die hij zelf nodig oordeelt. In NATO, Facts and Figures, 1976, bladzijde 96, wordt over het karakter van het bondgenootschap opgemerkt: «Voor alles is de NAVO een internationale, geen supranationale organisatie. Zij bestaat uit soevereine landen die op het gebied van buitenlandse politiek geen afstand hebben gedaan van hun onafhankelijkheid.» Het karakter van elke afspraak in de NAVO is bepaald door dit voorbehoud van nationale zeggenschap. Op basis van dit uitgangspunt zoeken de NAVO-leden naar overeenstemming over het functioneren van de organisatie in vredes- en oorlogstijd.

Ook de planning voor crisis- en oorlogstijd moet in dit licht worden gezien. Procedure-afspraken over hoe de verschillende regeringen zullen handelen zijn niet juridisch bindend. Het zijn politieke afspraken die de consensus weerspiegelen over de vraag hoe men denkt te gaan handelen. Elke staat behoudt het recht in een concrete situatie een andere keus te maken. Dat een staat dat zal doen moge onwaarschijnlijk lijken, omdat de gemaakte procedure-afspraken een bereikte consensus weerspiegelen, toch doet geen staat afstand van zijn recht eventueel anders te handelen. Alle besluiten en voornemens binnen de NAVO liggen onder het beslag van behoud van nationale soevereiniteit.

Het noemen van de NAVO-procedures

Tijdens de behandeling van de 1 oktober-brief heeft de regering, na aanvankelijke aarzeling, toegegeven – zo merkten de leden van de P.v.d.A. -fractie vervolgens op – dat het opnemen van de NAVO-procedures in het verdrag het rechtskarakter daarvan verandert. De NAVO-procedures, die normaliter een reflectie zijn van datgene wat landen zich voornemen te gaan doen zonder dat zij juridisch bindend zijn, krijgen alléén voor wat betreft de kruisraketten in Nederland rechtskarakter. Minister Van den Broek heeft in de Kamer daarover meegedeeld: «Het is inderdaad zo, dat in onze relatie met de Verenigde Staten deze procedures daarmee een juridisch bindend karakter hebben gekregen. Dit kan natuurlijk niet op dezelfde wijze gelden ten aanzien van anderen, die niet beschikken over een dergelijk verdrag» (Handelingen Tweede Kamer, 23 oktober 1985, blz. 712.).

In de NAVO-procedures met betrekking tot de inzet van nucleaire wapens komt kennelijk tot uitdrukking, dat uiteindelijk de kernwapenmogendheid de verantwoordelijkheid draagt voor het al dan niet inzetten van kernwapens. Dit laat de zeggenschap van elk land voor wat betreft zijn eigen grondgebied en strijdkrachten onverlet. Door de procedures via een bilateraal verdrag rechtskracht te verlenen, doet ons land echter – zo meenden genoemde leden – van deze zeggenschap afstand.

Dat constateert ook de Raad van State, zonder daaraan overigens de logische consequentie te verbinden. Reeds in zijn eerste rapport constateert de Raad (bladzijde 4, rechter kolom): «Volledigheidshalve wil het College er in dit verband op wijzen dat door de plaatsing van kruisvluchtwapens op het eigen grondgebied, zonder voor hun inzet Nederlandse goedkeuring te bedingen, afstand wordt gedaan van een bevoegdheid tot bestuur, namelijk de bevoegdheid om die inzet te verhinderen.» De reden waarom de Raad hieraan niet de logische consequentie verbindt, zou gelegen kunnen zijn in het onduidelijke en onjuiste beeld dat de Raad kennelijk van de huidige situatie met betrekking tot de Nederlandse kerntaken en in Nederland gestationeerde Amerikaanse eenheden heeft. Het had de leden van de fractie van de Partij van de Arbeid verwonderd, dat de regering dit beeld niet heeft gecorrigeerd. In latere paragrafen van dit verslag wilden zij hierop terugkomen.

De leden van de C.D.A.-fractie vroegen of een eventuele poging van de Verenigde Staten, hoe onwaarschijnlijk ook, om buiten, dan wel in strijd met de NAVO-procedures toch kruisvluchtwapens vanaf Nederlandse bodem te lanceren:

- a. onherroepelijk een schending is of met zich meebrengt van de onderhavige overeenkomst en dan
- b. de facto de onderhavige overeenkomst ontkracht, dan wel
- c. Nederland het recht geeft de onderhavige overeenkomst onmiddellijk en onmiddellijk ingaand op te zeggen.

De leden van de D'66-fractie constateerden met instemming dat de overeenkomst uitdrukkelijk bepaalt dat de plaatsing uitsluitend geschiedt in het kader van de bondgenootschappelijke verdediging op grond van het Noordatlantisch verdrag.

Artikel 3 van het verdrag laat – zo meenden de leden van de P.P.R.-fractie – de mogelijkheid open dat de Verenigde Staten binnen de NAVO-procedures zelfstandig tot inzet van kruisvluchtwapens beslissen. Immers, «zo tijd en omstandigheden dit toelaten, zal bijzonder gewicht worden toegekend aan de opvatting van de Nederlandse regering, indien inzet van kruisvluchtwapens wordt overwogen». Zo gezien biedt artikel 3 geen absolute zekerheid dat de inzet van kruisvluchtwapens, zowel binnen als buiten het NAVO-kader, tegen de wil van Nederland achterwege blijft. Is deze conclusie juist?

De Amerikaanse troepen op Soesterberg

Voor wat betreft de inzet van Amerikaanse vliegtuigen op Soesterberg merkt de Raad van State (Eerste advies, bladzijde 7, in het midden) op: «Dat ook nu reeds inzet van Amerikaanse wapens, namelijk F-15 vliegtuigen, vanaf Nederlands grondgebied zonder Nederlandse toestemming mogelijk is zonder dat dit – naar het oordeel van de Raad terecht – de vraag van de grondwettigheid in het geding heeft gebracht. Vanuit dit gezichtspunt kan dan ook niet worden gesproken van een verdergaand verlies aan soevereiniteit (...)».

De leden van de P.v.d.A.-fractie achtten de feitelijke basis van deze opvatting ondeugdelijk. Bij de parlementaire behandeling van de zogenaamde «Soesterberg-overeenkomst» deelde minister Staf desgevraagd immers het volgende mede: «Ik kom thans tot de kwestie van de vreemde troepen en artikel 197 van de Grondwet, waarin staat, dat vreemde troepen niet dan krachtens de wet in dienst worden genomen. De geachte afgevaardigde zegt: «Er bestaat geen NAVO-leger. Dat heeft de Regering gezegd; het zijn nationale legers. Wat is dat dan hier?» Dit is inderdaad een Amerikaanse eenheid. Zij wordt betaald en gecommandeerd door de Amerikanen, maar staat onder een Nederlandse commandant, die uitmaakt wat de eenheid hier mag en moet doen.» Daaraan voegde de minister nog toe: «Het is (dus) zeer beslist niet de bedoeling, dat in Nederland grotere eenheden zullen komen, maar als zij hier komen, zullen zij onder NAVO-commando en onder Nederlands commando staan. Een zelfstandig commando zullen wij hier bepaald niet toelaten.» (Handelingen Tweede Kamer 1954-1955, bladzijde 141) (onderstreping door de aan het woord zijnde leden).

In de memorie van antwoord aan de Eerste Kamer betoogde de regering terzake nog «dat het feit dat het Amerikaanse squadron te Soesterberg onder een Nederlandse commandant staat, ten gevolge heeft, dat de Nederlandse commandant, binnen het kader van de daaromtrent bestaande richtlijnen, de operaties van dit squadron kan bepalen» (Eerste Kamer, zitting 1954-1955, stuk 3714, nr. 27a, bladzijde 3). Een «Fact sheet» van de United States Air Force van maart 1981 zegt dan ook: «Het 32-ste Tactical Fighter Squadron is de enige eenheid van de U.S. Airforce die onder het operationele bevel valt van een vreemd land.»

Dit heeft de gevolgen die de Nederlandse regering in Bijlage II van haar adviesaanvraag (1983, bladzijde 11) schetst. Over de inzet van F-15 vliegtuigen wordt slechts beslist in NAVO-verband. Indien de Nederlandse regering het onwenselijk zou vinden dat deze vliegtuigen zouden opstijgen, zou zij daartegen het juridisch middel hebben van het opzeggen van de onderliggende (stationerings)overeenkomst «om inzet vanaf Nederlands grondgebied te voorkomen». Er is dus geen sprake van – zoals de Raad van State voor terecht houdt – dat de F-15 vliegtuigen zonder Nederlandse toestemming zouden kunnen worden ingezet. Dit is reeds een cruciaal verschil, met hetgeen beoogd wordt voor de basis Woensdrecht. De Amerikaanse troepen op Woensdrecht staan immers niet onder Nederlands, maar onder Amerikaans operationeel bevel.

De Nederlandse kerntaken

Ook in de vergelijking met de bestaande Nederlandse kerntaken schijnt de Raad van State van mening te zijn – zo stelden de leden van de P.v.d.A.-fractie vast – dat de plaatsing van kruisraketten niet onder andere zeggenschapsverhoudingen plaatsvindt. Ook deze opvatting is huns inziens echter niet op goede, feitelijke gronden gebaseerd. De huidige Nederlandse kerntaken worden uitgeoefend in de vorm dat de Verenigde Staten de kernkoppen ter beschikking stellen en Nederland de overbrengingsmiddelen. Nederland heeft de uiteindelijke beslissing over zijn al of niet medewerking aan de inzet van deze wapens dus geenszins uit handen gegeven.

Op de inzet van deze wapens zijn, naar de mening van genoemde leden, in beginsel wel dezelfde procedures van toepassing als op de inzet van kruisvluchtwapens. Het kardinale verschil hierbij is echter dat de procedureregels die de inzet van de «Nederlandse» kernwapens betreffen het karakter hebben van politieke beleidsvoornemens. Nederland kan daarvan juridisch en feitelijk afwijken, omdat het van geen van zijn bevoegdheden afstand heeft gedaan. De regering geeft dit ook zelf toe. In Bijlage II van haar adviesaanvraag (1983, bladzijde 11) deelt zij mee dat over de inzet van deze wapens slechts in NAVO-verband wordt beslist, overeenkomstig de NAVO-procedures. «Indien zich derhalve een situatie zou voordoen dat de Nederlandse Regering het onwenselijk acht dat zo'n F-16 van Nederlands grondgebied opstijgt, dan zou zij deze situatie slechts kunnen voorkomen door op dat moment de Koninklijke Luchtmacht aan de NAVO te onttrekken.»

In een latere fase stelden de drie commissies de vraag (vraag 93 over de brief van 1 oktober) aan de regering: «Wat is de betekenis van de volgende uitspraak van de voormalige bevelhebber landstrijdkrachten, luitenant-generaal Roos, nadat hem de vraag was voorgelegd wat hij zou doen wanneer de regering hem opdracht zou geven een NAVO-bevel om kernwapens in te zetten naast zich neer te leggen: «Op dat ogenblik zou hij mij dus onttrekken aan het bevel waar hij mij eerst onder gesteld heeft. Hij had me dus onder het NAVO-bevel gesteld en hij onttrekt me daaraan. Dat kan hij doen. Op dat ogenblik kan hij mij opdracht geven om mij aan het bevel te onttrekken. En dan ben ik gehoorzaam aan mijn politieke leiding» (VARA-TV «De achterkant van het gelijk»)?» De regering antwoordde: «De betekenis die aan deze uitspraak moet worden toegekend is dat de luitenant-generaal Roos, ook thans nog bevelhebber van de landstrijdkrachten, het primaat van de politiek erkent.» Uit het bovenstaande blijkt dat de Nederlandse regering te allen tijde bevoegd blijft, ook nadien de NAVO tot de inzet van kernwapens heeft besloten, daaraan haar medewerking niet te geven.

Ook hier ligt een kardinale verschil met het kruisrakettenregime dat de regering in het verdrag wil vastleggen. Daarvoor geldt de door het kabinet ontwikkelde Rubicon-theorie: Als de fase van «general alert» is afgekondigd en de Nederlandse regering daarmee heeft ingestemd, kan

zij de inzet van de kruisvluchtwapens vanaf Woensdrecht niet meer beletten.

De inhoud van de NAVO-procedures

Het was de leden van de P.v.d.A.-fractie tijdens de hoorzittingen van de drie kamercommissies reeds opgevallen dat over de uitleg van de procedures volstrekt tegenstrijdige opvattingen bestaan. Zo heeft dr. S. I. P. van Campen de bewering van de regering tegengesproken dat, indien Nederland niet meewerkt aan «general alert», de Verenigde Staten de op Woensdrecht gestationeerde kruisraketten niet zouden kunnen gebruiken. Gezien het feit dat dr. Van Campen, als voormalig directeur van het kabinet van de secretaris-generaal van de NAVO, als geen ander de NAVO-procedure en derzelver betekenis kent, meenden deze leden dat de regering haar bewering alsnog dient te staven. Die noodzaak is des te groter, omdat een oud-minister van defensie van oordeel is dat de regering de Kamer terzake onjuist heeft voorgelicht.

De leden van de P.v.d.A.-fractie zouden het allereerst op prijs stellen als de regering opheldering wil verschaffen over de lijnen waarlangs een verzoek om inzet van Amerikaanse nucleaire wapens kan worden gedaan en de lijnen waarlangs toestemming c.q. bevel tot inzet kunnen worden gegeven. Is het waar dat vanaf het corpsniveau van zowel Amerikaanse troepen, als troepen van bondgenoten, zowel langs de NATO-lijn CENTAG, AFCENT, SACEUR, D.P.C. (na consultatie van regeringen van NAVO-landen) een verzoek tot het vrijgeven van nucleaire wapens aan de «National Command Authority» van de Verenigde Staten kan worden gericht als langs de Amerikaanse bevelslijn CINCUSAREUR, USCINCEUR?

Is het ook waar dat de Amerikaanse «National Command Authority» via de NAVO-lijn in voorkomend geval alleen een mededeling dat het gebruik van nucleaire wapens is geautoriseerd kan doorgeven, maar dat de «release» alleen langs de Amerikaanse bevelslijn USCINCEUR, CINCUSAREUR plaatsvindt? Indien dit waar is, zou dus niet SACEUR, maar dezelfde persoon in zijn hoedanigheid van Amerikaans bevelhebber over feitelijke inzet beslissen. Dit ligt dan anders dan de regering heeft gesteld tijdens de kamerdebatten.

De leden van de P.P.R.-fractie waren van mening dat artikel 3 de crux van het verdrag is en het had hen dan ook zeer verbaasd dat dit artikel zo'n grote mate van onzekerheid laat bestaan. Er is immers geen duidelijkheid over de precieze inhoud van de daar bedoelde procedures. Niettemin beklemtonen regering en Raad van State dat dit artikel de waarborg is tegen de inzet van kruisvluchtwapens buiten het bondgenootschappelijk kader om.

In dit verband vroegen ook deze leden de aandacht voor de tegenstrijdige uitspraken op dit punt enerzijds van de kant van de regering en anderzijds in de door verschillende leden tijdens het debat in oktober geciteerde stukken van de Amerikaanse Senaat als zou de Amerikaanse president te allen tijde de bevoegdheid hebben Amerikaanse wapens in te zetten. Ook de oud-directeur van het kabinet van de secretaris-generaal van de NAVO, Van Campen, heeft tijdens de hoorzitting gezegd dat de Amerikanen kruisvluchtwapens vanaf Nederlands grondgebied kunnen lanceren, zelfs als Nederland dat niet zou willen toestaan.

De bevoegdheden van de Amerikaanse president

Een vraagstuk waarover de leden van de P.v.d.A.-fractie gaarne opheldering verkregen, betrof de positie van de Amerikaanse president. De regering heeft herhaaldelijk betoogd dat deze niets over de inzet van de kruisvluchtwapens te zeggen heeft, maar slechts een vetorecht heeft op het vrijgeven daarvan. Reeds tijdens de behandeling van de zogenaamde

PRODUCTIE 19

IN NAAM DER KONING

Uitspraak d.d. 26 september 1991
rolnr. 90/476
HG

Het Gerechtshof te 's-Gravenhage, eerste kamer,
heeft het volgende arrest gewezen in de zaak van:

1. de stichting "STICHTING HERWAARDERING PENSIOENEN
NSB-KAMERLEDEN",
gevestigd te Hoenderloo, gemeente Apeldoorn;
2. de vereniging "VERENIGING VAN ANTI-FASCISTISCHE
OUD-VERZETSSTRIJDERS NEDERLAND, BOND VAN ANTI-FASCISTEN",
gevestigd te Hoenderloo, gemeente Apeldoorn,
./.. en 35 anderen, zoals vermeld in de aanhef van het hierna
vermelde en aan dit arrest gehechte vonnis,
appellanten,
procureur: mr. A.B.B. Beelaard, ←

t e g e n

DE STAAT DER NEDERLANDEN,
van wie de zetel is gevestigd te 's-Gravenhage,
geïntimeerde,
procureur: mr. J.L. de Wijkerslooth.

HET GEDING

- Bij exploit van 28 maart 1990 zijn appellanten (verder ook:
de Stichting, de Vereniging en de verzetsstrijders) in hoger
beroep gekomen van een vonnis van de arrondissementsrecht-
bank te 's-Gravenhage van 21 maart 1990, tussen appellanten
en geïntimeerde (verder: de Staat) gewezen. Van dit vonnis
./.. is een afschrift aan het arrest gehecht.

Bij memorie van grieven hebben appellanten acht grieven
tegen dit vonnis aangevoerd. Bij memorie van antwoord, met
één productie, heeft de Staat deze grieven bestreden. Hierna
hebben appellanten aan hun oorspronkelijke vordering bij
akte tot vermeerdering van eis, een subsidiaire vordering
toegevoegd. De Staat heeft daarop bij antwoordakte gereaa-
geerd, zonder zich daarbij te verzetten tegen deze eisver-
meerdering als procesfeit.

Vervolgens hebben partijen hun zaak ter zitting van 21 maart
1991 doen bepleiten: appellanten door hun raadsman
mr. N.M.P. Steijnen, advocaat te Zeist, en de Staat door
zijn procureur. Hierbij hebben appellanten nog een drietal
stukken in het geding gebracht, dit zonder bezwaar van de
Staat die de gelegenheid heeft gehad zich daarover uit te
laten.

Tenslotte hebben partijen hun procesdossiers, waaronder hun
respectieve pleitnotities in hoger beroep, aan het hof
overgelegd en arrest gevraagd.

BEOORDELING VAN HET HOGER BEROEP

1. Tegen de onder 1 in het bestreden vonnis vastgestelde feiten zijn geen grieven aangevoerd, zodat ook het hof van deze feiten zal uitgaan, waarbij echter aantekening verdient dat de vaststelling volgens welke Rost van Tonningen, toen hij in dat vonnis onder 1.1 vermelde functies aanvaardde, geen ontslag als kamerlid heeft genomen, aldus moet worden verstaan, dat hij toen niet bij de Tweede Kamer of bij het Ministerie van Binnenlandse Zaken zijn ontslag als kamerlid heeft ingediend.
2. Appellanten hebben gevorderd voor recht te verklaren dat de onder 1.2 in bedoeld vonnis vermelde toekenning van pensioen aan de weduwe Rost van Tonningen, zoals die op 15 mei 1950 tot stand kwam, en de herziening die in 1956 op de hoogte van dit pensioen is aangebracht "in strijd met en met schending van het recht hebben plaatsgevonden, zodat deswege deze pensioentoeckenning en deze herziening van het pensioen als onregelmatig en onrechtmatig moeten worden aangemerkt". In hoger beroep hebben zij subsidiair daaraan nog toegevoegd een vordering dat aan de Staat wordt verboden om, kort gezegd, in het openbaar een tegenovergesteld standpunt in te nemen.
3. De rechtbank heeft appellanten in hun vordering niet-ontvankelijk verklaard en is dus aan een materieel onderzoek van die vordering niet toegekomen. Zij was namelijk van oordeel dat, nu het omstreden pensioen slechts bij wet in formele zin met gekwalificeerde meerderheid van stemmen kan worden gewijzigd of ingetrokken (artikel 63 Grondwet), appellanten geen "rechtens relevant belang" bij die vordering hebben. Verder meende zij, in verband hiermee, dat het instellen van een vordering, uitsluitend strekkende tot een verklaring voor recht zoals hierboven bedoeld, in casu afstuit op "de eisen van een behoorlijke procesvoering en het belang der rechtspleging". Tenslotte was zij van oordeel dat appellanten niet zijn aan te merken als onmiddellijk betrokken (rechts)personen bij de rechtsverhouding tussen de Staat en de weduwe Rost van Tonningen in de zin van artikel 3.11.7 Nieuw BW. Bij een en ander liet de rechtbank de gegrondheid van enkele andere, door de Staat opgeworpen niet-ontvankelijkheidsverweren, waaronder een beroep op verjaring van artikel 2004 BW, uitdrukkelijk in het midden.
4. Appellanten hebben met hun acht grieven dit oordeel in zijn verschillende onderdelen bestreden. Zij stellen zich op het standpunt dat de rechtbank ten onrechte een niet-ontvankelijk-verklaring heeft uitgesproken. De Staat heeft daarentegen de juistheid van deze beslissing staande gehouden. De aldus opgeworpen respectievelijk tegengesproken grieven lenen zich voor een gezamenlijke behandeling. Het hof zal dus thans de ontvankelijkheidsvraag, voorzover partijen daarover van mening verschillen, samenhangend bespreken.

5. Daarbij wordt vooropgesteld dat de burgerlijke rechter in de rechtsverhouding tussen de Staat en de weduwe Rost van Tonningen (verder: de weduwe) in zoverre geen taak heeft en niet bevoegd is in te grijpen dat, nu tegen de bestreden pensioentoekenningen een voor de weduwe met voldoende waarborgen omklede administratieve rechtsgang heeft opengestaan, deze toekenningen slechts door de formele wetgever zouden kunnen worden gewijzigd (vergelijk artikel 63 van de Grondwet in verband met artikel 129 van de Algemene pensioenwet politieke ambtsdragers). Deze staatsrechtelijke verdeling van bevoegdheden brengt mee dat voor de burgerlijke rechter, wat die rechtsverhouding betreft, de formele rechtskracht en de rechtmatigheid van de pensioentoekenningen als uitgangspunt gelden.
6. Voorzover appellanten er dus op uit zijn, de omstreden pensioentoekenningen via de burgerlijke rechter ongedaan te maken, zal hun streven niet kunnen slagen, ook niet in het licht van de omstandigheid dat wat dit betreft voor appellanten geen met voldoende waarborgen omklede administratieve rechtsgang openstaat of heeft opengestaan nu appellanten --zoals de Staat ook ter zitting heeft erkend-- niet kunnen worden aangemerkt als een rechtstreeks bij voormelde rechtsverhouding betrokken partij met een beroepsmogelijkheid overeenkomstig de Beroepswet (Wet van 2 februari 1955, Staatsblad 47). Het gaat immers in beginsel niet aan de burgerlijke rechter een uitspraak te ontlokken over een kwestie die in wezen niet tot zijn bevoegdheid kan worden gerekend.
7. Appellanten hebben echter hun hierboven vermelde vorderingen op artikel 1401 BW gebaseerd en als grondslag daarvan gesteld dat de verzetsstrijders, doordat de Staat niet bereid is de omstreden pensioentoekenningen ongedaan te maken, ernstige psychische schade lijden en aldus in hun persoonlijkheid worden aangetast, dat deze psychische schade hun geestelijke gezondheid betreft en dat hier bovendien de integriteit van de rechtsstaat, met de zedelijkheid als achterliggend belang, in het geding is. Daarbij hebben zij met nadruk gesteld dat, ook al zou het niet tot een ongedaanmaking van die pensioentoekenningen komen (hetgeen hun uiteindelijk streven is), een verklaring voor recht volgens welke die pensioentoekenningen onrechtmatig zijn, op zichzelf al tot herstel van hun psychische schade zou leiden.
8. De door appellanten gestelde psychische schade is door de Staat niet uitdrukkelijk bestreden. Het hof verwijst hierbij voorzover nodig naar het standpunt van het kabinet zoals weergegeven in de voorlaatste alinea van pagina 3 van de als produktie overgelegde brief van de Minister van Binnenlandse Zaken aan de Voorzitters van de Eerste en Tweede kamer van 17 november 1986. Wel heeft de Staat aangevoerd dat het onverdragelijk zijn of het onjuist achten van de besluitvorming omtrent het pensioen van de weduwe volgens hem

onvoldoende rechtens relevant belang schept bij de vorderingen van appellanten. Het hof wil evenwel aannemen dat de verzetsstrijders het er geestelijk zo moeilijk mee hebben dat de weduwe van staatswege een pensioen geniet, dat zij als gevolg daarvan psychisch in de problemen dreigen te raken of wellicht reeds zijn geraakt en uit dien hoofde mogelijk zelfs deskundige hulp behoeven, zodat hier sprake is van psychische schade die in beginsel tot de door artikel 1401 BW beschermde belangen moet worden gerekend. De gevorderde verklaring voor recht behoort, in dit licht bezien, als een soort schadevergoeding in natura (artikel 6:103 Nieuw BW) te worden beschouwd. Daarmee staat het belang van de verzetsstrijders bij de door hen ingestelde vorderingen vast.

9. Daarmee is tevens het belang bij deze vorderingen gegeven van de Stichting en de Vereniging. Niet alleen wordt het instellen van de onderhavige gerechtelijke procedure gedekt door hun respectieve statutaire doelstelling, ook de feitelijke activiteiten van de Stichting en de Vereniging --te denken valt in het bijzonder aan de niet bestreden politieke activiteiten van verschillende aard om tot een beëindiging van het pensioen van de weduwe te komen-- brengen mee dat, nu van een rechtens relevante psychische schade bij een aantal van de verzetsstrijders moet worden uitgegaan, de Stichting en de Vereniging voor de bescherming van deze belangen in gebundelde vorm op grond van artikel 1401 BW de hulp van de rechter kunnen inroepen.
10. Een en ander brengt mee dat het oordeel van de rechtbank, dat appellanten niet als onmiddellijk betrokken (rechts)personen in de zin van artikel 3.11.7 (3:302) Nieuw BW kunnen worden aangemerkt, onjuist is. Het gaat hier immers niet om de rechtsverhouding tussen de Staat en de weduwe, maar om de rechtsverhouding tussen de Staat en appellanten, bij welke rechtsverhouding appellanten uiteraard onmiddellijk zijn betrokken.
11. Wat tenslotte het beroep op de verjaring van artikel 2004 BW betreft, gaat de Staat uit van de onjuiste veronderstelling dat appellanten in dit geding van de burgerlijke rechter vorderen de pensioentoekenning bij Koninklijk Besluit van 15 mei 1950 en de herziening daarvan in 1956 ongedaan te maken. Dat wordt evenwel niet door appellanten gevorderd en daartoe zou de burgerlijke rechter ook niet bevoegd zijn. Het hof verwijst hierbij naar hetgeen daaromtrent hiervoor onder 5 en 6 is overwogen. De psychische schade van de verzetsstrijders die de grondslag van deze procedure vormt, is evenwel eerst in de jaren tachtig ontstaan nadat appellanten van het bestaan van de pensioentoekenning aan de weduwe op de hoogte waren geraakt, naar onbestreden is gesteld, in het bijzonder door de weigering van de Minister van Binnenlandse Zaken bij brief van 14 december 1988 inzake de heroverweging van de rechtmatigheid van de pensioentoekenningen. Van een verjaring ingevolge artikel 2004 BW is geen sprake.

12. Uit het bovenstaande volgt dat appellanten in hun vorderingen kunnen worden ontvangen nu daartegen ook overigens geen beletselen zijn gebleken. Dit betekent dat het vonnis van de rechtbank waarbij appellanten niet-ontvankelijk werden verklaard in hun vordering, niet in stand kan blijven en dat het hof alsnog de gegrondheid van de vordering zal dienen te onderzoeken.
13. Bij dat onderzoek zal het hof uitgaan van de feiten zoals deze tussen partijen vaststaan, zijnde deze enerzijds gesteld en anderzijds niet of onvoldoende weersproken dan wel ontleend aan de overgelegde stukken, voorzover de inhoud daarvan niet is betwist. Deze feiten zullen worden opgenomen in de overwegingen die het hof hierna zal wijden aan de stellingen die appellanten naar voren hebben gebracht. In het voorbijgaan merkt het hof nog op dat de Staat heeft volstaan met de bestrijding van de ontvankelijkheid van appellanten in hun vordering; ten aanzien van de vordering zelf heeft de Staat geen verweer gevoerd. Dit ontslaat het hof echter niet van de verplichting de rechtsgronden van deze vordering te onderzoeken. De navolgende overwegingen bevatten de neerslag van deze ambtshalve ondernomen speurtocht.
14. De meest verstrekkende stelling van appellanten is dat de weduwe in het geheel geen recht heeft op een weduwenpensioen terzake van het door wijlen haar echtgenoot in de periode 1937-1941 vervulde lidmaatschap van de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Zij betogen dat in casu geen recht op pensioen is ontstaan c.q. dat dit recht nadien vervallen is. Daartoe voeren zij verschillende argumenten aan welke het hof hierna onder 15-24 zal bespreken.
15. Appellanten stellen zich op het standpunt (inleidende dagvaarding blz. 6-11 en blz. 37-47) dat in het onderhavige geval het recht op pensioen niet behoort te worden beoordeeld aan de hand van de destijds geldende wettelijke regels (in het bijzonder artikel 92 van de Grondwet 1938 en de bepalingen van de Wet van 21 november 1924, Staatsblad 522 - hierna: de wet van 1924) doch aan de hand van de ongeschreven normen van staatsnoodrecht. In dit verband betogen zij dat Rost van Tonningen - ware hij niet op 6 juni 1945 om het leven gekomen - op grond van artikel 3 lid 1 van het Besluit van 2 augustus 1945, Staatsblad F 131, houdende vaststelling van het Besluit Tijdelijke Staten-Generaal, onwaardig zou zijn bevonden als kamerlid, zulks in verband met zijn voor en tijdens de Duitse bezetting aangenomen houding. De Grondwet van 1938 en de wet van 1924 voorzagen niet - aldus appellanten - en konden ook niet voorzien in de gevolgen die dit behoorde te hebben voor het pensioen van Rost van Tonningen en dat van zijn nabestaanden. In de visie van appellanten is hier sprake van een leemte in de wetgeving, welke wordt gevuld door ongeschreven staatsnoodrecht. De toepassing van dit staatsnoodrecht leidt

er volgens appellanten toe dat in rechte moet worden aangenomen dat Rost van Tonningen op grond van diens houding voor en tijdens de bezetting het kamerlidmaatschap onwaardig is geworden en dat hij mitsdien al zijn uit dat lidmaatschap voortvloeiende rechten heeft verloren.

16. Het hof deelt dit standpunt niet.

In het midden kan blijven aan welke voorwaarden voldaan moet zijn, wil het staatsnoodrecht van toepassing zijn. Die toepassing behoort naar het oordeel van het hof in elk geval achterwege te blijven indien het gaat om een situatie waarin de wet weliswaar niet voorziet, doch welke door de wetgever in redelijkheid voorzien had kunnen worden en derhalve door hem bij wet geregeld had kunnen worden, of welke door de wetgever achteraf - desnoods met terugwerkende kracht - bij wet geregeld had kunnen worden. Met zo'n geval hebben we hier te maken.

In dit verband roept het hof allereerst in herinnering dat bij gelegenheid van de grondwetsherziening van 1938 is getracht een grondwettelijke basis in het leven te roepen voor het door de Tweede Kamer doen vervallenverklaren van het lidmaatschap van degenen die "een streven tot uitdrukking brengen, gericht op de verandering van de bestaande rechtsorde met toepassing of bevordering van onwettige middelen", waarbij de wet onder meer de gevolgen van die vervallenverklaring zou regelen, waaronder volgens het hof ook recht op pensioen begrepen kon worden. Dit in eerste lezing aanvaarde voorstel (Wet van 9 april 1937, Staatsblad 306) verwierf echter in de tweede lezing niet de voorgeschreven gekwalificeerde meerderheid.

Tegen deze achtergrond kan niet worden volgehouden dat de wetgever in redelijkheid niet had kunnen voorzien in de gevolgen die de door Rost van Tonningen vóór de bezetting aangenomen houding volgens appellanten had behoren te hebben voor zijn kamerlidmaatschap en de daaruit voortvloeiende rechten. Dat de (grond)wetgever dat om hem moverende redenen niet heeft gedaan, geeft de rechter niet de bevoegdheid staatsnoodrecht toe te passen en Rost van Tonningen op grond van zijn houding vóór de bezetting vervallen te verklaren van zijn kamerlidmaatschap en/of van zijn pensioenrechten te dier zake.

Voorzover het gaat om de houding en de gedragingen van Rost van Tonningen tijdens de bezetting welke door de (grond)wetgever in redelijkheid niet voorzien kon worden, merkt het hof op dat niets zich ertegen verzette dat de wetgever na de bezetting alsnog te dier zake passende maatregelen had genomen. In dit verband zij erop gewezen dat - bijvoorbeeld - in de Zuiveringsbesluiten van 1944 en 1945 (Besluit van 13 januari 1944, Staatsblad E 14 respectievelijk Besluit van 2 augustus 1945, Staatsblad F 132) een reeks van zeer ingrijpende maatregelen (ook op het stuk der pensioenen) is getroffen tegen tal van in de openbare dienst werkzame personen, zulks op grond van hun voor of tijdens de bezetting aangenomen houding. Voorts moet worden

opgemerkt dat de Wet van 11 mei 1946, Staatsblad G 112, tot regeling van de rechtspositie van eenige burgerlijke gezagsdragers en van de leden van de Tweede Kamer der Staten-Generaal in verband met de bezetting, enerzijds ten aanzien van o.a. burgemeesters en wethouders voorziet in het verlies van onder meer hun pensioen (artikel 3 lid 5 en artikel 6 lid 3), zulks onder meer op grond van hun voor of tijdens de bezetting aangenomen houding, doch anderzijds ten aanzien van de leden der Tweede Kamer in artikel 11 volstaat met een regeling van de schadeloosstelling gedurende de periode van 15 september 1941 tot de inwerkingtreding van het Besluit Tijdelijke Staten-Generaal, zonder daaraan dus - zoals ten aanzien van de burgemeesters en wethouders wel is geschied - een regeling toe te voegen inzake het pensioen van degenen die niet in aanmerking kwamen voor schadeloosstelling, onder wie Rost van Tonningen.

Tegen deze achtergrond moet geconcludeerd worden dat de naoorlogse wetgever klaarblijkelijk bewust de pensioenrechten van degenen die onwaardig waren bevonden om in de Tijdelijke Staten-Generaal zitting te nemen, waartoe Rost van Tonningen zou hebben behoord indien hij niet voortijdig zou zijn overleden, onaangetast heeft willen laten. Bij deze stand van zaken komt de rechter niet de bevoegdheid toe aan (de nabestaanden van) Rost van Tonningen alsnog het recht op pensioen te ontzeggen wegens diens houding en gedragingen tijdens de bezetting.

Het hof wordt in deze opvatting gesterkt door het feit dat ook in de thans geldende Algemene pensioenwet politieke ambtsdragers (Wet van 10 december 1969, Staatsblad 594) geen bepaling voorkomt op grond waarvan het pensioenrecht van een kamerlid vervallen kan worden verklaard, hoewel de regering in haar wetsontwerp (nummer 9004 en 9636) had voorgesteld daarvoor een wettelijke grondslag in het leven te roepen. Kortom, de rechter kan en mag geen uitspraak doen over het verlies door Rost van Tonningen van zijn kamerlidmaatschap en de daaruit voortvloeiende pensioenrechten op grond van ongeschreven normen van staatsnoodrecht in verband met zijn houding vóór en tijdens de Duitse bezetting. Al hetgeen appellanten nog hebben aangevoerd ten betoge van het tegendeel, kan hierin geen verandering brengen.

17. Verder stellen appellanten (dagvaarding blz. 30-33) dat op grond van het bepaalde in artikel 4 lid 5 van het Zuiveringsbesluit 1944 Rost van Tonningen geen recht op pensioen had en dat zijn weduwe op grond van die bepaling evenmin recht op pensioen heeft. Die bepaling houdt immers in - aldus appellanten - dat alle andere rechten welke op grond van dat besluit ontslagenen krachtens wettelijk voorschrift of arbeidsovereenkomst zouden kunnen doen gelden, alsmede alle rechten op pensioen en alle andere rechten welke de nagelaten betrekkingen van de ontslagenen krachtens wettelijk voorschrift of arbeidsovereenkomst zouden kunnen doen gelden, vervallen. In de visie van appellanten hebben Rost van Tonningen en diens weduwe het recht op pensioen uit het kamerlidmaatschap van Rost van Tonningen van rechtswege verloren toen op 23 november 1944 het Zuiveringsbesluit 1944

werd toegepast terzake de hierna nog te bespreken ambtelijke functies van Rost van Tonningen, aangezien artikel 4 lid 5 zonder enige reserve spreekt van het verval van alle rechten op pensioen.

18. Naar het oordeel van het hof brengt een redelijke uitleg van artikel 4 lid 5 van het Zuiveringsbesluit 1944 nochtans mee dat deze bepaling slechts ziet op het vervallen van het recht op een pensioen dat voortvloeit uit de functie waaruit betrokkene op grond van het besluit is ontslagen. Tot de functies waaruit Rost van Tonningen werd ontslagen, behoorde niet het kamerlidmaatschap. Daarop had het Zuiveringsbesluit 1944 zoals dat op 23 november 1944 gold, namelijk geen betrekking. Het recht op pensioen uit het kamerlidmaatschap bleef derhalve onaangetast toen op Rost van Tonningen in verband met diens ambtelijke functies het Zuiveringsbesluit 1944 werd toegepast.
19. Weliswaar doen appellanten ter staving van hun standpunt dat het ontslag van Rost van Tonningen uit zijn ambtelijke functies automatisch het verlies van het pensioen uit het kamerlidmaatschap meebracht, een beroep op de toelichting bij het Zuiveringsbesluit 1945, waarin wordt aangenomen dat onder de personen bedoeld in artikel 1 lid 3 van het Zuiveringsbesluit 1944 ook de gekozen leden van openbare colleges vallen, doch tevergeefs. Artikel 1 lid 3 van het Zuiveringsbesluit 1944 - ingevoegd bij Besluit van 12 mei 1945, Staatsblad F 68, houdende aanvulling van het Zuiveringsbesluit 1944 - bepaalt dat de Ministers van Binnenlandse Zaken en van Justitie bevoegd zijn bij gemeenschappelijke beschikking te verklaren dat het Zuiveringsbesluit 1944 mede geheel of gedeeltelijk van toepassing is op groepen van personen die belast zijn met een taak die krachtens wettelijk voorschrift moet worden vervuld dan wel die bij of krachtens een door een publiekrechtelijk orgaan genomen beslissing werd opgedragen. Appellanten zien er evenwel aan voorbij dat een door artikel 1 lid 3 voorgeschreven ministeriële beschikking ten aanzien van de leden der Tweede Kamer nimmer is tot stand gekomen althans nimmer in de Staatscourant is gepubliceerd, gelijk artikel 1 lid 3 eveneens voorschrijft.
20. Voorts betogen appellanten (dagvaarding blz. 33-37) dat de destijds geldende grondwetsbepaling slechts aan een aftredend kamerlid een pensioen toekende, en verder dat artikel 2 van de wet van 1924 alleen voorzag in een pensioen voor de weduwe van hem die hetzij als kamerlid is overleden, hetzij als kamerlid is afgetreden. Appellanten stellen zich op het standpunt dat Rost van Tonningen nimmer als kamerlid is afgetreden en dat hij ook niet als kamerlid is overleden zodat voor hem nooit een recht op pensioen is kunnen ontstaan. Het gevolg daarvan is - aldus appellanten - dat ook zijn weduwe nimmer een aanspraak heeft verkregen op pensioen uit het kamerlidmaatschap van haar overleden echtgenoot.

21. Uit hetgeen hierna onder 35 wordt overwogen, blijkt dat dit betoog onjuist is. Anders dan appellanten hier stellen, is het hof van oordeel dat Rost van Tonningen wel degelijk is afgetreden als lid van de Tweede Kamer. Al hetgeen appellanten naar voren hebben gebracht ten aanzien van de gevolgen van het niet-aftreden als kamerlid, kan derhalve geredelijk buiten beschouwing blijven.
22. Appellanten voeren ook aan (dagvaarding blz. 60-61) dat de pensioenrechten van Rost van Tonningen als vijandelijk onderdaan in de zin van het Besluit Vijandelijk Vermogen van 20 oktober 1944, Staatsblad E 133, van rechtswege aan de Staat zijn vervallen.
23. De juistheid van dit betoog kan in het midden blijven. Niet gesteld is immers en evenmin is gebleken dat ook de weduwe, die krachtens de wet van 1924 een eigen recht op weduwenpensioen had, zou moeten worden aangemerkt als een vijandelijk onderdaan in de zin van het Besluit Vijandelijk Vermogen. Haar recht op weduwenpensioen wordt dan ook niet door dat Besluit getroffen.
24. De conclusie uit het vorenoverwogene luidt dat de stelling van appellanten dat de bij Koninklijk Besluit van 15 mei 1950 tot stand gekomen toekenning van weduwenpensioen aan de weduwe en de herziening die in 1956 op de hoogte van dit pensioen is aangebracht, in strijd met en met schending van het recht hebben plaatsgevonden, omdat de weduwe in het geheel geen aanspraak had op dat pensioen, als onjuist van de hand had moeten worden gewezen.
25. De volgende vraag is of het pensioen van de weduwe juist is vastgesteld bij de toekenning van dat pensioen in 1950 en/of bij de herberekening 1956. Appellanten beantwoorden deze vraag ontkennend en voeren daartoe een aantal argumenten aan. Deze zal het hof hierna onder 29-36 - voorzover na hetgeen onder 35 zal worden overwogen en beslist, nog relevant - op hun houdbaarheid onderzoeken.
26. Voor de beantwoording van deze vraag zijn de volgende wettelijke bepalingen relevant:
 - a. De wet van 1924 bevatte aanvankelijk in de leden 1 en 3 van artikel 4 de volgende regels:
 1. Het pensioen van de weduwe van hem, die als Kamerlid overlijdt, bedraagt de helft van het pensioen, dat het overleden Kamerlid zoude hebben genoten, indien hij niet gestorven, maar als Kamerlid ware afgetreden.
 3. Het pensioen van de weduwe van een overleden gewezen Kamerlid bedraagt de helft van het pensioen, waarop dat Kamerlid aanspraak had.
 - b. Bij de Wet van 1 augustus 1956, Staatsblad 456 (verder: de wet van 1956), werd deze bepaling vervangen door een nieuw artikel 4. De tekst daarvan luidt - voorzover hier relevant -:

1. Het weduwenpensioen bedraagt de helft van het pensioen, waarop het overleden lid van de Tweede Kamer als zodanig aanspraak zou hebben gehad, indien hij op de dag van zijn overlijden was afgetreden, of waarop het overleden gewezen lid van de Tweede Kamer als zodanig aanspraak had.

2. In afwijking van het bepaalde in het vorig lid, bedraagt het pensioen van de weduwe van hem, die overlijdt als lid van de Tweede Kamer vóór het bereiken van de leeftijd van 65 jaren, de helft van het pensioen, waarop het lid van de Tweede Kamer als zodanig ten hoogste aanspraak zou hebben kunnen maken, indien hij bij het bereiken van bovengenoemde leeftijd was afgetreden.

3. In afwijking van het bepaalde in het eerste lid bedraagt het pensioen van de weduwe van hem, die als gewezen lid van de Tweede Kamer vóór het bereiken van de leeftijd van 65 jaren overlijdt in een periode gelijk aan en aansluitend op het tijdvak, waarin hij laatstelijk lid van de Tweede Kamer is geweest, doch tenminste van twee jaren en ten hoogste van zes jaren, de helft van het pensioen, waarop het gewezen lid van de Tweede Kamer als zodanig ten hoogste aanspraak zou hebben kunnen maken, indien hij bij het bereiken van bovengenoemde leeftijd was afgetreden.

c. Voorts bevatte de wet van 1956 de volgende bepaling:

Art. 2: Pensioenen van weduwen en wezen van overleden leden en van overleden gewezen leden van de Tweede Kamer, welke met toepassing van de bepalingen van de Wet van 21 November 1924, Stb. 522, zoals deze ingevolge deze wet zijn komen te luiden, tot een hoger bedrag zouden zijn toegekend, worden, voor zover het recht op pensioen niet is vervallen, te rekenen van de dag van inwerkingtreding dezer wet, ambtshalve tot bedoeld bedrag verhoogd.

De tijd, welke krachtens het bepaalde in artikel 12 van de Wet van 11 Mei 1946, Stb. G 112, niet in aanmerking komt voor vergelding met pensioen, blijft ook voor de toepassing van dit artikel buiten toepassing.

d. Van belang zijn voorts de artikelen 11 en 12 van de reeds genoemde Wet van 11 mei 1946, Staatsblad G 112 (Verder: de wet van 1946), luidende:

Art. 11: 1. Zij, die ingevolge het Besluit Tijdelijke Staten-Generaal leden van de Tweede Kamer dier Staten-Generaal zijn, ontvangen, te rekenen van 15 september 1941, tot het tijdstip van inwerkingtreding van het Besluit Tijdelijke Staten-Generaal, een schadeloosstelling, ten bedrage van het pensioen, waarop zij aanspraak zouden hebben kunnen maken, indien zij met ingang van eerstgenoemde datum als lid van de Tweede

Kamer ontslag zouden hebben genomen.

2. Zij, die op 15 September 1941 lid waren van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, doch in het tijdvak, gelegen tusschen de in het eerste lid bedoelde tijdstippen, ontslag als lid van de Tweede Kamer hebben genomen, ontvangen de daar genoemde uitkeering tot den dag voor het ontslag, voor zooverre zij niet vallen onder artikel 3, eerste lid, onder b tot en met c, van het Besluit Tijdelijke Staten-Generaal. Een zelfde uitkeering vindt plaats aan de erfgenamen van hen, die op 15 September 1941 lid waren van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, doch in voormeld tijdvak zijn overleden, tot aan den datum van het overlijden.

Art. 12: 1. De tijd, waarover ingevolge de bepalingen van deze wet een bezoldiging of schadeloosstelling wordt toegekend, komt mede in aanmerking voor vergelding met pensioen of wachtgeld.

2. In geval een persoon, op wien een der bepalingen van deze wet van toepassing is, is overleden, wordt aan de weduwe of, in geval van haar overlijden, dan wel na hertrouwen, aan de wettige of gewettigde kinderen uitgekeerd hetgeen den overledene tot den dag van zijn overlijden toekomt.

27. Vaststaat dat bij de toekenning van het pensioen in 1950 de weduwe is aangemerkt als weduwe van een in actieve dienst overleden kamerlid. Toegepast werd derhalve artikel 4 lid 1 van de wet van 1924. Bij de berekening van het pensioen werd uitgegaan van het feit dat Rost van Tonningen geacht moest worden lid te zijn geweest van de Tweede Kamer van 11 juni 1937 (het aantreden van de toen gekozen Tweede Kamer) tot 15 september 1941 (de dag voorafgaand aan die waarop het mandaat van de in 1937 gekozen leden der Tweede Kamer normaliter zou zijn afgelopen). Op grond van het bepaalde in de wet van 1946 werd de tijd tussen 15 september 1941 en 6 juni 1945 (de datum van het overlijden van Rost van Tonningen) buiten beschouwing gelaten.
28. Ook staat vast dat bij de herberekening van het pensioen in 1956, voorgeschreven bij artikel 2 van de wet van 1956, de weduwe is aangemerkt als weduwe van een gewezen kamerlid op wie het (toen gewijzigde) artikel 4 lid 3 van de wet van 1924 van toepassing was. Op grond van de bij die gelegenheid ingevoerde diensttijddoortelling werd bij de herberekening rekening gehouden met de periode van 6 juni 1945 (de datum van het overlijden van Rost van Tonningen) tot 19 februari 1959 (de datum waarop Rost van Tonningen 65 jaar zou zijn geworden). Buiten beschouwing werd echter wederom gelaten de periode van 15 september 1941 tot 6 juni 1945, zulks op grond van artikel 2 lid 2 van de wet van 1956. Deze diensttijddoortelling resulteerde dus in een vermeerdering van de diensttijd voor de pensioenberekening met ongeveer 13 1/2 jaar.

29. Appellanten stellen zich op het standpunt dat deze dienst-tijddoortelling achterwege had behoren te blijven, aangezien te dezen artikel 4 lid 3 van de wet van 1924, zoals gewijzigd bij de wet van 1956, toepassing mist. In hun visie valt de overlijdensdatum van Rost van Tonningen niet in de periode die artikel 4 lid 3 noemt als voorwaarde voor het verkrijgen van het daar bedoelde pensioen, te weten het tijdvak gelijk aan en aansluitend op het tijdvak waarin Rost van Tonningen laatstelijk lid is geweest van de Tweede Kamer.
30. Daartoe betogen zij (dagvaarding blz. 24-28) dat Rost van Tonningen zijn kamerlidmaatschap heeft verloren in juni 1940 door de aanvaarding van de functie van commissaris voor de marxistische partijen c.q. op 26 maart 1941 door de aanvaarding van de benoeming tot president van de Nederlandsche Bank c.q. op 24 april 1941 door de aanvaarding van de benoeming tot secretaris-generaal van het departement voor bijzondere economische zaken en waarnemend secretaris-generaal van het departement van financiën. In dit verband wijzen zij op het bepaalde in de Kieswet van 1896 (Wet van 7 september 1896, Staatsblad 154), te weten dat een lid der Tweede Kamer ophoudt lid te zijn van die Kamer indien hij na zijn verkiezing een bezoldigd staatsambt aanneemt. In deze visie was Rost van Tonningen in elk geval uiterlijk op 24 april 1941 van rechtswege geen lid meer van de Tweede Kamer. Aangezien de periode van 11 juni 1937 (de aanvang van het kamerlidmaatschap van Rost van Tonningen) tot 24 april 1941 (de datum van de laatste benoeming) korter is dan het tijdvak van 24 april 1941 tot 6 juni 1945 (de overlijdensdatum van Rost van Tonningen), is niet voldaan aan de eis van artikel 4 lid 3 dat het tijdvak waarin het gewezen kamerlid moet zijn overleden gelijk is aan de periode waarin hij laatstelijk kamerlid is geweest.
31. De stelling dat Rost van Tonningen op grond van de Kieswet van 1896 zijn kamerlidmaatschap van rechtswege heeft verloren, is onjuist. Appellanten zien er namelijk aan voorbij dat het voorschrift waarop zij een beroep doen, niet meer gold toen Rost van Tonningen deel uitmaakte van de Tweede Kamer. Dit oorspronkelijk in de Kieswet van 1896 voorkomende verbod tot het aannemen van een bezoldigd staatsambt door een lid der Tweede Kamer, is immers opgeheven bij gelegenheid van de grondwetsherziening van 1917. Het hof wijst in het bijzonder op de Wet van 29 november 1917, Staatsblad 662, waarbij artikel 144 van de Kieswet van 1896 werd gewijzigd. De achtergrond van de opheffing van deze onverenigbaarheid is gelegen in het feit dat onder het vroeger bestaande districtenstelsel wel tussentijdse verkiezingen mogelijk waren, doch onder het in 1917 ingevoerde stelsel der evenredige vertegenwoordiging niet of nauwelijks.

Het gevolg van die wetswijziging was dat het tussentijds aannemen van een bezoldigd staatsambt door een kamerlid niet meer automatisch leidde tot het verlies van zijn kamerzetel; het werd aan de kiezers overgelaten om aan die handelwijze bij de eerstvolgende verkiezingen zonedig consequenties te verbinden.

32. Voorts betogen appellanten (dagvaarding blz. 16-24 en blz. 62-63) dat Rost van Tonningen zijn lidmaatschap der Tweede Kamer, gelet op verschillende andere wettelijke regelingen, van rechtswege is kwijtgeraakt dan wel vrijwillig heeft neergelegd door de aanvaarding van de onder 30 vermelde functies, zodat hij geacht moet worden alstoen te zijn afgetreden, zulks met dezelfde gevolgen voor de toepassing van artikel 4 lid 3 als reeds zijn aangegeven onder 30.
33. Wat het eerste betreft, moet worden vastgesteld dat de door appellanten in dit verband genoemde wettelijke regelingen, zoals de Grondwet en de Non-activiteitswet (Wet van 17 juli 1923, Staatsblad 364) jo. het Incompatibiliteitsbesluit (Koninklijk Besluit van 1 mei 1925, Staatsblad 175), onvoldoende aanknopingspunten bieden voor de opvatting dat een lid der Tweede Kamer van rechtswege zijn lidmaatschap van die kamer verliest, indien hij een functie aanvaardt welke krachtens die regelingen onverenigbaar is met het kamerlidmaatschap c.q. welke niet gelijktijdig met het kamerlidmaatschap kan worden waargenomen. En in elk geval is het onder de in Nederland bestaande staatsrechtelijke verhoudingen niet de burgerlijke rechter die daarover uitspraken behoort te doen.
34. Wat verder de vraag betreft, of Rost van Tonningen door het aannemen van de genoemde functies zijn kamerlidmaatschap vrijwillig heeft prijsgegeven, geldt het volgende. Tegen de achtergrond van de buitengewone omstandigheden waarin ons land en zijn staatsinstellingen verkeerden in de periode waarover het hier gaat, is het hof van oordeel dat het die kwestie mag en kan onderzoeken en beslissen. In dit verband wijst het hof er op, dat de reguliere gang van zaken - namelijk het nemen van ontslag door een kamerlid en vervolgens de aanwijzing van een opvolger door het centraal stembureau - zoal niet juridisch dan toch feitelijk onmogelijk was als gevolg van de door de bezetter uitgevaardigde maatregelen, terwijl ook de besluitvorming door de Tweede Kamer over onderwerpen als de onderhavige al evenzeer onmogelijk was als gevolg van de Verordening van de Rijkscommissaris van 21 juni 1940, nr. 22/1940 waarin was bepaald dat de werkzaamheden van de beide kamers der Staten-Generaal zouden blijven rusten.

35. Niet doorslaggevend is dat Rost van Tonningen tijdens zijn leven bij voortduring in woord en daad blijk heeft gegeven van (in de termen van artikel 3 van het onder 15 genoemde Besluit Tijdelijke Staten-Generaal) ontrouw aan de zaak van het koninkrijk en aan de koningin, een nationaal-socialistische geestesgesteldheid en een in ernstige mate tekortschieten in het betrachten van de juiste houding in verband met de bezetting. Wel is van belang dat hij tevens bij herhaling heeft blijk gegeven van een diepe afkeer van de langs democratische weg gekozen staatsinstellingen, waaronder de Tweede Kamer, waarvan hij zelf deel uitmaakte. Aannemelijk is dan ook dat Rost van Tonningen - een overtuigd aanhanger van de "nieuwe orde" van de Duitsers - na de bezetting geen prijs meer stelde op zijn lidmaatschap van de Tweede Kamer, een typisch onderdeel van het oude bestel dat onder de "nieuwe verhoudingen" geen functie meer had, en meer bepaald niet nadat de Tweede Kamer door de Rijkscommissaris op non-actief was gesteld. Daarbij past ook de aanvaarding door Rost van Tonningen van functies die onder normale omstandigheden door leden der Tweede Kamer niet plegen of behoren te worden vervuld. Daarbij heeft het hof - gelet op het bepaalde in de Non-activiteitswet en het Incompatibiliteitenbesluit - vooral het oog op de benoeming d.d. 24 april 1941 tot secretaris-generaal van het departement voor bijzondere economische zaken en tot waarnemend secretaris-generaal van het departement van financiën, aangezien deze betrekkingen in elk geval moeten worden aangemerkt als uit 's lands kas bezoldigde ambten welke niet gelijktijdig met het lidmaatschap der Tweede Kamer kunnen worden waargenomen. Tegen deze achtergrond houdt het hof het ervoor dat Rost van Tonningen in elk geval op 24 april 1941 zijn lidmaatschap der Tweede Kamer heeft prijs gegeven en dat hij derhalve geacht moet worden met ingang van die datum vrijwillig als kamerlid te zijn afgetreden. Op grond hiervan moet worden geconcludeerd dat - gelet op het bepaalde in artikel 4 lid 3 van de in 1956 gewijzigde wet van 1924 - bij de herberekening van het pensioen van de weduwe in 1956 is uitgegaan van een onjuiste pensioencategorie en dat haar als gevolg daarvan toen een te hoog pensioen is toegekend.
36. In het licht van deze slotsom behoeft niet meer te worden ingegaan op het door appellanten aangesneden vraagstuk van de verlenging der mandaten van de in 1937 gekozen leden van de Tweede Kamer (dagvaarding blz. 11-16). De beantwoording van deze vraag in de ene dan wel in de ander zin, zou immers alleen van belang zijn voor de pensioengrondslag die in 1950 is gekozen voor de berekening van het pensioen, te weten naar de maatstaf van een in actieve dienst overleden kamerlid (artikel 4 lid 1-oud) dan wel naar de maatstaf van een gewezen kamerlid (artikel 4 lid 3 - oud), doch voor de hoogte van het pensioen zou de keuze van een onjuiste grondslag geen verschil hebben gemaakt.

Met het oog op de rechtsgevolgen is de mandaatskwestie wel van belang bij de herberekening van het pensioen aan de hand van de in 1956 tot stand gekomen regeling. Uit het voren-overwogene volgt echter reeds dat en waarom het pensioen in 1956 foutief is berekend. Bovendien volgt daaruit ook dat het mandaatvraagstuk zich in deze zaak niet voordoet, aangezien Rost van Tonningen in april 1941 zijn mandaat heeft opgegeven, zodat van verlenging van dat mandaat in september 1941 reeds daarom geen sprake kan zijn.

37. Na het voorgaande kan ook het betoog van appellanten (dagvaarding blz. 28-30) over de uitleg van de wet van 1956 onbesproken blijven. Hetzelfde geldt voor het gestelde onder het hoofd "misleiding omtrent de ministeriële bereidwilligheid tot pensioentoekenning" (dagvaarding blz. 47-48) en voor het hoofdstuk "ministerieel geknoei met de pensioencategorieën in 1950 en 1956" (dagvaarding blz. 50-58).
38. Hetgeen appellanten naar voren brengen als "verdere ongepastheden in het rapport van de ambtelijke werkgroep" (dagvaarding blz. 58-60) wordt door het hof gepasseerd. Appellanten vorderen immers een verklaring voor recht dat de toekenning in 1950 en de herziening in 1956 van het pensioen van de weduwe in strijd met en met schending van het recht hebben plaatsgevonden. Deze rechtmatigheidsvraag dient het hof zelfstandig te beantwoorden. Daarbij is niet van belang wat de ambtelijke werkgroep van het Ministerie van Binnenlandse Zaken in haar rapport van 13 juni 1986 heeft geschreven over de rechtmatigheid van die pensioentoekenning en herziening. Dit geldt overigens niet alleen voor dit onderdeel der dagvaarding, doch voor alle andere plaatsen waar appellanten de juistheid van dit rapport bestrijden. Hetzelfde lot treft ook het betoog van appellanten (dagvaarding blz. 61-62) over de strijdigheid van de pensioenbeslissingen met een consistent regeringsbeleid. Voor de rechtmatigheid van de onderhavige pensioenbeslissingen is immers slechts van belang of die beslissingen rechtmatig en regelmatig zijn genomen en niet of de regering wisselende opvattingen heeft verkondigd omtrent de voortdur-ing der mandaten van de in 1937 gekozen leden van de Tweede Kamer, gelijk appellanten in dit verband aanvoeren. Tot slot behoort ook het hoofdstuk "verdere manifeste onjuistheden in de pensioenbeschikkingen met betrekking tot Dieters en Woudenberg" (dagvaarding blz. 63-64) buiten beschouwing te worden gelaten, omdat die beweerde onjuistheden irrelevant zijn voor de terzake van het pensioen van de weduwe ingestelde vordering.
39. Resteert het betoog van appellanten over de "onregelmatigheden bij de voorbereiding en totstandkoming van de pensioentoekenning in 1950 aan de weduwe Rost van Tonningen" (dagvaarding blz. 48-50).

40. Vaststaat dat op voordracht van de Minister van Binnenlandse Zaken bij Koninklijk Besluit van 15 mei 1950 aan de weduwe met ingang van 27 augustus 1947 een pensioen is toegekend.
41. Appellanten stellen zich op het standpunt dat de weduwe in 1947 door een advocaat een pensioenaanvraag heeft laten indienen. Gelet op het bepaalde in artikel 11 lid 2 van de wet van 1924, strookt de pensioentoekenning met deze stelling van appellanten.
Reeds hierom behoeft niet dieper te worden ingegaan op de door appellanten in het ambtelijk apparaat gesignaleerde tegenstrijdigheden op dit punt.
42. Artikel 8 van de wet van 1924 schrijft voor dat de pensioenaanvraag moet worden ingediend bij de Minister van Financiën. Artikel 9 bepaalt dat het pensioen op voordracht van deze minister wordt toegekend bij Koninklijk Besluit. Terecht brengen appellanten dan ook naar voren dat de Minister van Binnenlandse Zaken niet bevoegd was de voordracht te doen tot toekenning van een pensioen aan de weduwe.
43. Uit het onder 35 en 42 overwogene volgt dat is voldaan aan de voorwaarden voor toewijzing van de primaire vordering. Daartoe zal het hof dan ook overgaan; aan de behandeling van de subsidiaire vordering komt het hof niet toe.
Overigens blijkt uit dit arrest dat appellanten een groot aantal onjuist en/of irrelevant bevonden stellingen aan hun primaire vordering ten grondslag hebben gelegd. In het licht daarvan acht het hof termen aanwezig de proceskosten te compenseren in voege als hierna te vermelden.

BESLISSING

Het gerechtshof:

Vernietigt het vonnis waarvan beroep;

Verklaart voor recht dat de bij Koninklijk Besluit van 15 mei 1950 tot stand gekomen toekenning van weduwenpensioen aan de weduwe Rost van Tonningen en de herziening die in 1956 op de hoogte van dit pensioen is aangebracht, in strijd met en met schending van het recht hebben plaatsgevonden, zodat deswege deze pensioentoekenning en deze herziening van het pensioen als onregelmatig en onrechtmatig moet worden aangemerkt.

Compenseert de proceskosten, in dier voege dat elke partij haar eigen kosten - zowel die van de eerste aanleg als die van het hoger beroep - dient te dragen.

rolnr. 90/476
HG

- 17 -

Aldus gewezen door mrs. Jansen, Vierhout en Van Dorst en
uitgesproken ter openbare terechtzitting van 26 september
1991.

coll:

Voor grosse:
Uitgegeven aan mr. A.B.B. Beeland
procureur van
De Griffier van het Gerechtshof
te 's-Gravenhage.

PRESIDENT ARRONDISSEMENTSRECHTBANK TE 'S-GRAVENHAGE

CONCLUSIE VAN EIS, TEVENS NADERE MEMORIE

inzake kort geding:

Vereniging van Juristen voor de Vrede, Vereniging van Anti-Fascistische Oud-Verzetsstrijders, Bond van Anti-Fascisten, eisers van Nederlandse en Joegoslavische afkomst e.a./ Staat der Nederlanden

I. Inleiding

De eerste kwesties die ik hier wil bespreken, zijn de volgende.

Allereerst zal ik ingaan op de vraag of dergelijke vorderingen als hier ingesteld zich wel lenen voor een rechterlijke beoordeling en of een dergelijke zo op het oog politieke zaak niet veel te ver gaat voor een rechterlijke bemoeienis.

Vervolgens zal ik uiteenzetten dat hier sprake is van schending van het Handvest van de Verenigde Naties, van (dreigende) schending van een aantal verboden, vervat in Aanvullend Protocol I bij de Verdragen van Genève en van (dreigende) schending van het proportionaliteitsbeginsel dat bij oorlogshandelingen in acht behoort te worden genomen.

Het gaat hierbij om (dreigende) oorlogsmisdrijven, waaraan Nederland zich medeplichtig maakt door daar zijn politiek en/of materiële steun te verlenen.

Daarna zal ik ingaan op het belang van mijn eisers bij de ingestelde vorderingen en tenslotte zal ik de vorderingen nader bespreken en toelichten.

II. Is hier ruimte voor rechterlijke beoordeling?

De vorderingen die door de eisers worden ingesteld, zijn verstrekkend.

Er wordt nogal wat van u als President gevraagd.

En het is zeer waarschijnlijk dat de Staat straks op zijn beurt in deze procedure zal bepleiten dat wat eisers hier vorderen toch echt te ver gaat en dat een Nederlandse rechter zich niet op deze manier met de kwestie mag bemoeien.

De Staat zal waarschijnlijk betogen dat er grenzen zijn aan wat de rechter vermag en dat die grenzen hier in kwestie ver overschreden worden. Hij zal waarschijnlijk stellen dat de Staat de gelegenheid moet worden geboden om te besturen en om beleid te maken en dat hij deze taak niet goed kan uitvoeren als de rechter door de eerste de beste burger gevraagd zou kunnen worden om hier te interveniëren. Dat zou ten koste gaan van de scheiding der machten.

De Staat zal ook betogen dat er in dit geval des te minder plaats is voor rechtelijk ingrijpen, nu de kwestie van Nederlandse deelname aan bedreiging met oorlogsgeweld jegens de republiek Joegoslavië ook in de Tweede Kamer aan de orde is geweest en vrijwel de volledige Kamer, met uitzondering van de fractie van de Socialistische Partij, met dit beleid heeft ingestemd.

Bovendien zal de Staat betogen dat hem juist op het terrein van defensie en buitenlandse betrekkingen bij uitstek een grote beleidsvrijheid toekomt, hetgeen dan meebrengt dat juist ook op deze terreinen de rechter dat beleid maar slechts zeer beperkt kan toetsen.

Dat de Staat hiermee zal komen, is aannemelijk, want dat is het vaste standpunt van de Staat als het gaat om zaken die de Staat beschouwt als behorend tot het buitenlandse beleid en het defensiebeleid.

Dat maakt het mogelijk om op dit standpunt te anticiperen en daar maar meteen op in te gaan.

In de zaak betreffende de rechtmatigheid van de plaatsing van kruisraketten heeft de Staat namelijk datzelfde verweer opgeworpen. En het is goed om te zien hoe de rechtspraak daar toen op gereageerd heeft.

Zowel de Rechtbank als het Hof toonden zich toen nogal onder de indruk van deze stellingname van de Staat, en meenden -zij het op verschillende gronden en vanuit verschillende benaderingswijzen- zich zeer terughoudend te moeten opstellen, nu eens de weg kiezend van het zich onbevoegd verklaren, dan weer de weg van de niet-ontvankelijkheid.

Maar de Hoge Raad maakte hier in duidelijke bewoordingen korte metten mee in zijn arrest van 10 november 1989, NJ 1991, 248.

Dat arrest had betrekking op de volkenrechtelijke aspecten van de plaatsing van de kruisraketten.

De Hoge Raad analyseerde in dat arrest eerst waar het in deze kruisraketten-zaak werkelijk om ging en kwam daarbij tot de bevinding dat het daarbij handelde om een oordeel over de vraag "of de Staat door een bepaalde gedraging inbreuk maakt op een volkenrechtelijke norm waaraan burgers rechtstreeks rechten kunnen ontlelen en aldus jegens hen onrechtmatig handelt".

Precies om zo'n gelijkwaardige kwestie gaat het hier in het onderhavige geval: maakt de staat door zijn gedragingen inbreuk op volkenrechtelijke normen waaraan burgers rechtstreeks rechten kunnen ontlelen en handelt de Staat aldus onrechtmatig jegens hen?

De vraag is immers hier: schendt de Staat volkenrechtelijk gewaarborgde en rechtstreeks werkende normen jegens mijn eisers en handelt de Staat aldus jegens hen onrechtmatig?

In de dagvaarding heb ik al aangegeven dat de onrechtmatige bedreiging met oorlogsgeweld door de Staat, in NAVO-verband, jegens de republiek Joegoslavië voor mijn eisers een bedreiging betekent met schending van een groot aantal volkenrechtelijk gewaarborgde subjectieve rechten en mensenrechten, waaronder het recht op leven.

Is dat aan de orde, zo heeft de Hoge Raad vervolgens ondubbelzinnig uitgemaakt in het Kruisraketten-arrest, dan doet het er verder niet toe hoe die onrechtmatige gedraging tot stand is gekomen, maakt het ook niet uit of de Tweede Kamer eraan te pas is gekomen of niet, maakt het zelfs geen verschil of daarvoor de verdragsnorm is gekozen. De rechter ondervindt daarvan dan **geen enkel beletsel** bij diens oordeelsbevoegdheid.

De Hoge Raad overwoog dan ook op dit punt:

"3.4 (...) Noch de door het Hof bedoelde bepalingen van de Grondwet, noch enige andere regel van (nationaal) Nederlands recht staat er aan in de weg dat de Nederlandse rechter onderzoekt of een door het parlement al dan niet uitdrukkelijk goedgekeurd verdrag strijdig is met andere verdragen of andere volkenrechtelijke normen. Met name kan, bij gebreke van een duidelijke wettelijke bepaling dienaangaande, niet worden aanvaard dat het enkele feit dat voor een bepaalde gedraging van de Staat de verdragsvorm is gekozen dan wel de Staat zich tot die gedraging bij verdrag

heeft verplicht, de rechter zou beletten te beoordelen of de Staat door die gedraging inbreuk maakt op een volkenrechtelijke norm waaraan burgers rechtstreeks rechten kunnen ontleenen en aldus jegens hen onrechtmatig handelt". (H.R. 10 nov. 1989, nr. 13.698)

Met andere woorden: de Hoge Raad heeft al geruime tijd geleden gehakt gemaakt van deze opvatting van de Staat.

(prod. 17) In zijn artikel "De politieke rol van de rechter en het internationale recht" in de bundel "Rechters en politiek; nationale en internationale beschouwingen", uitgegeven bij Tjeenk Willink, kwam de toenmalige hoogleraar internationaal recht, thans rechter bij het Internationaal Gerechtshof, Kooijmans, op dit punt tot de volgende beschouwing over de ontwikkeling van de rechtspraktijk m.b.t. politiek beladen onderwerpen:

"Ook ons hoogste rechtscollege stelde zich uiterst terughoudend op en leek voor een "politieke rol" terug te deinzen. Dat blijkt onder meer uit het bekende processieverbodarrest van 1962. Met betrekking tot de rechterlijke taak de wettelijke (in dit geval zelfs grondwettelijke) inperking van een door het verdrag gegarandeerd recht te beoordelen, stelde de Hoge Raad "dat het resultaat van een dergelijke afweging voor een rechterlijke toetsing (...) in het algemeen niet vatbaar is en daarom zal moeten worden aangenomen dat, naar de bedoeling van het aldaar bepaalde, de inhoud van de norm waarin een op zichzelf gewettigde beperking van enige in het verdrag gewaarborgde vrijheid is neergelegd, in beginsel aan een rechterlijke beoordeling is onttrokken en voor verantwoordelijkheid moet blijven van de nationale wetgever". Gezien dit uitgangspunt wekt het geen verrassing als vervolgens blijkt dat de Hoge Raad zijn toetsingsrecht slechts als marginaal beschouwt: "de vraag of de wettelijke inperking van een verdragsrecht met het verdrag vernigbaar is, zal slechts ontkennen kunnen worden beantwoord, indien het ten enen male ondenkbaar zou worden geacht dat de wetgever, gesteld voor de noodzaak met het oog op de bescherming van de openbare orde te dien aanzien een regeling te treffen, daartoe een zodanige regeling zou treffen of handhaven.

Deze bewoordingen die ik met opzet enigszins uitvoerig heb geciteerd, doen zó gedateerd aan dat men zich kan afvragen wat er in 's hemelsnaam in de afgelopen dertig jaar is gebeurd. Het is interessant een vergelijking te trekken met hetgeen de HR opmerkte ten aanzien van het Haagse gerechtshof dat het bijzondere karakter van de rechtsbetrekkingen met andere staten, zoals dat onder meer in art. 13a Wet AB tot uitdrukking komt, meebrengt dat de Staat op het gebied van buitenlands beleid een grotere vrijheid van handelen heeft dan op andere beleidsterreinen en dat de rechter bij de beoordeling van het buitenlands beleid dienovereenkomstig terughoudender dient te zijn. In geharnaste bewoordingen stelt de HR dat niet kan worden aanvaard dat het enkele feit dat de staat zich tot een

bepaalde gedraging bij een verdrag heeft berpicht, de Nederlandse rechter zou beletten te beoordelen of de staat door die gedraging inbreuk maakt op een andere verdragsnorm waaraan de burgers rechtstreeks rechten kunnen ontlelen en aldus of de staat jegens hen onrechtmatig handelt. (HR 10-11-1989, NJ 1991, 248). "

("De politieke rol van de rechter en het internationale recht" (blz. 43-44); P.H. Kooijmans, in "Rechters en politiek; nationale en internationale beschouwingen", Tjeenk Willink 1993)

Ook het Internationaal Gerechtshof heeft onlangs nog, vanuit zijn perspectief, een heldere visie gegeven op de vraag in hoeverre de rechter een uiterst gevoelig terrein van internationale politieke verhoudingen mag betreden.

Het ging daarbij om de vraag of de voorgelegde kwestie "Is bedreiging met of gebruik van kernwapens toegestaan volgens internationaal recht?" zich leende voor rechterlijke beoordeling en of daarmee niet een inbreuk werd gemaakt op het domein van de politiek.

(prod. 4) Het Hof stelt daarover in zijn uitspraak van 8 juli 1996:

"13. Voorts moet het Hof zich ervan overtuigen dat het verzochte Advies inderdaad betrekking heeft op een 'juridische kwestie' (legal question) zoals bedoeld in het Statuut en in het Handvest van de Verenigde Naties.

Het Hof is al eerder in de gelegenheid geweest aan te geven dat vragen

'die geformuleerd zijn in rechtsnormen en problemen van internationaal recht opwerpen ... naar hun aard vatbaar zijn voor een op recht gebaseerd antwoord... [en] het voorkomen hebben van vragen met een rechtskarakter' (Westelijke Sahara, Advies, I.C.J. Reports 1975, p. 18, § 15).

" De vraag die aan het Hof is gesteld door de Algemene Vergadering is inderdaad een rechtsvraag, aangezien het Hof gevraagd wordt zich er over uit te spreken of de bedreiging met of het gebruik van kernwapens verenigbaar is met de toepasselijke beginselen en regels van internationaal recht. Om dit te doen moet het Hof de bestaande beginselen en regels aanwijzen, ze interpreteren en toepassen op de bedreiging met of het gebruik van kernwapens, en op deze manier een op het recht gebaseerd antwoord geven op de gestelde vraag.

Het feit dat deze kwestie ook politieke aspecten heeft, zoals uiteraard het geval is met veel kwesties die spelen op internationaal terrein, is niet voldoende om haar het karakter van 'rechtsvraag' te ontnemen en 'het Hof

een bevoegdheid te ontnemen die het uitdrukkelijk door zijn Statuut wordt verleend' (Verzoek om herziening van uitspraak nr. 158 van het Administratief Tribunaal van de Verenigde Naties, Advies, I.C.J. Reports 1973, p. 172, § 14). Wat de politieke aspecten ervan ook mogen zijn, het Hof kan niet weigeren het rechtskarakter van een vraag te erkennen waarbij het wordt uitgenodigd een in wezen rechterlijke taak te vervullen, namelijk een beoordeling van de rechtmatigheid van het mogelijke gedrag van staten met betrekking tot de verplichtingen die hun door het internationaal recht worden opgelegd (cf. Voorwaarden voor toelating van een staat tot lidmaatschap van de Verenigde Naties (artikel 4 van het Handvest), Advies, I.C.J. Reports 1947-1948, pp. 61-62; Bevoegdheid van de Algemene Vergadering inzake de toelating van een staat tot de Verenigde Naties, Advies, I.C.J. Reports 1950, pp. 6-7; Bepaalde uitgaven van de Verenigde Naties (artikel 17, lid 2, van het Handvest), Advies, I.C.J. Reports 1962, p. 155). "

(...)

Zelf heb ik het in een procedure jegens de Staat over de rechtmatigheid van kernwapengebruik eerder geformuleerd in de volgende bewoordingen: "Uiteraard komt de Staat bij het defensiebeleid en het beleid inzake buitenlandse betrekkingen alle vrijheid van de wereld toe. Zolang dit beleid maar binnen de grenzen van de rechtmatigheid blijft. De rechter behoort echter zonder enige terughoudendheid en voluit te toetsen of die begrenzing wordt overschreden indien de positie van de eisers daarbij in het geding komt. Dat is een gebiedende eis van de rechtsstaat."

De Staat zal zich in deze procedure des te meer naar alle waarschijnlijkheid keren tegen uw bevoegdheid of de ontvankelijkheid van eisers, omdat de Staat hier nogal wat te verhullen heeft.

Wat heeft de Staat hier allemaal te verhullen?

De Staat heeft in deze kwestie te verhullen dat de keizer hier eigenlijk geen kleren heeft. Waarmee dan bedoeld wordt dat de Staat geen juridische aankleding heeft voor haar optreden. In feite staat de Staat hier bij zijn bedreiging met oorlogsgeweld jegens de republiek Joegoslavië juridisch naakt voor u. Elke rechtsbasis ontbreekt.

Daarom is de zaak ook zeker niet extreem moeilijk of gecompliceerd en leent zij zich zeer goed voor een kort geding als dit: de Staat komt hier met een bedreiging met oorlogsgeweld aanzetten of zelfs met oorlogsgeweld, waarvan eenvoudig duidelijk dat er geen rechtsgrond voor bestaat.

Om dat te verhullen zal de Staat naar alle waarschijnlijkheid hoog van de toren blazen over uw bevoegdheid of onze niet-ontvankelijkheid.

Dat betoog is dan een afgedane zaak. De Hoge Raad heeft een dergelijke opvatting van de Staat al definitief als achterhaald bijgezet in het rariteitenkabinet.

De bedreiging met oorlogsgeweld tegen de republiek Joegoslavië, of het toepassen van

oorlogsgeweld, betekent dat leven, eigendommen, gezondheid, veiligheid en een groot aantal andere mensenrechten en subjectieve rechten van de Joegoslavische bevolking op het spel worden gezet of dreigen te worden gezet, waaronder dat van mijn eisers in Joegoslavië en van familieleden, verwanten en vrienden van mijn eisers van Joegoslavische afkomst in Nederland.

De vraag of de bescherming van het recht op leven, die internationale verdragen plegen te bieden, in omstandigheden van oorlog ook geldt, is onder ogen gezien door het Internationaal Gerechtshof in diens uitspraak van 8 juli 1996.

In overweging 25 stelt het Internationaal Gerechtshof dienaangaande:

"25. Het Hof merkt op dat de bescherming van het Internationaal Verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten niet ophoudt in tijden van oorlog, behalve door de werking van artikel 4 van het verdrag waarbij in geval van nationale noodtoestand van bepaalde bepalingen mag worden afgeweken. Eerbied voor het recht op leven is echter niet zo'n bepaling. In beginsel is het recht om niet naar willekeur van het leven te worden beroofd ook van toepassing in geval van vijandelijkheden. Echter, wat een levensberoving naar willekeur inhoudt moet in zo'n geval worden bepaald aan de hand van de toepasselijke *lex specialis*, namelijk, het recht dat van toepassing is gedurende gewapend conflict en dat is ontwikkeld om gedragingen bij vijandelijkheden te reguleren. Dus of in een bepaald geval verlies van leven door het gebruik van een bepaald wapen bij het voeren van een oorlog beschouwd moet worden als een levensberoving naar willekeur in strijd met artikel 6 van het verdrag kan alleen worden beslist door verwijzing naar het recht dat van toepassing is gedurende gewapend conflict en kan niet worden afgeleid uit de bepalingen van het verdrag zelf." (blz. 16)

Bij hetgeen het Hof hier stelt over de toepasselijkheid van het recht op leven, onder de beperkingen die daarvoor zouden gelden in oorlogsomstandigheden, is het Hof klaarblijkelijk uitgegaan van de toepassing van rechtmatig oorlogsgeweld.

Levensberoving en bedreiging van het recht op leven door onrechtmatig oorlogsgeweld vormen immers *per se* een (bedreiging met) levensberoving naar willekeur.

Voor een andere opvatting is geen plaats.

Dat ook de Staat zelf dit onderkent, blijkt uit het schriftelijk memorandum, waarin Nederland zijn opvattingen over de rechtmatigheid van daadwerkelijk kernwapengebruik naar voren heeft gebracht voor het Internationaal Gerechtshof, in de zaak leidend tot de

prod. 5)

uitspraak van het Internationaal Gerechtshof over deze kwestie:

"De Nederlandse regering is voorts van mening dat het gebruik van kernwapens niet op zichzelf kan worden beschouwd als een schending van het recht op leven, zoals, *inter alia*, vervat in artikel 6 van het Internationaal Verdrag inzake Burgerrechten en Politieke Rechten van 1966 (annex met

de VN-Resolutie 2200 (XXI) van 16 december 1966) en in artikel 2 van het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden van 1950 (Serie Europese Verdragen nr. 5). Naar de mening van de Nederlandse regering scheppen deze artikelen geen absoluut recht op leven. Zo maken de *travaux préparatoires* van artikel 6 van het Internationaal Verdrag inzake Burgerrechten en Politieke Rechten duidelijk dat ontwerpers van het verdrag besloten om, in plaats van de omstandigheden op te sommen waaronder levensberoving niet zou worden beschouwd als schending van het recht op leven, het eens te worden over de formulering dat "niemand **willekeurig** van zijn leven zou worden beroofd" (beklemtoning toegevoegd). Een van de voorbeelden die in dit verband door de ontwerpers van het verdrag worden vermeld van levensberoving die niet als willekeurig moet worden opgevat, was "het uitvoeren van rechtmatige oorlogsdaden". Expliciete steun voor een dergelijke exceptie m.b.t. artikel 2 van het Europese Verdrag kan gevonden worden in artikel 15 lid 2 van het Europees Verdrag, dat bepaalt dat "de voorafgaande bepaling geen enkele afwijking van artikel 2 toestaat, **behalve in geval van dood als gevolg van rechtmatige oorlogshandelingen (..)**". (beklemtoning toegevoegd)

Het systeem is duidelijk en sluitend: het doden van burgers of bedreiging van hun leven als gevolg van **onrechtmatige** oorlogshandelingen vormt (een bedreiging met) schending van het recht op leven. Zoals het is gewaarborgd in bovengenoemde verdragen.

De oorlogshandelingen waarmee Nederland, in NAVO-verband, dreigt of die Nederland uitvoert of reeds uitgevoerd heeft, vormen een dreigende schending van het recht op leven van burgers van Joegoslavië, waaronder mijn eisers.

Datzelfde geldt, mutatis mutandis, voor het recht op eigendom.

Eigendommen van hen dreigen door onrechtmatig eventueel oorlogsgeweld van de kant van Nederland, in NAVO-verband, **willekeurig** te worden vernietigd of aangetast.

Dat geldt ook voor mijn eisers van Joegoslavische afkomst, woonachtig in Nederland.

Hun familieleden, verwanten en vrienden worden naar willekeur in hun leven en gezondheid bedreigd en hun roerende en onroerende eigendommen in Joegoslavië dreigen door onrechtmatig eventueel oorlogsgeweld door Nederland, in NAVO-verband, willekeurig te worden vernietigd of aangetast.

Art. 1 van het eerste protocol bij het Europese Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens is daarbij in het geding.

Datzelfde onrechtmatige eventuele oorlogsgeweld en het dreigen daarmee door Nederland, in NAVO-verband, schendt ook andere mensenrechten en subjectieve rechten, waarvan zij hierbij in rechte de bescherming inroepen.

Bovendien ondervinden zij van deze bedreiging met onrechtmatig oorlogsgeweld door Nederland, in NAVO-verband, ernstige psychische schade. Uit angst over wat hun familie, verwanten en vrienden zou kunnen overkomen. Velen van mijn eisers van Joegoslavische afkomst hebben zich hiervoor reeds onder doktersbehandeling moeten stellen.

III. Onrechtmatigheid van (het dreigen met) oorlogsgeweld jegens de republiek Joegoslavië:

Ik kom nu tot de behandeling van de onrechtmatigheid van (het dreigen met) oorlogsgeweld door de NAVO jegens Joegoslavië en daarmee derhalve ook van de Nederlandse streun daaraan.

Na de verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog kwam het Handvest van de Verenigde Naties met de belofte *"de komende geslachten te behoeden voor de gesel van de oorlog"*. Het voeren van een oorlog, en daarmee wordt dan bedoeld het voeren van een oorlog op het niveau van staat tot staat, werd door het Handvest uitdrukkelijk verboden voortaan.

Zoals u weet was dit vóór de Tweede Wereldoorlog, en zeker in de vorige eeuw, heel anders. De heersende volkenrechtelijke opinie was eeuwenlang dat staten een souverain recht hadden om elkaar naar believen de oorlog aan te doen. Oorlog werd beschouwd als voortzetting van de politiek tussen staten onderling met andere middelen. Maar al voor de Tweede Wereldoorlog waren er bressen in deze leer geschoten en de afschuwelijke ervaringen van de Tweede Wereldoorlog brachten de statengemeenschap er dus toe om oorlog expliciet te verbieden in het Handvest van de Verenigde Naties.

Het beginnen van een oorlog of het dreigen daarmee geldt van toen af aan, heel uitdrukkelijk en vastgelegd in het Handvest van de Verenigde Naties, als agressie. Agressie is een misdrijf tegen de vrede en vormt als zodanig een ernstig oorlogsmisdrijf. Het Handvest van de Verenigde Naties formuleert dit verbod aldus:

"In hun internationale betrekkingen onthouden alle Leden zich van bedreiging met of gebruik van geweld tegen de territoriale integriteit of de politieke onafhankelijkheid van de staat, en van elke andere handelwijze die onverenigbaar is met de doelstellingen van de Verenigde Naties."

Uitdrukkelijk wil ik erop wijzen dat het Handvest het daadwerkelijk gebruiken van geweld en het dreigen met geweld op één lijn stelt. Beiden is evenzeer verboden. Het gebruiken van geweld en het dreigen met geweld vormen dus alle twee evenzeer een schending van het Handvest. Het is dan ook evenzeer verboden staten middels geweld tot een beoogd politiek resultaat te dwingen als middels de **bedreiging met geweld**. Nogmaals, in beide gevallen is sprake van agressie.

Bedreiging met geweld en daadwerkelijke toepassing van geweld vormen dan ook in het internationaal recht een soort siamese tweeling: als het één verboden is in een bepaald concreet geval is het ander het automatisch ook.

Dat dit zo is, is recent nog eens uitvoerig door het Internationaal Gerechtshof bevestigd in diens uitspraak van 8 juli 1996 over de onrechtmatigheid van kernwapengebruik. (prod. 4) Daarin wordt door het Hof overwogen:

"Of een kenbaar gemaakte intentie om geweld te gebruiken indien bepaalde gebeurtenissen plaatsvinden, al of niet een "bedreiging" is in de betekenis van artikel 2, lid 4, van het Handvest, hangt af van allerlei factoren. Indien het overwogen gebruik van geweld zelf onrechtmatig is, zou de aangekondigde bereidheid om het te gebruiken een bedreiging zijn die verboden is volgens artikel 2, lid 4. Het zou derhalve onrechtmatig zijn voor een staat om te dreigen met geweld teneinde grondgebied van een andere staat te bemachtigen of hem ertoe te brengen bepaalde politieke of economische wegen te volgen of niet te volgen. De begrippen "bedreiging" met en "gebruik" van geweld in artikel 2, lid 4, van het Handvest gaan samen in die zin, dat, indien in een gegeven geval het gebruik van geweld zelf onrechtmatig is -om welke reden dan ook- de dreiging om zulk geweld te gebruiken eveneens onrechtmatig is. Kort gezegd, om rechtmatig te zijn, moet de aangegeven bereidheid van een staat om geweld te gebruiken, een gebruik van geweld inhouden dat in overeenstemming is met het Handvest". (ad 47)

En ook de Nederlandse Staat heeft, in verband met dezelfde kwestie van onrechtmatigheid van kernwapengebruik, maar onafhankelijk van de uitspraak van het Internationaal Gerechtshof, eenzelfde interpretatie naar voren gebracht.

Dat was in het schriftelijk memorandum, waarin Nederland zijn opvattingen gaf over de legitimiteit van kernwapengebruik, toen deze rechtsvraag door het Internationaal

prod. 5) Gerechtshof werd behandeld:

"Het dient in dit verband in herinnering te worden geroepen dat door begrenzungen te stellen aan het gebruik van geweld door lidstaten van de Verenigde Naties -waarvan het gebruik van kernwapens maar één vorm is- artikel 2, lid 4 van het Handvest van de Verenigde Naties ook grenzen stelt aan de **bedreiging met geweld**. Het is zeker zo dat waar het gebruik van geweld voor onrechtmatig moet worden gehouden, de bedreiging met zulk geweld in beginsel gelijkelijk voor onrechtmatig moet worden gehouden."

Waar het dus om gaat bij bedreiging met oorlogsgeweld in een concreet geval is de vraag: zou het oorlogsgeweld, als het in een concreet geval echt werd toegepast, nu rechtmatig zijn of niet.

Moet het antwoord op die vraag ontkennend luiden, dan is ook het dreigen met geweld verboden als in strijd met het internationale recht. Het dreigen met geweld vormt dan in een dergelijk geval agressie en is een misdrijf tegen de vrede.

Een ernstig oorlogsmisdrijf dus.

Daarmee valt dus niet te schipperen. Met name is er geen plaats voor de redenering dat het wellicht in een bepaald geval wel eens vruchtbaar kan zijn om te dreigen met militair geweld om bepaalde, op het oog politiek wenselijke doelen, te bereiken, die ook heel gerechtvaardigd schijnen. Voor een dergelijk opportunisme is geen plaats: als het gebruik van oorlogsgeweld in een bepaalde concrete situatie niet mag, dan mag er ook niet mee gedreigd worden. Nooit, hoe nobel het daarmee te bereiken doel ook schijnt.

Natuurlijk heeft dit ook zijn volkenrechtelijke logica: staten hebben zich ervan te onthouden andere staten met behulp van militaire dreigementen bepaalde politieke handelingen of politieke resultaten af te dwingen. Pas als het doel dat met dergelijke eventuele dreigementen wordt beoogd zodanig juridisch gelegitimeerd is dat het bereiken hiervan desnoods met toepassing van oorlogsgeweld gerechtvaardigd zou zijn, eerst dan mag gepoogd worden dit ook met behulp van alleen dreigementen met militair geweld te bereiken.

Dat is een duidelijke maatstaf die niet overschreden mag worden.

Opportunistisch dreigen met oorlogsgeweld, waar in feite geen oorlogsgeweld mag worden toegepast, welk zinnig of onzinnig resultaat daarmee ook wordt beoogd, is dus in het kader van het Handvest van de Verenigde Naties uit den boze. Vormt dan agressie en is een misdrijf tegen de vrede.

Op het verbod om oorlogsgeweld te gebruiken en daarmee te dreigen zijn slechts twee uitzonderingen.

De eerste is het recht van iedere staat om individueel of collectief oorlogsgeweld toe te passen bij gerechtvaardigde zelfverdediging.

Dat is neergelegd in artikel 51 van het Handvest van de Verenigde Naties en dit artikel luidt:

"Geen enkele bepaling van dit Handvest doet afbreuk aan het inherente recht tot individuele of collectieve zelfverdediging in het geval van een gewapende aanval tegen een Lid van de Verenigde Naties, totdat de Veiligheidsraad noodzakelijke maatregelen ter handhaving van de internationale vrede en veiligheid heeft genomen. (.....)".

Het Handvest spreekt hier in duidelijke bewoordingen van "zelfverdediging in het geval van een gewapende aanval".

Er moet dus sprake zijn van een gewapende aanval. Herhaalde pogingen om het begrip "zelfverdediging" in het kader van het Handvest op te rekken tot "een bedreiging van de nationale belangen" of "een bedreiging van de regionale stabiliteit en veiligheid" zijn altijd door het Internationaal Gerechtshof genadeloos afgestraft, zoals dit gebeurde in het geval van de Amerikaanse agressie tegen Nicaragua, toen de Verenigde Staten, zich beroepend op bedreigingen als hierboven omschreven, tegen Nicaragua een zeeblokkade hadden ingesteld en mijnen hadden gelegd in de havens van het land, teneinde het toenmalige Sandinistische bewind te destabiliseren.

In ondubbelzinnige bewoordingen gaf het Internationaal Gerechtshof toen te kennen dat van een beroep op artikel 51 van het Handvest onder het mom van dit soort "bedreigingen" geen sprake kan zijn en dat mitsdien de Verenigde Staten zich schuldig hadden gemaakt aan de schending van de territoriale integriteit en de soevereiniteit van de republiek Nicaragua, en mitsdien zich schuldig hadden gemaakt aan agressie (de Zaak betreffende militaire en paramilitaire activiteiten in en tegen Nicaragua tegen de Verenigde Staten, I.C.J. Reports 1986). Aan de Verenigde Staten werden vervolgens een schadevergoeding opgelegd.

Maar ook in het geval dat een staat zich daadwerkelijk tegen een gewapende aanval verdedigt, laat het Handvest de aangevallen staat niet verder de vrije hand.

Die moet zich namelijk zo spoedig mogelijk tot de Veiligheidsraad wenden. En deze besluit dan wat er verder moet gebeuren.

Ook dat wordt tot uitdrukking gebracht in artikel 51 van het Handvest, en wel in het vervolg op het eerder geciteerde deel:

"Maatregelen die door Leden zijn genomen bij de uitoefening van dit recht tot zelfverdediging dienen onverwijld ter kennis van de Veiligheidsraad te worden gebracht en tasten op geen enkele wijze de bevoegdheid en verantwoordelijkheid van de Veiligheidsraad in gevolge dit Handvest aan om op enigerlei tijdstip over te gaan tot zulk optreden als zij nodig acht voor de handhaving of het herstel van de internationale vrede of veiligheid".

Dus ook bij het toepassen van oorlogsgeweld bij wijze van gerechtvaardigde zelfverdediging, waarop de aangevallen staat alle recht van de wereld heeft, trekt de Veiligheidsraad zo spoedig mogelijk het primaat van hoe verder te handelen naar zich toe. De aangevallen staat daarmee het recht ontzeggend om geheel zelf te bepalen hoe de aanvaller en de aanval verder worden bejegend.

Met andere woorden: zelfverdediging in het kader van het Handvest beperkt zich inderdaad tot louter zelfverdediging. Alles wat verder nog politiek en militair dient te gebeuren om de vrede te herstellen, is een zaak die door het Handvest aan de exclusieve macht van de aangevallen staat wordt onttrokken en de verdere afwikkeling, politiek en militair wordt dan automatisch een zaak van de Veiligheidsraad.

De tweede uitzondering op het verbod om oorlogsgeweld te gebruiken is de toepassing van oorlogsgeweld op uitdrukkelijke instigatie van de Veiligheidsraad.

Onder Hoofdstuk VII van het Handvest staat de Veiligheidsraad een spectrum van mogelijke maatregelen ter beschikking om in geval van "bedreiging van de vrede, verbreking van de vrede en daden van agressie" herstel van de vrede af te dwingen.

Er is daarbij sprake van een oplopende mate van ingrijpendheid van de maatregelen die de Veiligheidsraad daarbij tot haar beschikking heeft: van de "aanbevelingen" van artikel 39, langs de "voorlopige maatregelen" van artikel 40, via de "geweldloze maatregelen" van artikel 41, tot de "militaire maatregelen" van artikel 42.

Maar ook hier is zowel de tekst van de afzonderlijke artikelen van het Handvest, als het samenstel van artikelen glashelder: er moet sprake zijn van een besluit van de Veiligheidsraad om geweld te gebruiken. Pas dan kan er sprake zijn van een situatie als bedoeld in artikel 42 van het Handvest.

Artikel 42 van het Handvest luidt:

"Mocht de Veiligheidsraad van oordeel zijn dat de in artikel 41 bedoelde maatregelen onvoldoende zouden zijn of dat zij onvoldoende zijn gebleken, dan kan hij overgaan tot zulk optreden door middel van lucht-,

zee- of landstrijdkrachten als nodig is voor de handhaving of het herstel van de internationale vrede of veiligheid. Zulk optreden kan omvatten demonstraties, blokkades of andere operaties door lucht-, zee- of landstrijdkrachten van Leden van de Verenigde Naties."

Dat aan het gebruik van militair geweld een duidelijk besluit ten grondslag moet liggen, maken de bewoordingen van dit artikel duidelijk en volgt ook onomstotelijk uit de aanvangsbewoordingen van artikel 44 van het Handvest:

"Wanneer de Veiligheidsraad heeft besloten geweld te gebruiken (....)".

Militair geweld in het kader van Hoofdstuk VII van het Handvest wordt dus door het Handvest onmiskenbaar als een laatste middel beschouwd, waarvoor een zorgvuldige en expliciete besluitvorming noodzakelijk is.

Ontbreekt die, dan is het toepassen van oorlogsgeweld in een concreet geval onrechtmatig. Dit ongeacht het feit of nu wel of niet in een eerdere resolutie van de Veiligheidsraad verklaard is dat Hoofdstuk VII van het Handvest van de Verenigde Naties op een bepaalde situatie van toepassing is. Dat maakt daarbij dan geen verschil.

Het feit dat de Veiligheidsraad heeft verklaard dat Hoofdstuk VII van toepassing is op een bepaalde situatie, betekent immers nog allerm minst dat de Veiligheidsraad daarmee ook tegelijkertijd heeft besloten het zwaarste middel in te zetten, dat dit Hoofdstuk kent, namelijk "militaire maatregelen".

Daar is geen twijfel over mogelijk.

Zolang Hoofdstuk VII nog andere minder verstrekkende middelen kent om in te zetten, kan de enkele verklaring dat Hoofdstuk VII van het Handvest van toepassing is, op geen enkele manier kan worden opgevat als een impliciete opdracht of toestemming van de Veiligheidsraad om oorlogsgeweld te gebruiken.

En iedere poging om uit zo'n enkele verklaring dat Hoofdstuk VII op een bepaalde situatie van toepassing is wél een legitimerende werking voor het toepassen van oorlogsgeweld te construeren, getuigt dan van kwade trouw en ernstige schending van het Handvest.

Alleen al het opwerpen van de mogelijkheid hiervan vormt al een grove ondermijning van het systeem van het Handvest.

Hoewel het Handvest die mogelijkheid niet noemt, is er dan nog de opvatting dat in ernstige gevallen van schending van de mensenrechten in een bepaald land, een inbreuk op de territoriale integriteit en soevereiniteit van het land dat zich aan deze ernstige schending van de mensenrechten schuldig maakt, met behulp van wapengeweld mogelijk moet worden geacht.

Het gaat hier om een volkenrechtelijk uiterst omstreden zaak.

Want wat hier immers aan de orde is, is een mogelijke doorbreking van een van de diepst verankerde volkenrechtelijke rechten, namelijk het recht op soevereiniteit en territoriale integriteit. Deze laatste rechtsnorm behoort ongetwijfeld tot het *ius cogens*, dat wil zeggen tot dat deel van het volkenrecht dat als onaantastbaar geldt.

Het Handvest maakt er dan ook geen melding van dat schending van de mensenrechten een

grond zou kunnen opleveren voor militair oorlogsgeweld van buitenaf.

Vandaar de neiging om dan eerst een "vertaalslag" te maken en die ernstige schending van de mensenrechten in een bepaald geval dan eerst als een "bedreiging van de vrede" te benoemen.

Waarmee dan de kwestie vervolgens binnen het kader van Hoofdstuk VII van het Handvest kan worden gebracht.

Indien dit leerstuk -waarvan dus primair vaststaat dat het zwaar omstreden is- in beginsel als een volkenrechtelijke norm zou worden aanvaard, dan kan dit natuurlijk niet zonder nadere afbakening.

Allereerst kan het niet zomaar aan het oordeel van bepaalde staten of groepen van staten worden overgelaten om vast te stellen en vervolgens te besluiten dat er ergens sprake is van een zodanige ernstige schending van de mensenrechten dat zij gerechtigd zouden zijn om militair geweld toe te passen tegen een soevereine staat.

Dat zou tot willekeur leiden.

De Veiligheidsraad van de Verenigde Naties is en blijft daarom het institutionele kader om te beslissen of er in een bepaalde situatie sprake is van een zodanige schending van de mensenrechten dat het toepassen van oorlogsgeweld gerechtvaardigd zou zijn.

Het Handvest van de Verenigde Naties maakt het immers nu juist tot een **prerogatief** van de Veiligheidsraad om te besluiten of er, buiten het geval van gerechtvaardigde zelfverdediging, ergens ter wereld militair geweld mag worden gebruikt. Het systeem van het Handvest brengt mee dat het geweldsmonopolie, hoe dan ook, bij de Veiligheidsraad ligt en nergens anders. Zo is dat volkenrechtelijk bepaald.

Bovendien dient een veronderstelde ernstige schending van de mensenrechten primair in de Veiligheidsraad besproken te worden.

Dat is -en nu maak ik even een zijsprong naar de actuele situatie met betrekking tot Joegoslavië- ook in het onderhavige geval gebeurd.

Een zaak, eenmaal in de Veiligheidsraad besproken, vormt daarmee **ipso facto** een zaak van de Veiligheidsraad. Die dan ook door de Veiligheidsraad wordt beoordeeld, beslist en afgehandeld.

Zo bepalen het systeem en de geest van het Handvest.

Dat is nog manifester het geval, als de Veiligheidsraad -en dat is ook in de onderhavige kwestie met betrekking tot Joegoslavië aan de orde- de zaak besproken hebbende, heeft aangegeven dat hier Hoofdstuk VII van het Handvest van toepassing is. Daarmee is de zaak dan vervat in termen van het Handvest en onverbrekkelijk verbonden geraakt met het systeem van het Handvest.

In het kader van het Handvest, en zeker van Hoofdstuk VII, is de Veiligheidsraad de handelende en beslissende instantie.

Die is dan dus exclusief aangewezen om verdere besluiten te nemen.

In het geval van de huidige crisis met betrekking tot Joegoslavië is dit ook uitdrukkelijk in prod. 1) resolutie 1199 vastgelegd. De Veiligheidsraad stelt daarin als laatste punt: "17. Besluit zich intensief met de zaak bezig te blijven houden".

Dat de Veiligheidsraad het centrale orgaan is dat per se niet gepasseerd kan worden, blijkt ook uit het volgende.

Bij elk oorlogsgeweld, of nu het is bij wijze van gerechtvaardigde zelfverdediging of bij een militair optreden in het kader van Hoofdstuk VII van de Veiligheidsraad, staat het Handvest boordevol bepalingen dat de zaak, respectievelijk, zo spoedig mogelijk in de handen van de Veiligheidsraad moet worden gelegd, dan wel, stap voor stap, in handen van de Veiligheidsraad behoort te blijven ter verdere besluitvoering.

Met andere woorden: het Handvest claimt voor de Veiligheidsraad universele en exclusieve competentie als het gaat om het uitoefenen van militair geweld.

De stelling dat staten, of groepen van staten, buiten de Veiligheidsraad om zouden kunnen bepalen of militair geweld als antwoord op al of niet vermeende ernstige schendingen van de mensenrechten tegen een soevereine staat zou kunnen worden toegepast, vindt derhalve geen enkele steun in het volkenrecht.

Kan daarin ook geen enkele steun vinden, want voor iedereen is dit dan op het eerste gezicht duidelijk:

als een **groep van staten** competent wordt geacht om, buiten de Veiligheidsraad om, te bepalen of militair geweld tegen een soevereine staat mag worden toegepast onder het mom van tegengaan van schendingen van de mensenrechten, dan is er geen enkel beletsel dat ook **individuele** staten die bevoegdheid voor zichzelf zouden claimen. En voor je het weet, zijn we dan -wellicht al vóór de eeuwwisseling- terug bij de situatie dat staten - onder allerlei voorwendsels- elkaar naar believen de oorlog aandeden.

IV. Geen geweldsmandaat van de Veiligheidsraad jegens de republiek Joegoslavië

In dit geval, de kwestie-Joegoslavië, is het de voltallige NAVO-ministerraad geweest die het besluit om eventueel oorlogsgeweld toe te passen, naar zich toe heeft getrokken. Een volgende keer is het wellicht alleen de Verenigde Staten die hierover beslist en wellicht een keer daarop alleen Frankrijk. En wat Frankrijk en de Verenigde Staten mogen, mag bijvoorbeeld, ik noem maar wat, Nigeria of Thailand ook.

Duidelijk is dat elke staat die optreedt als zou hij, zonder expliciete opdracht of mandaat van de Veiligheidsraad, militair geweld mogen gebruiken tegen een soevereine staat, in feite fungeert als doodgraver van het Handvest en het systeem van de Verenigde Naties.

Het is onbetwistbaar dat de Veiligheidsraad in de kwestie-Joegoslavië geen opdracht of mandaat heeft gegeven tot het gebruik van oorlogsgeweld.

Van een dergelijke opdracht of een dergelijk mandaat is noch in resolutie 1199 noch in de prod. 2) voorafgaande resolutie 1160 op enigerlei wijze sprake.

Aan het slot van resolutie 1199 wordt bepaald:

"16. Besluit dat als de concrete maatregelen waarvan de uitvoering wordt geëist in deze resolutie en resolutie 1160 (1998) niet worden getroffen, verdere actie en aanvullende maatregelen om vrede en stabiliteit in de regio te handhaven, worden overwogen".

De Veiligheidsraad houdt het dus, ook in dit concrete geval, nadrukkelijk aan zich om te overwegen of verdere actie of aanvullende maatregelen nodig zijn. Nergens uit blijkt dat dit door de Veiligheidsraad aan de NAVO of wie of wat anders dan ook wordt overgelaten of uitbesteed.

Het is dan ook van een weergaloze brutaliteit en ongerijmdheid dat de regering in de brief (prod. 3) aan de Tweede Kamer van 8 oktober 1998 stelt:

"Nu dit moment -zoals het er thans naar uitziet- naderbij komt, stelt de Nederlandse regering vast dat blijvende weigering om resolutie 1199 uit te voeren, militair optreden in voldoende mate legitimeert". (prod. 3)

Met het moment dat naderbij zou komen, wordt dan bedoeld het moment om desnoods met militair geweld de eisen nader af te dwingen.

Gelet op het onomstotelijke feit dat resolutie 1199 op geen enkele wijze kan worden aangemerkt als opdrachtgevend of mandaat verlenend voor het toepassen van militair geweld, is deze interpretatie niet alleen schaamteloos onjuist, maar vormt zij een opzettelijke verkrachting van de werkelijke betekenis en inhoud van deze resolutie. Nederland matigt zich het recht aan, daartoe samenspannend met de overige NAVO-landen, om de Veiligheidsraad de bevoegdheid te ontnemen om punt 16 van resolutie 1199 in te vullen en, de Veiligheidsraad verder aan de kant zettend en diens macht usurperend, in samenspanning met de overige NAVO-landen verder te bepalen welke maatregelen er getroffen dienen te worden.

In feite is het ongelooflijk wat hier gebeurt.

De Veiligheidsraad wordt eenvoudig opzij geschoven en de NAVO, waaronder Nederland, nemen diens plaats in.

Hier is sprake van een regelrechte coup tegen de Veiligheidsraad, met medewerking van de Nederlandse staat.

Een ernstiger schending van het Handvest is niet denkbaar.

De Staat zal ongetwijfeld betogen dat zijn interpretatie van resolutie 1199, als voldoende legitimerend voor het gebruik van oorlogsgeweld door o.a. Nederland in NAVO-verband, juist is.

Maar afgezien van de hiervoor gegeven dwingende argumenten dat dit niet deugt, is er nog een heel andere benaderingswijze mogelijk, die duidelijk maakt waarom de Staat daarin onmogelijk gelijk kan hebben.

Want natuurlijk kan het onmogelijk zo zijn, dat een bepaalde interpretatie van een resolutie van de Veiligheidsraad als juist wordt voorgespiegeld, als die interpretatie door tenminste twee leden van de Veiligheidsraad, namelijk de Russische Federatie en de Chinese Volksrepubliek, ten principale wordt betwist.

Het eerste dat in een dergelijke situatie dan zou moeten gebeuren, willen de betrokken staten er tenminste aanspraak op kunnen blijven maken te goeder trouw te handelen, is dat de

besluitvoering ter zake van een eventueel geweldsmandaat in de Veiligheidsraad opnieuw aan de orde zou worden gesteld. Maar daartegen verzetten zich nu juist met vereende krachten die leden van de Veiligheidsraad die stellen dat resolutie 1199 geweld zou legitimeren. Want zij weten donders goed dat zij dan te maken zullen krijgen met een dubbel veto bij hun frauduleuze interpretatie, namelijk zowel van de kant van de Russische Federatie als van China.

Daarom houden zij dit **kernpunt** zoveel mogelijk onttrokken aan het beraad in de Veiligheidsraad.

Daarmee een nog verdere schending van het Handvest van de Verenigde Naties plegend. Want dit Handvest wijst immers juist de Veiligheidsraad aan als het orgaan dat exclusief de bevoegdheid heeft om van stap tot stap te beslissen wat er verder moet gebeuren in een situatie van Hoofdstuk VII, waarbij ook de Veiligheidsraad dan uiteraard ook door alle Leden van de Verenigde Naties daadwerkelijk in staat moet worden gesteld om voortdurend de vinger aan de pols te houden.

Maar in plaats daarvan houden de NAVO-landen verdere besluitvorming ter zake van dit kernpunt -gewapend optreden of niet- zorgvuldig en opzettelijk aan de Veiligheidsraad onttrokken.

Daarmee de macht van de Veiligheidsraad verder usurperend en het Handvest verder schendend.

Het is dus duidelijk dat Nederland en de andere NAVO-landen met resolutie 1199 op volstrekt onrechtmatige wijze aan de haal zijn gegaan.

Dit om oorlogsgeweld te kunnen gebruiken tegen de republiek Joegoslavië.

Dit opzettelijke misbruik van deze resolutie toepassend om het plegen van oorlogsdaden, en het dreigen daarmee, tegen de republiek Joegoslavië van een schijn van legitimiteit te voorzien.

Ook in andere opzichten zijn de NAVO-landen onmiskenbaar met deze resolutie op de loop gegaan.

Ze hebben de eisen van deze resolutie op cruciale punten door hun eigen eisen en prioriteiten vervangen. Daarmee deze resolutie ook verder misbruikend en schendend.

Zo staat in resolutie 1199 nergens te lezen dat Joegoslavië al zijn troepen uit Kosovo zou moeten terugtrekken. Dat zou ook een volstrekt absurde eis zijn aan een soeverein land. Toch maken de NAVO-landen, en daarmee Nederland dat er van.

In resolutie 1199 staat alleen dat, ten einde een politieke oplossing te kunnen bereiken, van de Federale Republiek Joegoslavië o.m. geëist wordt:

"4a. om alle acties uitgevoerd door de veiligheidstroepen die de burgerbevolking schade toebrengen te staken en de veiligheidseenheden die worden gebruikt voor onderdrukking van de burgerbevolking terug te trekken."

De eis van de Veiligheidsraad op dit punt gaat dus niet verder dan het terugtrekken van die eenheden die gebruikt zouden worden voor repressie van de bevolking. Eenheden die het terrorisme bestrijden behoeven dus bepaald niet te worden teruggetrokken. Dat zou ook een absurde eis zijn.

Bovendien staat nergens in de resolutie dat zij uit **Kosovo** moeten worden teruggetrokken. Terugtrekken kan heel goed worden opgevat als terugtrekken uit het onmiddellijke strijd-toneel.

Dat de NAVO-landen menen deze eisen van resolutie 1199 op eigen gezag te kunnen uitbreiden tot terugtrekken van extra eenheden uit geheel Kosovo en zich het recht aanmatigen om de motoren van hun bommenwerpers warm te laten draaien en tot bombardementen over te gaan als daaraan geen gevolg wordt gegeven, is een onvoorstelbare schending van het Handvest van de Verenigde Naties.

Voorts negeert deze malicieuze interpretatie van resolutie 1199 door de NAVO-landen botweg de eisen die in deze resolutie worden gesteld aan wat wordt genoemd "the Kosovar Albanian Leadership", namelijk om een dialoog aan te gaan, met uitgangspunt "dat de principes voor een oplossing van het probleem Kosovo zullen zijn gebaseerd op de territoriale integriteit van de republiek Joegoslavië" (punt 5 resolutie 1160)

Ook eist de NAVO bij zijn infame interpretatie van resolutie 1199 geenszins, zoals resolutie 1160 onder punt 2 en 3 doet -welke punten in resolutie 1199 als herhaald moeten worden beschouwd-, dat "the Kosovar Albanian Leadership" alle terroristische acties moet veroordelen en dat alle elementen in de Kosovo-Albanese gemeenschap hun doelen alleen met vreedzame middelen dienen na te streven.

Dit betekent dus dat de NAVO bij zijn verkrachting van deze resoluties, deze omsmeedt tot een dictaat aan uitsluitend de republiek Joegoslavië. Die moet al zijn extra eenheden terugtrekken en aan het Kosovo-Albanese Leiderschap wordt verder geen enkele eis gesteld.

Wat is hiervan de feitelijke en politieke consequentie?

Het betekent dat de NAVO-landen in feite de Albanese afscheidingsbeweging zwaar bevoorstellen en een situatie creëren waarin de Albanese meerderheid de gelegenheid wordt geboden om zich de facto af te scheiden. Want zoveel is duidelijk: als de NAVO dusdoende een situatie bewerkstelligt dat het UCK grotendeels de macht kan overnemen, dan is het op den duur zeker gedaan met Kosovo als deel van de Joegoslavische republiek.

Dat zou de humanitaire crisis in het gebied alleen maar verplaatsen.

In de praktijk blijkt immers duidelijk dat het UCK onmiddellijk in het gat springt dat terugtrekkende Joegoslavische eenheden achterlaten, en het daardoor gecreëerde machtsvacuüm opvult, indien daartoe ook maar even de kans bestaat.

De Servische bevolkingsgroep in Kosovo dreigt dan onmiddellijk het kind van de rekening te worden.

Als dat de uitkomst zal zijn van dit volstrekt eenzijdig optreden van de NAVO-landen, dan deugen de humanitaire pretenties natuurlijk van geen kant.

Maar het gaat nog verder.

De pretentie dat het aanvaardbaar zou zijn met wapengeweld en de dreiging daarmee, in te zetten op één etnisch deel van de bevolking in Kosovo, zonder oog voor de belangen van anderere etnische groepen en zonder oog voor de gevaren die daarmee voor andere etnische delen van de bevolking worden gecreëerd, maakt op zichzelf al de humanitaire pretentie tot een farce.

De NAVO-landen maken zich daarmee, onder het mom van een humanitaire bewegendheid, schuldig aan een etnische politiek. Het bedrijven van etniciteit en het stellen van de belangen van één etnische groep boven die van andere etnische groepen.

De werkelijkheid is echter nog cynischer dan dat.

Onder het mom van humanitaire bewegendheid wordt namelijk door de NAVO-landen, onder geweld of althans dreiging daarmee, zelfs niet eenzijdig en uitsluitend ingezet op de Albanese etnische groep als geheel, maar de facto uitsluitend op een extremistische groep binnen die Albanese bevolkingsgroep, namelijk de terroristen van het UCK.

Die wordt namelijk onvermijdelijk in de rug gesteund door deze dwingelandij onder bedreiging met NAVO-geweld. En wie beschermt de niet-Albanese minderheden in Kosovo? De NAVO zeker niet.

Wat er ook overigens ook zij van het leerstuk van mogelijk oorlogsgeweld tegen een soevereine staat om een einde te maken aan ernstige schendingen van de mensenrechten, het is duidelijk dat voor een zodanig oorlogsgeweld in elk geval ook dan geen legitieme plaats is - en ook geen plaats **kan** zijn - , als dit op den duur welhaast onvermijdelijk tot een nieuwe humanitaire crisis zal leiden.

Als er geen duidelijke aanwijzingen zijn dat het inzetten van oorlogsgeweld de humanitaire crisis definitief zal oplossen, maar in plaats daarvan het ernaar uitziet dat dit op den duur alleen een verplaatsing hiervan zal opleveren, dan ontvalt ook elk **morele** basis (over een juridische grondslag praten we dan al niet meer) aan een zodanig gewapend optreden tegen een soevereine staat.

Dat met name de Servische bevolkingsgroep, maar niet alleen deze- ook Roma, Montenegrijnen en andere etnische groepen-, in het recente verleden het slachtoffer zijn geworden van terroristische acties van het UCK, is een objectief en door mensenrechtenorganisaties vastgesteld en gedocumenteerd feit.

Zo wordt daarover de afgelopen maanden herhaaldelijk melding gemaakt in achtereenvolgende rapporten van Amnesty International.

De verslagen van Amnesty International die hierop betrekking hebben, heb ik u al eerder doen toekomen.

In de westerse media werd hierover aanvankelijk zorgvuldig gezwegen, want het past niet in het beeld van de etnische Albanezen als de good guys en de Serviërs als de bad guys, dat de media wensen voor te spiegelen.

Daarom is het goed hier nader op in te gaan.

In deze Amnesty International-documenten worden niet alleen incidentele wreedheden en mensenrechten-schendingen van de zijde van het zogenaamde "Kosovo Bevrijdings Leger"

tegen de Servische bevolkingsgroep beschreven, maar wordt ook tot uitdrukking gebracht dat er sprake is van een bepaald patroon van optreden van het UCK, van een bepaalde tactiek, waarvan terreur tegen met name de Servische bevolkingsgroep een bestanddeel vormt. (prod. 11) Zo wordt in het Amnesty International-rapport van augustus 1998, Document Series B "Tragic events continue", no. 3 over de strijd om Rahovac van 17 tot 21 juli het volgende gesteld:

"Midden juli trad er in grote delen van Kosovo gewapende activiteit op. De indruk bestond dat het KLA de facto ongeveer eenderde deel van het territorium van de provincie Kosovo controleerde. Het KLA richtte aanvallen op doelen en bond de strijd aan met Servische politie-eenheden en ad hoc gevormde plaatselijk gevormde Servische zelfverdedigingseenheden, leidend tot gewapend treffen in een groot deel van centraal Kosovo ten westen en ten zuiden van de hoofdstad Prestina (..) tot aan de Albanese grens."

En dan wordt hier in een voetnoot in dit rapport van Amnesty International aan toegevoegd:

"Het ziet er naar uit dat de tactiek van het KLA o.a. gevormd wordt door acties om het verkeer op de hoofdwegen te controleren of te onderbreken. Het zich meester maken van sleutelindustrieën zoals de open Belacevacmijn bij Prestina, die het KLA van eind juni tot midden juli bezet hield, en het aanvallen van politieposten en politiepatrouilles. Ook de burgerbevolking van alle etnische groepen werd individueel of in kleine groepen door het KLA tot doelwit gemaakt, waarbij er ook sprake van was dat zij met geweld uit hun huizen werden verdreven (Servische dorpsbewoners in het bijzonder) ontvoerd en vermoord -zie bijvoorbeeld de gevallen weergegeven in Human Rights Crisis in Kosovo Province, Series B, Document 2: "Disappeared" and "missing" persons -The hidden victims of conflict, AI Index: EUR 70/57/98.

Uit hetzelfde document van Amnesty International, waaruit het bovengenoemde citaat wordt ontleend, nog een passage over het lot van de Servische bevolkingsgroep onder de aanhef: "Zorgen over de bescherming van de Kroatisch-Servische vluchtelingen in Orahovac":

"De eerste delegatie van de vluchtelingenorganisatie van de Verenigde Naties die Orahovac op 21 juli binnenkwam, trof in een vluchtelingencentrum in de stad 43 Kroatisch-Servische vluchtelingen aan die directe bijstand nodig hadden. Naar gerapporteerd werd bestond meer dan de helft van de groep uit oude mensen in een zeer slechte gezondheidstoestand en geen van hen had in twee dagen gegeten.(...) Deze groep vormde onderdeel van de naar schatting meer dan 200.000 vluchtelingen die uit Kroatië waren gevlucht, voornamelijk in de laatste fase van het gewapende conflict van 1991 tot 1995. Die vluchtelingen verblijven

voornamelijk in de republiek Srpska (de Bosnisch-Servische entiteit van Bosnië-Herzegovina) en in de Federale Republiek Joegoslavië. Vele vluchtelingen die in de Federale Republiek Joegoslavië aankwamen, niet alleen Kroatische Serviërs maar ook Bosnische Serviërs, werden ondergebracht in Kosovo. Amnesty International heeft dit veroordeeld als politieke manipulatie door de regering van Joegoslavië van kwetsbare, ontheemde en getraumatiseerde mensen. De komst van Kroatisch-Servische en Bosnisch-Servische vluchtelingen is ook een factor geweest in de oplopende spanning die uitliep op het huidige conflict: het deed de verdenking ontstaan dat de Joegoslavische autoriteiten de omvang van de Servische minderheid in Kosovo wilde vergroten, en Kroatische en Bosnische Serviërs vormden het doelwit van aanvallen van het KLA".

Van Amnesty International mogen de Joegoslavische autoriteiten dus niemand van de stroom van honderdduizenden ontheemde Serviërs, verdreven uit de rest van voormalig Joegoslavisch territorium, huisvesten in Kosovo. Dat lijkt me, zolang Kosovo onderdeel uitmaakt van Joegoslavië, een belachelijke opvatting. De Joegoslavische autoriteiten staan hier, terwijl het land ook nog wordt geteisterd door de verwoestende invloed van de internationale sancties, voor een opmogelijke opgave. Maar hoe dan ook, of het nu wordt toegestaan door Amnesty International of niet, er zijn Servische vluchtelingen ondergebracht in Kosovo. En ook deze Serviërs worden dus ogenblikkelijk het doelwit van terroristische acties van het UCK, als dat het voor het zeggen krijgt.

De rest van de compilatie uit de reeks van rapporten van Amnesty International van de laatste maanden over Kosovo, die ik heb overgelegd, geven een verder beeld van de moorden, verdwijningen, mishandelingen en andere schendingen van de mensenrechten waaraan de Servische bevolkingsgroep in Kosovo onderhevig is geweest als gevolg van optreden van de UCK-terroristen. Waaronder het verhaal in het rapport van augustus j.l., no.2:

"Op 18 mei 1998 waren de meeste Servische inwoners uit het dorp Leocina in de regio Drenica weggevlucht, maar een groep van vijf mensen, enkele ouderen, waren achtergebleven: Krstiva Smigic en haar verwanten, het echtpaar Milosav (75) en Sultana Smigic (72) en Aleksandra ("Lenka" genoemd) Smigic (ongeveer 75) en haar zoon Radomir (54). Op 19 mei vertrok Dostana Smigic (42), Krstiva Smigic' dochter, naar verluid van haar huis in Srbica, waar zij woonde en werkte, om haar moeder te verzorgen. Een getuige zag dat haar auto tot stoppen werd gedwongen door een groep gewapende Albaniërs. Waar zij nu is, is onbekend. Haar familie kreeg een onbevestigd bericht dat zij wordt vastgehouden in Likovac, maar, zoals hierboven al is opgemerkt, naar verluid werden er geen mensen die vastgehouden werden aangetroffen, toen het weer onder controle van de Servische gewapende macht kwam in augustus. Vier van de vijf Servische ouden van dagen, die in Leocina bleven, worden ook "vermist". Amnesty International vreest dat zij willekeurig zijn geëxecuteerd door leden van het KLA. Volgens de getuigenis van

Krstiva Smigic gegeven voor een onderzoeksteam van het Rode Kruis, kwamen op 19 juni 1998 vier gewapende mannen van het KLA het dorp binnen die, na een woordenwisseling, Milosav Smigic herhaaldelijk sloegen met hun geweerkolven en Krstiva en Sultana traptten en schoptten. Toen plunderden zij vervolgens het huis en staken het beddegoed en de bedden in brand en zeiden dat zij een uur later zouden terugkomen. Radomir en Lenka Smigic, die vanuit hun eigen huis hadden gezien wat er gebeurde, riepen hen toe om naar hen toe te komen. De twee vrouwen lieten Milosav achter in de binnenplaats en gingen naar het huis van Radomir en Lenka om te bespreken waar zij zich zouden verstoppen. Radomir zei tegen de vrouwen dat zij zich moesten verbergen in het maisveld en zei dat dat hij zichzelf zou verbergen op zolder van het huis. De vrouwen vertrokken maar besloten halverwege terug te gaan. Sultana ging naar huis en de andere twee gingen naar het huis van Radomir en Lenka. Daar ontdekten zij dat ongeveer 30 gewapende mannen, sommigen in uniform, de binnenplaats waren binnengedrongen. Tien van hen gingen het huis binnen en ontdekten klaarblijkelijk Radomir op zolder. Onmiddellijk daarna hoorden de vrouwen beneden gegil en zijn moeder rende naar binnen en de trap op. Krstiva bleef op de binnenplaats en hoorde

"gehuil en geschreeuw. Het was onmogelijk te verdragen om er naar te luisteren, zelfs God zou niet in staat zijn geweest zulk gehuil te aanhoren. Ik hoorde drie geweerschoten voor ik in het veld verdween. Ik heb niet gezien of zij Radomir en Lenka naar buiten brachten".

Krstiva zag toen dat het huis van de familie Smigic in brand werd gestoken. Toen zij de volgende dag naar het huis van Milosav ging, roepende om Sultana en vervolgens om Radomir en Lenka, gaf niemand antwoord. Zij hield zich enkele dagen verborgen en zocht zich daarna een weg naar een politiepost in Klina".

Voor het toepassen van oorlogsgeweld tegen de republiek Joegoslavië en het dreigen daarmee door de NAVO-landen, waaronder Nederland, ontbreekt dus onmiskenbaar elke volkenrechtelijke legitimatie.

Dat de NAVO-landen, waaronder Nederland, zich op het standpunt stellen dat die legitimatie er wél zou zijn, kan hoogstens als een uiterst kwalijke grap of als een ongehoorde onbeschaamdheid worden opgevat.

Dit leidt tot het volgende punt.

Nederland draagt volkenrechtelijk gezien de volle verantwoordelijkheid voor dit onrechtmatig dreigen met oorlogsgeweld en de mogelijke daadwerkelijke toepassing daarvan en kan zich daarvoor niet achter zoiets als een brede rug van de NAVO verschuilen.

Want de NAVO heeft geen brede rug. Volkenrechtelijk gezien heeft de NAVO in een groot aantal opzichten zelfs helemaal geen rug. De NAVO is een bondgenootschap van soevereine staten, dat slechts bij unanimiteit van stemmen kan handelen.

Het is allerm minst een supranationale organisatie. Volkenrechtelijk gezien, bestaat zij dan ook slechts in beperkte mate en dat betekent dat het handelen van de NAVO moet worden toegerekend aan en moet worden vertaald als het handelen van de individuele lidstaten. Het zijn dan ook uitsluitend de individuele lidstaten die volkenrechtelijk verantwoordelijk zijn voor en ook aansprakelijkheid dragen voor een handelen van de NAVO in strijd met het internationale recht.

Maar omdat zij collectief handelen, zijn zij ieder voor zich hoofdelijk aansprakelijk voor de oorlogsmisdrijven die door de collectiviteit eventueel worden begaan. Ook dat is volkenrechtelijk een onomstreden uitgangspunt.

Dit betekent dat ook als bijvoorbeeld Nederland niet zelf met vliegtuigen aan eventuele bombardementen zou deelnemen, ons land toch volledig hiervoor aansprakelijk is, aangezien Nederland deel uitmaakt van de collectieve besluitvorming.

Indien derhalve bij het uitvoeren van deze bombardementen de regels van het humanitaire oorlogsrecht worden geschonden, waarmee dan sprake zou zijn van een oorlogsmisdaad, dan is Nederland hiervoor evenzeer aansprakelijk, ook als deze bombardementen niet zijn uitgevoerd door Nederlandse vliegtuigen.

Zoals Nederland thans al aansprakelijk is voor het plegen van een misdrijf tegen de vrede door de republiek Joegoslavië, in NAVO-verband, onrechtmatig met oorlogsgeweld te bedreigen.

V. Nederlandse medeplichtigheid aan (dreigende) schending van het Eerste Aanvullende Protocol bij de Verdragen van Genève.

De Staat zal wellicht betogen dat eventueel oorlogsgeweld van Nederland, in NAVO-verband, zich zal beperken tot militaire doelen in Joegoslavië.

Dat is zowel niet ter zake doende als nietszeggend.

Niet ter zake doende, omdat ook als het oorlogsgeweld zich zou beperken tot louter militaire doelen, dat niet afdoet aan de onrechtmatigheid van dit beoogde oorlogsgeweld.

Juist **omdat** het beoogde oorlogsgeweld geen enkele rechtsbasis bezit, is het niet minder onrechtmatig als het zich zou beperken tot militaire doelen.

Aanvallen op militaire troepen, met de bedoeling deze uit te schakelen en dus met de bedoeling om Joegoslavische soldaten te doden, is dan, gelet op het opzettelijke karakter hiervan, moord. En aanvallen op andere militaire doelen vormen dan tenminste pogingen tot doodslag, doodslag of dood door schuld, indien daarbij slachtoffers vallen.

Zonder grondslag in het volkenrecht is het bedreigen van Joegoslavië met oorlogshandelingen door Nederland juridisch niets anders dan het in stelling brengen van een moordmachine jegens militaire en civiele segmenten van de Joegoslavische bevolking.

Nietszeggend is het omdat de ervaringen in de Golfoorlog hebben geleerd dat met name landen als de Verenigde Staten, Groot-Brittannië en Frankrijk een ontoelaatbare interpretatie van het begrip "militaire doelen" hanteren.

Zoals al in de dagvaarding aangegeven, en met eerder overgelegde documenten is gestaafd, vallen daaronder naar de opvatting van deze landen ook verkeers- en spoorwegknooppunten, bruggen, overheidsgebouwen, elektriciteitscentrales, rioolzuiveringsinstallaties, drinkwaterbedrijven, kortom de hele civiele infrastructuur. Alles wat de civiele weerstand zal kunnen

(prod. 7) verzwakken, wordt blijkbaar gerekend tot "militair doel".

In het geval van Irak werd de civiele structuur totaal vernietigd, waarbij voor een bedrag van naar schatting van organen van de Verenigde Naties zelf voor ten minste 22 miljard gulden aan verwoestingen aan de civiele infrastructuur werd aangericht.

Vele van deze bombardementen op zogenaamde "militaire doelen" vormden in feite oorlogsmisdaden.

Dat is niet alleen de mening, tot uiting gebracht in de door mij overgelegde documenten, maar ook van het Amtsgericht van Stuttgart in de door mij overlegde uitspraak van dit

(prod. 8) Duitse rechtcollege van 3 december 1996.

Wat dus dreigt in Joegoslavië is -zo leren de ervaringen in Irak- eventuele grootsscheepse vernietiging van de civiele infrastructuur, onder het mom van het treffen van "militaire doelen". Op zichzelf is het bestoken van dergelijke doelen al een oorlogsmisdrijf, want in veel opzichten in strijd met de Aanvullende Protocolen van Genève.

Wordt in artikel 52 van Aanvullend Protocol I bij de Verdragen van Genève uitdrukkelijk bepaald:

"2. Aanvallen dienen strikt tot militaire doelen te worden beperkt. Voor zover het objecten betreft, zijn militaire doelen uitsluitend die objecten die naar hun aard, ligging, bestemming of gebruik een **daadwerkelijke bijdrage tot de krijgsvieringen leveren** en waarvan de gehele of gedeeltelijke vernietiging, verovering of onbruikbaarmaking onder de omstandigheden van dat moment een duidelijk voordeel oplevert."

Veel van de civiele infrastructuur, vernietigd in de Golfoorlog, valt onmogelijk onder deze definitie te brengen.

Naast medeplichtigheid aan het schenden van het Handvest van de Verenigde Naties, en daarmee aan een misdrijf tegen de vrede, zijnde een ernstig oorlogsmisdrijf, dreigt dus ook nog medeplichtigheid aan verdere oorlogsmisdrijven, namelijk het schenden van belangrijke bepalingen van Aanvullend Protocol I bij de Verdragen van Genève, door Nederland geratificeerd.

VI. Nederlandse medeplichtigheid aan (dreigend) disproportioneel wapengeweld

En tenslotte heeft de NAVO in eerdere instantie nog openlijk en brutaalweg het voornemen aangekondigd tot het plegen van nog een ander oorlogsmisdrijf.

Namelijk het bombarderen van Joegoslavië op grote schaal.

Daarmee gaf de NAVO tegelijkertijd te kennen over te zullen gaan tot disproportioneel geweld.

Het toepassen van disproportioneel geweld vormt ook op zichzelf en afzonderlijk een oorlogsmisdrijf - of het toepassen van wapengeweld in enig concreet geval nu rechtmatig is of niet -.

Dus ook nog in een ander opzicht dreigt hier een oorlogsmisdrijf. Namelijk het toepassen van disproportioneel geweld.

Als het immers zo is, dat het reeds lang een regel van internationaal recht is dat bij zelfverdedigingsacties alleen die maatregelen gerechtvaardigd zijn die proportioneel zijn met de gewapende aanval en noodzakelijk om er weerstand aan te bieden, zoals het Internationaal Gerechtshof in de uitspraak van 8 juli 1996 onder overweging 41 vaststelt, dan geldt dat zeker voor militair geweld, dat geen zelfverdediging vormt.

Natuurlijk vormt het grootsscheeps bombarderen van Joegoslavië, waartoe de NAVO-landen zich kennelijk de mogelijkheid voorbehouden, behalve op zich al onrechtmatig handelen, bovendien nog handelen met disproportioneel geweld.

Nederland heeft, zoals in de dagvaarding is aangegeven, afstand gedaan van zijn zeggenschap over de omvang van eventueel oorlogsgeweld tegen Joegoslavië, door in te stemmen met de "Activation Order".

Mitsdien dreigt Nederland, zonder daar verder nog iets over te zeggen te hebben, in een voorkomend geval van daadwerkelijk militair NAVO-geweld tot overmaat van ramp ook nog eens medeverantwoordelijk en medeaansprakelijk te worden voor een eventueel gebruik van disproportioneel geweld tegen Joegoslavië.

Dan zal de Staat wellicht nog proberen te betogen dat mijn eisers niet een genoegzaam individueel belang hebben bij de ingestelde vorderingen.

Dat zou pas echt een duidelijk zwakgebod vormen.

Maar niettemin heb ik in dit verband reeds op voorhand in het geding gebracht de uitspraak van 29 april 1993 van het Mensenrechten Comité in het kader van het Verdrag inzake Burgerrechten en Politieke Rechten in de zaak van de eisers in de Kruisraketten-zaak tegen de Staat der Nederlanden, waaruit blijkt dat die vlieger niet opgaat in het geval van het

prod. 6) Protocol bij dat verdrag.

En er is ook geen reden waarom deze vlieger in het processuele recht dat hier van toepassing is, wél zou op gaan.

Dat zou namelijk de absurditeit met zich mee brengen dat als het eventuele Nederlandse oorlogsgeweld één Joegoslavische burger zou bedreigen, die wel een voldoende individueel belang zou hebben om te procederen en als het geweld per saldo alle Joegoslavische burgers bedreigt, geen van hen het recht zou hebben om te procederen.

De regel dat die absurditeit opgeld zou kunnen doen, komt de Staat wellicht goed uit, maar heeft met een adequate rechtspleging natuurlijk niets maken.

VII De processuele belangen van eisers

Dan wil ik in tweede termijn iets zeggen over het processueel belang van mijn eisers. En dan met name het belang van mijn eisers -natuurlijke personen van Nederlandse afkomst en van de eisende rechtspersonen.

In de eerste plaats wil ik benadrukken dat alle Nederlandse staatsburgers in een rechtsstaat het recht toekomt -en er dan ook in rechte aanspraak op moeten kunnen maken- om er van verschoond te blijven dat de Nederlandse Staat ernstige misdrijven pleegt naar internationaal recht.

Waarbij dan immers benadrukt moet worden dat deze misdrijven dan ook in zijn of haar naam worden gepleegd. En waarbij dan bovendien voortdurend het risico bestaat dat zij daaraan ook verder feitelijk direct medeplichtig worden gemaakt door enigerlei vorm van (arbeids)contractuele, ambtelijke of andere vorm van ge- of verbondendheid, doordat zij nu eenmaal participeren in dezelfde maatschappelijke context van de Nederlandse samenleving, waarin ook dit misdrijf tegen het volkenrecht plaatsvindt, wordt voorbereiden vorm krijgt.

Volgens de normen van Neurenberg lopen de betrokkenen dan het risico van medeplichtigheid aan de voorbereiding of zelfs deelname aan de dan gepleegde oorlogsmisdrijven. Het is een door art. 6:162 BW beschermd belang dat burgers ervan verschoond blijven dat de Staat, mede in hun naam, zich schuldig maakt aan medeplichtigheid aan oorlogsmisdrijven en dat geldt a fortiori voor het verschoond blijven van het mogelijk creëren van een situatie door de Staat, waarin zij het risico lopen of zouden kunnen lopen om eventueel persoonlijk aansprakelijk te worden aan voorbereiding of medewerking aan onrechtmatige oorlogshandelingen op basis van het Handvest van Neurenberg.

Daar komt dan nog bij, dat (het dreigen met) agressie door de Nederlandse Staat verder ook nog een ernstige inbreuk vormt op de Grondwet, die in artikel 90 de regering de opdracht geeft om de internationale rechtsorde te bevorderen.

Het tegenoversgestelde is hier het geval.

En iedere Nederlandse staatsburger heeft er recht op en belang bij - het gaat hier om een door art. 6:162 BW beschermd belang - om verschoond te blijven van inbreuken door de Staat op de internationale, zowel als de grondwettelijke rechtsorde, indien en voor zover hetgeen daarin wordt bepaald, is gesteld (mede) ter bescherming van zijn of haar belangen. En dat is hier bepaald aan de orde.

Al was het maar omdat de schending van de internationale en grondwettelijke rechtsorde die Nederland hier, in NAVO-verband, pleegt, hoe dan ook het risico in zich draagt van een verdere escalatie, en zelfs kan uitlopen op een wereldoorlog, zoals ook van Russische zijde al is gesteld.

Waardoor uiteindelijk ook lijf en goed van deze Nederlandse eisers in de waagschaal wordt gesteld door dit onrechtmatige Nederlandse optreden.

Niet alle Nederlandse staatsburgers onderkennen echter dat de Nederlandse Staat in casu het internationale recht en de grondwet schendt. Dat zijn er -relatief- slechts enkelen.

Daarbij gaat het bovendien meestal om mensen, die een geschiedenis hebben van langdurige vredesgetuigenis en verzet tegen militaire agressie, die daarbij ook sterk emotioneel zijn betrokken, zich daarvoor ook aanzienlijke opofferingen hebben getroost -sommigen van hen

hebben wegens daden van burgerlijk verzet zelfs in de gevangenis gezeten- en daaraan soms hun leven voor een aanzienlijk deel hebben gewijd. Zij allen ervaren deze agressie van Nederland, die dus mede namens hen persoonlijk plaatsvindt en waaraan zij nota bene via hun belastinggeld gedwongen zijn mee te betalen, als een vorm van geestelijk geweld jegens hen, waardoor zij zich letterlijk ziek voelen en ernstig in hun welbevinden worden aangetast. Zodat zij bovendien door dit misdadige optreden van de Nederlandse Staat in hun gezondheid worden geschaad.

Een aantal van de eisers van Nederlandse afkomst heeft in de Tweede Wereldoorlog deelgenomen aan het verzet en daarmee dikwijls grote offers gebracht voor herstel van de rechtsstaat. Ook zij lijden nu onder deze aantasting van de rechtsstaat die de Staat pleegt en ondervinden daarvan ernstige schade.

Daarmee is voor al deze eisers -natuurlijke personen- van Nederlandse afkomst het een gegeven dat zij een voldoende geïndividualiseerd belang hebben bij de vorderingen om aan dit onrechtmatige optreden van de Staat een einde te maken.

Achter de psychische schade die hier dus ook voor de Nederlandse eisers aan de orde is, gaat het belang schuil van de **geestelijke gezondheid**. De geestelijke gezondheid is zeker een belang dat van art. 6:162 BW bescherming ondervindt. Bescherming van de gezondheid heeft sinds 1983 zelfs wortels gekregen in de Grondwet.

Ook de J.P. onderkent dat het voorkomen van psychische schade als gevolg van onwettig handelen behoort tot de door art. 6:162 BW beschermde belangen.

prod.19) Zoals in het arrest-Rost van Tonningen van 26 september 1991 van het Gerechtshof in Den Haag, rolnr. 90/476.

Daarin wordt onder 8 overwogen:

"Het hof wil eventueel aannemen dat de verzetsstrijders het er geestelijk zo moeilijk mee hebben dat de weduwe van staatswege een pensioen geniet, dat zij als gevolg daarvan psychisch in de problemen dreigen te geraken of wellicht reeds zijn geraakt en uit dien hoofde misschien al zelfs deskundige hulp behoeven, zodat hier sprake is van psychische schade die in beginsel tot de door artikel 6:162 BW beschermde belangen moet worden gerekend".

Voorts zij hiervoor verwezen naar het arrest Ontvanger/Bos H.R. 13 jan. 1995, N.J. 1995, 366.

Dan zijn er nog de Nederlandse eisers -rechtspersonen. Die stellen zich op grond van hun statuten en hun daadwerkelijk maatschappelijk handelen (mede) ten doel de internationale rechtsorde en de vrede te bevorderen en het plegen van onrechtmatig oorlogsgeweld tegen te gaan.

Een aantal eisers -rechtspersonen hebben daarbij hun statutaire doelstelling en hun maatschappelijke streven er bovendien expliciet op gericht om het internationale recht te doen respecteren, met name het recht inzake gewapende conflicten en het humanitaire oorlogs-

prod.14) recht.

Bij het realiseren van hun statutaire doelstelling en hun maatschappelijk streven naar vrede en instandhouden van de internationale rechtsorde, worden zij belemmerd door het onrechtmatige optreden van de Staat, hetgeen dan tevens dan onrechtmatig is jegens hen.

Bij al mijn eisers in het kort geding is tenslotte nog een ander belang in het geding, dat

bescherming van art. 6:162 BW ondervindt.

En dat is het belang van de zedelijkheid.

Het gaat hier dan om de derde onrechtmatigheids categorie van Lindenbaum/Cohen.

Het plegen van misdrijven tegen de vrede is het aantasten van de zedelijkheid van de maatschappij in ultima forma. Als er iets in strijd is met de goede zeden, dan is het wel het verkrachten van de rechtsstaat door de Staat zelf door het plegen van oorlogsmisdrijven. Het is deze strijdigheid met de goede zeden, waarop eisers zich ten slotte ook nog beroepen.

En juist hen die in het verleden, soms zelfs in het verzet, offers hebben getroost om de rechtsstaat te herwinnen of in het juiste spoor te houden, komt bij uitstek het recht toe om hier als behoeders van de maatschappelijke zedelijkheid op dit punt op te komen.

Als de onrechtmatigheid van enig handelen of nalaten is gelegen in strijdigheid met de goede zeden, dan hoeft voor dat geval niet te worden aangetoond dat het gewraakte handelen onrechtmatig is *jegens eisers*, omdat dan de onrechtmatigheid niet berust op enige rechts- of belangen aantasting.

Hier geldt dan hetgeen dat Advocaat-Generaal Franx in zijn conclusie bij het Ganstrekken-arrest (NJ 1987,458) overwoog:

"Aanvaardt men de zedelijkheid als grondslag voor de geschonden norm, dan hoeft men aan een onderzoek naar eventuele belangen voor het aanwijzen van de rechtsgrond voor de (rechterlijke) actie niet meer toe te komen. De onrechtmatigheid berust dan niet op enige rechts- of belangen aantasting, maar slechts op "onzedelijkheid" zonder meer."

Mr. Franx voegt dan daar aan toe dat deze zedelijkheid zijns inziens een algemeen belang is. Dit algemene belang trekken mijn eisers zich aan. En om redenen als hierboven uiteengezet, zijn juist zij vanwege hun achtergrond bij uitstek de aangewezenen om dit belang hier in casu ook in rechte behartigen.

VIII Het karakter van de NAVO in juridische zin

Ten slotte wil ik nog nader ingaan op de Nederlandse medeverantwoordelijkheid en medeaansprakelijkheid voor dit onrechtmatige (dreigen met) oorlogsgeweld, waarbij Nederland zich niet achter de NAVO kan verschuilen.

De NAVO heeft, zoals eerder gezegd, volkenrechtelijk geen eigen gezicht. Politiek wel, maar juridisch dus niet.

Het karakter van de NAVO, als bond van soevereine staten, is indertijd weergegeven door de Adviescommissie inzake Volkenrechtelijke Vraagstukken, waaraan door de PvdA-fractie werd gerefereerd bij de procedure voor de goedkeuringswet inzake het Kruisraketten-verdrag, en wel in het Voorlopig Verslag van 13 januari 1986, dat ik in het geding heb gebracht.

Daarin wordt gesteld:

BONDGENOOTSCHAPPELIJKE ASPECTEN

Het karakter van de NAVO

De leden van de P.v.d.A.-fractie hadden de positie van landen in de NAVO door de Adviescommissie inzake Volkenrechtelijke Vraagstukken als volgt omschreven gezien: «Het Noord-Atlantisch Verdrag schept een

(prod. 18, blz. 6 en 7)

politiek en militair bondgenootschap. Daarbij hebben de verdragsluitende partijen bepaalde verplichtingen op zich genomen, maar deze zijn zo omschreven dat zij zelf de concrete inhoud daarvan kunnen blijven bepalen. Het sterkste komt dit tot uitdrukking in artikel 5: In geval van een gewapende aanval op een of meer lid-staten zijn de andere partijen bij verdrag volgens artikel 5 slechts verplicht die actie te ondernemen die zij noodzakelijk achten, waaronder het gebruik van gewapende macht. Met andere woorden: ten aanzien van het wezen der alliantie rakende kwesties zijn slechts verplichtingen aangegaan waarvan de inhoud in het concrete geval door partijen zelf wordt bepaald.» (stuk 15 800, V en X, nr. 58, blz. 3).

Essentieel in artikel 5 van het NAVO-verdrag is, naast andere elementen, dat iedere lid-staat in geval van een aanval op een van zijn bondgenoten de actie neemt die hij zelf nodig oordeelt. In NATO, Facts and Figures, 1976, bladzijde 96, wordt over het karakter van het bondgenootschap opgemerkt: «Voor alles is de NAVO een internationale, geen supranationale organisatie. Zij bestaat uit soevereine landen die op het gebied van buitenlandse politiek geen afstand hebben gedaan van hun onafhankelijkheid.» Het karakter van elke afspraak in de NAVO is bepaald door dit voorbehoud van nationale zeggenschap. Op basis van dit uitgangspunt zoeken de NAVO-leden naar overeenstemming over het functioneren van de organisatie in vredes- en oorlogstijd.

Ook de planning voor crisis- en oorlogstijd moet in dit licht worden gezien. Procedure-afspraken over hoe de verschillende regeringen zullen handelen zijn niet juridisch bindend. Het zijn politieke afspraken die de consensus weerspiegelen over de vraag hoe men denkt te gaan handelen. Elke staat behoudt het recht in een concrete situatie een andere keus te maken. Dat een staat dat zal doen moge onwaarschijnlijk lijken, omdat de gemaakte procedure-afspraken een bereikte consensus weerspiegelen, toch doet geen staat afstand van zijn recht eventueel anders te handelen. Alle besluiten en voornemens binnen de NAVO liggen onder het beslag van behoud van nationale soevereiniteit.

Maar tegelijkertijd medeaansprakelijk is voor alle NAVO-optreden en -handelen, waarheen ons land zich niet verzet.

Dit principe werd door de Raad van State in krachtige woorden tot uitdrukking gebracht in de twee adviezen die de Raad uitbracht naar aanleiding van het Kruisraketten-verdrag.

In het eerste advies van 23 december 1983 stelde de Raad van State in dit verband over een mogelijk gebruik van kruisraketten:

prod. 15) "Bovendien zou Nederland medeaansprakelijk kunnen worden gesteld voor een gebruik dat
blz. 8, niet in overeenstemming zou zijn met het volkenrecht, een gebruik waarvoor Nederland de
1^e kolom) weg heeft vrij gemaakt door vrijwillig afstand te doen van de bevoegdheid om zodanig gebruik vanaf Nederlands grondgebied te beletten."

Ook het niet benutten van een recht om onrechtmatige actie in bondgenootschappelijk verband te verhinderen, leidt dus in de -terechte- optiek van de Raad van State al tot medeaansprakelijkheid voor dit onrechtmatige handelen, indien er daarbij Nederlandse betrokkenheid sprake is.

Zo ook in casu.

En in het tweede advies, namelijk van 27 november 1985, dat zich nog meer toespitste op de volkenrechtelijke aspecten van de mogelijke inzet van kruisraketten, stelde de Raad van State:

"Geconstrueerd kan dan ook worden dat Nederland reeds meer dan 25 jaar betrokken is bij én medeverantwoordelijkheid draagt voor de opstelling van geïntegreerde defensieplannen, die mede het gebruik van kernwapensystemen in daarin voorziene gevallen insluiten, en bij gevolg medeaansprakelijk is te stellen voor een gebruik van kernwapens in bondgenootschappelijk kader. Als participant in de geïntegreerde NAVO-structuur kan Nederland -daarop heeft de Raad in zijn eerder advies reeds gewezen- zich, ook zonder plaatsing van kruisvluchtwapens op zijn grondgebied, aan deze medeverantwoordelijkheid niet onttrekken".

Het betrokken zijn bij geïntegreerde NAVO-plannen betekent dus op zich reeds volkenrechtelijke medeverantwoordelijkheid, ook als Nederland niet bij de uitvoering hiervan zelf rechtstreeks is betrokken.

IX. "Een zaak van discussie over de buitenlandse politiek, die primair in het parlement dient te worden gevoerd" ?

Kan de zaak waar het in dit kort geding om gaat worden afgedaan als een zaak van "discussie over de buitenlandse politiek, die primair in het parlement dient te worden gevoerd", zoals de Minister van BuiZa aangaf in zijn reactie van 14 januari j.l. op de sommatie ?

De hieraan verbonden suggestie is dat, hoe men het ook wendt of keert, de rechter hier een buitengewoon terughoudende opstelling zou moeten kiezen. Als hij er zich al mee zou mogen bemoeien.

De voorstelling van zaken dat het hier om een zaak van discussie tussen regering en parlement zou gaan, deugt in geen enkel opzicht.

Bedreiging met geweld van de FRY is al een aantal maanden een feit. Zoals in de dagvaarding aangegeven en in de reeds overgelegde pleitnota nader uiteengezet, richt het geweldsverbod van art. 4 Handvest van de VN zich evenzeer tegen bedreiging met geweld als tegen geweld zelf.

Eisers vorderen ook stopzetting van deze bedreiging met geweld door Nederland, die al sinds oktober 1998 permanent plaatsvindt.

De voorstelling van zaken dat het in de onderhavige zaak zou gaan om een zaak van discussie tussen regering en parlement suggereert dan ook allereerst dat momenteel over dit dreigen met oorlogsgeweld door Nederland jegens de FRY nog een discussie tussen regering en parlement zou plaatsvinden of nog zal gaan plaatsvinden. Daar is geen sprake van.

Zoals gezegd, bedreiging van de FRY met oorlogsgeweld door Nederland in NAVO-verband is al lang een feit en vindt al permanent plaats vanaf oktober 1998, toen Nederland instemde met bedreiging van de FRY in NAVO-verband en daartoe ook P-16 straaljagers naar Italië zond, alsmede instemde met de "activation order" van de NAVO. Sinds die tijd ligt die bedreiging met geweld permanent als een zware schaduw over de FRY.

En voorzover de Tweede Kamer over het besluit van de regering om in te stemmen met de bedreiging van de FRY in NAVO-verband iets te zeggen heeft gehad, heeft zij allang haar zegje gedaan daarover. Het resultaat daarvan is maar al te bekend: met uitzondering van de SP-fractie steunde en steunt tot op heden de gehele Kamer de bedreiging van de FRY met oorlogsgeweld onverkort.

Daarmee zette de Kamer, staatsrechtelijk gezien, dus definitief het licht op groen voor bedreiging van de FRY met oorlogsgeweld, die van toen af een aanvang nam en tot de dag van vandaag voortduurt.

Staatsrechtelijk staat ook het sein voor het daadwerkelijk toepassen van oorlogsgeweld jegens de FRY al sedert die tijd permanent op groen

Maar sedert die instemming van de Kamer met de "activation order" van de NAVO in oktober 1998 heeft de Kamer niet alleen groen licht gegeven voor bedreiging met oorlogsgeweld door Nederland van de FRY, maar ook voor het eventueel daadwerkelijk toepassen van oorlogsgeweld door Nederland jegens de FRY.

Het is met deze situatie dat mijn eisers in dit kort geding te maken hebben.

Een situatie waarin de kaarten politiek en staatsrechtelijk volledig zijn geschud, de regering al lang en breed heeft besloten om mee te doen met bedreiging met oorlogsgeweld jegens de FRY, dan wel om eventueel daadwerkelijk over te gaan tot oorlogsgeweld jegens dat land en het parlement daaraan al lang en breed in alle opzichten en zonder enig voorbehoud zijn goedkeuring heeft gehecht.

Met andere woorden: ook bij een voorstelling van zaken als zou het hier gaan om een zaak die te herleiden zou zijn tot een "zaak van buitenlandse politiek, waarover de discussie primair in het parlement dient te worden gevoerd" - een volstrekt ondeugdelijke voorstelling van zaken, zoals gezegd - dan nog is de feitelijkheid deze: die discussie hierover tussen regering en parlement is allang afgerond. Het resultaat van deze, zo men wil gezamenlijke besluitvorming staat vast: besloten is tot medeplichtigheid aan bedreiging met oorlogsgeweld jegens de FRY en tot eventuele daadwerkelijke toepassing van oorlogsgeweld tegen dat land.

Beide is in strijd met het Handvest van de VN en vormt een misdrijf tegen de vrede en een flagrante inbreuk op het internationale recht van oorlog en vrede. Het gaat hier om een misdrijf van de hoogste categorie.

Is er uitzicht op heroverweging door regering en parlement?

Maar laten we verder exerceren op de, zoals gezegd, volstrekt onjuiste denklijn dat het hier zou gaan om een zaak van "discussie over de buitenlandse politiek, die primair in het parlement dient te worden gevoerd". Waar die discussie dan tot nu toe geleid heeft, is dan al aangegeven: tot daadwerkelijke bedreiging van de FRY met oorlogsgeweld sinds oktober 1998 en tot staatsrechtelijk het groene licht voor het eventuele toepassen van daadwerkelijk oorlogsgeweld tegen de FRY sinds eveneens oktober 1998. Hetgeen impliceert dat Nederland nu al vanaf oktober 1998 handelt in strijd met art. 4 van het Handvest van de VN en derhalve al sinds die tijd zich doorlopend schuldig maakt aan een misdrijf tegen de vrede.

Voortbordurend op deze onjuiste denklijn is dan de volgende vraag die opdoemt: is er een rechtens relevante kans dat regering en parlement nog uit zichzelf, d.w.z. los van rechterlijke beïnvloeding, tot een heroverweging van deze besluitvorming komen, zodat er een redelijke verwachting is dat deze besluitvorming wellicht zal worden herzien en regering en parlement binnen afzienbare termijn uit zichzelf zullen overgaan tot beëindiging van de bedreiging met oorlogsgeweld van de FRY en tot een besluit om af te zien van mede-daderschap aan eventueel daadwerkelijk oorlogsgeweld tegen dat land?

Die kans is nihil. Er is geen spoor van een aanwijzing in de richting van een mogelijke heroverweging hiervan. En ik daag de landadvocaat uit om aan te geven dat er wel enig rechtens relevant uitzicht op mogelijke heroverweging zou zijn.

Een mogelijke heroverweging is in de verste verte niet aan de orde en zit er dan ook niet in.

Dit houdt in dat de besluitvorming op dit punt als definitief moet worden aangemerkt.

Het is dan ook met de gevolgen van deze staatsrechtelijke besluitvorming, waarmee we in dit kort geding te maken hebben.

Die gevolgen van deze besluitvorming tussen regering en parlement zijn:

1. bedreiging van de FRY door Nederland met oorlogsgeweld in NAVO-verband, in strijd met het Handvest;
2. dientengevolge: het plegen agressie door Nederland jegens de FRY, welk misdrijf tegen de vrede door Nederland al vanaf oktober 1998 doorlopend plaatsvindt;
3. een reële dreiging dat Nederland zich ook verder aan rechtstreeks daadwerkelijk oorlogsgeweld in NAVO-verband jegens de FRY schuldig zal maken;
4. dientengevolge: een reële en rechtens relevante dreiging van verdere misdrijven tegen de vrede en van het plegen van oorlogsmisdrijven door Nederland in NAVO-verband jegens de FRY;
5. door deze misdrijven tegen de vrede en dreigende verdere oorlogsmisdrijven maken gedaagden zich schuldig aan onrechtmatig handelen en dreigend onrechtmatig handelen jegens mijn eisers.

Dat is de feitelijkheid waarmee we te maken hebben en waar het in dit kort geding om gaat.

1. De vorderingen

[Dan tenslotte nog iets over de vorderingen.

Het onder 1 en 2 gevorderde is voor de hand liggend en hoeft als zodanig geen verdere toelichting.

De vordering onder 3 met betrekking tot de gevorderde immateriële schadevergoeding is bedoeld als een voorschot op een in een bodemprocedure verder te vorderen schadevergoeding.

Eisers laten zeggen en concluderen voor eis overeenkomstig de gronden, middelen en eis, zoals vervat in de dagvaarding en de hierboven uiteengezette memorie.

prez.

ARRONDISSEMENTSRECHTBANK 's-GRAVENHAGE
Sector Civiel Recht - President

Vonnis in kort geding van 18 maart 1999,
gewezen in de zaak met rolnummer KG 99/69 van:

1. de vereniging VERENIGING VAN JURISTEN VOOR DE VREDE, gevestigd te Utrecht;
2. de vereniging VERENIGING VAN ANTI-FASCISTISCHE OUD-VERZETSSTRIJDERS; BOND VAN ANTI-FASCISTEN, gevestigd te Hoenderloo, gemeente Apeldoorn;
3. de stichting STICHTING TRIBUNAAL VOOR DE VREDE, gevestigd te Rotterdam;
4. NADA STANOJEVIC, wonende te Etten-Leur;
5. DUSKA VUKASINUVIC, wonende te Etten-Leur;
6. DRAGA GOSNJIC, wonende te Etten-Leur;
7. MILICA STARCEVIC, wonende te Etten-Leur;
8. SRBIJANKA CVETCOVIC, wonende te Etten-Leur;
9. BORKA RADOICIC, wonende te Etten-Leur;
10. DUSAN ZIVANOCIC, wonende te Etten-Leur;
11. BLAGOJA ILIEVSKI, wonende te Etten-Leur;
12. DIVNA ILIEVSKI, wonende te Etten-Leur;
13. DIVNA MALINOVA, wonende te Etten-Leur;
14. DANICA MILUTINOVIC, wonende te Etten-Leur;
15. SLOBODANKA NEDELJKOVIC, wonende te Etten-Leur;
16. DIVNA KALANJA, wonende te Etten-Leur;
17. CORNELIS RICHARD NANNES, wonende te Etten-Leur;
18. MILKA NANNES-NIKOLIC, wonende te Etten-Leur;
19. GERARDUS BERNARD, wonende te Etten-Leur;
20. ZORICA BERNARD-DIORDJEVIC, wonende te Etten-Leur;
21. DINAS MORIMOV, wonende te Rotterdam;
22. PETAR JOSIC, wonende te San Pedro, CA; USA;
23. MILENA JOSIC, wonende te San Pedro, CA; USA;
24. TOMIN LAZA, wonende te Metford, OR; USA;
25. OZREN DIUKICH, wonende te Los Angeles, CA; USA;
26. HELENA DIUKICH, wonende te Los Angeles, CA; USA;
27. VAL DIUKICH-GLENDALE, wonende te Los Angeles, CA; USA;
28. SUZAN DIUKICH-GLENDALE, wonende te Los Angeles, CA; USA;
29. BRADLEY DIUKICH, wonende te San Diego, CA; USA;
30. JOOP SMIDT, wonende te Utrecht;
31. JENNY LIGTENBERG, wonende te Heerhugowaard;
32. CATHERINA ERICA HÖHNE-SPARBORTH wonende te Hoorn;
33. HENDRIK VAN LUTTIKHUIZEN, wonende te Hoenderloo, gemeente Apeldoorn;
34. ALIDA DE VRIES, wonende te Hoenderloo, gemeente Apeldoorn;
35. DIRK PLUG, wonende te Hoorn;
36. EMIEL CASPAR MARIA WENNEN, wonende te Utrecht;
37. DIRK GREGOR HORST SIMON PLUG, wonende te Heemskerk;
38. SNEZANA BOGDANOVIC, wonende te Amsterdam;
39. SEKA MARKOVIC, wonende te Amsterdam;
40. RADOJKO LEPOJEVIC, wonende te Resignac, republiek Servië;
41. MILENIJA LEPOJEVIC, wonende te Resignac, republiek Servië;

42. DRAGAN LEPOJEVIC, wonende te Resignac, republik Servië;
43. GOSA LEPOJEVIC, wonende te Resignac, republik Servië;
44. RADIVOJE STANIC, wonende te Mala Plana, republik Servië;
45. ZAGORKA STANIC, wonende te Mala Plana, republik Servië;
46. RADOJKA STANIC, wonende te Mala Plana, republik Servië;
47. LOSA SIMOVIC, wonende te Mala Plana, republik Servië;
48. INA SIMOVIC, wonende te Mala Plana, republik Servië;
49. VUKASIN RADOMIROVIC, wonende te Podujevo, republik Servië;
50. RADMILA RADOMIROVIC, wonende te Podujevo, republik Servië;
51. BOBAN DJURICKOVIC, wonende te Nis, republik Servië;
52. DUSICA DJURICKOVIC, wonende te Nis, republik Servië;
53. VLADIMIR DJURICKOVIC, wonende te Nis, republik Servië;
54. BILJANA DJURICKOVIC, wonende te Nis, republik Servië;
55. MARKO PANTIC, wonende te Djakovica, republik Servië;
56. DRAGINJA PANTIC, wonende te Djakovica, republik Servië;
57. MIROSLAV PANTIC, wonende te Djakovica, republik Servië;
58. MIROSLAVA PANTIC, wonende te Djakovica, republik Servië;
59. OBRAD SESLIJA, wonende te Ajvalija, republik Servië;
60. MIJO SESLIJA, wonende te Ajvalija, republik Servië;
61. MILORAD SESLIJA, wonende te Ajvalija, republik Servië;
62. ZORAN SESLIJA, wonende te Gnjilana, republik Servië;
63. LJUBINKO NIKOLIC wonende te Kistrica, republik Servië;
64. LILJANA NIKOLIC wonende te Kistrica, republik Servië;
65. MISKO NIKOLIC wonende te Kistrica, republik Servië;
66. MIRKA NIKOLIC wonende te Kistrica, republik Servië;
67. VLASTIMIR DJURINAC, wonende te Kos, republik Servië;
68. NATASJA DJURINAC, wonende te Kos, republik Servië;
69. NEBOJSA NIKOLIC, wonende te Prokupije, republik Servië;
70. VESNA NIKOLIC, wonende te Prokupije, republik Servië;
71. RADOVAN NIKOLIC, wonende te Prokupije, republik Servië;
72. JAN TRAJKOVIC, wonende te Prokupije, republik Servië;
73. DRAGAN RADOSAVLJEVIC, wonende te Vlahovo, republik Servië;
74. BISERKA RADOSAVLJEVIC, wonende te Vlahovo, republik Servië;
75. RADMILA NIKOLIC, wonende te Vlahovo, republik Servië;
76. MLLIJA PETKOVIC, wonende te Leskovac, republik Servië;
77. RADE PETKOVIC, wonende te Leskovac, republik Servië;
78. MILAN PETKOVIC, wonende te Leskovac, republik Servië;
79. GIĆA MARKOVIC, wonende te Pec, republik Servië;
80. GORAN MARKOVIC, wonende te Pec, republik Servië;
81. MILENJA MARKOVIC, wonende te Pec, republik Servië;
82. ORDANA PETKOVIC, wonende te Pec, republik Servië;
83. MIRKO PETKOVIC, wonende te Pec, republik Servië;
84. DRAGANA ZIVANOVIC, wonende te Belgrado, republik Servië;
85. STAKA ZIVANOVIC, wonende te Belgrado, republik Servië;
86. MILOVAN SPAJIC, wonende te Burbank, CA; USA;
87. MILENA SPAJIC, wonende te Burbank, CA; USA;
88. SLAVISA SPAJIC, wonende te Burbank, CA; USA;
89. YASNA ZIVANOVIC, wonende te Parijs, Frankrijk;
90. ROSA JOVICIC, wonende te Burbank, CA; USA;

91. SVETO GUSA, wonende te St. Gabriël, CA; USA;
92. D. SONCONIC, wonende te Fullerton 92831, CA; USA;
93. R. VISKONIC, wonende te Fullerton 92831, CA; USA;
94. SVETLANA JOVICIC, wonende te Burbank, CA; USA;
95. SELENA JOVICIC, wonende te Burbank, CA; USA;
96. MILOMIR JOVICIC, wonende te Burbank, CA; USA;
97. MILKA TRIVKO, wonende te Granada Hills, CA; USA;
98. RATKO KUZMANOVIC, wonende te Granada Hills, CA; USA;
99. SLAVKO JOVICIC, wonende de Burbank, CA; USA;
100. MILOJE PANTELIC, wonende te Tarzana, CA; USA;
101. ZIVADINKA MIJAILOVIC, wonende te Woodland Hills, CA; USA;
102. BRANKO PANTELIC, wonende te Reseda, CA; USA;
103. SMILJA ZELIROVIC, wonende te Northridge, CA; USA;
104. VELA PETROVIC, wonende te North Hills, CA; USA;
105. DRAGICA ZELIROVIC, wonende te Northridge, CA; USA;
106. VLADAN MIJAILOVIC, wonende te West Hills, CA; USA;
107. CHERYL MILANSON, wonende te Palmdale, CA; USA;
108. LINDA BOGDANOVIC, wonende te Northridge, CA; USA;
109. DRAGAN STANKOVIC, wonende te C. Mesa, CA; USA;
110. DRAGAN MIJAILOVIC, wonende te Westlage, CA; USA;
111. MARKOVIC ZIVKO, wonende te Surcin, republiek Servië;
112. MIROSLAVA PAVLOVIC, wonende te Belgrado, republiek Servië;
113. RANVIC ANOTELNOVIC, wonende te Belgrado, republiek Servië;
114. MILAN JOKIC, wonende te Belgrado, republiek Servië;
115. VERA KRAUSTIC, wonende te Belgrado, republiek Servië;
116. VANICA VASICH, wonende te La Verne, CA; USA;
117. KRSTA DINITRIJEVIC, wonende te West Corina, CA; USA;
118. MILENA JOSIC, wonende te San Pedro, CA; USA;
119. MILAN DIMIC, wonende te Santa Clarita, CA; USA;
120. MILICA KOSEVICH, wonende te West Hills, CA; USA;
121. ALESANDAR SAVIC, wonende te Laguna Miguel, CA; USA;
121. VASILJKA IVANOVICH, wonende te Los Angeles, CA; USA;
122. ROSA JOVICIC, wonende te Burbank, CA; USA;
123. GUJA CEDOMIR, wonende te San Pedro, CA; USA;
124. MILAN DJAKOVIC, wonende te Chino, CA; USA;
125. MIODRAG PONJAVIC, wonende te Studio City, CA; USA;
126. ZIVANO DJORDJECICH, wonende te Valencia, CA; USA;
127. MIROSLAV MIHAJLOVIC, wonende te San Pedro, CA; USA;
128. PETER ERCEGOVAC, wonende te Granada Hills, CA; USA;
129. MARIA ERCEGOVAC, wonende te Granada Hills, CA; USA;
130. MILORAD BELOJEVIC, wonende te Studio City, CA; USA;
131. RUDY MILICEVIC, wonende te Downey, CA; USA;
132. VOISLAV KARAN, wonende te Sherman Oaks, CA; USA;
133. BIRERKA JOVICEVIC, wonende te West Covina, CA; USA;
134. DUSKO GAKIC, wonende te Burbank, CA; USA;
135. DANILO M. IOKANOVIC, wonende te Ventura, CA; USA;
136. MILITA KOSEVIC, wonende te Arcania, CA; USA;
137. ILIJA RUZIC, wonende te North Hollywood, CA; USA;
138. SUSAN RUOPP, wonende te Crestline, CA; USA;

139. FRED RUOPP, wonende te Crestline, CA; USA;
140. ROGER SCHRECK, wonende te North Hollywood, CA; USA;
141. MICHELLE LAURIE, wonende te Toluca Lake, CA; USA;
142. CRAIG CONOVER, wonende te North Hollywood, CA; USA;

eisers,
 procureur mr. A.B.B. Beelaard,
 advocaat mr N.M.P. Steijnen (Zeist),

tegen:

1. De Staat der Nederlanden,
 zetelende te 's-Gravenhage,
 2. Wim Kok,
 wonende te Amsterdam,
 3. Jeltje van Nieuwenhoven,
 wonende te 's-Gravenhage,
 procureur mr G.J.H. Houtzagers,
 4. Admiraal L. Kroon, Chef Defensiestaf,
 5. Luitenant-Generaal B.A.C. Droste,
 Bevelhebber der Luchtstrijdkrachten,
 6. Adjudant Gerben Huisman,
 deel uitmakend van een F-16 eenheid,
 7. Overste Paul Mulder, F-16 vlieger,
 8. Sergeant 1e klasse Paul Dirksen,
 deel uitmakend van een F-16 eenheid,
- 4 t/m 8 met voor eisers onbekende woon- of werkelijke verblijfplaats en
 niet verschenen,
- gedaagden.

1. Proces-verloop

Eisers hebben gedaagden doen dagvaarden voor de zitting van 19 februari 1999. Aldaar zijn gedaagden sub 1, 2 en 3 verschenen, vertegenwoordigd door hun procureur mr G.J.H. Houtzagers. Gedaagden sub 4 t/m 8 zijn niet verschenen. Eisers hebben ter zitting bij monde van hun advocaat mr Steijnen de wraking verzocht van de president mr A.H. van Delden. Bij beschikking van deze rechtbank, Kamer A, Sector Civielrecht d.d. 26 februari 1999 is het wrakingsverzoek afgewezen. De behandeling van de zaak is vervolgens voortgezet ter zitting van 4 maart 1999.

2. De feiten

- Ten aanzien van deelname door Nederland aan militaire luchtacties van de NAVO tegen de Federale Republiek Joegoslavië heeft de Nederlandse regering besloten dat een dergelijke participatie verantwoord is indien tenminste aan de volgende voorwaarden wordt voldaan. Het moet duidelijk zijn dat een besluit tot ACTORD (Activation Orders) door de gehele NAVO wordt ondersteund en dat een zo groot mogelijke meerderheid van de bondgenoten ook actief aan de operaties meedoet, hetgeen impliceert dat er binnen de NAVO ook overeenstemming moet bestaan over de legitimiteit van een militair optreden.
- In de brief van de Ministers van Buitenlandse Zaken en Defensie van 13 oktober 1998 staat -onder meer- vermeld:
"Vanochtend heeft de NAVO-raad eenstemmig besloten de militaire autoriteiten te machtigen Activation Orders (ACTORD) voor luchtacties tegen de Federale Republiek Joegoslavië (FRJ) uit te vaardigen.

3. De vordering, de gronden daarvoor en het verweer

3.1. Eisers vorderen -kort samengevat-

- gedaagde sub 1 te verbieden jegens de Republiek Joegoslavië oorlogsgeweld toe te passen, daarmee te dreigen, of in NAVO-verband aan die toepassing of dreiging mee te werken en bedoeld oorlogsgeweld politiek en militair te steunen,
- gedaagde sub 1 te bevelen aan de regeringen van de NAVO bondgenoten kenbaar te maken dat steun aan bedoeld oorlogsgeweld wordt beëindigd,
- gedaagde sub 1 te veroordelen tot het betalen van schadevergoeding,
- gedaagden 2 en 3 te bevelen of te zien van besluitvorming die kan leiden tot militair geweld jegens Joegoslavië,
- gedaagden 4 t/m 8 te verbieden opdrachten te (doen) geven en/of op te volgen die gericht zijn op oorlogsgeweld jegens de republiek Joegoslavië.

3.2. Eisers hebben verzocht tegen de niet verschenen gedaagden sub 4 t/m 8 verstek te verlenen. Nu de woonplaats en het werkelijk verblijf van deze

gedaagden aan eisers onbekend is hebben eisers hen opgeroepen op de wijze als bepaald in artikel 4 aanhef en onder 7° van het Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering.

3.3. Eisers hebben ter ondersteuning van hetgeen zij jegens gedaagden sub 1, 2 en 3 vorderen -kort samengevat- het volgende gesteld.

Nederland bedreigt in NAVO-verband de Federale Republiek Joegoslavië met onrechtmatig oorlogsgeweld. Nu de verantwoordelijkheid voor het handelen van de NAVO moet worden toegerekend aan de verschillende lidstaten is Nederland zelf verantwoordelijk en aansprakelijk voor elk NAVO optreden dat in strijd is met het internationale recht. Reeds door te dreigen met oorlogsgeweld maakt Nederland zich schuldig aan schending van artikel 2 lid 4 van het Handvest van de Verenigde Naties. Dreigen met onrechtmatig oorlogsgeweld is evenzeer een misdrijf tegen de vrede als het uitvoeren van onrechtmatig oorlogsgeweld zelf. Er is overigens acute dreiging dat Nederland in NAVO-verband over zal gaan tot daadwerkelijke bombardementen.

Niet alleen de Nederlandse Staat maakt zich schuldig aan oorlogsmisdrijven maar individuen doen dat ook. Daarom zijn ook gedaagden 2 en 3 gedagvaard als de meest uitgesproken politiek verantwoordelijken.

Gedaagden sub 1 t/m 3 kunnen zich er niet van afmaken door te stellen dat eisers niet onmiddellijk rechten kunnen onttrekken aan het bepaalde in artikel 2 lid 4 van het Handvest van de Verenigde Naties. De vordering van eisers is gebaseerd op hun recht op leven, op artikel 90 van de Grondwet en op artikel 28 van de Universele verklaring van de rechten van de mens. Verder doen eisers een uitdrukkelijk beroep op het bepaalde in artikel 8 van de Wet Oorlogsstrafrecht.

3.4. Gedaagden sub 1, 2 en 3 hebben ten verweere aangevoerd dat er geen sprake is van een (dreigend) onrechtmatig handelen van de Staat of van de gedaagde natuurlijke personen en hebben geconcludeerd tot afwijzing van het gevorderde. Zij hebben vooropgesteld dat de Nederlandse regering zich op het standpunt stelt dat de blijvende weigerachtigheid om Veiligheidsraadsresolutie 1199 uit te voeren militair optreden in NAVO-verband in voldoende mate legitimeert. De dreiging om in NAVO-verband op te treden heeft onmiskenbaar een positief effect gehad op het streven van de internationale gemeenschap om de strijdende partijen in voormalig Joegoslavië ertoe te brengen de Veiligheidsraadsresolutie 1199 na te leven. Het oordeel van de Nederlandse regering wordt -bijna unaniem- gedeeld door de tweede Kamer en ook de lidstaten van de NAVO zijn unaniem van oordeel dat een militair optreden in NAVO-verband gerechtvaardigd is met het oog op de naleving van de Veiligheidsraadsresolutie. Internationaal wordt alles op alles gezet om een vreedzame oplossing te bereiken. Door de Contactgroep, bestaande uit de VS, Rusland, het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk, Duitsland, Italië en het EU-Voorzitterschap is een concreet plan opgesteld voor het bereiken van een interimregeling. De Contactgroep heeft vertegenwoordigers van de Federale Republiek Joegoslavië en Servië en van de Kosovo-Albanen gesommeerd tot onderhandelen. Na intensieve onderhandelingen in Rambouillet is weliswaar nog geen akkoord bereikt maar wel consensus op een belangrijk aantal aspecten. Er is voorts een akkoord bereikt over een voortzetting van de onderhandelingen.

Mocht onverhoopt de interimregeling niet tot stand komen dan zal dit een dan als noodzakelijk te kwalificeren militair ingrijpen in NAVO-verband dichterbij brengen.

Eisers kunnen, aldus gedaagden sub 1, 2 en 3, hun vorderingen niet baseren op artikel 2 lid 4 van het Handvest van de Verenigde Naties omdat die bepaling niet voor rechtstreekse toepassing in aanmerking komt.

Ook is er geen sprake van een (dreigende) schending van het Eerste Aanvullend Protocol bij de verdragen van Genève en van medeplichtigheid aan dreigend disproportioneel wapengeweld. Evenmin is sprake van het afstand doen van de beslissingsbevoegdheid over de inzet van Nederlandse wapens.

Tenslotte wordt aangevoerd dat er voor de stelling dat er wat betreft gedaagden 2 en 3, doordat zij meewerken aan de besluitvorming inzake een eventueel militair optreden sprake is van een oorlogsmisdrijf, onvoldoende onderbouwing is en dat het toewijzen van een dergelijke vordering de parlementaire besluitvorming in gevaar zou brengen. Bovendien strekt een vordering jegens de Staat zich uit tot de organen van de Staat en is er geen enkele reden om naast die organen ook personen die in dienst van de Staat zijn in een procedure te betrekken.

4. Beoordeling van het geschil

ten aanzien van gedaagden 4, 5, 6, 7 en 8:

4.1. Voor de vraag of deze gedaagden mochten worden gedagvaard op de wijze als bepaald in artikel 4 aanhef en onder 7° Rv is bepalend of de woon- of verblijfplaats van gedaagden, gemeten naar objectieve maatstaven, onbekend is en niet of eisers daarmee niet bekend zijn.

Van objectieve onbekendheid met de woon- of werkelijke verblijfplaats van gedaagden 4, 5, 6, 7 en 8 is geen sprake. Dit betekent dat eisers hen niet op de bij de wet voorgeschreven wijze hebben gedagvaard. Nu verder mag worden aangenomen dat het niet-verschijnen van deze gedaagden het gevolg is van bedoelde wijze van dagvaarden zal de dagvaarding ten aanzien van hen nietig worden verklaard.

ten aanzien van gedaagden 1, 2 en 3:

4.2. Eisers vorderen -kort gezegd- deze gedaagden te verbieden in NAVO-verband oorlogsgeweld jegens de Republiek Joegoslavië toe te passen dan wel aan de dreiging met oorlogsgeweld mee te werken.

Nu er op dit moment (nog) geen sprake is van daadwerkelijk toepassen van oorlogsgeweld in NAVO-verband maar alleen van dreiging daarmee moet beoordeeld worden of dit dreigen aangemerkt behoort te worden als een bedreiging met onrechtmatig oorlogsgeweld en als onrechtmatig handelen jegens eisers.

4.3. Daargelaten dat eisers niet aannemelijk hebben gemaakt dat de besluitvorming van de Nederlandse regering om tot deelname aan eventuele militaire acties tegen de Federale republiek Joegoslavië over te gaan onzorgvuldig is geweest, faalt hun beroep op het bepaalde in artikel 2 lid 4 van het Handvest der Verenigde Naties. Zoals terecht ten verwe is aangevoerd kan het bepaalde

in voormeld artikellid immers niet worden aangemerkt als een een ieder verbindende verdragsbepaling in de zin van artikel 93 van de Grondwet. Eisers kunnen zich tegenover de Staat dus niet op deze bepaling beroepen.

4.4. Ook het beroep dat eisers op de overige hierboven onder 3.3. genoemde wettelijke en verdragsbepalingen hebben gedaan faalt. Dit reeds omdat niet aannemelijk is gemaakt dat zich de feitelijke situatie voordoet waarin die bepalingen van toepassing zijn.

4.5. Ten aanzien van gedaagden sub 2 en 3 wordt voorts nog overwogen dat een veroordeling gericht tegen de Staat der Nederlanden zich ook uitstrekt jegens de organen van de Staat. Er is dan ook geen aanleiding om individuele personen in rechte te betrekken, nog daargelaten dat -zoals terecht door gedaagden is betoogd- het niet op de weg van de rechter ligt om op een wijze als door eisers gewild in te grijpen in de parlementaire besluitvorming.

4.6. Het voorgaande betekent dat het gevorderde jegens gedaagden sub 1, 2 en 3 dient te worden afgewezen. In het licht daarvan kan de vraag of wel al diegenen die in deze procedure als eisers optreden een gerechtvaardigd belang bij het gevorderde hebben, in het midden worden gelaten.

4.7. Eisers worden als de in het ongelijk gestelde partij veroordeeld in de kosten van dit geding.

5. Beslissing

De President:

ten aanzien van gedaagden 4, 5, 6, 7 en 8:

Verklaart de dagvaarding nietig.

ten aanzien van gedaagden 1, 2 en 3:

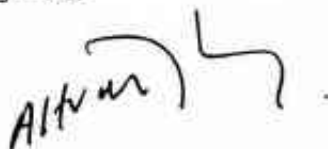
Wijst de vorderingen af.

Veroordeelt eisers in de kosten van dit geding, tot dusverre aan de zijde van gedaagden 1, 2 en 3 begroot op f 2.400,- waarvan f 400,- aan griffierecht.

Aldus gewezen door mr. A.H. van Delden en uitgesproken ter openbare zitting van 18 maart 1999 in tegenwoordigheid van de griffier.

CW

Heden, de
op verzoek van :

maart negentienhonderd negenennegentig,

1. de vereniging VERENIGING VAN JURISTEN VOOR DE VREDE, gevestigd te Utrecht;
2. de vereniging VERENIGING VAN ANTI-FASCISTISCHE OUD-VERZETSSTRIJDERS; BOND VAN ANTI-FASCISTEN, gevestigd te Hoenderloo, gemeente Apeldoorn;
3. de stichting STICHTING TRIBUNAAL VOOR DE VREDE, gevestigd te Rotterdam;
4. NADA STANOJEVIC, wonende te Etten-Leur;
5. DUSKA VUKASINUVIC, wonende te Etten-Leur;
6. DRAGA GOSNJIC, wonende te Etten-Leur;
7. MILICA STARCEVIC, wonende te Etten-Leur;
8. SRBIJANKA CVETCOVIC, wonende te Etten-Leur;
9. BORKA RADOICIC, wonende te Etten-Leur;
10. DUSAN ZIVANOCIC, wonende te Etten-Leur;
11. BLAGOJA ILIEVSKI, wonende te Etten-Leur;
12. DIVNA ILIEVSKI, wonende te Etten-Leur;
13. DIVNA MALINOVA, wonende te Etten-Leur;
14. DANICA MILUTINOVIC, wonende te Etten-Leur;
15. SLOBODANKA NEDELJKOVIC, wonende te Etten-Leur;
16. DIVNA KALANJA, wonende te Etten-Leur;
17. CORNELIS RICHARD NANNES, wonende te Etten-Leur;
18. MILKA NANNES-NIKOLIC, wonende te Etten-Leur;
19. GERARDUS BERNARD, wonende te Etten-Leur;
20. ZORICA BERNARD-DJORDJEVIC, wonende te Etten-Leur;
21. DINAS MORIMOV, wonende te Rotterdam;
22. PETAR JOSIC, wonende te San Pedro, CA; USA;
23. MILENA JOSIC, wonende te San Pedro, CA; USA;
24. TOMIN LAZA, wonende te Metford, OR; USA;
25. OZREN DJUKICH, wonende te Los Angeles, CA; USA;
26. HELENA DJUKICH, wonende te Los Angeles, CA; USA;
27. VAL DJUKICH-GLENDALE, wonende te Los Angeles, CA; USA;
28. SUZAN DJUKICH-GLENDALE, wonende te Los Angeles, CA; USA;
29. BRADLEY DJUKICH, wonende te San Diego, CA; USA;
30. JOOP SMIDT, wonende te Utrecht;
31. JENNY LIGTENBERG, wonende te Heerhugowaard;
32. CATHERINA ERICA HÖHNE-SPARBORTH wonende te Hoorn;
33. HENDRIK VAN LUTTIKHUIZEN, wonende te Hoenderloo, gemeente Apeldoorn;
34. ALIDA DE VRIES, wonende de Hoenderloo, gemeente Apeldoorn;
35. DIRK PLUG, wonende te Hoorn;
36. EMIEL CASPAR MARIA WENNEN, wonende te Utrecht;
37. DIRK GREGOR HORST SIMON PLUG, wonende te Heemskerk;
38. SNEZANA BOGDANOVIC, wonende te Amsterdam;
39. SEKA MARKOVIC, wonende te Amsterdam;
40. RADOJKO LEPOJEVIC, wonende te Resignac, republiek Servië;
41. MILENIJA LEPOJEVIC, wonende te Resignac, republiek Servië;

42. DRAGAN LEPOJEVIC, wonende te Resignac, republiek Servië;
43. GOSA LEPOJEVIC, wonende te Resignac, republiek Servië;
44. RADIVOJE STANIC, wonende te Mala Plana, republiek Servië;
45. ZAGORKA STANIC, wonende te Mala Plana, republiek Servië;
46. RADOJKA STANIC, wonende te Mala Plana, republiek Servië;
47. LOSA SIMOVIC, wonende te Mala Plana, republiek Servië;
48. INA SIMOVIC, wonende te Mala Plana, republiek Servië;
49. VUKASIN RADOMIROVIC, wonende te Podujevo, republiek Servië;
50. RADMILA RADOMIROVIC, wonende te Podujevo, republiek Servië;
51. BOBAN DJURICKOVIC, wonende te Nis, republiek Servië;
52. DUSICA DJURICKOVIC, wonende te Nis, republiek Servië;
53. VLADIMIR DJURICKOVIC, wonende te Nis, republiek Servië;
54. BILJANA DJURICKOVIC, wonende te Nis, republiek Servië;
55. MARKO PANTIC, wonende te Djakovica, republiek Servië;
56. DRAGINJA PANTIC, wonende te Djakovica, republiek Servië;
57. MIROSLAV PANTIC, wonende te Djakovica, republiek Servië;
58. MIROSLAVA PANTIC, wonende te Djakovica, republiek Servië;
59. OBRAD SESLIJA, wonende te Ajvalija, republiek Servië;
60. MIJO SESLIJA, wonende te Ajvalija, republiek Servië;
61. MILORAD SESLIJA, wonende te Ajvalija, republiek Servië;
62. ZORAN SESLIJA, wonende te Gnjilana, republiek Servië;
63. LJUBINKO NIKOLIC wonende te Kisnica, republiek Servië;
64. LJILJANA NIKOLIC wonende te Kisnica, republiek Servië;
65. MISKO NIKOLIC wonende te Kisnica, republiek Servië;
66. MIRKA NIKOLIC wonende te Kisnica, republiek Servië;
67. VLASTIMIR DJURINAC, wonende te Kos, republiek Servië;
68. NATASIA DJURINAC, wonende te Kos, republiek Servië;
69. NEBOJSA NIKOLIC, wonende te Prokupije, republiek Servië;
70. VESNA NIKOLIC, wonende te Prokupije, republiek Servië;
71. RADOVAN NIKOLIC, wonende te Prokupije, republiek Servië;
72. JAN TRAJKOVIC, wonende te Prokupije, republiek Servië;
73. DRAGAN RADOSAVLJEVIC, wonende te Vlahovo, republiek Servië;
74. BISERKA RADOSAVLJEVIC, wonende te Vlahovo, republiek Servië;
75. RADMILA NIKOLIC, wonende te Vlahovo, republiek Servië;
76. MLLIJA PETKOVIC, wonende te Leskovac, republiek Servië;
77. RADE PETKOVIC, wonende te Leskovac, republiek Servië;
78. MILAN PETKOVIC, wonende te Leskovac, republiek Servië;
79. GICA MARKOVIC, wonende te Pec, republiek Servië;
80. GORAN MARKOVIC, wonende te Pec, republiek Servië;
81. MILENIJA MARKOVIC, wonende te Pec, republiek Servië;
82. GORDANA PETKOVIC, wonende te Pec, republiek Servië;
83. MIRKO PETKOVIC, wonende te Pec, republiek Servië;
84. DRAGANA ZIVANOVIC, wonende te Belgrado, republiek Servië;
85. STAKA ZIVANOVIC, wonende te Belgrado, republiek Servië;
86. MILOVAN SPAJIC, wonende te Burbank, CA; USA;
87. MILENA SPAJIC, wonende te Burbank, CA; USA;
88. SLAVISA SPAJIC, wonende te Burbank, CA; USA;
89. YASNA ZIVANOVIC, wonende te Parijs, Frankrijk;
90. ROSA IOVICIC, wonende te Burbank, CA; USA;

91. SVETO GUSA, wonende te St. Gabriël, CA; USA;
92. D. SONCONIC, wonende te Fullerton 92831, CA; USA;
93. R. VISKONIC, wonende te Fullerton 92831, CA, USA;
94. SVETLANA JOVICIC, wonende te Burbank, CA; USA;
95. SELENA JOVICIC, wonende te Burbank, CA; USA;
96. MILOMIR JOVICIC, wonende te Burbank, CA; USA;
97. MILKA TRIVKO, wonende te Granada Hills, CA; USA;
98. RATKO KUZMANOVIC, wonende te Granada Hills, CA; USA;
99. SLAVKO JOVICIC, wonende de Burbank, CA; USA;
100. MILOJE PANTELIC, wonende te Tarzana, CA; USA;
101. ZIVADINKA MIJAILOVIC, wonende te Woodland Hills, CA; USA;
102. BRANKO PANTELIC, wonende te Reseda, CA; USA;
103. SMILJA ZELIROVIC, wonende te Northridge, CA; USA;
104. VELA PETROVIC, wonende te North Hills, CA; USA;
105. DRAGICA ZELIROVIC, wonende te Northridge, CA; USA;
106. VLADAN MIJAILOVIC, wonende te West Hills, CA; USA;
107. CHERYL MILANSON, wonende te Palmdale, CA; USA;
108. LINDA BOGDANOVIC, wonende te Northridge, CA; USA;
109. DRAGAN STANKOVIC, wonende te C. Mesa, CA; USA;
110. DRAGAN MIJAILOVIC, wonende te Westlage, CA; USA;
111. MARKOVIC ZIVKO, wonende te Surcin, republiek Servië;
112. MIROSLAVA PAVLOVIC, wonende te Belgrado, republiek Servië;
113. RANVIC ANOTELNOVIC, wonende te Belgrado, republiek Servië;
114. MILAN JOKIC, wonende te Belgrado, republiek Servië;
115. VERA KRAUSTIC, wonende te Belgrado, republiek Servië;
116. VANICA VASICH, wonende te La Verne, CA; USA;
117. KRSTA DINITRIJEVIC, wonende te West Corina, CA; USA;
118. MILENA JOSIC, wonende te San Pedro, CA; USA;
119. MILAN DIMIC, wonende te Santa Clarita, CA; USA;
120. MILICA KOSEVICH, wonende te West Hills, CA; USA;
121. ALESANDAR SAVIC, wonende te Laguna Miguel, CA; USA;
121. VASILJKA IVANOVICH, wonende te Los Angeles, CA; USA;
122. ROSA JOVICIC, wonende te Burbank, CA; USA;
123. GUJA CEDOMIR, wonende te San Pedro, CA; USA;
124. MILAN DJAKOVIC, wonende te Chino, CA; USA;
125. MIODRAG PONJAVIC, wonende te Studio City, CA; USA;
126. ZIVANO DJORDJECICH, wonende te Valencia, CA; USA;
127. MIROSLAV MIHAILOVIC, wonende te San Pedro, CA; USA;
128. PETER ERCEGOVAC, wonende te Granada Hills, CA; USA;
129. MARIA ERCEGOVAC, wonende te Granada Hills, CA; USA;
130. MILORAD BELOJEVIC, wonende te Studio City, CA; USA;
131. RUDY MILICEVIC, wonende te Downey, CA; USA;
132. VOISLAV KARAN, wonende te Sherman Oaks, CA; USA;
133. BIRERKA JOVICEVIC, wonende te West Covina, CA; USA;
134. DUSKO GAKIC, wonende te Burbank, CA; USA;
135. DANILO M. JOKANOVIC, wonende te Ventura, CA; USA;
136. MILITA KOSEVIC, wonende te Arcania, CA; USA;
137. ILIJA RUZIC, wonende te North Hollywood, CA; USA;
138. SUSAN RUOPP, wonende te Crestline, CA; USA;

139. FRED RUOPP, wonende te Crestline, CA; USA;
140. ROGER SCHRECK, wonende te North Hollywood, CA; USA;
141. MICHELLE LAURIE, wonende te Toluca Lake, CA; USA;
142. CRAIG CONOVER, wonende te North Hollywood, CA; USA;

te dezer zake domicilie kiezend te 's-Gravenhage aan de Valkenboslaan 72, ten kantore van mr. A.B.B. Beelaard, die tot procureur wordt gesteld,

heb ik,

AAN :

1. de STAAT DER NEDERLANDEN, zetelend te 's-Gravenhage aan de Kazernestraat 52, ten parkette van de Procureur-Generaal bij de Hoge Raad der Nederlanden, aldaar mijn exploit doende, sprekende met en afschrift dezes latende aan:
2. WIM KOK, wonende te Amsterdam aan de Ank v.d. Moerstraat 9, aldaar mijn exploit doende, sprekende met en afschrift dezes latende aan:
3. JELTJE VAN NIEUWENHOVEN, wonende te Den Haag aan de Gedempte Burgwal 27a, aldaar mijn exploit doende, sprekende met en afschrift dezes latende aan:

AANGEZEGD :

dat mijn verzoekers in hoger beroep komen van het door de President van de Arrondissementsrechtbank te 's-Gravenhage op 18 maart 1999 onder rolnummer KG 99/69 in kort geding gewezen vonnis tussen mijn requiranten als eisers en gerequiereerden als gedaagden;

en heb ik, deurwaarder, de Staat der Nederlanden, Wim Kok en Jeltje van Nieuwenhoven

GEDAGVAARD :

om op donderdag acht april negentienhonderd negenennegentig, des morgens om 10 uur, vertegenwoordigd door een procureur, te verschijnen ter terechtzitting van het Gerechtshof te 's-Gravenhage, welke terechtzitting zal worden gehouden in het Paleis van Justitie te 's-Gravenhage aan de Prins Clauslaan 60 aldaar;

TENEINDE :

alsdan en aldaar te horen eis doen en concluderen dat het het Hof moge behagen te vernietigen het vonnis, , op 18 maart onder rolnummer KG 99/69 in kort geding door de President van de Arrondissementsrechtbank te 's-Gravenhage tussen partijen gewezen en, opnieuw rechtdoende, alsnog bij arrest, voor zover mogelijk uitvoerbaar bij voorraad,

zolang niet de Veiligheidsraad middels een nadere resolutie heeft ingestemd met het gebruik van militair geweld tegen de republiek Joegoslavië,

1. de Staat der Nederlanden te verbieden:
 - a. oorlogsgeweld jegens de republiek Joegoslavië toe te passen of daarmee (nog langer) te dreigen, dan wel aan (het dreigen met) zodanig oorlogsgeweld (nog langer) mee te werken in NAVO-verband;
 - b. (het dreigen met) zodanig oorlogsgeweld (nog langer) politiek en militair te steunen.
2. de Staat der Nederlanden te bevelen:
 - a. de regeringen van NAVO-bondgenoten terstond kenbaar te maken dat de militaire en politieke steun van Nederland aan (de bedreiging met) oorlogsgeweld jegens de republiek Joegoslavië met onmiddellijke ingang wordt beëindigd;
 - b. dat alle voor (de bedreiging met) oorlogsgeweld jegens de republiek Joegoslavië bedoelde Nederlandse wapensystemen onmiddellijk worden teruggetrokken uit het (potentiële) oorlogsgebied;
3. de Staat der Nederlanden te veroordelen tot betaling van f 10.000,- wegens immateriële schade, toegebracht aan de eisers van Joegoslavische en Macedonische afkomst, te voldoen aan het Rode Kruis van de Federale Republiek Joegoslavië;
4. Gedaagden 2 en 3 te bevelen ook persoonlijk en individueel, d.w.z. als privé-personen, af te zien van (iedere verdere medewerking aan) besluitvorming die kan leiden tot (verdere) daadwerkelijke inzet van Nederlandse strijdmiddelen in NAVO-verband, gericht op (verdere) aantasting van de territoriale integriteit en de politieke onafhankelijkheid van de Federale Republiek Joegoslavië, zolang een resolutie van de Veiligheidsraad die uitdrukkelijk tot toepassing van militair geweld jegens de Republiek Joegoslavië opdracht geeft of machtigt, ontbreekt;

met veroordeling van geïntimeerden in de kosten in beide instanties.

Zulks op de navolgende gronden :

1. Inleiding

- Aanvankelijk - eisers hebben in kort geding in eerste aanleg gevorderd - kortweg - dat - aanvankelijk - gedaagden, d.w.z. de Staat der Nederlanden en een aantal natuurlijke personen die de hoogste politieke en militaire verantwoordelijkheid dragen voor (dreigen met een) daadwerkelijke toepassing van oorlogsgeweld jegens de Federale Republiek Joegoslavië (FRY), alsmede een aantal natuurlijke personen die bij de daadwerkelijke militaire uitvoering daarvan betrokken zullen zijn, zich dienen te onthouden van (het (verder) dreigen met) oorlogsgeweld in NAVO-verband jegens de FRY, zolang althans een resolutie van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties die tot oorlogsgeweld opdracht geeft of daartoe bepaaldelijk machtigt, ontbreekt.

De - aanvankelijk - gedaagden-natuurlijke personen zijn daarbij gedagvaard, aangezien hier aan de orde is het (dreigen met) toepassen van onrechtmatig oorlogsgeweld en het mitsdien hier handelt om een misdrijf tegen de vrede, alsmede eventuele verdere oorlogsmisdrijven bij een daadwerkelijke effectuering van van oorlogsgeweld jegens de FRY, zodat hier van gelding zijn de principes van Neurenberg, vastgelegd in het Handvest van Neurenberg (Stort 1946, 18), en wel met name (ook) het bepaalde in artikel 6 van dit Handvest, als weergegeven op blz. 4 van het pleidooi in eerste aanleg van appellanten.

In deze beginselen van Neurenberg is vastgelegd:

"Crimes against international law are committed by men, not by abstract entities, and only by punishing individuals who commit such crimes can the provisions of international law be enforced". (Annual Digest, 13 (1946), p. 221)

Met andere woorden: niet abstracties als de Staat plegen misdrijven tegen de vrede en oorlogsmisdrijven, maar individuen. Van hoog tot laag zijn zij, sinds Neurenberg, allemaal gezamenlijk en individueel verantwoordelijk, indien dergelijke misdrijven worden begaan. Om dit principe gestalte te geven, zijn derhalve ook de in eerste aanleg genoemde natuurlijke personen gedagvaard.

In het bestreden vonnis heeft de President van de Haagse Rechtbank er zich onvoldoende rekenschap van gegeven dat het toepassen van oorlogsgeweld een van de diepste en meest ingrijpende inbreuken vormt op de rechtsorde, die maar denkbaar zijn.

Het toepassen van oorlogsgeweld en het dreigen ermee is dan ook verboden naar normen van ius cogens.

Dit houdt in dat het gebruiken van oorlogsgeweld en het dreigen daarmee onder alle omstandigheden en te allen tijde verboden is.

Tenzij het gaat om rechtmatig oorlogsgeweld.

Gelet echter op het feit dat het recht het gebruik van oorlogsgeweld en het dreigen daarmee - en dit geldt in elk geval sinds de Tweede Wereldoorlog - uitdrukkelijk in de ban heeft gedaan - dit in tegenstelling tot verder terug in de historie gelegen tijden, toen het voeren van een oorlog als een soort natuurlijk recht werd beschouwd, dient echter de onrechtmatigheid van oorlogsgeweld en het dreigen daarmee in een concreet geval het uitgangspunt te zijn.

Tenzij het tegendeel wordt aangetoond.

Het is juridisch van fundamenteel belang om vast te stellen of een bepaald geval van gebruik van oorlogsgeweld en het dreigen daarmee onrechtmatig is of niet.

Voor de duidelijkheid eerst nog dit: zoals ook reeds bij conclusie van eis, tevens nadere memorie van -aanvankelijk - eisers is uiteengezet, geldt dat als in enig geval het gebruik van oorlogsgeweld is verboden, dit automatisch ook opgeld doet voor bedreiging met oorlogsgeweld.

In gevallen waarin oorlogsgeweld dus niet mag worden gebruikt, mag er op gelijke voet dus ook niet mee worden gedreigd. In beide gevallen is dan sprake van agressie.

In de conclusie van eis wordt wat dit aangaat verwezen naar de uitspraak van het Internationaal Gerechtshof van 8 juli 1996 over de rechtmatigheid van kernwapengebruik (prod. 4 in eerste aanleg), waarin dit rechtsuitgangspunt nog eens wordt bevestigd (overweging 47), alsmede naar de opvatting van de Staat zelf, neergelegd in het memorandum waarin Nederland zijn mening geeft over de legitimiteit van kernwapengebruik in het kader van de bovengenoemde procedure voor het Internationaal Gerechtshof :

"Het dient in dit verband in herinnering te worden geroepen dat door begrenzungen te stellen aan het gebruik van geweld door lidstaten van de Verenigde Naties - waarvan het gebruik van kernwapens maar één vorm is - artikel 2, lid 4 van het Handvest van de Verenigde Naties ook grenzen stelt aan de bedreiging met geweld. Het is zeker zo dat waar het gebruik van geweld voor onrechtmatig moet worden gehouden, de bedreiging met zulk geweld in beginsel gelijkelijk voor onrechtmatig moet worden gehouden." (ad 16)

In deze conclusie van eis wordt daaraan toegevoegd :

"Daarmee valt dus niet te schipperen. Met name is er geen plaats voor de redenering dat het wellicht in een bepaald geval wel eens vruchtbaar kan zijn om te dreigen met militair geweld om bepaalde, op het oog politiek wenselijke doelen te bereiken, die ook heel gerechtvaardigd schijnen. Voor een dergelijk opportunisme is geen plaats: als het gebruik van oorlogsgeweld in een bepaalde concrete situatie niet mag, dan mag er ook niet mee gedreigd worden.

Nooit, hoe nobel het daarmee te bereiken doel ook schijnt.

Natuurlijk heeft dit ook zijn volkenrechtelijke logica: staten hebben zich ervan te onthouden andere staten met behulp van militaire dreigementen bepaalde politieke handelingen of politieke resultaten af te dwingen. Pas als het doel dat met eventuele dreigementen wordt beoogd zodanig juridisch gelegitimeerd is dat het bereiken hiervan desnoods met toepassing van oorlogsgeweld gerechtvaardigd zou zijn, eerst dan mag gepoogd worden dit ook met behulp van alleen dreigementen met militair geweld te bereiken.

Dat is een duidelijke maatstaf die niet overschreden mag worden. "

In verband met een en ander wordt verwezen naar blz. A-9 t/m A-11 van de conclusie van eis.

In geval van onrechtmatig oorlogsgeweld of het dreigen daarmee is er ipso facto sprake van een misdrijf tegen de vrede.

Handelt het daarbij om onrechtmatig oorlogsgeweld, dan zijn de verwoestingen die daarbij worden aangericht en de slachtoffers die daarbij dan vallen te beschouwen als onrechtmatige vernietiging en aantasting van eigendommen en de slachtoffers als slachtoffers van onrechtmatig handelen. Er is dan wat betreft deze laatste sprake van doodslag, dood door schuld, c.q. het toebrengen van lichamelijk letsel, voor zover het daarbij gaat om -onbedoelde - burgerslachtoffers.

Jegens de militaire slachtoffers, wier fysieke uitschakeling bij als onrechtmatig te kwalificeren oorlogsgeweld bewust wordt beoogd, is er dan sprake van moord en het opzettelijk toebrengen van lichamelijk letsel.

Ervan uitgaande dat oorlogsgeweld jegens de FRY onrechtmatig is, geldt in casu dat geen van de Joegoslavische - aanvankelijk - eisers of de als - aanvankelijk - eiseres optredende vredesorganisaties dergelijke fundamentele rechtsschendingen behoeft te dulden.

Met name behoeven zij niet te dulden dat zijzelf, woonachtig in Servië en deels ook in Kosovo, daarvan het slachtoffer zouden worden. En voorts behoeven de buiten Servië woonachtige Joegoslavische - aanvankelijk - eisers

evenmin te dulden dat hun familieleden, verwanten, vrienden en bekenden in Joegoslavië daarvan het slachtoffer zouden worden, of dat hun eigendommen en andere op geld waardeerbare belangen in Joegoslavië daardoor zouden worden aangetast.

En de als - aanvankelijk - mede-eisers optredende vredesorganisaties behoeven evenmin te dulden dat zij door een dergelijke fundamentele schending van het recht worden afgehouden van waar zij hun statutaire doelstelling en hun maatschappelijk streven op hebben gericht, namelijk - kortweg - het tegengaan van onrechtmatig oorlogsgeweld.

In geval van rechtmatig oorlogsgeweld en het dreigen daarmee ligt dit echter geheel anders.

In dat geval hebben burgers van de staat waartegen oorlogsgeweld wordt gebruikt - indien overigens de wetten en gebruiken van de oorlog stipt in acht worden genomen - een zekere mate van "collateral damage", waardoor zij gewond of gedood kunnen worden en hun eigendommen en andere op geld waardeerbare belangen kunnen worden aangetast of vernietigd, te dulden.

Het fysiek uitschakelen van militairen van de aangevallen staat wordt dan een legitiem doel, indien althans daarbij geen verboden methoden van oorlogvoering worden gebruikt en geen disproportioneel wapengeweld wordt toegepast.

Potentiële slachtoffers en andere door concreet (dreigend) oorlogsgeweld mogelijk getroffen en benadeelden hebben er dus groot belang bij dat wordt vastgesteld of dit (dreigend) oorlogsgeweld rechtmatig van aard is of niet.

Aangezien het bij het verbod van onrechtmatig oorlogsgeweld en het dreigen daarmee handelt om een norm van ius cogens, dient deze norm overal en altijd te worden gehandhaafd en moet deze norm ook overal en altijd, middels rechterlijke interventie, als handhaafbaar worden beschouwd.

Dat geldt ook voor de appellanten van Joegoslavische afkomst in dit kort geding, die voor de Nederlandse rechter een voorziening moeten kunnen vragen tegen Nederlandse dreiging met onrechtmatig oorlogsgeweld in NAVO-verband jegens hen, hun gezinnen, familie en verwanten, hun eigendommen en op geld waardeerbare overige belangen in Joegoslavië.

De President heeft zich echter in het betreden vonnis aan een oordeel over de rechtmatigheid van het (dreigend) oorlogsgeweld van de Staat der Nederlanden en de overige gedaagden jegens de FRY onttrokken. Zodoende heeft hij ook geen oordeel hoeven geven over de vraag of er sprake is van (dreigende) onrechtmatige aantasting van subjectieve rechten van de - aanvankelijk - eisers van Joegoslavische afkomst door de Staat der Nederlanden en de overige gedaagden.

In feite geeft de President hier een non liquet en geeft hij als zijn oordeel dat hij geen oordeel kan geven of hier sprake is van (dreigende) schending van subjectieve rechten van appellanten, omdat de vraag of er in casu sprake zou zijn van rechtmatig of onrechtmatig (dreigend) oorlogsgeweld aan zijn oordeelsbevoegdheid onttrokken zou zijn.

Aldus geeft hij in feite te kennen dat naar zijn oordeel burgers niet tegen een van de meest diepgaande en ingrijpende inbreuken op de rechtsorde die maar denkbaar zijn, in rechte zouden kunnen opkomen.

Tegen daaruit voortvloeiende inbreuken op hun subjectieve rechten zou de rechter machteloos staan en zou hij deze (potentiële) slachtoffers, die een beroep op hem doen met lege handen moeten laten staan.

Zelfs als het meest fundamentele subjectieve recht, namelijk het recht op leven, op onrechtmatige wijze dreigt te worden aangetast, zou de

rechter daartegen geen bescherming vermogen te bieden, zodra de oorzaak van deze aantasting in de sfeer van oorlogsgeweld zou liggen. Want over de rechtmatigheid daarvan zou de rechter geen oordeel kunnen geven.

Dit hoewel de norm dat onrechtmatig oorlogsgeweld en het dreigen daarmee verboden zijn een algemeen geldende en universele norm van ius cogens vormt.

In feite zegt de rechter daarmee dat appellanten de schending van hun subjectieve rechten in een situatie van onrechtmatig oorlogsgeweld maar als een soort onafwendbare natuurramp over hun kant moeten laten gaan. Zoals dit eeuwenlang het geval is geweest. Daarmee geeft de rechter dan tevens aan dat fundamentele mensenrechten in alle situaties via rechterlijke interventie als afdwingbaar gelden. Behalve als die fundamentele mensenrecht-schendingen een gevolg zijn van onrechtmatige oorlogshandelingen.

De rechter sluit zich hiermee aan bij het eeuwenoude sjabloon dat staten de exclusieve beslissingsmacht over oorlog hebben en dat burgers zich daarin maar hebben te schikken en zich aan de mogelijke gevolgen hiervan meer hebben te onderwerpen. Ook als die konsekwenties zijn een (dreigende) onrechtmatige aantasting van het meest fundamentele van al hun subjectieve rechten, namelijk hun recht op leven. Voor de rechter zou dan daarbij, zolang het om oorlogsgeweld gaat, in de sfeer van de rechtsbescherming geen enkele taak zijn weggelegd.

Een dergelijke archaïsche rechtsopvatting is echter in het geheel niet in lijn met de rule of law, die zich sedert de Tweede Wereldoorlog definitief over(het dreigen met)oorlogsgeweld gevestigd heeft.

Maar klaarblijkelijk speelt bij het "non liquet" van de President in het bestreden vonnis ook nog een tweede factor mee. En dat is dat de Nederlandse regering, gesteund door de bijna voltallige Tweede Kamer, alsmede gesteund door alle NAVO-landen, zich op het standpunt stelt dat (dreiging met) oorlogsgeweld jegens de FRY voor rechtmatig moet worden gehouden. Nu dat het geval is, moet die rechtmatigheid er wel zijn, zo is de redenering. Het gaat hier immers om rechtsstaten die de onderhavige beslissing tot (dreigen met) oorlogsgeweld jegens de FRY hebben genomen en verondersteld mag worden dat zij serieus hebben onderzocht en afgewogen of dit inderdaad rechtmatig is. Het ligt dan voor de hand dat de rechter bij dit oordeel aansluiting zoekt.

Wellicht echter is dit voor een onafhankelijke rechter niet vanzelfsprekend.

Het is immers een fictie dat rechtsstaten niet onderhevig zijn aan of zouden kunnen bezwijken voor - individueel zowel als collectief - de neiging om andere belangen voor recht te laten gelden.

Nu met betrekking tot (dreiging met) oorlogsgeweld jegens de FRY in elk geval geen gerechtvaardigde zelfverdediging aan de orde is en evenzeer een resolutie van de Veiligheidsraad die tot het gebruik van oorlogsgeweld opdracht geeft of daartoe uitdrukkelijk machtigt, ontbreekt, ligt er een duidelijke bewijslast op de Staat en de overige - aanvankelijk - gedaagden om aan te tonen dat in casu (de dreiging met) oorlogsgeweld jegens de FRY niet onrechtmatig zou zijn. Dit mede in het licht van het feit dat het de norm is dat oorlog verboden is, welk verbod slechts in nauw omschreven en geclausuleerde gevallen uitzondering lijdt.

De motivering van de rechtmatigheid van dit oorlogsgeweld gaat echter vooralsnog niet dieper dan de stelling dat dit voor rechtmatig moet worden gehouden, omdat met betrekking tot de kwestie-Kosovo door de Veiligheidsraad zou zijn uitgesproken dat hierbij Hoofdstuk VII van het Handvest van de Verenigde Naties aan de orde is.

Dat dit echter op zich al een titel zou opleveren om tot (bedreiging met) oorlogsgeweld jegens de FRY over te gaan, mist - wat hiervan ook wordt gezegd door de NAVO-landen in gezamenlijkheid - elke juridische aannemelijkheid.

Zodat ook met betrekking tot de rechtmatigheid van dit specifieke oorlogsgeweld eerst geldt: quod erat demonstrandum.

2. Grieven

Appellanten brengen tegen het bestreden vonnis de volgende grieven in. Ten onrechte wordt in het vonnis geconcludeerd :

"4.6. Het voorgaande betekent dat het gevorderde jegens gedaagden sub 1, 2 en 3 dient te worden afgewezen. In het licht daarvan kan de vraag of wel al diegenen die in deze procedure als eisers optreden een gerechtvaardigd belang bij het gevorderde hebben, in het midden worden gelaten.

4.7. Eisers worden als de in het ongelijk gestelde partij veroordeeld in de kosten van dit geding. ",

waarna onder 5 de dagvaarding ten aanzien van gedaagden 4, 5, 6, 7 en 8 nietig wordt verklaard en ten aanzien van gedaagden 1, 2 en 3 de vorderingen worden afgewezen, met veroordeling van eisers in de kosten van het geding.

Grief I

Ten onrechte zijn - aanvankelijk - eisers in het onderhavige geding in eerste aanleg in de kosten veroordeeld. Dit aangezien de vorderingen van - aanvankelijk - eisers ten onrechte jegens gedaagden 1 t/m 3 zijn afgewezen en jegens gedaagden 4 t/m 8 de dagding ten onrechte nietig is verklaard.

Grief II

Ten onrechte wordt in het bestreden vonnis onder 4.3 overwogen dat het beroep van - aanvankelijk - eisers op het bepaalde in artikel 2 lid 4 van het Handvest van de Verenigde Naties faalt.

onderdeel 1

De norm van artikel 2 lid 4 Handvest is ius cogens. Daarover bestaat onder de volkenrechtsgeleerden consensus. Dit betekent dat deze norm als bindend moet worden beschouwd, onafhankelijk van de wil van enige afzonderlijke staat en onafhankelijk van het feit of deze zich aan het Handvest heeft gebonden of niet. Deze norm geldt voor iedereen en overal. Daarmee behoort de norm van artikel 2 lid 4 tot de meest verstrekkende en universele rechtsnormen die er naar geldend recht bestaan.

Het is op zichzelf al volstrekt onaannemelijk dat het onmogelijk zou zijn dat de rechtsbescherming die een dergelijke fundamentele rechtsnorm beoogt te bieden voor de nationale rechter niet zou kunnen worden ingeroepen. Dat een toetsing aan deze fundamentele rechtsnorm door de nationale rechter uitgesloten zou zijn, zou een onaanvaardbare uitkomst zijn. Dergelijke fundamentele rechtsnormen van ius cogens dienen te allen tijde handhaafbaar te zijn, voor de nationale rechter als ook voor internationaalrechtelijke fora.

Zou dat in casu, d.w.z. met betrekking tot de norm van art 2 lid 4 van het Handvest dat bedreiging met en toepassing van onrechtmatig oorlogsgeweld verboden is niet opgaan, dan betekent dit dat burgers geen enkel verweer in rechte zouden hebben tegen een dergelijke bedreiging met of gebruik van onrechtmatig oorlogsgeweld. Zij zouden dan niet de hulp van de rechter kunnen inroepen om van dergelijk onrechtmatig oorlogsgeweld verschoond

te blijven.

Tegen de grootste gesel die de mens nu al zo lang kent, namelijk oorlog, zou op deze manier geen enkel verweer in rechte van burgers mogelijk zijn.

Niet kan worden aangenomen dat de bescherming die het rechtssysteem beoogt te bieden een dergelijke leemte zou bevatten.

Ervan uitgaande dat (de bedreiging met) oorlogsgeweld waaraan de Staat der Nederlanden en de overige - aanvankelijk - gedaagden zich jegens de in Servië, waaronder ook in Kosovo, wonende eisers, die in dit kort geding de bescherming van de Nederlandse rechter inroepen, inderdaad onrechtmatig is, zouden zij, in de opvatting van het bestreden vonnis onder 4.3, nimmer tegen dergelijk (dreigend) onrechtmatig oorlogsgeweld, waarvan zij het slachtoffer (dreigen te) worden, voor de Nederlandse rechter kunnen opkomen.

Nochtans is dit de opvatting, die onder 4.3 van het bestreden vonnis tot uitdrukking wordt gebracht.

Dat de hier bedoelde regel algemeen als ius cogens wordt aanvaard, blijkt o.m. uit Yearbook of the International Law Commission, 1976, Vol II, deel 1, blz. 32 noot 148.

onderdeel 2

Een dergelijk onder 4.3 aan de nationale rechter toegeschreven gemis aan oordeelsbevoegdheid als het gaat om (bedreiging met) onrechtmatig oorlogsgeweld jegens burgers, is bovendien ook niet te rijmen met hetgeen de rechter zelf aan het slot van zijn overweging onder 4.2 als onderwerp van zijn oordeelstaak in dezen aangeeft.

Daarin wordt immers - terecht - door hem overwogen of de dreiging met daadwerkelijk oorlogsgeweld in NAVO-verband "moet worden beoordeeld (...) als een bedreiging met onrechtmatig oorlogsgeweld".

Echter juist een beoordeling van deze rechtsvraag wordt vervolgens door de rechter zorgvuldig vermeden.

Zodat daarmee een oordeel over wat eerder als de te beoordelen rechtsvraag wordt opgeworpen daarna geheel achterwege wordt gelaten.

Behalve onjuist, is dit dan ook bovendien nog inconsistent en onbegrijpelijk.

onderdeel 3

Ten onrechte is de rechter in zijn oordeel onder 4.3 dat het bepaalde in artikel 2 lid 4 Handvest geen een ieder verbindende werking kan worden toegekend er bovendien aan voorbij gegaan dat de in dit artikellid tot uitdrukking gebrachte fundamentele rechtsnorm niet alleen is neergelegd in het Charter van de Verenigde Naties, maar ook is opgenomen in andere verdragen. Zoals bijvoorbeeld in de aanhef van Protocol I bij de Verdragen van Genève. (Trb. 1980, 87)

Dat de aanhef van een verdrag een volwaardige plaats toekomt, wordt bevestigd in art. 31, tweede lid, van het Verdrag inzake het verdragenrecht (Trb. 1972, 51 en Trb. 1985, 79)

Aanvullend Protocol I, bedoeld als bescherming van burgers tegen oorlogsbarbarij, kan rechtstreekse werking niet worden ontzegd.

Bovendien wordt door deze opname van de onderhavige norm in andere verdragen de universele geldigheid en noodzaak tot handhaving nog eens uitdrukkelijk uitgedragen.

onderdeel 4

Ten onrechte is de rechter in zijn oordeel onder 4.3. dat aan het bepaalde in artikel 2 lid 4 Handvest geen een ieder verbindende werking kan worden toegekend er tenslotte ook nog aan voorbij gegaan dat deze universele norm tenslotte bovendien degelijk is verankerd in het nationale recht. En wel middels artikel 90 Grondwet en art. 8 Wet Oorlogstrafrecht. Onomstotelijk vormt immers deze peremptoire norm een peiler van de inter-

nationale rechtsorde, waarvan art. 90 Grondwet de bevordering voorschrijft.

Voorts behoort deze fundamentele rechtnorm onbetwistbaar tot "de wetten en gebruiken van de oorlog", en wel tot de meest belangrijke hiervan.

Artikel 8 van de Wet Oorlogsstrafrecht stelt strafdreiging in tegen het schenden van de wetten en gebruiken van de oorlog, en dus ook tegen schending van deze norm.

Dat het daarbij gaat om een misdrijf tegen de vrede, wordt bevestigd in art. 6 van het Charter van Neurenberg, waarin de volgende definitie van misdrijven tegen de vrede wordt gegeven:

"Het maken van plannen voor, het voorbereiden van, het nemen van initiatief tot, of het voeren van een aanvalsoorlog of een oorlog in strijd met internationale verdragen (...)"

Onmiskenbaar is een oorlog in strijd met art. 2 lid 4 Handvest van de Verenigde Naties een "oorlog in strijd met internationale verdragen", als hier bedoeld in het Handvest van Neurenberg.

Schending van het Handvest van Neurenberg is toetsbaar voor de nationale rechter, ook al omdat dit evident neerkomt op schending van "de wetten en gebruiken van de oorlog", als bedoeld in art. 8 Wet Oorlogsstrafrecht.

Mitsdien is de schending van het bepaalde in art. 2 lid 4 Handvest van de Verenigde Naties toetsbaar door de nationale rechter, ook al op grond van het feit dat bedreiging met of het gebruik van geweld tegen de territoriale integriteit of de politieke onafhankelijkheid van een staat in de zin van art. 2 lid 4 van het Handvest der VN neerkomt op het voeren van een oorlog in strijd met internationale verdragen in de zin van art. 6 van het Handvest van Neurenberg.

Natuurlijk kan rechtstreekse werking aan het Handvest van Neurenberg niet worden ontzegd. Integendeel, de normen van het Handvest richten zich juist op een ieder, die op enigerlei wijze is betrokken bij schending van de normen van Neurenberg: leiders, organisatoren, deelnemers aan het opstellen van plannen en uitvoerders gelijkelijk.

Ook uit dien hoofde staat derhalve vast dat de norm van art. 2 lid 4 Handvest van de VN, jo. art. 6 Handvest van Neurenberg, jo. art. 8 Wet Oorlogsstrafrecht jegens een ieder rechtstreekse werking onmogelijk kan worden ontzegd.

Grief III

Vanuit een oogpunt van rechtsbedeling is het onaanvaardbaar dat in het bestreden vonnis een oordeel over de rechtmatigheid van (het dreigen met) oorlogsgeweld jegens de FRY, immers de facto ook een dreigende aantasting van de subjectieve rechten van - aanvankelijk - eisers, te enen male wordt ontweken.

De President gaat daarbij in het bestreden vonnis zo ver te stellen dat het geven van een oordeel hierover zelfs onmogelijk zou zijn. Het is echter als uitgesloten te beschouwen dat een dergelijk "non possumus" in casu werkelijk aan de orde zou zijn.

Ervan uitgaande dat (het dreigen met) onrechtmatig oorlogsgeweld jegens de FRY een misdrijf tegen de vrede vormt, zou dit immers betekenen dat de nationale strafrechter een oordeel over een dergelijk misdrijf, zijnde een misdrijf in de zin van art. 6 Handvest van Neurenberg en art. 8

Wet Oorlogsstrafrecht, zou worden ontzegd.

Oormiskenbaar is echter de nationale strafrechter op dit terrein bevoegd.

Maar dit veronderstelt wel noodzakelijkerwijs dat de nationale rechter ook in staat geacht moet worden om een misdrijf tegen de vrede als zodanig te kunnen identificeren, kwalificeren en beoordelen.

Indien aangenomen moet worden dat dit voor de nationale strafrechter mogelijk is, moet ditzelfde ook worden aangenomen voor de civiele rechter.

Daarmee staat ook uit dien hoofde vast dat het in casu ook voor de nationale civiele rechter beoordeelbaar moet worden geacht of - aanvankelijk - gedaagden zich met hun (bedreiging met) oorlogsgeweld jegens de FRY aan een misdrijf tegen de vrede schuldig maken, c.q. reeds hebben gemaakt.

Aangezien het bestreden vonnis impliciet tot de tegenovergestelde conclusie komt, moet het reeds daarom ook als getuigend van een onjuiste rechtsopvatting van de hand worden gewezen.

onderdeel 2

De opvatting, waarvan het vonnis impliciet blijk geeft, dat een oordeel over de vraag of (dreigen met) oorlogsgeweld door - aanvankelijk - gedaagden rechtmatig zou zijn of niet aan de nationale rechter onttrokken zou zijn, is voorts onaanvaardbaar, omdat dan, in het verlengde hiervan, in een dergelijke toestand van (dreigend) oorlogsgeweld, de nationale rechter ook geen oordeel zou kunnen geven over de rechtmatigheid van een (dreigende) aantasting van de meest fundamentele subjectieve rechten en mensenrechten van de eventuele slachtoffers hiervan, met name (ook) het recht op leven, op gezondheid, op eigendom en andere door internationale verdragen gewaarborgde subjectieve rechten.

Zou er immers sprake zijn van rechtmatig oorlogsgeweld, dan hebben gelaesdeerden, mits hier geen andere wetten en gebruiken van de oorlog zouden worden geschonden, de eventuele aantasting van hun subjectieve rechten bij gevolg van "collateral damage" te dulden.

Gaat het echter om onrechtmatig oorlogsgeweld, dan prevaleert onverkort de rechtsbescherming die internationale verdragen aan de hierboven bedoelde subjectieve en mensenrechten toekennen.

Zodat er dan sprake is van een onaanvaanvaardbare schending van deze subjectieve rechten en mensenrechten

Dat is ook de opvatting van de Staat der Nederlanden, zoals deze wordt vertolkt in het memorandum van 16 juni 1995, terzake van de schriftelijke behandeling van de procedure voor het Internationaal Gerechtshof over de rechtmatigheid van (dreigen met) kernwapengebruik, die uiteindelijk resulteerde in de uitspraak van het Internationaal Gerechtshof van 8 juli 1996 (prod. 5 in eerste aanleg).

In dit memorandum wordt immers door de Staat der Nederlanden gesteld, in relatie tot het recht op leven, als verzekerd in artikel 6 BULO-Verdrag en artikel 2 EVRM :

"According to the Netherlands Government, these articles do not create an absolute right to life. Thus, the travaux préparatoires of Article 6 of the International Covenant make clear that, instead of listing the circumstances in which the deprivation of life would not be considered contrary to the right to life, the drafters decided to agree on the formulation that "No one shall be arbitrarily deprived of his life" (emphasis added). One of the instances mentioned in this connection by the drafters as an example of a deprivation of life which is arbitrary was "the performance of lawful acts of war". Explicit support for such an exception, as far as Article 2 of the European Con-

vention is concerned, can also be found in Article 15(2) of the European Convention, which provides that "No derogation from Article 2, except in respect of deaths resulting from lawful acts of war ... shall be made under this provision." (emphasis added)." (ad 27)

Hieruit valt immers niet anders af te leiden dan dat onrechtmatige oorlogshandelingen, ook naar opvatting van de Nederlandse Staat en de verdragswetgever, een schending betekenen van het recht op leven.

De nationale rechter is de rechter bij uitstek om te oordelen over de rechtmatigheid van (dreigende) aantasting van subjectieve rechten en het is vaste jurisprudentie dat hij, desgevraagd, zich van een oordeel daaromtrent niet kan onthouden.

Zo dient hij ook in casu dit oordeel te geven.

Dat oordeel kan hij, in gevallen van (dreigende) aantasting van subjectieve rechten als gevolg van oorlogsgeweld, alleen geven indien hij eerst tot een oordeel komt over de rechtmatigheid van dit oorlogsgeweld dat (dreigende) aantasting van subjectieve rechten tot gevolg zal hebben, c.q. tot gevolg heeft (gehad).

En dit veronderstelt weer dat hij zich de bevoegdheid voorbehoudt om te oordelen over de norm dat staten zich dienen te onthouden van (het dreigen met) oorlogsgeweld, behoudens in geval van gerechtvaardigde zelfverdediging, dan wel in opdracht van of bij wijze van mandaat van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties.

Of hij deze bevoegdheid nu relateert aan het ius cogens-karakter van dit non-interventie beginsel dat als norm diep in ons volkenrecht is verankerd, welke norm daarbij (ook) van gewoonterechtelijke aard is, dan wel deze bevoegdheid wenst te baseren op de rechtstreekse werking van dit non-agressie beginsel, als weergegeven in de aanhef van Protocol I bij de Verdragen van Genève en/of van het non-interventie beginsel, als omschreven in artikel 3 van Protocol II bij de Verdragen van Genève, dat luidt:

"1. Geen enkele bepaling van dit Protocol mag worden ingeroepen ter aantasting van de soevereiniteit van een Staat of de verantwoordelijkheid van de regering om met alle wettige middelen de rechtsorde in de Staat te handhaven of te herstellen, of de nationale eenheid en de territoriale integriteit van de Staat te verdedigen.

2. Geen enkele bepaling van dit Protocol mag worden ingeroepen als rechtvaardiging van een interventie, rechtstreeks of niet rechtstreeks, om welke reden ook, in het gewapende conflict of inde interne of externe aangelegenheden van de Hoge Verdragsluitende Partij op wier grondgebied dat conflict plaatsvindt." (trb 1978, 42 en 1980, 88),

dan wel deze bevoegdheid wenst te ontleenen aan door hem toe te kennen reflexwerking van de bovengenoemde bepalingen van Protocol I en II bij de Verdragen van Genève en/of van artikel 2 lid 4 van het Handvest van de Verenigde Naties, is daarbij om het even.

onderdeel 3

Aangezien de norm van artikel 2 lid 4 van het Handvest van de Verenigde Naties een norm van ius cogens is, is het primair zaak om vast te stellen dat, juist omdat dit het geval is, deze norm - inhoudende een agressie-verbod en non interventie-beginsel - ook onafhankelijk van artikel 2 lid 4 van het Handvest van de Verenigde Naties bestaat als onderdeel van het volkenrechtelijk gewoonterecht van dwingende aard.

Dit betekent dat deze norm ook existeert los van de specifieke formulering die daaraan door artikel 2 lid 4 Handvest wordt gegeven. Het is dan (tevens) deze ius cogens-norm van volkenrechtelijk gewoonterecht, onafhankelijk van het specifieke kader waarin deze norm in artikel 2 lid 4 van het Handvest is gegoten, waaraan - thans - appellanten

rechtstreeks rechten kunnen ontlelen.

Dat volkenrechtelijk gewoonterecht rechtstreeks kan werken, is een reeds lang uitgemaakte zaak.

De Staat, die dit niet goed uitkomt, pleegt dit in rechtsprocedures stelselmatig te ontkennen. Enige andere motivering dan dat dit hem niet bevalt wordt daarbij nimmer gebezigd.

Maar in de jaren zestig werden nota bene de regels met betrekking tot cassatiegedingen gewijzigd, juist ook om cassatie mogelijk te maken op grond van schending van regels van ongeschreven volkenrecht. Bij gelegenheid van de voorbereiding van de Grondwetwijziging van 1983 werd hier door de regering nog eens uitdrukkelijk op gewezen, waarbij de verbindende kracht van het ongeschreven volkenrecht voor de Nederlandse rechtsorde werd onderstreept:

"Ter voorkoming van misverstand zij hierbij gesteld, dat geen verschil van mening bestaat over het feit dat regels van costumier volkenrecht in Nederland door rechterlijke organen al sedert de vorige eeuw worden toegepast. Ook wetgeving en bestuur zullen zich aan dit recht hebben te houden. Het ongeschreven volkenrecht kan als bindend voor de Nederlandse rechtsorde worden beschouwd. In de Nederlandse wetgeving is de interne werking van het volkenrecht ook erkend toen in 1963 de cassatiegrond van artikel 99 sub 2 van de Wet R.O., voordien luidende "wegens verkeerde toepassing of schending der wet", werd gewijzigd in "wegens schending van het recht, met uitzondering van het recht van vreemde staten". Blijkens de schriftelijke en mondelinge toelichting in de Staten-Generaal had deze wijziging (onder meer) ten doel cassatie mogelijk te maken op grond van ongeschreven volkenrecht."

(Kamerstukken 1977-1978, 15049 (R 1100), nrs 1-4, blz. 12)

En bij deze wijziging van de regels inzake de cassatieprocedure werd in het Verslag met betrekking tot dit wetsontwerp opgemerkt, nadat men de eerder in het wetsontwerp opgenomen cassatiegrond "wegens schending van vreemd recht" weer had laten vallen:

"Men vergete niet, aldus de bewindsman, dat de Hoge Raad toch reeds een uitbreiding van werkzaamheden tegemoet kan zien: toetsing aan het Antilliaanse en Surinaamse recht, het ongeschreven volkenrecht, het ongeschreven Nederlandse recht, het Nederlandse internationaal privaatrecht daaronder niet te vergeten."

(Kamerstukken II 1961-1962, 2079, nr. 11, blz. 2)

Verre van dat het volkenrechtelijk gewoonterecht geen interne werking zou hebben, worden regels van ongeschreven volkenrecht dus al sinds de vorige eeuw door de rechter toegepast en is de interne werking hiervan zelfs reden geweest om de cassatiegrond van artikel 99 sub 2 Wet R.O. aan te passen.

Wat een norm van *ius cogens* is, wordt omschreven in artikel 53 van het Verdrag van Wenen inzake het Verdragenrecht:

" (...) een dwingende norm van algemeen volkenrecht (is) een norm die aanvaard en erkend is door de internationale gemeenschap van Staten in haar geheel als een norm, waarvan geen afwijking is toegestaan en die slechts kan worden gewijzigd door een latere norm van algemeen volkenrecht van dezelfde aard." (Trb.1972, 51 en Trb.1985, 79)

Juist het *ius cogens*-karakter van de onderhavige non agressie-norm of, anders aangeduid, dit non interventie-beginsel, brengt mee dat deze overall en altijd gelding ondervindt en dus ook overall en in alle situaties gehandhaafd moet worden en handhaafbaar moet zijn. Anders zou afbreuk worden gedaan aan het dwingende karakter van deze norm.

Een dergelijke norm van ius cogens heeft daarmee ipso facto rechtstreekse werking.

Ook indien derhalve aangenomen zou worden dat de specifieke verdragsbepaling, waarin deze universele norm van ius cogens in het Handvest van de Verenigde Naties is gegoten, geen rechtstreekse werking zou toekomen - hetgeen appellanten overigens ontkennen - dan vloeit niettemin uit het gewoonterechtelijke karakter van deze ius cogens-norm voort dat aan deze universele norm die (dreigen met) oorlogsgeweld, zonder dat er sprake is van gerechtvaardigde zelfverdediging of een opdracht/mandaat van de Veiligheidsraad, te allen tijde verbiedt, voort dat deze gewoonterechtelijke norm rechtstreekse werking niet kan worden ontzegd.

Ook als appellanten zich dus niet op de bepaling van artikel 2 lid 4 van het Handvest zouden kunnen beroepen - hetgeen zij overigens bestrijden -, kunnen zij dat derhalve evident wél op de achterliggende norm van volkenrechtelijk gewoonterecht.

onderdeel 4

Als gezegd, bestrijden appellanten overigens dat uit het feit dat in artikel 2 lid 4 Handvest uitdrukkelijk aan staten de opdracht wordt gegeven om zich aan de onderhavige norm te houden, zou mogen worden afgeleid dat deze norm zich daarom alleen tot staten zou richten.

De norm van het agressieverbod beperkt zich als universele norm immers evident niet alleen tot staten. Want dat zou impliceren dat alleen staten zich schuldig zouden kunnen maken aan misdrijven tegen de vrede.

Zoals al is behandeld, is dit echter uitdrukkelijk niet het geval, hetgeen ook wordt gestipuleerd door het bepaalde in artikel 6 van het Handvest van Neurenberg. Daaruit blijkt dat ook burgers zich schuldig kunnen maken aan misdrijven tegen de vrede.

Ook zij kunnen zich derhalve klaarblijkelijk schuldig maken aan schending van de norm die onrechtmatig oorlogsgeweld verbiedt.

De norm richt zich dan ook, ongeacht de persoon, onmiskenbaar tot een ieder.

Indien Randelshofer in het door de Staat in eerste aanleg (blz. 13 pleitnotities) gememoreerde commentaar op artikel 2 lid 4 Handvest dan ook stelt dat "Thus the prohibition of the use of force indisputably (...) is only addressed to states", dan kan, wat hiervan ook zij, hiermee dus onmogelijk met recht worden bedoeld dat het geweldsverbod zich alleen tot staten zou beperken en zich niet ook zou richten op ingezetenen van staten, d.w.z. op een ieder.

onderdeel 5

Ook los van dit alles is eveneens de specifieke bepaling van artikel 2 lid 4 Handvest van de Verenigde Naties rechtstreeks toepasbaar.

Deze bepaling voldoet immers uitstekend aan de criteria die aan rechtstreekse werking van verdragsbepalingen door de Hoge Raad worden gesteld en door de Staat bij pleidooi in eerste aanleg zijn gememoreerd. (blz. 12)

Deze bepaling is immers a) van dien aard dat zij in de nationale rechtsorde zonder meer als objectief recht kan functioneren en bovendien b) zeer concreet.

Geen opgeld doet immers dat een verdragsbepaling niet rechtstreeks zou kunnen werken, omdat deze zich primair op staten richt. Daaraan kan in elk geval geen doorslaggevende betekenis worden toegekend.

Grief IV

Ten onrechte wordt in het bestreden vonnis bij de weergave onder 3.3 van hetgeen -aanvankelijk - eisers, ter ondersteuning van hetgeen zij jegens gedaagden vorderen, zouden hebben gesteld, niet gememoreerd dat -aanvankelijk - eisers hun vorderingen bovendien nog baseren op een (dreigende)schending van de beschermende bepalingen van het Eerste Aanvullende Protocol bij de Verdragen van Genève, met name door zich niet te houden aan het verbod om uitsluitend militaire doelen als daarin omschreven aan te vallen, en op een (dreigend) disproportioneel wapengebruik.

- Aanvankelijk - eisers hebben de (dreigende) overschrijding van de hier bedoelde normen geadstrueerd door in eerste aanleg produkties over te leggen (produkties 7 t/m 9), waaruit blijkt dat met name ook de Verenigde Staten zich in de Golfoorlog hebben schuldig gemaakt aan disproportioneel wapengeweld jegens Irak en zich niet hebben beperkt bij hun doelkeuzen tot militaire doelen als in het Eerste Aanvullende Protocol bij de Verdragen van Genève omschreven.

Er is geen reden om aan te nemen dat bij oorlogsgeweld jegens de FRY zodanige beperkingen wél in acht zullen worden genomen.

Volkenrechtelijk zou Nederland medeaansprakelijk zijn voor dergelijke oorlogsmisdrijven, alsdan in NAVO-verband begaan.

Door dit in het bestreden vonnis niet te memoreren, is de weergave van de juridische grondslagen van de vorderingen van - aanvankelijk - eisers bepaald onvolledig en ontoereikend.

Dit is processueel onaanvaardbaar, aangezien het ontbreken van de weergave van deze belangrijke ondersteunende grondslagen van de vorderingen van - aanvankelijk - eisers vervolgens ook betekent dat daarover een oordeel achterwege blijft.

Grief V

Ten onrechte ontbreekt elk oordeel over de bovengenoemde juridische grondslagen van de vorderingen, in casu de (dreigende) schending van het bepaalde in het Eerste Aanvullende Protocol bij de Verdragen van Genève over de beperking van doelkeuzen tot louter militaire doelen, zoals in dit Protocol omschreven en het (dreigend) disproportioneel wapengebruik.

Grief VI

Ten onrechte wil het bestreden vonnis klaarblijkelijk gewicht toegekend zien aan de aanvangsoverweging onder 4.3, luidende:

"Daargelaten dat eisers niet aannemelijk hebben gemaakt dat de besluitvorming van de Nederlandse regering om tot deelname aan eventuele militaire acties tegen de Federale Republiek Joegoslavië over te gaan onzorgvuldig is geweest (..)"

Indien de deelname aan eventueel oorlogsgeweld onrechtmatig is, is de besluitvorming daartoe door de regering immers ipso facto onzorgvuldig geweest.

Overigens is door - aanvankelijk - eisers wel degelijk - gemotiveerd - uiteengezet dat het door de regering ingenomen standpunt dat een dergelijke deelname aan oorlogsgeweld jegens Joegoslavië rechtmatig zou zijn, iedere zorgvuldige onderbouwing mist.

Zoals immers al in eerste aanleg breedvoerig is betoogd, kan niet in gemoede worden volgehouden dat resolutie 1199 op enigerlei wijze op-

dracht geeft of mandaat verleent tot het gebruik van oorlogsgeweld jegens de FRY.

Grief VII

Ten onrechte wordt in het bestreden vonnis onder 4.4 overwogen als daar gesteld:

"Ook het beroep dat eisers op de overige hierboven onder 3.3 genoemde wettelijke en verdragsbepalingen hebben gedaan faalt. Dit reeds omdat niet aannemelijk is gemaakt dat zich de feitelijke situatie voordoet waarin die bepalingen van toepassing zijn."

De onder 3.3 genoemde "overige wettelijke en verdragsbepalingen" zijn, in termen van het bestreden vonnis, "hun recht op leven, artikel 90 van de Grondwet, artikel 28 van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens en artikel 8 van de Wet Oorlogsstrafrecht".

onderdeel 1

Als een waar orakel laat de President hier in het midden wat verstaan moet worden onder "de feitelijke situatie", "waarin die bepalingen van toepassing zijn", "die zich niet voordoet".

Een vonnis behoort echter geen orakeltaal te spreken.

Als - aanvankelijk - eisers een orakel hadden willen radplegen, dan hadden zij wel domicilie gekozen in Delphi, in plaats van in Den Haag, de stad van internationale rechtsbedeling en van het Haagsche humanitaire recht.

Aldus is het vonnis op dit punt onbegrijpelijk en onvoldoende gemotiveerd. Ook in het licht van de eisen die op dit punt aan een kort geding-vonnis mogen worden gesteld.

onderdeel 2

Juridisch is bovendien het afhankelijk stellen van de toepasselijkheid van algemeen verbindende normen van nationaal en internationaal recht van enige feitelijke situatie onhoudbaar. Zij zijn immers doorlopend geldig, ongeacht de feitelijke situatie.

onderdeel 3

In plaats van op dit punt orakeltaal te bezigen, dan wel juridisch onhoudbare uitspraken te debiteren over "de" (?) feitelijke situatie, waarin overigens algemeen verbindende normen niet van toepassing zouden zijn, had de President in het bestreden vonnis dienen aan te geven, waarom naar zijn opvatting in een situatie van acuut dreigende onrechtmatige bombardementen van de zijde van Nederland op de FRY, en daarmee ook - al was het maar bij wijze van "collateral damage" - op de in de FRY woonachtige eisers, hun gezinnen, verwanten, eigendommen en overige op geld waardeerbare belangen, aan deze eisers geen beroep zou toekomen op de bescherming die rechtstreeks werkende rechtsbepalingen van internationaal recht - met name die verdragsbepalingen die het recht op leven en op eigendom waarborgen - en nationaal recht beogen te bieden. Had de President voorts dienen aan te geven waarom in een dergelijke situatie door -toen - eisers geen beroep zou kunnen worden gedaan op artikel 90 Grondwet en op artikel 28 van de Universele verklaring van de Rechten van de Mens. En had hij tenslotte dienen aan te geven waarom in deze feitelijke situatie van bijna-oorlogsgeweld voor de civiele rechter geen beroep zou kunnen worden gedaan op de dreigende schending van de verbodsnorm van artikel 8 van de Wet Oorlogsstrafrecht, teneinde zo te kunnen bewerkstelligen dat -toen - gedaagden zich van schending van deze norm zouden onthouden. Schending van de norm van artikel 8 Wet Oorlogsstrafrecht zou immers manifest onrechtmatig zijn jegens appellanten, die hierdoor gedupeerd dreigen te worden.

Dat geldt trouwens ook voor de appellanten-rechtspersonen, die door schending van artikel 8 Wet Oorlogsstrafrecht op onrechtmatige wijze zouden worden afgehouden van het realiseren van hun statutaire doelstellen, -kortweg - het tegengaan van onrechtmatig oorlogsgeweld.

onderdeel 4

Ten onrechte wordt voorts onder 4.4 overwogen dat het beroep van eisers op de onder 3.3 genoemde wettelijke en verdragsbepalingen alleen al daarom zou falen, aangezien "niet aannemelijk is gemaakt" dat die bepalingen van toepassing zouden zijn.

Het getuigt van een ook in dit opzicht onjuiste rechtsopvatting dat - aanvankelijk - eisers de taak zou toekomen om aannemelijk te maken dat algemeen verbindende bepalingen die beogen bescherming te bieden tegen aantasting van de rechtsorde, c.q. tegen onrechtmatig oorlogsgeweld dan wel de mogelijk levensbedreigende gevolgen van onrechtmatig oorlogsgeweld, van toepassing zouden zijn in een situatie van (dreigend) onrechtmatig oorlogsgeweld.

Het is daarentegen in een situatie als de onderhavige aan de wederpartij om te stellen, en voorts aannemelijk te maken dat in een dergelijke situatie deze door - aanvankelijk - eisers ingeroepen wettelijke, c.q. verdragsrechtelijke bepalingen niet van toepassing zouden zijn.

onderdeel 5

Voor zover met "de feitelijke situatie", waarin de onder 3.3 van het vonnis vermelde wettelijke en verdragsbepalingen niet van toepassing zouden zijn, als gememoreerd onder 4.4 wellicht (mede (?)) bedoeld zou worden op het in de opvatting van de rechter wellicht ontbreken van onrechtmatigheid bij (de dreiging met) oorlogsgeweld jegens de FRY en jegens appellanten, dan is dit -impliciete - oordeel over de rechtmatigheid van (deze dreiging met) dit oorlogsgeweld volstrekt niet te rijmen met het eerder onder 4.3 van het vonnis door de rechter beleden onvermogen om een oordeel te geven over het bepaalde in artikel 2 lid 4 van het Handvest, en daarmee over de vraag of hier sprake zou zijn van (dreiging met) rechtmatig of onrechtmatig oorlogsgeweld.

Zou moeten worden aangenomen dat met "de feitelijke situatie", "waarvan niet aannemelijk is gemaakt", "dat deze zich voordoet" (mede) worden bedoeld op het in de opvatting van de rechter wellicht ontbreken van onrechtmatigheid in dit kader, dan zou de rechter daarmee, althans impliciet, toch een oordeel hebben gegeven over artikel 2 lid 4 van het Handvest.

Een oordeel dat er dan op neerkomt dat er in casu niet van (dreiging met) onrechtmatig oorlogsgeweld in de zin van artikel 2 lid 4 Handvest sprake zou zijn.

Terwijl de rechter eerder onder 4.3 expliciet aangeeft over (on)rechtmatigheid in de zin van artikel 2 lid 4 Handvest geen oordeelsbevoegdheid te hebben.

Een dergelijk -impliciet - oordeel dat (de dreiging met) het onderhavige oorlogsgeweld voor rechtmatig moet worden gehouden, zou dan zowel onbegrijpelijk zijn, als ook onaanvaardbaar.

Onaanvaardbaar, omdat - zoals al in de inleiding van deze grieven is betoogd - bij beoordeling van oorlogsgeweld in principe van onrechtmatigheid dient te worden uitgegaan, nu slechts in uitzonderingsgevallen oorlogsgeweld voor rechtmatig moet worden gehouden.

Zodat van deze onrechtmatigheid behoort te worden uitgegaan, tot het tegendeel is aangetoond, althans aannemelijk is gemaakt.

Grief VIII

Ten onrechte wordt in het bestreden vonnis onder 4.5 overwogen :

"Er is dan ook geen aanleiding om individuele personen in rechte te betrekken."

Ten onrechte, aangezien het een wettelijk recht is van - thans - appellanten om een ieder van wie zij dit wenselijk of noodzakelijk oordelen, in rechte te betrekken.

Het is daarbij niet aan de rechter om te beoordelen of daartoe wel of geen "aanleiding" zou zijn.

Een zodanig oordeel overschrijdt de grenzen van de rechterlijke competentie.

Grief IX

Ten onrechte wordt voorts onder 4.5. overwogen:

"nog daargelaten dat - zoals terecht door gedaagden is betoogd - het niet op de weg van de rechter ligt om op een wijze als door eisers gewild in te grijpen in de parlementaire besluitvorming".

Niet valt immers in te zien hoe een rechterlijk bevel aan personen om zich te onthouden van misdrijven die een ernstige inbreuk vormen op de internationale rechtsorde, geacht zou kunnen worden te werken ten nadele van de parlementaire besluitvorming.

Het kan dan immers ipso facto om niets anders gaan dan juist een allernoodzakelijkste en onmisbare correctie van rechtswege op deze - dan ernstig ontspoorde - parlementaire besluitvorming. Precies een geval dus waarvoor het instituut van de onafhankelijke rechtspraak nu juist is gegeven !

Grief X

Ten onrechte is de dagvaarding ten aanzien van gedaagden 4 t/m 8 nietig verklaard.

Dit op basis van de overweging als weergegeven onder 4.1, met name:

"Van objectieve onbekendheid met de woon- of werkelijke verblijfplaats van gedaagden 4, 5, 6, 7 en 8 is geen sprake. Dit betekent dat eisers hen niet op de bij wet voorgeschreven wijze hebben gedagvaard".

Ten onrechte, aangezien niet valt in te zien waarom deze gedaagden niet als op wettige wijze gedagvaard zouden zijn te beschouwen, nu zij gedagvaard zijn op de wijze als bepaald in artikel 4 aanhef en onder 7° Rv., nu hun woon- of verblijfplaats bij - aanvankelijk - eisers onbekend was en zij er, ondanks veelvuldige pogingen daartoe, ook niet in zijn geslaagd deze te achterhalen.

Of hun woon- of werkelijke verblijfplaats "gemeten naar objectieve maatstaven" - wat er door de rechter met deze termen ook wordt bedoeld - al of niet bekend was, is daarbij irrelevant.

Wat in dit kader wel van belang is, is het feit dat - aanvankelijk - eisers veelvuldige exercities hebben ondernomen om de werkelijke woon- of verblijfplaats van deze gedaagden te achterhalen, maar daarin, ondanks deze inspanningen, niet zijn geslaagd.

Naast naspeuringen via de Centrale Persoonsadministratie, hebben zij zich met dit doel onder meer gewend tot het Ministerie van Defensie, de Rijksvoorlichtingsdienst, het Ministerie van Algemene Zaken, de landsadvocaat en de vliegbasis Leeuwarden.

Overall kregen zij echter te horen dat er geen medewerking werd verleend aan het verstrekken van de woon- of verblijfplaats ter fine van het be-

trekken in rechte voor het onderhavige geding.
Dit hoewel het hier om ambtenaren van de Staat en gaat en de Staat in elk geval tenminste de morele plicht heeft eraan mee te werken dat het recht zijn loop kan krijgen.
Door een medewerkster van de Secretaris-Generaal van Defensie werd bij deze contacten overigens wel aangegeven dat de tekst van de sommatie de betrokkenen kenbaar zou worden gemaakt, terwijl door de landsadvocaat in het onderhavige kort geding ter zitting werd opgemerkt dat bij de betrokkenen bekend was dat dit kort geding werd gevoerd op de dienende dag.

Kennis over de woon- en verblijfplaats van deze gedaagden werd zo door de verantwoordelijke ministers en de landsadvocaat stelselmatig en opzettelijk aan de advocaat van - aanvankelijk - eisers onthouden. De President zorgde er vervolgens in het bestreden vonnis voor dat deze opzet om te verhinderen dat het recht jegens deze betrokkenen zijn loop zou kunnen krijgen inderdaad werd geëffectueerd.
Ook een voorstel van de advocaat van eisers om deze betrokkenen dan eventueel te doen dagvaarden ten kantore van de landsadvocaat, indien het om enigerlei reden op bezwaren zou stuiten om hun woon- of verblijfplaats ter fine van dagvaarding kenbaar te maken, werd door de landsadvocaat zonder meer van de hand gewezen.

Onder deze omstandigheden kan niet worden volgehouden dat - toen - eisers een oneigenlijk gebruik zouden hebben gemaakt van de procedure van art. 4 aanhef en onder 7° Rv., door de betrokkenen op deze wijze te dagvaarden.

De kosten dezes zijn voor mij, deurwaarder, f

Vergaderjaar 1998-1999

22 181

De situatie in voormalig Joegoslavië

Nr. 227

VERSLAG VAN EEN ALGEMEEN OVERLEG

Vastgesteld 4 december 1998

De vaste commissies voor Buitenlandse Zaken¹ en voor Defensie² hebben op 1 oktober 1998 overleg gevoerd met minister Van Aartsen van Buitenlandse Zaken en minister De Grave van Defensie over de actuele situatie in Kosovo.

Van het gevoerde overleg brengen de commissies bijgaand beknopt verslag uit.

Vragen en opmerkingen uit de commissies

De heer **Verhagen** (CDA) sprak zijn afschuw uit over het buitengewoon wrede bloedbad, waarmee de bewering dat men zich louter richt op het bestrijden van terroristen teniet wordt gedaan omdat ook vrouwen, kinderen en bejaarden zijn getroffen. De resolutie van de Veiligheidsraad is weliswaar een hoofdstuk-7-resolutie, maar de meningen verschillen over de vraag of op basis van deze resolutie de NAVO daadwerkelijk kan ingrijpen. Bovendien is er geen ultimatum aan verbonden. Is overigens een termijn gesteld aan de action warning van de NAVO? Wanneer zal die kunnen worden omgezet in een effectief optreden van de NAVO? De hulpverleningsorganisaties lijken niet bereid te zijn om op basis van zogenaamde bescherming door Servische troepen het gebied te betreden. De vraag is inderdaad of zij niet juist door president Milosevic misbruikt worden bij het geven van humanitaire assistentie, nog afgezien van het feit dat die humanitaire organisaties zonder militaire garanties van de internationale gemeenschap met betrekking tot hun veiligheid daadwerkelijk het gebied in zouden moeten. Een nog veel groter dilemma zou het volgens de heer Verhagen zijn als ongewapende EU-waarnemers het gebied ingaan, zonder dat er de mogelijkheid van daadwerkelijk ingrijpen is.

Oplaat (VVD), Albayrak (PvdA), Balemans (VVD) en Herrebrugh (PvdA).
Piv. leden: Otrich (D66), Swildens-Rozendaal (PvdA), Arib (PvdA), Leers (CDA), Van Oven (PvdA), Weisglas (VVD), Eurlings (CDA), Ter Veer (D66), Van Middelkoop (GPV), Passtoors (VVD), Van der Hoeven (CDA), Vendrik

(GroenLinks), Lambrechts (D66), Blaauw (VVD), Eisses-Timmerman (CDA), Van Dok-van Weele (PvdA), Ross-van Dorp (CDA), Karimi (GroenLinks), E. Meijer (VVD), Dijkstra (PvdA), Marijnissen (SP), Voorhoeve (VVD), Van Gijzel (PvdA), Wilders (VVD) en Duivesteijn (PvdA).

Samenstelling

Leden: Blaauw (VVD), Weisglas (VVD), Van den Berg (SGP), Ter Veer (D66), Van Middelkoop (GPV), Apostolou (PvdA), Van Gijzel (PvdA), Voorhoeve (VVD), Hillen (CDA), Valk (PvdA), Verhagen (CDA), ondervoorzitter, Hessing (VVD), Van Ardenne-van der Hoeven (CDA), Hoekema (D66), Marijnissen (SP), M.B. Vos (GroenLinks), Dijkstra (PvdA), Van den Doel (VVD), Koenders (PvdA), De Boer (PvdA), voorzitter, Van der Knaap (CDA), Ross-van Dorp (CDA), Karimi (GroenLinks), Timmermans (PvdA) en Wilders (VVD).
Piv. leden: Dijkstal (VVD), Bolkestein (VVD), De Graaf (D66), Van 't Riet (D66), Rouvoet (RPF), Belinfante (PvdA), Duivesteijn (PvdA), Patijn (VVD), Visser-van Doorn (CDA), Zijlstra (PvdA), Eurlings (CDA), Cherribi (VVD), De Haan (CDA), Scholtens-de Nie (D66), Van Bommel (SP), Herrewijn (GroenLinks), Bussmaker (PvdA), Remak (VVD), Albayrak (PvdA), Van Oven (PvdA), Van den Akker (CDA), Leers (CDA), Vendrik (GroenLinks), Feenstra (PvdA) en Balemans (VVD).

? Samenstelling:

Leden: Van den Berg (SGP), Zijlstra (PvdA), Apostolou (PvdA), Hillen (CDA), Valk (PvdA), voorzitter, Hessing (VVD), ondervoorzitter, Van Ardenne-van der Hoeven (CDA), Hoekema (D66), Stellingwerf (RPF), Essers (VVD), Verhagen (CDA), M.B. Vos (GroenLinks), Van 't Riet (D66), Van den Doel (VVD), De Haan (CDA), Koenders (PvdA), Van der Knaap (CDA), Herrewijn (GroenLinks), Niederer (VVD), Timmermans (PvdA), Van Bommel (SP).

Nederland heeft zich in het verleden voorstander getoond van uitbreiding van de sancties. Is een dergelijke uitbreiding thans mogelijk geworden? De destijds ingestelde luchtvaartboycot is niet geloofwaardig, want zij versterkt slechts de Europese maatschappijen. British Airways, Lufthansa en Swissair blijven gewoon boven het gebied vliegen. De heer Verhagen pleitte voor het bevriezen van Joegoslavische tegoeden en voor een brandstofboycot.

De heer **Blaauw** (VVD) was in de Raad van Europa gebleken, dat bestaande sancties niet worden uitgevoerd door het ontbreken van een ruling door de Europese Unie, waardoor zo'n sanctie in wezen een wassen neus wordt.

Hij had reeds eerder zijn steun uitgesproken voor de inzet van F-16's, maar niet zonder een resolutie van de Veiligheidsraad. Hij pleitte ervoor de Tweede Kamer zeer snel bij het inzetten van Nederlandse militairen te betrekken.

In Joegoslavië dreigt een humanitaire catastrofe. Hij zag graag dat van Servië de garantie wordt geëist, dat deze hulpgoederen via niet-gouvernementele organisaties terecht komen bij degenen die daaraan werkelijk behoefte hebben, namelijk de 300 000 vluchtelingen en de 50 000 daklozen. Deze aantallen kunnen gezien de komende winter met een factor 2 worden vermenigvuldigd. Het internationaal verklaren van het vliegveld van Pristina vormde volgens hem een goede mogelijkheid tot een vrije toevoer van goederen in het gebied van Kosovo.

Ook de heer **Valk** (PvdA) sprak zijn afschuw uit over de moorden op onschuldige burgers. De verklaringen en beloften van Servische zijde over terugtrekking van Servische troepen hebben geen enkele waarde.

Resolutie nr. 1199 van de Veiligheidsraad is door de minister van Buitenlandse Zaken betiteld als een enorme stap voorwaarts, maar hoe beoordeelt hij de waarde van deze resolutie? Sluit hij zich aan bij de opvatting van Duitsland en de Verenigde Staten, dat deze resolutie voldoende rechtsgrond biedt voor een NAVO-inzet? De heer Valk vond dat deze resolutie wel degelijk een mandaat geeft voor verdergaande stappen en dat het inderdaad hoog tijd wordt om president Milosevic een ultimatum te stellen. Gebeurt dat niet, dan is verder ingrijpen ook niet meer nodig en heeft de barbarij op alle fronten gewonnen. Wat is de inzet van Nederland in het beraad van de NAVO de komende week?

De brief van de minister voor Ontwikkelingssamenwerking maakt duidelijk, dat nog maar de helft van de benodigde 54 mln. dollar voor humanitaire hulp beschikbaar is gesteld. De heer Valk vond het niet verdedigbaar, dat de internationale gemeenschap niet in staat is om dit relatief geringe bedrag bij elkaar te krijgen. Hij sloot zich overigens aan bij de opmerkingen van de heren Verhagen en Blaauw over de humanitaire situatie.

In hoeverre wordt de luchtvaartboycot en de uitzonderingspositie van het Verenigd Koninkrijk daarin in de komende Algemene Raad aan de orde gesteld? Worden door de Europese Unie verdergaande sancties overwogen, bijvoorbeeld een olieboycot?

Mevrouw **Van 't Riet** (D66) vond de brief van het kabinet over de ontwikkelingen in Kosovo door de berichten over het bloedbad achterhaald en spitte haar vragen toe op de huidige situatie en de positie van de Veiligheidsraad. Kan de minister van Buitenlandse Zaken de positie van Rusland toelichten met betrekking tot resolutie 1199, omdat Rusland afstand lijkt te nemen van de interpretatie, namelijk toestemming tot ingrijpen van de NAVO?

In de NAVO is een activation warning afgesproken. In feite is dat alarmfase 1. Nederland zal formeel om een bijdrage worden gevraagd en in zijn brief van 24 september jl. stelt de minister van Defensie, dat de

inzet van het aantal F-16's kan worden verdubbeld. Ook mevrouw Van 't Riet pleitte voor het zo snel mogelijk betrekken van de Tweede Kamer bij een besluit hierover van de Nederlandse regering, hoewel zij natuurlijk ook de voorkeur gaf aan een politieke oplossing met heldere eisen aan president Milosevic over het stoppen van het geweld, garanties voor terugkeer, bescherming en beveiliging van de vluchtelingen, een betekenisvolle autonomie en toegang van de internationale organen. Voldoet president Milosevic niet aan deze eisen, dan kan alsnog worden ingegrepen.

De heer **Van Middelkoop** (GPV) sloot zich aan bij de woorden van afschuw over de gebeurtenissen van de laatste dagen in Kosovo. Er is sprake van een Frans-Duits plan voor de terugkeer van ontheemden, maar is er een reële kans dat dit plan ooit verder komt dan op papier? Hoe weegt het kabinet de betekenis van resolutie 1199? Van voorgaande resoluties op basis van hoofdstuk 7 van het handvest herinnerde hij zich, dat alle noodzakelijke middelen konden worden toegepast maar dat is nu niet in de tekst opgenomen. Moet de resolutie zo worden verstaan, dat de politieke strekking voorzichtig is? Is de inzet van geweld wellicht geman-dateerd en niet primair bepleit, ook omdat er geen ultimatum is opgenomen? Meent het kabinet dat de NAVO op grond van deze resolutie gemandateerd is om bijvoorbeeld luchtaanvallen te beginnen? In de resolutie wordt verwezen naar de toezeggingen van president Milosevic op 16 juni tegenover president Jeltsin. Deze tekst heeft president Milosevic echter tot instrument van zijn beleid gemaakt om zich de wereld van het lijf te houden. Wel heeft de Veiligheidsraad aange-drongen op veroordeling van alle terroristische activiteiten, ook die van UCK-zijde.

De heer Van Middelkoop sloot zich aan bij de scepsis over de huidige boycot en pleitte voor een olieboycot, een adequater instrument. Valt Kosovo overigens onder het rechtsgebied van het Joegoslaviëtribunaal?

Mevrouw **Vos** (GroenLinks) achtte het van groot belang, dat de daders van dit bloedbad gestraft worden en vroeg of hiernaar een onafhankelijk onderzoek werd ingesteld. Zal het internationale oorlogstribunaal hierin een rol spelen?

Dit bloedbad heeft eveneens duidelijk gemaakt dat het voor de mensen absoluut niet mogelijk is om terug te keren uit de bergen en heuvels, waarheen zij waren gevlucht. Nu drie locaties inmiddels door Servische troepen zouden zijn aangevallen, vond zij het moment aangebroken voor een humanitaire interventie, zeker gezien de komende winter. Zij pleitte dan ook voor de inzet van grondtroepen met een verregaand mandaat. Worden dergelijke scenario's door de NAVO voorbereid en is het inderdaad een optie, waarvoor de minister in internationaal verband wil pleiten? Is het op deze manier mogelijk om mensen snel een veilige terugkeer te garanderen? Zij plaatste zeer grote vraagtekens bij de effectiviteit van luchtaanvallen door de NAVO, omdat daarmee de vluchtelingen nog verder in gevaar worden gebracht. Neemt de minister van Buitenlandse Zaken het dreigement van de UCK serieus, dat zij de strijd buiten de grenzen van Kosovo zal voortzetten? In hoeverre is sprake van een inzet van de internationale gemeenschap om de partijen in het verzet rond de tafel te krijgen?

Ook de heer **Van Bommel** (SP) sloot zich aan bij de woorden van afschuw over het bloedbad onder burgers van Kosovo. Zijn de berichten waar dat niet alleen Rusland, maar ook China, Frankrijk en Duitsland in de VN-resolutie geen juridische basis zien voor militair ingrijpen en dat de minister van Buitenlandse Zaken die basis wel ziet? Zo ja, op grond waarvan verschilt hij dan zo van mening met die andere partners?

Ook de heer van Bommel pleitte voor parlementaire betrokkenheid bij de besluitvorming van de Nederlandse regering na de activation warning van de NAVO. Daarbij dient de motie-Van Middelkoop als uitgangspunt te gelden. Hij was het oneens met het pleidooi voor de inzet van grondtroepen. Zo lang doel, duur en omvang van een militaire missie niet bekend zijn, vond hij het onverstandig om te pleiten voor welke militaire inzet dan ook. Het opvoeren van druk, in welke zin dan ook, het aannemen van een resolutie waar wel een ultimatum aan zit en het dreigen met militair geweld kan meer soelaas bieden dan nu zonder verdere condities de inzet van tienduizenden militairen te bepleiten. De heer Van Bommel vroeg zich af aan welk besluit het genoemde ultimatum gekoppeld moet zijn: een VN-resolutie of een NAVO-besluit. Wanneer moet dat besluit genomen worden? Uit berichten in de media blijkt, dat een besluit van de NAVO begin volgende week wordt verwacht. Wat is de inzet van het kabinet daarbij? Uit NAVO-kringen komen berichten dat de Servische troepen weliswaar zware wapens aan het terugtrekken zijn, maar dat het nog volstrekt onvoldoende is. Wat is de stand van zaken op dit moment?

Antwoord van de regering

Ook de **minister van Buitenlandse Zaken** sprak zijn afschuw uit over de daden van de handlangers van president Milosevic. Hij achtte thans het stadium bereikt waarin er maar één weg is om aan de beestachtigheid een einde te maken: een duidelijke actie door de wereldgemeenschap en de internationale gemeenschap. Om die reden heeft Nederland zich de vorige week ingespannen voor resolutie 1199 van de Veiligheidsraad, die aan duidelijkheid weinig te wensen overlaat en die naar de mening van de regering een duidelijke basis biedt voor optreden van de NAVO, hoewel er geen ultimatum is opgenomen. Deze resolutie op basis van hoofdstuk 7 biedt de secretaris-generaal van de Verenigde Naties de mogelijkheid om op basis van een rapport te concluderen in hoeverre president Milosevic zich houdt aan hetgeen hem in deze resolutie is gevraagd. De Russische Federatie had moeite om in te stemmen met deze resolutie, maar in een gesprek was het de minister duidelijk geworden dat ook zijn Russische collega inziet dat president Milosevic gewoon moet doen wat in de resolutie wordt gevraagd, namelijk ophouden met deze terreurdaden tegen vluchtelingen en de bevolking in Kosovo. De Veiligheidsraad zal naar aanleiding van resolutie 1199 en van de berichten de secretaris-generaal om een rapportage op zeer korte termijn vragen. Of voor een volgende stap een nieuwe resolutie nodig is, zal afhangen van de vraag in hoeverre president Milosevic doet wat de wereldgemeenschap van hem vraagt.

Het is evident, dat humanitaire hulp door organisaties pas werkelijk kan worden gegeven na een staakt het vuren. Als president Milosevic zich niet houdt aan de resolutie, kan naleving van de resolutie niet anders dan op basis van een militair optreden worden gegarandeerd. De NAVO heeft reeds een eerste stap gezet en bereidt zich thans voor op het moment waarop daadwerkelijk moet worden opgetreden. Nederland komt voor de vraag te staan om F-16's in te zetten in het kader van een militaire operatie en uiteraard zal het parlement daarover worden ingelicht. De procedure daarvoor is vastgelegd in de brief van de ministers van Buitenlandse Zaken en Defensie van 28 juli 1995.

Inderdaad is er in de strikte zin des woords geen sprake van een ultimatum in de resolutie van de Veiligheidsraad. Het proces is er echter wel op gericht dat president Milosevic zich houdt aan hetgeen hem in de resolutie wordt gevraagd. De weg van rapportage door de secretaris-generaal werd door de NAVO-bondgenoten, de EU-ministers en de minister van buitenlandse zaken van de Verenigde Staten een verstandige manier van opereren geacht. De minister wees erop, dat een eventuele

militaire operatie er uiteraard ook op gericht is om het leed te verzachten, vluchtelingen te helpen, hulp te verlenen en Europese en VN-waarnemers ter plekke vrij baan te geven.

Inderdaad is nog maar de helft van de benodigde 54 mln. dollar bijeengebracht, maar de EU, de VS en Japan zullen dit bedrag spoedig aanvullen. De luchtvaartboycot is beperkt tot de vluchten van de JAT op de EU-landen en derhalve zijn de vluchten van EU-carriers op Belgrado nog toegestaan. De minister was het eens met de stelling, dat daardoor het effect van de boycot wordt verzwakt en wilde in EU-verband bevorderen, dat deze boycot wordt uitgebreid. Dat is een lastige kwestie, waarop ook de Europese Commissie alert moet zijn. Andere sancties, zoals een sportboycot, zijn inderdaad denkbaar. Zo kunnen bijvoorbeeld visum-restricties worden uitgebreid tot de politiek verantwoordelijken en kunnen tegoeden van Joegoslavië en Servië worden bevroren door bijvoorbeeld staatsbedrijven onder die regeling te laten vallen. Overigens is het Joegoslaviëtribunaal ook competent ten aanzien van oorlogsmisdaden in Kosovo.

Ten slotte merkte de minister op, dat er binnen het UCK geen vorm van overeenstemming of eenheid is. Het is een breed geschakeerde groep en de verhouding tot Rugova is moeilijk. Wat dat betreft, moet ingezet blijven worden op het plan van Hill en Rugova ten aanzien van Kosovo voor de toekomst.

De minister van Defensie merkte op dat inmiddels de derde fase, de activation request, is ingegaan. In de vierde fase, de activation order, worden eenheden ter beschikking gesteld aan SACEUR, de militaire leider van de operaties. De militaire effectiviteit moet worden geplaatst in het kader van de politieke doelstelling, namelijk om met luchtaanvallen een dermate schade te berokkenen dat president Milosevic bereid zal zijn om gehoor te geven aan de eisen van de internationale gemeenschap. Dat is het primaire doel. In de situatie die mevrouw Vos schetste, komen heel andere vragen aan de orde.

Uit informatie was de minister gebleken, dat zware wapens naar kazernes in Kosovo worden teruggetrokken, maar die zware wapens zijn ook direct opnieuw te gebruiken. Er zijn tegenstrijdige berichten over het werkelijk stoppen van geweld en daarom is de secretaris-generaal van de Verenigde Naties ook verzocht om een rapportage.

De minister wees er ten slotte op, dat het inderdaad de inzet van acht extra F-16's betreft, naast de acht die beschikbaar zijn in Villafranca. Hoe grondig de voorbereidingen ook zijn en er sprake zal zijn van een zodanige inzet dat de risico's zoveel mogelijk worden beperkt, een dergelijke inzet zal met operationele risico's gepaard gaan.

Nadere gedachtewisseling

De heer **Van Middelkoop** (GPV) wilde er geen enkel misverstand over laten bestaan, dat de Kamer tijdig vooral moet worden geïnformeerd over een eventuele uitzending van militairen. Als met verrassingsaanvallen moet worden gewerkt, ligt dat anders en dient verantwoording achteraf te worden afgelegd.

De **minister van Buitenlandse Zaken** antwoordde, dat in dit geval regering noch parlement kan aarzelen of lijdzaam kan toezien en dus zal moeten handelen op het moment dat het nodig is. De regering vindt dat in ieder geval noodzakelijk en zij zal de Kamer daarom waarschijnlijk in de loop van de volgende week inlichten. Het zou echter vreemd zijn om de gelegenheid van dit debat niet te gebruiken om de Kamer op toekomstige gebeurtenissen te wijzen. In paragraaf 5 van de uitgangsnoot staat, dat een dergelijk besluit behoudens uitzonderingen niet wordt uitgevoerd dan nadat het parlement hierover is geïnlicht. In wezen kan het parlement deze

mededelingen van het kabinet ook als een volgende stap beschouwen in de richting van het moment waarop het kabinet de Kamer zeer formeel inlicht. Het zal de Kamer om een machtiging vragen om in het proces voort te gaan.

De heer **Valk** (PvdA) stemde in met een formeel beslismoment, waarop de Kamer al dan niet groen licht kan geven voor deelname aan eventuele acties. Hij had het optreden van het parlement bij vorige acties altijd zo geïnterpreteerd, dat de regering zich gesteund kan weten in haar inzet.

De heer **Van Middelkoop** (GPV) stemde in met het antwoord van het kabinet, maar de Kamer wil ook haar eigen verantwoordelijkheid beleven.

De heer **Verhagen** (CDA) herinnerde eraan dat bij vorige gelegenheden alle partijen op een constructieve wijze van gedachten hebben gewisseld over de verschillende opties. Voor hem was optie 2 in principe bespreekbaar, mits het geen loos gebaar is en uitvoerbaar is.

De **minister van Buitenlandse Zaken** zei dat de regering het betreurt dat geruime tijd is verlopen, dat humanitaire hulp niet mogelijk is, dat vluchtelingen niet worden geholpen en dat mensen de bergen in moeten. De tijd is zo langzamerhand verstreken. De Kamer zal zeker dat formele moment hebben, maar in wezen wordt haar niet veel anders gevraagd dan akkoord te gaan.

De voorzitter van de vaste commissie voor Buitenlandse Zaken,
De Boer

De voorzitter van de vaste commissie voor Defensie,
Valk

De griffier van de vaste commissie voor Buitenlandse Zaken,
Hommes

Vergaderjaar 1998-1999

22 181

De situatie in voormalig Joegoslavië

Nr. 214

BRIEF VAN DE MINISTER VAN BUITENLANDSE ZAKEN

Aan de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal

's-Gravenhage, 7 oktober 1998

Op 5 oktober jongstleden heeft de Secretaris-Generaal van de Verenigde Naties zijn rapport aangeboden aan de Veiligheidsraad over de situatie in Kosovo. Het rapport stuur ik u hierbij.¹

Op 6 oktober jongstleden heeft de Veiligheidsraad het rapport besproken. Na afloop daarvan heeft de Raad de hierbij gevoegde verklaring uitgegeven.¹

In overeenstemming met de toezeggingen gedaan tijdens het Algemeen Overleg op 1 oktober jongstleden, zal ik u, zodra de ontwikkelingen daartoe aanleiding geven, onverwijld berichten.

De Minister van Buitenlandse Zaken,
J. J. van Aartsen

¹ Ter inzage gelegd bij de afdeling Parlementaire Documentatie.

Vergaderjaar 1998–1999

22 181

De situatie in voormalig Joegoslavië

Nr. 213

BRIEF VAN DE MINISTERS VAN BUITENLANDSE ZAKEN EN VAN DEFENSIE

Aan de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal

's-Gravenhage, 8 oktober 1998

Sinds resolutie 1199 van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties werd aangenomen op 23 september jl. is het gebruik van geweld met name door Servische leger- en politie-eenheden in Kosovo doorggegaan. Zo maakt de Secretaris-Generaal van de VN, Kofi Annan, in zijn rapport over de situatie in Kosovo van 3 oktober, waarvan u afschrift is toegegaan, melding van gruweldaden in Gornje Obrinje en in de streek van Golubovac. Vele duizenden mensen zijn in de laatste weken als gevolg van deze terreurcampagnes gevlucht of uit hun huizen verjaagd, terwijl hun have en goed werd vernietigd, geplunderd en verbrand. Zij voegen zich bij de meer dan 200 000 ontheemden in Kosovo en de 80 000 vluchtelingen in de buurlanden en andere delen van Servië. Met de winter voor de deur stevent Kosovo af op een humanitaire ramp.

Op dinsdagavond 6 oktober heeft de Veiligheidsraad geconcludeerd – de persverklaring van de voorzitter van de VR ging u toe – dat er nog steeds geen sprake is van naleving van resolutie 1199: de militaire activiteit lijkt te zijn verminderd, er is de afgelopen dagen sprake van terugtrekkende troepenbewegingen, maar de gewapende presentie van de FRJ in Kosovo blijft aanzienlijk en operaties van de veiligheidspolitie zijn niet gestopt.

President Milosevic blijft ondanks de voortdurende druk die de internationale gemeenschap op hem uitoefent tot op heden volharden in zijn weigering om te voldoen aan resolutie 1199. Nu aan de diplomatieke initiatieven van de laatste maanden en dagen thans ook nadrukkelijk de mogelijkheid van het gebruik van militaire middelen door de NAVO wordt toegevoegd, lijkt het tot President Milosevic door te dringen dat de internationale gemeenschap bereid is haar eisen kracht bij te zetten. Ervaringen met toezeggingen van Milosevic in het verleden dwingen tot waakzaamheid. De internationale druk dient dan ook onverminderd te worden voortgezet.

Wij hebben de Tweede Kamer steeds geïnformeerd over de stappen ter opvoering van de druk op Milosevic en over de voorbereidingen door de NAVO van mogelijke militaire acties. Tijdens het Algemeen Overleg met de Kamer op 1 oktober hebben wij er ook nadrukkelijk op gewezen dat dit ertoe zou kunnen leiden dat Nederlandse eenheden worden betrokken bij militaire acties van de NAVO tegen de FRJ.

Bij alle overwegingen in deze brief staat voorop dat alles op alles moet worden gezet om een politieke oplossing te bereiken. De bemiddelingspogingen van de Amerikaanse ambassadeur Holbrooke en de Russische minister Ivanov en vele andere internationale initiatieven – ook van de OVSE – zijn erop gericht president Milosevic ertoe te bewegen resolutie 1199 onverkort uit te voeren. Maar indien deze blijft weigeren tegemoet te komen aan de eisen die de internationale gemeenschap aan hem stelt, komt er een moment waarop de noodzaak zich aandient deze eisen – ook met militaire middelen – af te dwingen.

Nu dit moment – zoals het er thans naar uitziet – naderbij komt, stelt de Nederlandse regering vast dat blijvende weigering om resolutie 1199 uit te voeren, militair optreden in voldoende mate legitimeert. De eisen die de VR in resolutie 1199 stelt zijn gebaseerd op hoofdstuk VII van het Handvest van de VN. Dit betekent dat de situatie in Kosovo, vanwege de gevolgen voor de regionale vrede en veiligheid, door de internationale gemeenschap niet langer als een interne aangelegenheid van de FRJ wordt beschouwd.

In het licht van de kritiek van de Russische Federatie is het, mede gefet het belang van goede relaties tussen NAVO en de RF in de Permanente Gemeenschappelijke Raad, noodzakelijk dat alle lijnen met Moskou open blijven.

Daarom wordt de RF door de NAVO voortdurend over alle te nemen stappen geïnformeerd, opdat Rusland niet voor verrassingen en voldongen feiten wordt geplaagd. Daarop is ook de inspanning van de Secretaris-Generaal van de NAVO, Solana, gericht.

Tegen deze achtergrond zal de NAVO-raad in de komende dagen waarschijnlijk een besluit nemen tot machtiging van de militaire autoriteiten van de NAVO een zogeheten Activation Order (ACTORD) voor luchtacties tegen de FRJ uit te vaardigen. Hierna worden de beschikbaar gestelde middelen overgedragen aan de NAVO-commandant, uiteraard steeds onder politieke controle van de NAVO-raad.

Militair optreden is alleen aan de orde wanneer alle politieke en diplomatieke middelen zijn uitgeput. Indien militaire middelen worden ingezet, zijn deze gericht, in het brede proces van internationale inspanningen, op het bereiken van de politiek-strategische hoofddoelstelling. Eventueel noodzakelijke militaire actie beoogt derhalve prompte naleving van resolutie 1199. Het gaat niet om een strafexpeditie.

Dit is in overeenstemming met het Toetsingskader, waarin ook wordt verwezen naar de motie Van Traa van 27 juni 1991 (21 991, nr. 26). Het Toetsingskader vermeldt dat «ook grove schending van de rechten van de mens, zoals genocide, reden kan zijn voor militair ingrijpen van de internationale gemeenschap». De motie Van Traa sprak uit dat militair optreden mogelijk is in internationaal verband «ter afwending van grootscheepse en massale schending van de elementaire mensenrechten in het kader van een humanitaire noodoperatie».

Nederland heeft, zoals u bekend, zestien F-16 vliegtuigen ter beschikking gesteld, waarvan acht reeds in Villafranca zijn. Een deel van de F-16's is

gemoderniseerd in het kader van de zogeheten «Midlife Update». Afhankelijk van de duur en intensiteit van de luchtacties kan de NAVO hierop een beroep doen. De F-16's worden ingezet door het NAVO-luchtverkeersleidingscentrum (Combined Air Operations Center) in Vicenza dat deel uitmaakt van de geïntegreerde commandostructuur van de NAVO. Daarmee is een heldere commandostructuur verzekerd en ook afstemming met SFOR: beide operaties staan onder bevel van dezelfde NAVO-commandant. De inzet van F-16's brengt de uitvoering van (NAVO-)taken in Bosnië-Herzegovina niet in gevaar. Voorts heeft Nederland tankercapaciteit ter beschikking gesteld in de vorm van twee KDC-10's. De vliegers beschikken over duidelijke Rules of Engagement (RoE's).

De uitvoering van de eventuele operatie, waaraan het merendeel van de NAVO-landen deelneemt, wordt geautoriseerd door de NAVO-Raad. De intensiteit en duur van de luchtaanvallen zijn afhankelijk van de reactie van Milosevic. In de planning is een aantal fasen voorzien, waarin verschillende militaire doelen kunnen worden aangevallen. Iedere volgende fase zal pas worden uitgevoerd na toestemming van de NAVO-Raad.

De regering is zich terdege bewust van de risico's die verbonden zijn aan een militair optreden tegen de FRJ. Tegenacties kunnen niet op voorhand worden uitgesloten. In verband hiermee is de waakzaamheid van alle SFOR-eenheden in Bosnië-Herzegovina verhoogd. Inmiddels is ook een negatief reisadvies voor de FRJ gegeven. De Nederlanders aldaar is in overweging gegeven het land te verlaten. Een aantal ambassade-medewerkers en familieleden van ambassade-medewerkers heeft inmiddels de FRJ verlaten. Ook aan de veiligheid van Nederlandse waarnemers bij KDOM en ECMM wordt aandacht gegeven. Alles is erop gericht door middel van uitvoering van resolutie 1199 – al dan niet militair afgedwongen – te komen tot beëindiging van de gewelddadigheden in Kosovo, waardoor ontheemden voldoende vertrouwen krijgen om terug te keren naar hun woonplaats en een gunstig klimaat voor onderhandelingen tussen de partijen kan ontstaan. Vertrouwen ontstaat pas als er een verifieerbaar staakt-het-vuren is. Op enig moment zal op de naleving van een dergelijk staakt-het-vuren moeten worden toegezien. Internationale humanitaire hulp zal moeten worden ondersteund.

Het is waarschijnlijk dat hiervoor een internationale aanwezigheid op de grond vereist zal zijn. Een beslissing over deelname van Nederland aan de eventuele uitzending van grondtroepen is voor wat betreft Nederland pas aan de orde wanneer duidelijkheid bestaat over de dan geldende omstandigheden. In ieder geval is militaire deelname ondenkbaar indien deze niet zou zijn gelegitimeerd door een nieuwe resolutie van de Veiligheidsraad; voorts is deelname van Amerikaanse grondeenheden een voorwaarde. Uiteraard zal bij eventuele inzet maximale aandacht worden gegeven aan de veiligheid van Nederlandse eenheden. Vervolgens zullen ook alle andere aspecten uit het Toetsingskader moeten worden gewogen. De Kamer zal hierbij volgens het Toetsingskader worden betrokken.

Wat betreft eventuele Nederlandse deelname aan luchtacties, heeft de Nederlandse regering besloten dat een dergelijke participatie verantwoord is indien, naast de in deze brief vermelde elementen van het Toetsingskader, ook aan de volgende voorwaarden wordt voldaan. Het moet duidelijk zijn dat een besluit tot ACTORD door de gehele NAVO wordt ondersteund en dat een zo groot mogelijke meerderheid van de bondgenoten ook actief aan de operaties meedoet. Dit impliceert dat er binnen de NAVO overeenstemming moet bestaan over de legitimiteit van een

militair optreden. In alle achtereenvolgende fasen moet maximaal gebruik worden gemaakt van alle denkbare diplomatieke – o.a. ook van de OVSE – en politieke middelen om tot een vreedzame implementatie van resolutie 1199 te komen. Ook zal gedurende het gehele proces een voortdurende politieke controle op elke individuele fase van eventueel militair optreden gegarandeerd moeten zijn en zal men zich in elke fase rekenschap moeten geven van de gevolgen en de implicaties voor besluitvorming over de volgende fase(n). Het besluit van de Nederlandse regering om in de NAVO-raad akkoord te gaan met een machtiging tot ACTORD en eventueel daarop volgende Nederlandse deelname aan luchtacties, is dus gebonden aan de hierboven genoemde voorwaarden.

De regering stond – en staat – voor een zware afweging, waarbij zij uw Kamer in opeenvolgende ontwikkelingen steeds nauw heeft betrokken. Aan militaire acties zijn onmiskenbaar risico's verbonden, met name ook voor de Nederlandse militairen. De regering zal deze risico's zorgvuldig blijven wegen en zoveel mogelijk waarborgen dat een eventueel optreden van Nederlandse militairen verantwoord is. Maar de onaanvaardbare schending van fundamentele mensenrechten dwingt de internationale gemeenschap tot steeds zwaardere drukmiddelen teneinde een politieke oplossing te bereiken.

De Minister van Buitenlandse Zaken,
J. J. van Aartsen

De Minister van Defensie,
F. H. G. de Grave

Vergaderjaar 1998-1999

22 181

De situatie in voormalig Joegoslavië

Nr. 221

VERSLAG VAN EEN ALGEMEEN OVERLEG

Vastgesteld 5 november 1998

De vaste commissies voor Buitenlandse Zaken¹ en voor Defensie² hebben op 8 oktober 1998 overleg gevoerd met minister Van Aartsen van Buitenlandse Zaken en minister De Grave van Defensie over de brief van de regering van 8 oktober 1998 inzake Kosovo. Van het gevoerde overleg brengen de commissies bijgaand beknopt verslag uit.

Vragen en opmerkingen uit de commissies

De heer **Blaauw** (VVD) merkte op dat Milosevic nog steeds niet voldoet aan hetgeen staat in resolutie 1199 van de Veiligheidsraad, zodat militair ingrijpen steeds dichterbij komt. Naar zijn mening was voor een dergelijk optreden geen nieuwe resolutie nodig is. Hij wilde echter wel alle lijnen met Moskou openhouden voor overleg. Zijn fractie was bereid de regering het groene licht te geven voor militair optreden, mits daarover in de NAVO-raad consensus bestaat. Hij maakte er de kanttekening bij dat opnieuw te laat wordt ingegrepen. Als zoiets veel eerder zou zijn gebeurd, was de balans waarschijnlijk in de richting van een politieke oplossing uitgevallen, waardoor het gevaar van een humanitaire catastrofe afgewend had kunnen worden.

De commandolijnen en wat dies meer zij, waren deze keer heel goed aangegeven. De heer **Blaauw** wilde daaraan strak vasthouden. Over hetgeen door de NAVO-raad besloten wordt, wilde zijn fractie snel geïnformeerd worden, opdat zij de vinger aan de pols kon houden. Hij vroeg of de activation order (ACTORD) alleen Kosovo betrof of geheel Servië en of de beoogde doelen puur militaire doelen zijn. De VVD-fractie was van mening dat de veiligheid van de Nederlanders in het betrokken gebied in elk geval terdege in de gaten moet worden gehouden.

Opiaat (VVD), Albayrak (PvdA), Bailemans (VVD), Herrebrugh (PvdA).
Piv. leden: Dittich (D66), Swildens-Rozendaal (PvdA), Leers (CDA), Van Oven (PvdA), Weisglas (VVD), De Milliano (CDA), Arib (PvdA), Ter Veer (D66), Van Middelkoop (GPV), Passtoors (VVD), Van der Hoeven (CDA).

Vendrik (GroenLinks), Lambrechts (D66), Blaauw (VVD), Eisses-Timmerman (CDA), Van Dek-van Weele (PvdA), Ross-van Dorp (CDA), Karimi (GroenLinks), E. Meijer (VVD), Dijkema (PvdA), Marijnissen (SP), Voorhoeve (VVD), Van Gijzel (PvdA), Wilders (VVD), Apostolou (PvdA).

¹ Samenstelling:

Leden: Blaauw (VVD), Weisglas (VVD), Van den Berg (SGP), Ter Veer (D66), Van Middelkoop (GPV), Apostolou (PvdA), Van Gijzel (PvdA), Voorhoeve (VVD), Hillen (CDA), Valk (PvdA), Verhagen (CDA), ondervoorzitter, Hessing (VVD), Van Ardenne-van der Hoeven (CDA), Hoekema (D66), Marijnissen (SP), M. B. Vos (GroenLinks), Dijkema (PvdA), Van den Doel (VVD), Koenders (PvdA), De Boer (PvdA), voorzitter, De Milliano (CDA), Ross-van Dorp (CDA), Karimi (GroenLinks), Timmermans (PvdA), Wilders (VVD).
Piv. leden: Dijkstal (VVD), Bolkestein (VVD), De Graaf (D66), Van 't Riet (D66), Rouvoet (RPF), Bolinfante (PvdA), Duivesteijn (PvdA), Patijn (VVD), Visser-van Doorn (CDA), Zijlstra (PvdA), Eurlings (CDA), Cherribi (VVD), De Haan (CDA), Scheffema-de Nie (D66), Van Bommel (SP), Harrewijn (GroenLinks), Bussemaker (PvdA), Remak (VVD), Albayrak (PvdA), Van Oven (PvdA), Van den Akker (CDA), Leers (CDA), Vendrik (GroenLinks), Feenstra (PvdA), Bailemans (VVD).

² Samenstelling:

Leden: Van den Berg (SGP), Zijlstra (PvdA), Hillen (CDA), Valk (PvdA), voorzitter, Hessing (VVD), ondervoorzitter, Van Ardenne-van der Hoeven (CDA), Duivesteijn (PvdA), Hoekema (D66), Stellingwerf (RPF), Essers (VVD), Verhagen (CDA), M. B. Vos (GroenLinks), Van 't Riet (D66), Van den Doel (VVD), De Haan (CDA), Koenders (PvdA), Van der Knaap (CDA), Harrewijn (GroenLinks), Niederer (VVD), Timmermans (PvdA), Van Bommel (SP).

Heel belangrijk vond hij de passage in de brief van de regering waarin sprake is van een internationale aanwezigheid op de grond als een staakt-het-vuren is bereikt. Deelname van Nederlandse grondtroepen was voor de VVD-fractie pas aan de orde als zij kon instemmen met een, noodzakelijke, nieuwe resolutie van de Veiligheidsraad en als de deelname aan zo'n troepenmacht door de VS verzekerd zou zijn. De VVD-fractie hechtte sterk aan consensus in de NAVO-raad. Zodra zou blijken dat die niet of nauwelijks bereikt kon worden en slechts een miniem aantal NAVO-landen zich bereid zou tonen deel te nemen aan een luchtoperatie, wilde zij door de regering geïnformeerd worden. De heer Blaauw zei dat niet meer de situatie mag ontstaan waarin groeperingen in de Nederlandse samenleving tegenover elkaar komen te staan vanwege beslissingen inzake Kosovo. Dergelijke beslissingen moeten niet alleen gedragen worden door het parlement, maar ook door de militaire organisatie, inclusief de bonden. Hij vroeg de regering te bevorderen dat een positieve uitstraling zou uitgaan van de manier waarop de operatie wordt uitgevoerd en waarop de terugkoppeling naar het parlement wordt verzorgd.

De heer **Valk** (PvdA) hoopte dat de laatste diplomatieke stappen alsnog zouden leiden tot een politieke oplossing. Anders voorzag hij de inzet van het luchtwapen als een volgende, noodzakelijke stap. Zijn fractie steunde de bereidheid van de regering om die stap te zetten onder de in de brief van de regering vermelde voorwaarden, in de wetenschap dat de levens van tienduizenden vluchtelingen op het spel staan. Komt het uitstel van de besluitvorming door de NAVO-raad voort uit verdeeldheid in het NAVO-kamp? Wanneer is die besluitvorming te verwachten? Bestaat in de NAVO-raad overeenstemming over de politieke doelen die men wil bereiken met de inzet van het luchtwapen? De heer Valk was van mening dat een belangrijke resolutie van de Veiligheidsraad ten grondslag ligt aan eventuele NAVO-acties tegen het voormalige Joegoslavië. Hij vond het juist dat in de brief van de regering werd verwezen naar de motie-Van Traa, inhoudende dat mensenrechtenschendingen op grote schaal op zichzelf al een rechtsgrond vormen voor militair ingrijpen in het kader van een humanitaire noodoperatie.

Terecht staat in de brief dat risico's verbonden zijn aan ingrijpen door de NAVO. Het afzien van een reële dreiging met luchtaanvallen brengt echter een groter risico mee, namelijk de mogelijkheid van een humanitaire catastrofe en een voortgaande ontwrichting van de regio, met alle gevolgen van dien voor de vrede en veiligheid in Europa.

Aan de orde is op dit moment geen beslissing over het eventueel inzetten van grondtroepen. De heer Valk meende dat, mocht het zover komen, die troepen ingezet moesten worden voor het toezien op het staakt-het-vuren en op de terugkeer van de vluchtelingen naar hun woonplaatsen. Hij vond deelname van Nederlandse militairen aan een internationale troepenmacht geen uitgemaakte zaak. Pas in een later stadium zou daarover beslist moeten worden. In de brief wordt gesteld dat voor het inzetten van grondtroepen een nieuwe resolutie van de Veiligheidsraad noodzakelijk is, maar de heer Valk kon zich de redenering voorstellen dat zo'n optreden van de NAVO voortvloeit uit het niet inwilligen door Milosevic van resolutie 1199. Of bedoelt de regering dat een dergelijk optreden van grondtroepen meer een peacekeeping karakter heeft, waarvoor wel een nieuwe resolutie nodig is?

Een voorwaarde voor Nederlandse deelname aan luchtacties is dat een zo groot mogelijke meerderheid van de bondgenoten actief aan de operaties meedoet. Wat wordt hiermee precies bedoeld?

Ten slotte merkte de heer Valk op dat de hele operatie is bedoeld om de Albanese vluchtelingen te helpen. Hij was van mening dat die vluchtelingen niet alleen gediend zijn met luchtaanvallen, maar ook met

humanitaire steun. Welke extra inspanningen worden op dit moment geleverd om het lot van deze mensen te verlichten?

De heer **Van Middelkoop** (GPV), die het woord voerde mede namens de RPF-fractie, vroeg naar de betekenis van de aan de gang zijnde diplomatieke inspanningen. Hij beschikte inmiddels over de tekst van resolutie 1199, maar betreunde het dat de Kamer dat stuk nog steeds niet had gekregen. Als hij er in het overleg van vorige week donderdag over had beschikt, zou hij bepaalde dingen iets anders hebben gezegd dan gebeurd is. Deze resolutie heeft een politieke spits – staakt-het-vuren, om de tafel gaan zitten, respectering van territoriale integriteit enz. – en eindigt met de overweging om, als een en ander mislukt, over te gaan tot het nemen van aanvullende maatregelen om de vrede en de stabiliteit in de regio te herstellen. Ten slotte is er de verwijzing naar hoofdstuk VII van het VN-handvest op grond waarvan hij met de regering de conclusie trekt dat het gebruik van geweld gelegitimeerd is.

Uit het rapport van Kofi Annan blijkt dat de situatie in Kosovo wezenlijk anders is dan de situatie destijds in Bosnië, ofschoon over aantallen slachtoffers in Kosovo nog niets met zekerheid te zeggen is.

De heer Van Middelkoop wilde meer duidelijkheid hebben over de houding van landen als Duitsland en Griekenland en vroeg of, als de NAVO-raad zou besluiten om daadwerkelijk tot actie over te gaan, Milosevic een ultimatum zou worden gesteld.

Uit de brief bleek tot zijn geruststelling dat de luchtacties uitsluitend op militaire doelen zullen worden geconcentreerd. Hij vroeg om een precisering van «militaire doelen».

Hij nam aan dat de risico's voldoende afgewogen waren en dat de bescherming adequaat was. Bestaat het risico dat het Verdrag van Dayton in de vernieling raakt en dat de gehele Balkan in vuur en vlam komt te staan? Is het juist te veronderstellen dat er absoluut geen sprake kan zijn van het inzetten van grondtroepen, ook niet indien de luchtacties geen verandering brengen in de houding van Milosevic?

De heer **Van Bommel** (SP) was van oordeel dat resolutie 1199 geen wettelijke basis biedt voor militair ingrijpen en wees op de houding van Rusland en China. Hij vroeg om een verduidelijking van de passage op bladzijde 2 van de brief dat er geen sprake is van een interne aangelegenheid, terwijl de Veiligheidsraad de soevereiniteit en de territoriale integriteit herbevestigd heeft.

Vastgesteld moet worden dat in de contactgroep verdeeldheid heerst. Indien de NAVO ingrijpt in de FRJ gaat het om een ingrijpen buiten het verdragsgebied zonder een VN-resolutie, hetgeen een precedent schept. De wereldgemeenschap wil een beperkte autonomie in Kosovo en het bevrijdingsleger in Kosovo wil afscheiding. Wanneer militair ingegrepen wordt, bestaat de mogelijkheid dat dit opgevat wordt als ondersteuning van het politieke doel van dit bevrijdingsleger. Wat is de mening van de regering over dit risico?

In de brief wordt gesproken over militaire deelname aan luchtaanvallen totdat Milosevic anders handelt. Dat wil zeggen dat er onduidelijkheid is over de duur. Kan de regering hierover meer zeggen?

Onduidelijk is voorts welke doelen gebombardeerd zullen worden. Bij bombardementen raken vrijwel altijd ook burgerslachtoffers betrokken. Hoe schat de regering dit risico in?

De heer Van Bommel meende dat het doen van luchtaanvallen een stap is die, als Milosevic niet inbindt, zeer waarschijnlijk zal leiden tot de inzet van grondtroepen. De VS hebben aangegeven daaraan niet te zullen meedoen. Wat is de reactie van de regering hierop? Hoe groot is het risico van escalatie, bijvoorbeeld gezien de houding van Rusland? Hoe denken de andere fracties hierover? Zijn zij niet van mening dat zij de bereidheid moeten uitspreken om, wanneer zij instemmen met luchtaanvallen,

verdere acties te overwegen, indien die aanvallen niet het gewenste resultaat hebben?

Het vreselijke leed in Kosovo wekt overal compassie. Tegelijkertijd moeten rationele zaken een rol spelen als het gaat om eventueel militair ingrijpen. Een en ander afwegende, kwam de SP-fractie tot de conclusie dat zij op dit moment geen toestemming kon geven aan deelname aan een militair ingrijpen. Inmiddels hebben het bevrijdingsleger van Kosovo en Rugova de bereidheid uitgesproken om samen met Milosevic aan de onderhandelingsstafel te gaan zitten. Dat initiatief diende naar de mening van de heer Van Bommel volledig benut te worden en zou niet doorkruist mogen worden door luchtaanvallen. Er was sprake van verdeeldheid in Servië. Hij vreesde dat luchtaanvallen de eenheid op het Servische grondgebied zouden versterken.

De heer **Verhagen** (CDA) was het eens met de regering dat in Kosovo een humanitaire ramp dreigt, indien niet gestreefd wordt naar feitelijke naleving van resolutie 1199. Hij complimenteerde de bewindslieden voor de wijze waarop zij de Kamer informeren. Duidelijk is gemaakt onder welke voorwaarden het kabinet bereid is in te stemmen met het gebruik van het uiterste middel.

De CDA-fractie deelde de mening van de regering dat resolutie 1199 een voldoende legitimatie biedt om zo nodig het luchtwapen in te zetten. Ook was zij het ermee eens dat, voordat wordt overgegaan tot die eventuele inzet, maximaal gebruik moet worden gemaakt van alle denkbare diplomatieke middelen.

De heer Verhagen vroeg hoe de lijnen met Rusland opgehouden worden en of voortgang terzake wordt geboekt.

Door middel van de dreiging met en eventueel het gebruik van het luchtwapen moet worden getracht te komen tot een staakt-het-vuren. Wat gaat er gebeuren als dat niet voldoende blijkt te zijn?

Met de regering was de CDA-fractie het eens dat de gehele NAVO-raad een luchtactie moet ondersteunen en dat een zo groot mogelijke meerderheid van de NAVO-partners aan zo'n actie moet deelnemen. Is de regering bereid de Kamer te informeren over het besluitvormingsproces op dit punt? Wat moet worden verstaan onder «een zo groot mogelijke meerderheid»?

Hij wilde meer informatie hebben over de risico's die worden gelopen en legde er de nadruk op dat het instemmen met wat de regering in de brief vraagt niet automatisch het instemmen betekent met iedere vervolgstap. Ten slotte vroeg de heer Verhagen om nadere informatie over wat wordt ondernomen in de buurlanden van Kosovo op het gebied van humanitaire ondersteuning, ook in UNHCR-verband.

De heer **Van den Berg** (SGP) was voor het volgen van een duidelijke politieke lijn die niet alleen dreigt, maar in het uiterste geval ook waarmaakt dat geweld niet zal worden geschuwd, omdat sommigen slechts daar gevoelig zijn. Als niets wordt gedaan, kan Milosevic zijn gang gaan en zal de humanitaire ramp in Kosovo zich verder voltrekken, met desastreuze gevolgen. Hij was het dan ook geheel mee eens dat ingegrepen moet worden.

De heldere brief van de regering stelde zijns inziens de Kamer in staat een duidelijke beslissing te nemen. Dat zal een ingrijpende beslissing zijn, waarbij men zich goed moet realiseren dat het wellicht niet kan blijven bij één stap met gebruikmaking van militair geweld. De NAVO wordt hiermee partij in een conflict waarvan het einde nog niet in zicht is. Noodzakelijk is dat aan dergelijke acties een duidelijk politiek en militair doel verbonden dient te zijn.

Voor het scheppen van veiligheid voor de vluchtelingen in Kosovo is meer nodig dan luchtaanvallen. Zelfs moet de vraag worden opgeworpen of luchtaanvallen voor de vluchtelingen niet averechts kunnen werken in

verband met wraakacties en dergelijke. Weliswaar wordt nu niet besloten tot vervolgstappen, maar die kunnen te zijner tijd wel aan de orde komen, waarbij men voor de gevolgen niet mag terugschrikken. Het is echter geen autonoom proces, want in elk volgend stadium moet weer besluitvorming plaatsvinden.

Voor wat nu beoogd wordt, leek de heer Van den Berg geen nieuwe resolutie van de Veiligheidsraad nodig. Hij wees er echter op dat verschillende niet onbelangrijke partijen daar anders over denken. Naar zijn oordeel was consensus in de NAVO-raad noodzakelijk. In dit stadium kon echter van een actie met behulp van grondtroepen absoluut geen sprake zijn.

Hij vroeg of een langdurige operatie van deze aard in het licht van de huidige operationele slagkracht van de Koninklijke luchtmacht denkbaar en realiseerbaar is.

Ten slotte wees hij erop dat individuele Nederlandse militairen verspreid over een aantal posten in Bosnië gelegerd zijn en daarom erg kwetsbaar zijn. Hoe wordt de veiligheid van ook die militairen zo goed mogelijk gewaarborgd?

De heer **Hoekema** (D66) was van mening dat een oplossing voor Kosovo alleen zou kunnen worden bereikt door werkelijke autonomie. De Veiligheidsraad heeft op voordracht van de SGVN, uitgesproken dat de resoluties 1160 en 1199 in essentie niet zijn nageleefd en heeft de noodzaak beklemtoond van een allesomvattende politieke oplossing. De fractie van D66 onderschreef dit en zag het dreigen met het gebruik van geweld in dat licht. De ervaring heeft geleerd dat Milosevic alleen reageert op voortgezette druk en geloofwaardige dreiging met geweld. Bij het blijvend niet voldoen aan door de internationale gemeenschap geaccordeerde eisen, vervat in de resoluties 1160 en 1199, is aan de orde het activeren van het luchtwapen door de NAVO. De fractie van D66 was van oordeel dat van dat wapen alleen gebruik mag worden gemaakt als vaststaat dat alle politieke en diplomatieke initiatieven zijn uitgeput. In de brief wordt gesproken over initiatieven van de OVSE, maar de heer Hoekema had niet de indruk dat die initiatieven veel perspectieven bieden. Hij vroeg wat het tijdschema is voor de komende dagen. Duidelijk is dat Italië een zeer terughoudende positie inneemt. Welke consequenties zijn hieraan verbonden? Is de positie van Duitsland in dit geheel ook niet een delicate?

De heer Hoekema vond de verwijzing in de brief van het kabinet naar het aspect van genocide in de motie-Van Traa en het toetsingskader terecht en wees erop dat de internationale gemeenschap moet vaststellen dat er sprake is van grove schendingen van de rechten van de mens. De vraag is aan de orde of resolutie 1199 voldoende basis is voor ingrijpen van de internationale gemeenschap. Daarop antwoordt zijn fractie bevestigend. Hij vroeg op welk tijdstip de Nederlandse militaire middelen worden overgedragen aan de NAVO-commandant, die nog onder politieke controle functioneert. Hoe zal het in de komende dagen precies gaan en hoe verhoudt zich dit met het bijeenkomen van de contactgroep? Komt de NAVO-raad in de komende dagen voortdurend bijeen en, zo ja, op welk niveau?

Voor de fractie van D66 stonden unanimiteit in de NAVO en een militair gesproken zo breed mogelijke deelname aan de voorgenomen operatie voorop. Is het juist dat alle NAVO-landen met uitzondering van IJsland meedoen?

Indien de eerste fase mislukt, zal een nationale en internationale afweging nodig zijn van wat in de tweede fase op de grond moet gebeuren. In de brief stelt de regering dat deelname van Amerikaanse grondeenheden een voorwaarde is. Is dat alleen door Nederland gestipuleerd of ook door andere bondgenoten? Hoe reëel is het te denken dat de Amerikanen zullen deelnemen, gezien de aanstaande Amerikaanse verkiezingen?

De veiligheid van de Nederlandse ambassade in de FRJ is in de media aan de orde gekomen. Gaat het alleen om het Servische personeel? Wat zijn de concrete activiteiten van ambassadeur Sizoo en diens staf in de komende dagen?

Wordt rekening gehouden met een behoorlijke Servische luchtafweer in de vorm van raketten en vliegtuigen?

Ten slotte refereerde de heer Hoekema aan de klacht van de Amerikanen over de langdurige parlementaire procedures in enkele landen van het bondgenootschap en vroeg hij naar de consequenties daarvan.

Mevrouw **Vos** (GroenLinks) had geconstateerd dat het geweld in Kosovo doorgaat en dat Milosevic de resoluties van de Veiligheidsraad aan zijn laars lapt, waardoor er een humanitaire ramp dreigt voor 300 000 vluchtelingen. Die ramp speelde voor haar fractie een grote rol bij het beantwoorden van de vraag of het parlement wil instemmen met deelname aan eventuele NAVO-luchtaanvallen. De diplomatieke middelen lijken uitgeput, maar zij was het met de regering eens dat alles op alles gezet moet worden om alsnog tot een politieke oplossing te komen. Zij kon zich vinden in de redenering van de regering dat resolutie 1199 geschikt is om verdere stappen te nemen, maar wees op de houding van Rusland. Wat zal het gevolg van het nemen van deze stappen zijn voor de relatie met Rusland?

De fractie van GroenLinks wilde graag nadere informatie over de effectiviteit van het beoogde middel en de risico's die aan het gebruik van dat middel kleven. Wat zal er gebeuren als het gebruik van dit middel geen gunstig effect heeft? Wat zullen de bombardementen betekenen voor de vluchtelingen die in de bergen van Kosovo zitten? In de motie-Van Traa staat dat dit type ingrijpen duidelijk in het kader moet staan van een humanitaire noodoperatie. Is die noodoperatie volledig op gang gekomen? Is alles ingezet op dat vlak wat nodig is? Is er sprake van noodconvooien naar die vluchtelingen, eventueel begeleid door anderen, om te bereiken dat het voedsel en andere hulp op de juiste plaatsen terechtkomen?

Mevrouw Vos nam aan dat de aan te vallen doelen op Servisch grondgebied gelegen militaire doelen zijn. Op welke doelen heeft de NAVO het oog? Welke risico's zijn er voor vergeldingsacties en hoe groot zijn de risico's dat er ook onder de burgers slachtoffers vallen? Verwacht de regering dat Milosevic zijn troepen zal terugtrekken? Wat gebeurt er als hij niet doet wat de internationale gemeenschap hem vraagt? Worden dan andere acties ondernomen om de vluchtelingen te beschermen en veilig de komende winter door te helpen? Is het überhaupt mogelijk zodanige acties op touw te zetten?

Zij was het ermee eens dat het inzetten van grondtroepen nu niet aan de orde is en dat voor die inzet een resolutie van de Veiligheidsraad noodzakelijk zou zijn. Is de regering bereid daarover mee te denken? Is de deelname van de VS een absolute voorwaarde? Hoe denkt de regering over de duidelijke uitslating van de VS dat zij daartoe niet bereid zijn? Welk perspectief zit er dan in verdere stappen in die richting? Hoe groot is de bereidheid van andere NAVO-partners om die stappen te nemen? Kortom, hoe beoordeelt de regering de mogelijkheden om, als de inzet van het luchtwapen niet helpt, met andere middelen iets te doen aan de bescherming van de vluchtelingen? Wat gebeurt er als Italië niet besluit in te stemmen? Zal er politieke controle zijn op alle verdere stappen die gezet worden na de eerste fase van de luchtaanvallen? Op welke momenten wordt het parlement daarbij betrokken?

Mevrouw Vos had er herhaaldelijk op aangedrongen, de internationale gemeenschap te activeren om de oppositie in Kosovo om de tafel te krijgen en perspectief te bieden op onderhandelingen die tot succes zouden kunnen leiden. Zijn in deze richting stappen gezet? Denkt de

regering dat onderhandelingen tussen de oppositie en Milosevic kunnen leiden tot een vrede toekomst in die regio?

De heer **Van Bommel** (SP) constateerde dat van de zijde van GroenLinks de vorige keer niet het voorstel is verdedigd om luchtaanvallen te doen, maar het voorstel om grondtroepen te zenden en vroeg waarom nu een volledig tegengesteld voorstel wordt gesteund.

Mevrouw **Vos** (GroenLinks) had nog niet gezegd dat haar fractie met het voorstel van de regering instemt. Wel vond zij met de regering dat het moment is aangebroken om een volgende stap te zetten. Bij de stap die de regering aan de Kamer heeft voorgelegd, had zij een aantal vragen gesteld, waarop zij antwoord wilde hebben, alvorens een definitieve beslissing te nemen. Overigens zou het nu inzetten van het luchtwapen tot het resultaat kunnen leiden dat de fractie van GroenLinks graag ziet, namelijk het stopzetten van de vijandelijkheden en het voeren van de partijen naar de onderhandelingstafel.

Het antwoord van de regering

De **minister van Buitenlandse Zaken** dankte de Kamer voor de vriendelijke woorden over de brief van de regering. Duidelijk is dat de regering stond voor een heel zware afweging. Het gaat immers om een situatie die niemand wenst en waarover niet lichtvaardig mag worden gedacht. De regering besloot akkoord te gaan met ACTORD, maar wel onder duidelijke, harde condities. Deze houden onder meer in dat de gehele NAVO zich erachter schaart en dat een fors aantal NAVO-landen aan deze operatie deelneemt. Werkelijk alles is gedaan om tot een diplomatieke oplossing te komen. Dat zal ook gebeuren in de fasen die volgen als eventueel het luchtwapen moet worden gebruikt. Een andere voorwaarde is dat er voortdurend politieke controle op het hele proces blijft en dat in NAVO-verband wordt nagedacht over wat na elke stap volgt.

Resolutie 1199 bood naar de mening van de regering de basis voor wat nu voorligt. De minister was blij dat dit vrijwel Kamerbreed werd onderschreven. Alleen de SP-fractie bleek daaraan te twijfelen. Hij had zich geërgerd aan het feit dat het belang van deze resolutie hier en daar is gerelativeerd. De resolutie is gegrond op hoofdstuk VII van het handvest van de VN, op basis waarvan het mogelijk is geweld te gebruiken. Alle betrokkenen, ook Rusland en China, wisten op het moment dat deze resolutie door de Veiligheidsraad werd aangenomen wat de implicaties ervan zouden kunnen zijn. Rusland heeft zich intussen op het standpunt gesteld niet akkoord te kunnen gaan met een NAVO-actie. Daarom vond de regering het van vitaal belang dat alle contactlijnen werden benut om de Russen niet voor verrassingen te plaatsen. Via de EU, de OVSE, de VS, de VN en de NAVO wordt alles gedaan om de Russen bij het proces te betrekken. Dit zal er niet toe leiden dat zij zich zullen scharen achter een NAVO-actie. In elk geval mag niet gebeuren dat de Russen in een isolement terechtkomen.

De NAVO kan niet opereren als de Noord-Atlantische raad niet tot consensus komt. Het was de minister niet mogelijk, in te gaan op de posities die de diverse regeringen zullen innemen. De landen van de NAVO, met uitzondering van Duitsland en Italië vanwege de politieke situatie in die landen, maken in wezen dezelfde afweging als de Nederlandse regering. Hij verwachtte dat zij zich zullen scharen achter de ACTORD-beslissing. Met zijn Italiaanse ambtgenoot had hij het aanstaande weekend een afspraak om te praten over de politieke problemen in dat land. In Duitsland is sprake van een soort overgangssituatie. Hij verwachtte niettemin dat Duitsland zou instemmen met het afkondigen van ACTORD.

Indien geen consensus wordt bereikt, is aan een van de gestelde voorwaarden niet voldaan en komt het niet tot een volgende stap van de kant van de NAVO.

De regering achtte militaire deelname voor het toezien op het naleven van een eventueel staakt-het-vuren ondenkbaar zonder nieuwe resolutie van de Veiligheidsraad. Het gaat dan om een volgende fase, een fase waarin Milosevic bereid is gebleken naar de onderhandelingstafel terug te keren en waarin het mogelijk is om met de Servische regering en, naar de minister vermoedde, de Russische regering te komen tot een internationale aanwezigheid ten behoeve van peacekeeping. Over peacekeeping zou naar de mening van de regering de Veiligheidsraad zich moeten uitlaten. Essentieel achtte de minister het dat de Russen aan een dergelijke operatie zouden deelnemen. Bovendien ging zijn voorkeur uit naar het eveneens daaraan deelnemen van de Amerikanen. Hij benadrukte dat in de eerste fase het inzetten van grondtroepen absoluut niet aan de orde is. Wel aan de orde is de eventuele internationale aanwezigheid die noodzakelijk zal zijn als een te verifiëren staakt-het-vuren tot stand is gekomen. De minister pleitte ervoor op dit moment alleen een politieke afweging te maken. Hij had niet de indruk dat de gang van zaken in een volgende fase al in het Amerikaanse Congres ten volle was doorgesproken.

In het proces dat leidt tot de situatie waarin gebruik moet worden gemaakt van het luchtwapen zitten ook een aantal fasen. Daarin zal telkens een politieke afweging aan de orde zijn, waarbij ook de Nederlandse regering wordt betrokken. Ook in de stadia daarna moet voortdurend worden nagedacht en gesproken. Het hele proces is erop gericht te bereiken dat met Milosevic een zinvolle politieke dialoog wordt gestart en dat de Servische eenheden uit Kosovo worden teruggetrokken, zodat humanitaire hulp kan worden geboden en de 50 000 vluchtelingen die in de bergen zitten begeleid kunnen terugkeren. Zolang geen situatie van evenwicht is ontstaan, kan dat niet gebeuren. Nederland heeft 5 mln. ter beschikking gesteld aan het Rode Kruis en de NGO's. De totale hulpinspanning van Nederland belooft ongeveer 7,1 mln. Ook in Europees verband wordt het nodige gedaan. Het plan van Kinkel en Vedrine is uitgewerkt door het EU-voorzitterschap in een voorstel voor het project home, een project dat is bedoeld om vluchtelingen en ontheemden naar bepaalde regio's te laten terugkeren. De EU heeft zich gevoegd bij de missie van Hill. In de brief van minister Herfkens van eind september is een overzicht gegeven van de Nederlandse steun, ook in het kader van VN-programma's. In totaal gaat het om een bedrag van 13 mld. Amerikaanse dollars. Die middelen worden ingezet in Kosovo, Montenegro en eventueel in andere buurlanden. Nederland doet in dit opzicht erg veel en wijst andere landen erop ook een bijdrage te leveren. De minister zei dat de humanitaire situatie in Kosovo continu op de agenda staat. De inzet van de regering en van de NAVO is erop gericht ervoor te zorgen dat de humanitaire noodsituatie wordt opgelost. Daarop zijn de pogingen gericht Milosevic op niet mis te verstane wijze duidelijk te maken dat het de wereldgemeenschap menens is om op te treden. De verwachting is dat Milosevic alleen onder die dreiging eieren voor zijn geld kiest en voldoet aan wat in resolutie 1199 verlangd wordt. Het geven van humanitaire hulp in de huidige situatie is bijzonder moeilijk. Daarom ook is een NAVO-operatie noodzakelijk. De minister achtte het echter niet juist te speculeren over alle vervolgsituaties die zich kunnen voordoen. Hij vond het een gelukkig gegeven dat het Verdrag van Dayton niet ter discussie is gesteld. Het vernietigen van dat verdrag is het laatste wat moet gebeuren. Dat verdrag wordt uitgevoerd in een bepaalde volgorde met als doel een soort nieuw Verdrag van Dayton tot stand te brengen. Het toetsingskader was op de voet gevolgd, maar over de duur van de operatie kon hij niets exacts meedelen. De staf van de Nederlandse ambassade was teruggebracht tot een

kernstaf. Uiteraard waren de risico's voor het resterende personeel meegewogen, evenals de andere risico's die in dit kader optreden. Over de laatste diplomatieke activiteiten kon de minister geen specifieke mededelingen doen. In elk geval wordt ook van Amerikaanse zijde alles gedaan om tot een politieke, diplomatieke oplossing te komen. Hij was uiteraard bereid om de Kamer over de verschillende stadia van het proces op de geëigende momenten te informeren.

Hij merkte op dat de voorzitter van de OVSE de bereidheid heeft uitgesproken om met een trojka naar Belgrado te gaan, indien uit een brief van Milosevic zou blijken dat de OVSE in voormalig Joegoslavië zou kunnen opereren. Ofschoon zo'n brief tot nu toe niet is ontvangen, vond de minister de betrokkenheid van de OVSE van groot belang. Per slot van rekening moet geen enkele mogelijkheid onbenut worden gelaten om tot een diplomatieke oplossing te komen.

Naar aanleiding van de vraag over het stellen van ultimata, merkte de minister op dat uitvoering van acties zal afhangen van de uitkomst van diplomatieke offensieven. Na elke stap zal er gelegenheid zijn voor Milosevic om een afweging te maken.

De **minister van Defensie** stelde dat de vraag of er draagvlak is voor het eventueel deelnemen aan een militaire operatie in Kosovo door de regering wordt bepaald. Daarbij is van belang mee te wegen hoe er in de defensieorganisatie tegenaan wordt aangekeken. Hij had geen signalen ontvangen dat er operationele problemen of bezwaren waren. Hem was in Villafranca verzekerd dat de inzet van F-16's geruime tijd mogelijk is. Dat men daar onder grote werkdruk aan de gang is, is duidelijk, maar er gelden dan ook bijzondere omstandigheden.

Het doelgebied van de NAVO-aanvallen is de gehele voormalige republiek Joegoslavië. De doelen zijn militair-strategisch, waarbij gedacht kan worden aan commandocentrales, luchtverdedigingssystemen, militaire eenheden en zware wapens. In de eerste fase zal de aandacht zich voornamelijk op Kosovo richten en zullen de aanvallen zeer sterk gericht zijn op het uitschakelen van luchtverdedigingssystemen ter vermindering van de risico's van de inzet van vliegtuigen in volgende fasen. Indien Milosevic blijft weigeren te reageren, kan het moment aanbreken dat de betekenis van «militair-strategisch» wordt verruimd en dat ook doelen als elektriciteitscentrales en olieopslagplaatsen worden gekozen. Nadrukkelijk niet de bedoeling is burgerdoelen aan te vallen. Er wordt bijzonder veel gedaan aan het optimaal beperken van collateral damage. Daarvoor worden slimme wapens ingezet, zoals ook in Irak gebeurde. De mogelijkheid is aanwezig dat luchtverdedigingssystemen richting burgerbevolking worden verplaatst, waardoor burgers het risico lopen slachtoffer te worden van luchtaanvallen, maar de minister wees erop dat vrij nauwkeurig te volgen is waarheen dergelijke systemen verplaatst worden.

Er zullen zich meer complicaties voordoen. Gedacht kan worden aan het zodanig positioneren van luchtverdedigingssystemen dat zij pas te ontdekken zijn als er gebruik van wordt gemaakt. Gedacht kan ook worden aan het verschijnen van rapporten over vernietigde installaties, waarvan de NAVO claimt dat het militaire installaties zijn geweest, terwijl Milosevic zal zeggen dat het fabrieken waren waarin babyvoeding werd gemaakt. Propaganda zal massaal gevoerd worden. De minister gaf toe dat ook niet is uit te sluiten dat collateral damage heeft plaatsgevonden. Het gebruiken van het luchtwapen is een instrument dat een vrij massieve vorm van oorlogsvoering meebrengt. Dat wordt in de afwegingen ook terdege meegenomen.

Hij constateerde veel parallellen met de manier waarop het Verdrag van Dayton tot stand is gekomen. Milosevic ging met betrekking tot Bosnië pas door de knieën nadat er geschoten was. De verwachting is dat Milosevic het nu niet zover zal laten komen. Op het bereiken daarvan zijn

alle inspanningen gericht, niet op schieten. De indruk bestaat vaak dat militairen graag schieten, maar die indruk is naar de mening van de minister absoluut onjuist. Militairen zien heel wel in dat een geloofwaardige dreiging noodzakelijk is, wil de diplomatie erin slagen de politieke doelen te bereiken waarover in internationaal verband overeenstemming bestaat.

Aan NAVO-acties kleven risico's, zeker voor de SFOR-eenheden in Bosnië. Daar geldt al een tijd een verhoogde fase van paraatheid. Dit heeft consequenties voor de inzetbaarheid van SFOR-eenheden in Bosnië. Bovendien zijn daar nog een aantal waarnemers en marechaussees. Die worden teruggetrokken in gebieden waar een bepaalde mate van bescherming geboden kan worden. Er is sprake van een grote mate van alertheid, maar er zijn risico's. Het gaat om een kwetsbare situatie in een gebied waarin zich ook veel Serviërs bevinden. Er zijn verder wat bedreigingen ontvangen van politieke partijen aldaar.

De zaken zijn zodanig georganiseerd dat de commandostructuur voor een eventuele operatie in Kosovo samenvalt met die van de SFOR-eenheden. Die samenhang is nadrukkelijk aanwezig. Er is ook sprake van een strategische reserve voor de SFOR-eenheden en het is niet uitgesloten dat deze wordt ingezet voor de vergroting van de veiligheidssituatie van de eenheden in Bosnië.

Servië beschikt over een aanzienlijk aantal verschillende, moderne luchtverdedigingssystemen. Er is een groot NAVO-vermogen en met name een groot Amerikaans vermogen om dat soort systemen uit te schakelen, maar dat kan nooit voor honderd procent. Dit houdt in dat bij eventuele deelname van Nederlandse F-16's aan NAVO-acties nadrukkelijk risico's worden gelopen. Voorzover er sprake is van een Nederlands-Belgische deelname van een aantal F-16's staan de nationale bevelslijnen geheel los van elkaar.

De operationele verantwoordelijkheid ligt bij SACEUR. De minister verwachtte dat indien het tot NAVO-acties komt de eerste fase begint met een massale inzet van kruisvluchtwapens en dat in een volgende fase vliegtuigen worden ingezet. Nederland beschikt over F-16's die een midlife update hebben ondergaan, hetgeen inhoudt dat zij precisiewapens kunnen afvuren. Dit levert het minste risico op voor collateral damage. Nederland kan dus een bijdrage leveren voor dat doel. Andere Nederlandse F-16's kunnen worden ingezet om het luchtruim te verdedigen. In het kader van humanitaire hulp en militaire begeleiding zijn twee mogelijkheden te onderscheiden. De eerste mogelijkheid is militaire begeleiding met toestemming van Milosevic. Daarbij zal het waarschijnlijk gaan om een situatie waarin er sprake is van een staakt-het-vuren of een politieke oplossing. Dan is het een kwestie van peacekeeping en een zodanige inzet van militaire middelen dat niet dezelfde situatie ontstaat als in Bosnië een paar jaar geleden.

De tweede mogelijkheid is militaire begeleiding zonder toestemming van Milosevic. Dan gaat het over een interventie met grondtroepen en dat is nu niet aan de orde. Daarover zijn ook nog geen NAVO-plannen. Er is wel enige NAVO-planning over wat gedaan moet worden als Milosevic concessies wil doen en er sprake moet zijn van ondersteuning van een staakt-het-vuren of een bepaalde politieke oplossing. Weliswaar is er een scenario geschetst voor het inzetten van grondtroepen, maar dat is in het kader van een situatie waarin Milosevic als de gevolg van de druk die nu wordt opgebouwd bereid is tegemoet te komen aan de eisen van de internationale gemeenschap. Er is dan een nieuw politiek momentum. Er moet vervolgens een nieuwe resolutie van de Veiligheidsraad komen. In dat kader kan het beschermen van humanitaire hulpverlening een nadrukkelijke rol spelen.

De minister vond het heel moeilijk te zeggen op welke termijn humanitaire hulpverlening zou kunnen worden gegeven ingeval van peacekeeping. De plannen daaromtrent zijn in ontwikkeling bij de NAVO. Duidelijk is dat de

infrastructurele omstandigheden in Kosovo buitengewoon complex zijn. Op het moment dat Milosevic zich bereid verklaart concessies te doen en medewerking te verlenen aan internationale humanitaire hulpverlening liggen de plannen daarvoor klaar. Nederland zal in dat geval een bijdrage leveren om die zo snel mogelijk tot uitvoering te brengen. Hij meldde dat de volgende lidstaten naar aanleiding van het activation request eenheden ter beschikking hebben gesteld voor luchtoperaties: België, Canada, Duitsland, Denemarken, Frankrijk, Italië, Nederland, Noorwegen, Portugal, Spanje, Turkije, het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten. Ontbrekende lidstaten zijn Luxemburg, om voor de hand liggende redenen, IJsland, ook om voor de hand liggende redenen, en Griekenland, om politieke redenen. In de militaire planning is nadrukkelijk sprake van een bijna volledige NAVO-inzet.

De **voorzitter** verzocht de woordvoerders zich specifiek uit te spreken over het besluit van het kabinet, verwoord in de brief.

De heer **Blaauw** (VVD) merkte op dat de VVD-fractie akkoord kon gaan met de beleidsvoornemens, vastgelegd in de brief van de regering.

De heer **Valk** (PvdA) stelde dat zekerheid over een snel succes van eventuele NAVO-acties niet bestaat. Wel is zeker dat niets doen leidt tot een groot echec waarbij de geloofwaardigheid van de NAVO op het spel komt te staan. Zijn fractie kon instemmen met het besluit van het kabinet en ging ervan uit dat nog regelmatig met het kabinet overleg zou worden gevoerd over de voortgang met het oplossen van de Kosovocrisis.

De heer **Van Middelkoop** (GPV) zei, sprekende mede namens de RPF-fractie, dat de wens van het kabinet voorligt om eventueel een militaire bijdrage te leveren aan een geweldsoperatie als aan een aantal door het kabinet geformuleerde voorwaarden is voldaan. Dat is wezenlijk iets anders dan het door de Kamer geven van voorwaardelijke instemming. Hij stemde in met hetgeen in de brief is geformuleerd.

De heer **Van Bommel** (SP) constateerde dat twee belangrijke leden van de Veiligheidsraad een andere uitleg geven aan resolutie 1199 dan de lidstaten van de NAVO. Zijn fractie was niet overtuigd van de effectiviteit van het dreigen met luchtaanvallen en vervolgens het daadwerkelijk inzetten van het luchtwapen. Zij vreesde voor verdere escalatie van het conflict en wilde liever maximaal inzetten op de weg van het voeren van onderhandelingen. Daarom stemde zij niet in met het besluit van de regering.

De heer **Verhagen** (CDA) releveerde dat de regering heel duidelijk had gemaakt wat de ernst is van het onderhavige besluit en niet onder stoelen of banken heeft gestoken dat er risico's aan verbonden zijn. De CDA-fractie vond het noodzakelijk deze stap in het besluitvormingsproces te zetten om daarmee een politieke oplossing dichterbij te brengen. Zonder dreigen met en het eventueel inzetten van het luchtwapen was dat volgens haar niet mogelijk.

Hij had genoteerd dat de voorwaarden, geformuleerd in de brief, harde voorwaarden zijn voor het kabinet. Onder die conditie kon de CDA-fractie instemmen met het voorliggende besluit.

De heer **Van den Berg** (SGP) merkte op dat zijn fractie onder de condities, gesteld in de brief, kon instemmen met het verlenen van toestemming.

De heer **Hoekema** (D66) sloot niet uit dat het dreigen met geweld Milosevic tot concessies zou brengen. Hij stemde in met de goedkeuring

door Nederland van ACTORD, waarbij hij de vier condities onderschreef die in de brief zijn genoemd.

Mevrouw **Vos** (GroenLinks) deelde mee dat haar fractie de noodzaak inziet van het nemen van verdergaande stappen, omdat het geweld voortgaat en een humanitaire ramp dreigt. Zij pleitte voor acties die voor de vluchtelingen direct resultaat boeken. Daar humanitaire acties, militair beschermd, niet op korte termijn waren te realiseren, was een volgende stap nodig: een uiterste drukmiddel om Milosevic aan de onderhandelingstafel te krijgen. Ondanks de zorgen die de fractie van GroenLinks had over de risico's, de effectiviteit van het drukmiddel en de noodzakelijke vervolgstappen in het humanitaire traject wilde zij de regering steunen en stemde zij met het voorgelegde in.

De voorzitter van de vaste commissie voor Buitenlandse Zaken,
De Boer

De voorzitter van de vaste commissie voor Defensie,
Valk

De griffier van de vaste commissie voor Buitenlandse Zaken,
Hommes

Vergaderjaar 1998-1999

22 181

De situatie in voormalig Joegoslavië

Nr. 215

BRIEF VAN DE MINISTERS VAN BUITENLANDSE ZAKEN EN VAN DEFENSIE

Aan de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal

's-Gravenhage, 13 oktober 1998

Vanochtend heeft de NAVO-Raad eenstemmig besloten de militaire autoriteiten te machtigen Activation Orders (ACTORD) voor luchtacties tegen de Federale Republiek Joegoslavië (FRJ) uit te vaardigen. Deze zullen evenwel niet eerder beginnen dan 96 uur na de uitvaardiging van ACTORD.

Hiermee komen de politieke, diplomatieke en militaire inspanningen om de implementatie van Veiligheidsraadsresolutie 1199 af te dwingen in een stroomversnelling.

Tegen de achtergrond van onze brief van 8 oktober jl aan Uw Kamer heeft de Regering mede met het NAVO-besluit ingestemd om de intensieve diplomatieke inspanningen van Ambassadeur Holbrooke te ondersteunen.

Gedurende in ieder geval de komende 4 dagen zullen de diplomatieke pogingen worden voortgezet om tot een vreedzame implementatie van VR-resolutie 1199 te komen. Hopelijk komt President Milosevic tot inkeer en zal hij alsnog akkoord gaan met de namens de Contactgroep door Ambassadeur Holbrooke aan hem voorgelegde eisen, te weten: een einde aan alle offensieve operaties en een verificatie-regime waarmee wordt toegezien op de naleving van res. 1199; de terugtrekking van de Servische en FRJ-veiligheidstroepen naar de kazernes of de posities waarin zij voor maart verbleven, alsmede terugtrekking van hun artillerie en zware wapens; garanties voor ongehinderde humanitaire operaties; volledige medewerking met het Joegoslavië-Tribunaal; de ongehinderde en veilige terugkeer van vluchtelingen naar hun oorspronkelijke woonplaatsen en een begin van werkelijke onderhandelingen op basis van de voorstellen van Ambassadeur Hill.

Na overleg met andere landen die in een vergelijkbare situatie verkeren is, in verband met de veiligheidsrisico's, Harer Majesteits Ambassade te

Belgrado gisterenochtend tot nader order gesloten. De nog overgebleven kernstaf bevindt zich inmiddels buiten de Federale Republiek Joegoslavië. De behartiging van de Nederlandse belangen zal zeer waarschijnlijk door een bevriend land worden overgenomen. De formalisering hiervan bevindt zich in een ver gevorderd stadium.

De Minister van Buitenlandse Zaken,
J. J. van Aartsen

De Minister van Defensie,
F. H. G. de Grave

Vergaderjaar 1998-1999

22 181

De situatie in voormalig Joegoslavië

Nr. 216

BRIEF VAN DE MINISTERS VAN BUITENLANDSE ZAKEN EN VAN DEFENSIE

Aan de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal

's-Gravenhage, 14 oktober 1998.

In deze brief wordt de stand van zaken m.b.t. Kosovo per 14 oktober om 12.00 uur weergegeven.

Politieke ontwikkelingen

De intensieve besprekingen van Ambassadeur Holbrooke namens de Contactgroep met President Milosevic hebben op 12 oktober jl. geleid tot een aantal toezeggingen. Dit is op zichzelf echter niet voldoende. Het zou niet de eerste keer zijn dat President Milosevic zich niet aan gemaakte afspraken houdt. Hoewel de militaire druk dus reeds een eerste effect heeft gesorteerd, dient de machtiging tot ACTORD onverkort te worden gehandhaafd.

De toezeggingen van President Milosevic hebben primair betrekking op de naleving van de in VR-resolutie 1199 gestelde eisen, waaronder het bereiken van een staakt-het-vuren, de terugtrekking van veiligheids-troepen, de terugkeer van ontheemden en de bewegingsvrijheid van waarnemers en hulpverleners. De FRJ heeft verklaard voorstellen voor te zullen leggen voor een zinvolle mate van zelfbestuur voor Kosovo, met inbegrip van verkiezingen voor een nog te vormen parlement. Eerste berichten wijzen op een afwijzende reactie van de Kosovo-Albanen.

Ambassadeur Holbrooke heeft met het oog op de verificatie van deze toezeggingen overeenstemming bereikt met President Milosevic over een tweetal conceptteksten, die echter nog door de NAVO en de OVSE moeten worden beoordeeld.

Het betreft een door de OVSE met de FRJ te sluiten overeenkomst over een OVSE-waarnemingsmissie op de grond in Kosovo, alsmede een door de NAVO met de Federale Republiek Joegoslavië (FRJ) te sluiten overeenkomst inzake verificatie van de naleving van resolutie 1199 vanuit de lucht. Hoewel er een begin is gemaakt met terugtrekking van zowel leger- als politie-eenheden, is niet duidelijk welk gedeelte van deze

troepen zich thans nog in Kosovo bevindt. Momenteel is geen sprake meer van grootschalige gevechten; wel wordt nog melding gemaakt van sporadische beschietingen. De internationale hulpverlening op de grond is als gevolg van de militaire dreiging vrijwel geheel stil te komen liggen.

De OVSE-verificatiemissie in Kosovo

In de eerste ontwerptekst wordt gesteld dat de door de OVSE uit te voeren verificatiemissie tot taak zal hebben om op de grond in Kosovo te verifiëren of alle partijen zich houden aan de bepalingen van VR-Resolutie 1199. De hoofdelementen zijn voorts:

- Een waarnemingsmissie van 2000 ongewapende personen,
- Een FRJ-garantie voor de veiligheid van de waarnemers en verlening van de diplomatieke status.
- De missie krijgt alle steun en kan in geheel Kosovo ongehinderd opereren.
- Een hoofdkwartier in Pristina met de mogelijkheid van vestiging van lokale kantoren, waar de OVSE dat nodig acht.
- Ondersteuning door de missie van UNHCR, ICRC en andere humanitaire hulpverleningsorganisaties.
- De missie zal over de implementatie van VR-resolutie 1199 rapporteren aan de OVSE, de Veiligheidsraad en andere organisaties.

Zo lang de OVSE-waarnemers nog niet in Kosovo zijn gearriveerd, zou de verificatie geschieden door de Kosovo Diplomatic Observation Mission (KDOM), die vervolgens in de OVSE-missie zou worden geïntegreerd.

De missie zou in principe worden ingesteld voor een jaar, met mogelijkheid van verlenging op verzoek van de FRJ of de OVSE. Zodra een politieke oplossing is gevonden zal de missie assisteren bij het organiseren en waarnemen van verkiezingen.

Het ontwerpakkoord zal eind deze week worden besproken in een Buitengewone Permanente Raad van de OVSE.

De NAVO-luchtverificatiemissie voor Kosovo

Een tweede ontwerp betreft een concept voor een door de NAVO uit te voeren verificatiemissie («NATO Kosovo Verification Mission») die bedoeld is om, in aanvulling op de OVSE-missie, vanuit de lucht te verifiëren of alle partijen voldoen aan de bepalingen van resolutie 1199. De belangrijkste elementen zijn:

- De operationele voorwaarden en procedures voor het uitvoeren van luchtverkenningvluchten met «non-combatant» toestellen boven Kosovo en boven een veiligheidszone die zich vanaf Kosovo 25 km uitstrekt in de FRJ.
- Een verbod op operaties van de FRJ-luchtmacht tijdens de NAVO-inspectievluchten in dit gebied.
- Terugtrekking van alle «surface to air missiles» en andere luchtverdedigingswapens uit Kosovo en de voornoemde veiligheidszone ofwel opslag op duidelijk aan te geven locaties, die open staan voor inspecties.
- De-activering van de luchtverdedigingswapens buiten de veiligheidszone.
- Een FRJ-garantie voor de veiligheid van de NAVO-Kosovo Verification Mission.

Uitvoering van de ontwerpakkoorden

In NAVO- en OVSE-verband zal de vraag moeten worden beantwoord of de beide organisaties in staat en bereid zijn om de verificatiemissies uit te voeren.

In het tekstvoorstel betreffende de OVSE-missie wordt uitgegaan van het voorhanden zijn van een resolutie van de VN-Veiligheidsraad.

In OVSE- en in NAVO-verband zal de veiligheid van het waarnemingspersoneel maximale aandacht dienen te krijgen. Ongewapende waarnemers zijn immers bijzonder kwetsbaar. In dit verband is ook een zo breed mogelijke participatie van groot belang, met name ook van de VS en Rusland.

De legitimatie, brede participatie en veiligheidsvoorzieningen zijn met name ook van belang in het licht van berichten over de afwijzende houding van de Kosovo-Albanezen tegenover de door Ambassadeur Holbrooke bereikte resultaten.

De Minister van Buitenlandse Zaken,
J. J. van Aartsen

De Minister van Defensie,
F. H. G. de Grave

Vergaderjaar 1998-1999

22 181

De situatie in voormalig Joegoslavië

Nr. 217

BRIEF VAN DE MINISTERS VAN BUITENLANDSE ZAKEN EN VAN DEFENSIE

Aan de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal

's-Gravenhage, 20 oktober 1998

Naar aanleiding van uw verzoek van 15 oktober jl. en onder verwijzing naar onze brieven van 8, 13 en 14 dezer inzake Kosovo informeren wij u nader over de stand van zaken rond de implementatie van de verificatie-missies van de NAVO en de OVSE.

De kern van de uitkomst van de onderhandelingen tussen Ambassadeur Holbrooke en President Milosevic betreft de toezegging van laatstgenoemde dat de eisen uit Veiligheidsraadresolutie 1199 volledig zullen worden nageleefd. Deze toezegging aan Holbrooke is niet vastgelegd in een gemeenschappelijk document. Wel zijn door de NAVO en de OVSE schriftelijke overeenkomsten met de FRJ opgesteld inzake mechanismen ter verificatie van de naleving van deze eisen. Deze overeenkomsten zijn inmiddels ondertekend en als bijlagen bij deze brief gevoegd.¹ De verificatie zal zich eveneens richten op de naleving van de resolutie door de Kosovo-Albanen. Zij hebben zeer afwijzend gereageerd op het onderhandelingsresultaat van Holbrooke. De Amerikaanse ambassadeur in Skopje, Hill, zal tussen de partijen blijven bemiddelen op basis van zijn voorstel voor een interimregeling met zelfbestuur voor Kosovo. Hij zal hierbij worden bijgestaan door de onlangs benoemde EU-gezant Petritsch.

Besluitvorming over een mogelijke Nederlandse deelname aan de verificatie kan, zoals al eerder gesteld in onze brief van 8 dezer, pas aan de orde zijn als duidelijkheid bestaat over drie essentiële bestanddelen, t.w. een effectieve regeling voor de veiligheid van de waarnemers, de deelname van andere landen (m.n. de VS en Rusland) en de rechtsbasis van de missies.

Veiligheid waarnemers

Mede op initiatief van Nederland krijgt de veiligheid van het waarnemingspersoneel, m.n. de kwetsbaarheid van de ongewapende waarnemers op de grond, zowel in NAVO- als in OVSE-verband maximale

¹ Ter inzage gelegd bij de afdeling Parlementaire Documentatie.

aandacht. Binnen de NAVO heeft Nederland er op aangedrongen dat gezien wordt of de NAVO eenheden kan stationeren in de nabijheid van Kosovo, die indien nodig op zeer korte termijn in staat zijn (individuele) waarnemers te ontzetten en te evacueren. In NAVO-verband worden thans de modaliteiten van een dergelijke beschermingsconstructie nader uitgewerkt. In loop van deze week wordt daar meer duidelijkheid over verwacht.

Deelname door andere landen

De Verenigde Staten hebben inmiddels laten weten met ca. 100 man aan de OVSE-missie deel te nemen. Van het beoogde totaal van 2000 waarnemers voor de OVSE-missie is inmiddels ongeveer de helft door verschillende landen in het vooruitzicht gesteld. Naast de VS zijn dat: het Verenigd Koninkrijk (150), Zweden (50 tot 100), Finland (30), Italië (150 tot 200), Duitsland (150 tot 200), Denemarken (40), Spanje (50 tot 70), Griekenland (50) en Oostenrijk (50). Ook Frankrijk en Rusland hebben aangekondigd een (nog onbekend) aantal waarnemers ter beschikking te zullen stellen. Met het oog op de Algemene Raad begin volgende week wordt in EU-kader thans bezien welke rol de EU bij deze operatie zou kunnen spelen.

Rechtsbasis

De Contactgroep is op 15 oktober op ministerieel niveau overeengekomen dat er als gevolg van het onderhandelingsresultaat van Holbrooke een nieuwe VR-resolutie dient te komen, waarin onder meer wederom zal worden aangedrongen op naleving. In deze resolutie zouden de door de NAVO en de OVSE met de FRJ gesloten overeenkomsten over de verificatie worden bekrachtigd en zouden beide organisaties worden verzocht voor de volledige uitvoering daarvan zorg te dragen. Van groot belang hierbij is dat overeenstemming wordt bereikt over de in deze resolutie op te nemen mogelijke maatregelen, met inbegrip van het gebruik van geweld, zowel ter bescherming van de waarnemers als voor het geval van niet-naleving van de gestelde eisen. Het formele besluit over de instelling van de missie en de daadwerkelijke ontplooiing van de waarnemers zal door de OVSE eerst worden genomen na aanvaarding van deze nieuwe resolutie. Aanvaarding daarvan is in de loop van deze week voorzien.

NAVO

De NAVO-Raad heeft op 16 oktober jl. besloten de machtiging tot ACTORD («activation order») te handhaven; de uitvoering van eventuele luchtacties zal echter niet eerder dan 27 oktober plaatshebben. Hiermee blijft de militaire dreiging van luchtacties bij niet-naleving van de eisen van resolutie 1199 onverkort gehandhaafd.

Afhankelijk van de verdere ontwikkelingen betreffende bovengenoemde elementen zal Nederland de afweging maken ten aanzien van een eigen deelname.

De Minister van Buitenlandse Zaken,
J. J. van Aartsen

De Minister van Defensie, voor deze de Staatssecretaris van Defensie,
H. A. L. van Hoof

Vergaderjaar 1998-1999

22 181

De situatie in voormalig Joegoslavië

Nr. 218

BRIEF VAN DE MINISTERS VAN BUITENLANDSE ZAKEN EN VAN DEFENSIE

Aan de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal

's-Gravenhage, 2 november 1998

Mede naar aanleiding van het verzoek van de vaste commissies voor Buitenlandse Zaken en voor Defensie en onder verwijzing naar eerdere brieven, laatstelijk die van 20 en 26 oktober informeren wij U nader over **de meest recente ontwikkelingen inzake Kosovo.**

Het handhaven van de militaire druk van de NAVO heeft geleid tot een verbetering van de situatie in Kosovo en meer zicht op een vreedzame oplossing van het conflict. Een besluit over eventuele deelname aan de verificatiemissies van de OVSE en de NAVO is op dit moment niet mogelijk.

Politieke en humanitaire situatie

De NAVO had President Milosevic tot 27 oktober de tijd gegeven om gevolg te geven aan de eisen van VR-resolutie 1199. Op 24 en 25 oktober jl. hebben SACEUR en de voorzitter van het Militair Comité van de NAVO een bezoek gebracht aan Belgrado. Daarbij is duidelijk gemaakt dat er nog geen sprake was van volledige naleving van deze eisen. President Milosevic is indringend gewaarschuwd dat de NAVO bij het verstrijken van de hogergenoemde termijn niet zou aarzelen tot uitvoering van luchtacties over te gaan.

Onder deze druk heeft de FRJ ingestemd met een gedetailleerd schema voor terugtrekking uit dan wel repositionering binnen Kosovo van militaire en politie-eenheden en hun zware wapens. Uitgangspunt is de situatie van vóór maart 1998. Inmiddels zijn ruim 4000 man speciale politietroepen uit Kosovo teruggetrokken. In het licht hiervan besloot de NAVO-Raad op 27 oktober jl. de machtiging tot «ACTORD» te handhaven, doch uitvoering van de luchtacties afhankelijk te blijven stellen van de mate van naleving van de afspraken door President Milosevic.

De NAVO-Raad kan te allen tijde besluiten alsnog tot luchtacties over te gaan.

De VN-Veiligheidsraad heeft op 24 oktober jl. in resolutie 1203 de overeenkomsten van de FRJ met de OVSE en de NAVO bekrachtigd en van de FRJ geëist deze onmiddellijk en volledig uit te voeren. Voorts worden de VN-lidstaten opgeroepen personeel ter beschikking te stellen van de OVSE-verificatiemissie.

De Permanente Raad van de OVSE nam een dag later het formele besluit tot ontplooiing van de «Kosovo Verification Mission» voor de duur van een jaar. Beide teksten zijn Uw Kamer toegegaan.

De onderhandelingen over een politieke oplossing worden voortgezet op basis van een door de Contactgroep en de EU gesteund voorstel van VS-bemiddelaar Hill. Het voorstel voorziet in een interimregeling van drie jaar met zelfbestuur, waaronder de instelling van een eigen parlement, regering, rechterlijke macht en politie. VS-bemiddelaar Hill en de Speciale Gezant van de EU, Petritsch, pogen te bewerkstelligen dat spoedig rechtstreekse onderhandelingen tussen beide zijden tot stand komen.

De humanitaire hulpverlening is hervat en de terugkeer van ontheemden komt op gang. Er verblijven echter naar schatting nog 10 000 ontheemden in de open lucht, naast de ca. 200 000 ontheemden en vluchtelingen die wel een dak boven het hoofd hebben. De bewegingsvrijheid van waarnemers en hulpverleningspersoneel wordt over het algemeen gerespecteerd. De totale humanitaire steun van de Commissie en de lidstaten bedraagt thans, met inbegrip van reserveringen, ongeveer 44 MECU. Daarvan heeft de Commissie reeds 8,5 MECU uitgegeven. Daarenboven heeft de Commissie 10 MECU beschikbaar voor reconstructie, waarvan 4,2 MECU is bestemd voor de uitvoering van het onderwijsakkoord. Nederland heeft tot nog toe ca. 7 miljoen gulden bijgedragen, voor het merendeel via multilaterale kanalen, aan de opvang van ontheemden en vluchtelingen in Kosovo, Montenegro en Noord-Albanië. Nu de toegang tot de ontheemden is verbeterd, zal de Regering, al naar gelang de mogelijkheden en behoeften, een aanvullende bijdrage leveren ter bevordering van o.a. het terugkeerproces.

De verificatiemissies van de OVSE en de NAVO

De Regering heeft besluitvorming over Nederlandse deelname aan de verificatiemissies verbonden aan drie factoren, namelijk de deelname van andere landen (m.n. de VS en Rusland), de juridische basis van de missies en adequate voorzieningen voor de veiligheid van de verificateurs. Over de twee eerstgenoemde factoren bestaat inmiddels duidelijkheid.

De Verenigde Staten en de Russische Federatie hebben aangegeven ieder met 150 tot 200 personen deel te nemen aan de OVSE-verificatiemissie. De VS levert tevens het hoofd van de missie. Daarnaast hebben twaalf landen van de Europese Unie toezeggingen gedaan in de orde van grootte van totaal 1000 personen. Voorts zullen o.a. Canada (120), Noorwegen (70) en Zwitserland (50-100) deelnemen. Ook Tsjechië, Witrusland, Slowakije, Roemenië en Oekraïne hebben deelname aangekondigd. Daarmee zou in circa driekwart van de benodigde 2000 verificateurs voorzien zijn. Nog niet alle toezeggingen zijn gedeponeerd bij het OVSE-secretariaat. Resolutie 1203 verschaft de verificatiemissies een adequate juridische basis.

Voor wat betreft de veiligheid is van belang dat resolutie 1203, gebaseerd op hoofdstuk VII van het VN-Handvest, de FRJ en de Kosovo-Albanezen oproept om de veiligheid van het verificatiepersoneel te garanderen, waarbij de hoofdverantwoordelijkheid voor de veiligheid bij de FRJ wordt

gelegd. De resolutie bepaalt uitdrukkelijk dat in geval van nood actie noodzakelijk kan zijn om metterdaad de veiligheid en bewegingsvrijheid van de verificateurs zeker te stellen.

Mede op Nederlands aandringen wordt in NAVO-verband op dit moment een aantal beschermingsconstructies uitgewerkt voor de ontzetting dan wel evacuatie van OVSE-verificateurs in geval van bedreiging van hun veiligheid. Op korte termijn is hier meer duidelijkheid verwachtbaar. Tussen de OVSE en de NAVO moeten nog werkafspraken worden gemaakt op dit punt. Een verantwoorde afweging van de risico's verbonden aan eventuele deelname aan de OVSE-verificatiemissie is op dit moment dan ook niet mogelijk.

Zodra dit wel het geval is zal tevens de mogelijkheid van deelname aan de NAVO-luchtverificatiemissie aan de orde komen.

De Minister van Buitenlandse Zaken,
J. J. van Aartsen

De Minister van Defensie,
F. H. G. de Grave

Vergaderjaar 1998–1999

22 181

De situatie in voormalig Joegoslavië

Nr. 219

BRIEF VAN DE MINISTER VAN BUITENLANDSE ZAKEN

Aan de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal

's-Gravenhage, 5 november 1998

Naar aanleiding van het verzoek van de vaste commissie voor Buitenlandse Zaken en de vaste commissie voor Defensie van hedenochtend informeer ik U, mede namens de Minister van Defensie, over de allernieuwste stand van zaken met betrekking tot Kosovo sinds onze brief van 2 november jl.

Er is een verzoek tot deelname aan de «extraction force» gedaan door de Franse minister van Defensie. Daarover is echter nog geen besluit genomen.

Op 4 dezer heeft de NAVO-Raad een «concept of operations» goedgekeurd voor de inzet van een «extraction force» om OVSE-verificateurs in nood hulp te bieden.

Het voorlopige «concept of operations» ging uit van bijstand door de NAVO in drie scenario's:

- «Immediate extraction»: onmiddellijke noodevacuatie bijvoorbeeld in geval van directe aanvallen op of mogelijke gijzelingen van een beperkt aantal verificateurs;
- «Rapid extraction»: noodevacuatie van een deel of het geheel van de KVM op korte termijn als gevolg van verslechterende omstandigheden (reactietijd 96 uur);
- Ontzetting c.q. evacuatie van de gehele missie als gevolg van het uitbreken van gevechten op grote schaal.

Mede op Nederlands aandrigen zal in de operationele planning ook worden uitgegaan van ondersteuning van de OVSE-missie in de drie volgende additionele scenario's:

- Redding van OVSE-verificateurs wanneer hun bewegingsvrijheid met geweld wordt verinderd;
- Redding van OVSE-verificateurs die in een mijnenveld belanden;
- Noodevacuatie op medische gronden.

De FRJ heeft in grote lijnen voldaan aan de eis met betrekking tot de terugtrekking van eenheden en hun zware wapens naar de posities van vóór maart van dit jaar. Het UCK neemt in een aantal gevallen deze posities over. Aanhoudende zorg bestaat over de broosheid van het staakt-het-vuren, met name als gevolg van provocaties door het UCK. Vooralsnog reageren de FRJ-eenheden over het algemeen terughoudend.

In het licht van deze laatste ontwikkelingen zal het Kabinet op 6 dezer de mogelijkheden voor Nederlandse deelname bespreken.

De Minister van Buitenlandse Zaken,
J. J. van Aartsen

Vergaderjaar 1998–1999

22 181

De situatie in voormalig Joegoslavië

Nr. 220

BRIEF VAN DE MINISTERS VAN BUITENLANDSE ZAKEN EN VAN DEFENSIE

Aan de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal

's-Gravenhage, 10 november 1998

In onze brief van 2 november jl. lieten wij u weten dat op dat moment nog geen verantwoorde afweging kon worden gemaakt van de risico's van een eventuele deelname aan de verificatiemissies in Kosovo. Inmiddels hebben zich onder meer de volgende ontwikkelingen voorgedaan, die zijn besproken in de Ministerraad van 6 november. De conclusies vindt u aan het eind van deze brief.

OVSE-Verificatie

De hoofdtak van de Kosovo Verificatiemissie (KVM) betreft de verificatie van resolutie 1199 en rapportage aan de OVSE en de VN-veiligheidsraad over de voortgang van de naleving van de hierin vervatte eisen. Daarnaast zal zo nodig assistentie worden verleend aan de UNHCR en het ICRC bij terugkeer van ontheemden en humanitaire hulpverlening. Op termijn is tevens de mogelijkheid voorzien van assistentie bij de organisatie van verkiezingen, steun bij institutionele opbouw en steun bij de ontwikkeling van de lokale politie.

De OVSE werkt intensief aan de ontplooiing van de missie op basis van een uitgewerkt operationeel plan. Hoewel nog niet alle toezeggingen bij het OVSE-secretariaat zijn gedeponneerd, mag worden verwacht dat reeds op ongeveer 1500 van de benodigde 2000 verificateurs kan worden gerekend. Het gaat hier volgens de huidige gegevens om Frankrijk (100–200), Zweden (50–75), Italië (200), Spanje (50–70), Ierland (30–50), Denemarken (50), Finland (50), Griekenland (50), Oostenrijk (50), Portugal (30), Duitsland (150–200, of 10% van het totaal), Verenigd Koninkrijk (150–200, of 10% van het totaal), Roemenië (50), België (ca. 3% van het totaal), Luxemburg (10–15), Oekraïne (50), Verenigde Staten (200), Rusland (200), Noorwegen (70), Canada (120), Tsjechië (20–30), Zwitserland (50–100), Witrusland (10–20), Litouwen (10), Slowakije (5–15). De Amerikaanse verificateurs – waarvan een aantal reeds ter plaatse aanwezig is – zijn afkomstig uit het personeelsbestand van de ministeries

van Defensie en van Buitenlandse Zaken en, net zoals overigens bij een aantal andere OVSE-landen het geval is, uit door een gespecialiseerde externe organisatie gecontracteerd personeel. Van «huurlingen», zoals bedoeld in de vragen van de geachte afgevaardigde Harrewijn, is derhalve geen sprake.

Het streven is de missie vanaf de tweede week van november wekelijks met ongeveer 250 man verder op te bouwen. Voor het eind van het jaar zal de missie op volle sterkte moeten zijn. De missie zal worden geleid door de Amerikaan Walker, voormalig hoofd van de «Transitional Administration in Eastern Slavonia» van de VN (UNTAES).

Bij het Secretariaat van de OVSE in Wenen wordt onder leiding van een Britse Generaal-Majoor een ondersteuningsgroep van 30 personen opgezet. In Pristina is een groep onder leiding van de Noorse Chef Staf begonnen met het opzetten van een hoofdkwartier en een centrum voor aanvullende training van verificateurs. Naast het hoofdkwartier worden vijf regionale centra en tien coördinatie-centra opgezet. De «Kosovo Diplomatic Observer Mission» (KDOM) zal zo spoedig mogelijk in de «Kosovo Verification Mission» (KVM) opgaan. Op het hoofdkwartier van de KVM in Pristina zal een coördinatie-eenheid van de NAVO worden geplaatst.

Over de inhoud van de door de NAVO en de OVSE met de FRJ gesloten verificatie-akkoorden – en de relevante teksten zelf – bent u geïnformeerd in onze brieven van 14 en 20 oktober jl. Het zal gaan om een verificatie-missie van ongeveer 2000 ongewapende personen, met het hoofdkwartier in Pristina en regionale bijkantoren verspreid over Kosovo. De waarnemers krijgen de diplomatieke status en zullen allen medewerking ontvangen van de FRJ bij de uitvoering van de eerder vermelde taken. De missie zal in principe voor een jaar worden ingesteld, met mogelijkheid van verlenging.

Veiligheid

Op 4 november jl. heeft de NAVO-Raad, mede op aandringen van Nederland, plannen goedgekeurd om, in geval van nood, op basis van een zestel scenario's met een «extraction force» van 1200 tot 1500 man, OVSE-verificateurs uit Kosovo te evacueren. Ook wordt een plan uitgewerkt om een grotere troepenmacht achter de hand te houden. U werd hierover geïnformeerd in onze brief van 5 november.

In dezelfde brief berichtten wij u over het Franse verzoek aan Nederland om een bijdrage te leveren aan deze «extraction force». Frankrijk heeft inmiddels aangekondigd de leiding van deze «force» op zich te willen nemen en is bereid een groot deel van de benodigde troepen te leveren. Daarnaast is een bijdrage van het Verenigd Koninkrijk verwachtbaar en mogelijk ook van andere landen, waaronder Duitsland. Gelet op de opstelling van het Amerikaanse Congres zal de VS zoals bekend geen grondtroepen ter beschikking stellen van de «extraction force», maar Washington heeft met het besluit tot oprichting hiervan ingestemd en is ten volle politiek gecommitteerd.

De NAVO-planning voor de «extraction force» voorziet in een nauwe afstemming tussen de OVSE en de NAVO, waarbij bijzondere aandacht uitgaat naar een heldere commandostructuur voor de «extraction force» en sluitende afspraken over de besluitvorming over de eventuele inzet van de «extraction force».

De FRJ heeft zich in de eerder genoemde overeenkomsten met de OVSE en de NAVO garant gesteld voor de veiligheid van de verificateurs en medewerking toegezegd aan een eventuele evacuatie. Op grond van deze overeenkomsten krijgen de verificateurs een diplomatieke status. VR-resolutie 1203 bekrachtigt deze overeenkomsten. Voor de veiligheid van de verificateurs is voorts van belang dat Veiligheidsraad-resolutie 1203 uitdrukkelijk bepaalt dat in geval van nood actie noodzakelijk kan zijn om metterdaad de veiligheid en bewegingsvrijheid van de verificateurs veilig te stellen. Bovendien blijft de dreiging door de NAVO met luchtacties d.m.v. ACTORD van kracht. De brede deelname aan de KVM, met name ook door de VS en de RF, zal voor de FRJ reden zijn zeer zorgvuldig om te gaan met de veiligheid van de verificateurs. De FRJ is inmiddels een aantal afspraken nagekomen m.b.t. de terugtrekking van militaire en politie-eenheden en hun zware wapens.

De OVSE rust de verificateurs uit met schermwerende vesten, verbindingen en communicatie-apparatuur en positiebepalers. Daardoor kunnen de verificateurs te allen tijde worden gelokaliseerd. De OVSE stelt een eigen nood- en evacuatieplan op in overleg met de NAVO. De NAVO zal ook worden betrokken bij de opleiding van de verificateurs.

Tegelijkertijd blijft, ondanks de oproep van Rugova aan alle groeperingen zich te onthouden van offensieve acties en de overeenkomsten met de NAVO en de OVSE te steunen en ondanks de verklaring van UCK-leider Demaci dat het UCK zich zal houden aan het eenzijdig afgekondigd staakt-het-vuren, de positie van het UCK een punt van zorg. Het staakt-het-vuren wordt weliswaar in grote lijnen gerespecteerd, maar blijft dan ook kwetsbaar als gevolg van provocaties door het UCK en de reacties van Servische zijde. De posities van teruggetrokken FRJ-eenheden worden veelal ingenomen door het UCK.

Het is, mede gelet op de verdeeldheid onder Kosovo-Albanen, van groot belang dat nu zo spoedig mogelijk wordt overgegaan tot rechtstreekse onderhandelingen tussen partijen. Deze week brengt een brede delegatie van Kosovo-Albanese leiders een bezoek aan Nederland. De delegatie bestaat o.a. uit de leider van Rugova's team dat met VS-bemiddelaar Hill onderhandelt over zelfbestuur, Agani, en een vertegenwoordiger van het UCK. Tijdens het voorziene gesprek met de Ministers van Buitenlandse Zaken en voor Ontwikkelingssamenwerking zullen de veiligheid van de OVSE-verificateurs in Kosovo en de noodzaak tot naleving door de Kosovo-Albanen van de eisen in VR-resoluties 1199 en 1203 nadrukkelijk aan de orde worden gesteld.

Bovenstaande ontwikkelingen bieden geen absolute garanties voor de veiligheid van de verificateurs, maar zijn wel van dien aard dat de regering van oordeel is dat Nederlandse deelname aan de verificatiemissies van de OVSE en de NAVO verantwoord is en heeft op 6 november jl. in dit verband het volgende besloten:

1. Aan de OVSE zal worden meegedeeld dat Nederland in principe bereid is een personele bijdrage aan de OVSE-verificatiemissie te leveren. De samenstelling en het aantal door Nederland uit te zenden verificateurs is afhankelijk van de nader te bepalen behoeftestelling en vergt nadere besluitvorming. In eerste aanleg wordt gedacht aan uitzending van vooral civiel personeel op basis van vrijwilligheid, eventueel aangevuld met militair personeel. In totaal wordt uitgegaan van een mogelijke deelname met 30 tot 50 personen.
2. Aan de NAVO zal worden meegedeeld dat Nederland bereid is met een P3C Orion deel te nemen aan de NAVO-luchtverificatiemissie. Aan deze

missie, die is ingebed in de NAVO-commando-structuur, wordt door een groot aantal bondgenoten – en o.a. ook door de Russische Federatie – deelgenomen. Voor inzet van het toestel zullen technische aanpassingen op het gebied van waarnemings- en zelfbeschermingsapparatuur moeten worden getroffen, waarmee ongeveer 30 dagen gemoeid zullen zijn.

3. Aan de NAVO zal worden meegedeeld dat Nederland bereid is deelname aan de «extraction force» van de NAVO in overweging te nemen. Een nader besluit aan de hand van de door de NAVO thans uit te werken operationele modaliteiten en behoeften is hiertoe vereist. Over definitieve uitzending zal met de Kamer conform het Toetsingskader nader overleg worden gevoerd.

De Minister van Buitenlandse Zaken,
J. J. van Aartsen

De Minister van Defensie,
F. H. G. de Grave

Vergaderjaar 1998–1999

22 181

De situatie in voormalig Joegoslavië

Nr. 228

VERSLAG VAN EEN ALGEMEEN OVERLEG

Vastgesteld 11 december 1998

De vaste commissies voor Buitenlandse Zaken¹ en voor Defensie² hebben op 12 november 1998 overleg gevoerd met minister Van Aartsen van Buitenlandse Zaken en minister De Grave van Defensie over **de ontwikkelingen in Kosovo**.

Van het gevoerde overleg brengen de commissies bijgaand beknopt verslag uit.

Vragen en opmerkingen uit de commissies

¹ Samenstelling

Leden: Blaauw (VVD), Weinglas (VVD), Van den Berg (SGP), Ter Veer (D66), Van Middelkoop (GPV), Apostolou (PvdA), Van Gijssel (PvdA), Voorhoeve (VVD), Hillen (CDA), Valk (PvdA), Verhagen (CDA), ondervoorzitter, Hessing (VVD), Van Ardenne van der Hoeven (CDA), Hoekema (D66), Marijnissen (SP), M.B. Vos (GroenLinks), Dijkema (PvdA), Van den Doel (VVD), Koenders (PvdA), De Boer (PvdA), voorzitter, Van der Knaap (CDA), Ross-van Dorp (CDA), Karimi (GroenLinks), Timmermans (PvdA) en Wilders (VVD).
Plv. leden: Dijkstra (VVD), Bolkestein (VVD), De Graaf (D66), Van 't Riet (D66), Rouvoet (RPF), Belinfante (PvdA), Duivesteyn (PvdA), Patijn (VVD), Visser-van Doorn (CDA), Zijlstra (PvdA), Eurlings (CDA), Cherribi (VVD), De Haan (CDA), Scheltema-de Nij (D66), Van Bommel (SP), Harrewijn (GroenLinks), Bussemaker (PvdA), Remak (VVD), Albayrak (PvdA), Van Oven (PvdA), Van den Akker (CDA), Leers (CDA), Vendrik (GroenLinks), Feenstra (PvdA) en Balemans (VVD).

² Samenstelling

Leden: Van den Berg (SGP), Zijlstra (PvdA), Apostolou (PvdA), Hillen (CDA), Valk (PvdA), voorzitter, Hessing (VVD), ondervoorzitter, Van Ardenne van der Hoeven (CDA), Hoekema (D66), Stellingwerf (RPF), Essers (VVD), Verhagen (CDA), M.B. Vos (GroenLinks), Van 't Riet (D66), Van den Doel (VVD), De Haan (CDA), Koenders (PvdA), Van der Knaap (CDA), Harrewijn (GroenLinks), Niederer (VVD), Timmermans (PvdA), Van Bommel (SP),

Optaat (VVD), Albayrak (PvdA), Balemans (VVD) en Herrebrugh (PvdA).
Plv. leden: Dittich (D66), Swildens-Rozendaal (PvdA), Arib (PvdA), Leers (CDA), Van Oven (PvdA), Weisglas (VVD), Eurlings (CDA), Ter Veer (D66), Van Middelkoop (GPV), Passtoors (VVD), Van der Hoeven (CDA), Vendrik

(GroenLinks), Lambrichts (D66), Blaauw (VVD), Eisses-Timmerman (CDA), Van Dok van Weele (PvdA), Ross-van Dorp (CDA), Karimi (GroenLinks), E. Meijer (VVD), Dijkema (PvdA), Marijnissen (SP), Voorhoeve (VVD), Van Gijssel (PvdA), Wilders (VVD) en Duivesteyn (PvdA).

Hoewel de regering nog geen besluit heeft genomen zijn aan de OVSE en de NAVO toezeggingen gedaan inzake de waarnemers en de extraction force. Kan hierop nog worden teruggekomen?

De heer Verhagen vond het commitment van Amerika met betrekking tot de verificateurs zeer onduidelijk. Aangezien Amerika niet mee schijnt te doen met de extraction force – Amerikaans commitment is een voorwaarde – moet worden gesproken over een combined joined task force, die gebruik maakt van NAVO-middelen. De extraction force moet voorkomen dat de waarnemers potentiële gijzelaars worden.

Aangezien nog onduidelijk is of aan de voorwaarden voor het zenden van waarnemers en deelname aan de extraction force wordt voldaan wenste de heer Verhagen eerst het antwoord van de minister af te wachten, alvorens tot een oordeel te komen.

De heer **Blaauw** (VVD) vond het een merkwaardige zaak, dat geen gemeenschappelijk document bestaat over de tussen Holbrooke en Milosevic gemaakte afspraken. Overigens is Milosevic al direct in de fout te gaan door geen visa te verstrekken aan leden van het Joegoslavië tribunaal die in Kosovo aanwezig wilden zijn. Wat is de sanctie van de internationale gemeenschap op deze eerste inbreuk op resolutie 1199 van de VN?

De heer Blaauw vroeg zich af of de OVSE de meest adequate organisatie is voor het sluiten van een overeenkomst met de FRJ over de verificatie van resolutie 1199. Die overeenkomst is niet gesteund door de Albanese Kosovaren. Hoe kan de veiligheid van de 2000 verificateurs worden gewaarborgd? De FRJ – in feite Servië – wordt verantwoordelijk gesteld voor de veiligheid van de verificateurs. Zij zullen dan steeds meer worden gezien als een tegenstander van de Kosovaren waardoor de neutraliteit onder druk komt te staan.

De heer Blaauw zette vraagtekens bij de overeenkomst inzake luchtverificatie tussen de NAVO en de FRJ. Waarom is niet gekozen voor een no fly zone boven Kosovo?

Hij vond de extraction force een versterking als het gaat om het oplossen van de problematiek van de veiligheid. Het niet meedoen van de Amerikanen moet worden betreurd. Wordt het mandaat nog meegedeeld? Voorkomen moet worden dat de operatie vanuit diverse punten wordt geleid. De grondverificatie wordt geleid door de OVSE met een rapportagelijijn naar boven. De luchtverificatie gebeurt vanuit de NAVO, alhoewel de Amerikanen hun informatie rechtstreeks teruggeven naar de VS. Wellicht heeft de extraction force haar eigen commandolijn. De heer Blaauw constateerde een gigantisch coördinatieprobleem dat verlammend op de besluitvorming werkt.

De heer Blaauw wenste niet direct groen licht te geven. Vooral ten aanzien van de grondverificateurs toonde hij zich uitermate terughoudend.

De heer **Valk** (PvdA) vond het akkoord tussen Holbrooke en Milosevic een kwetsbaar akkoord, hoewel het gegeven de huidige politieke omstandigheden het enig haalbare is. Het is wel zaak, dat toegezien wordt op het nakomen ervan. Het weigeren van visa aan leden van het Joegoslavië tribunaal is een teken aan de wand.

Voordat waarnemers naar dat gebied worden gestuurd moeten er veiligheidsgaranties worden geboden. Een belangrijke garantie is een geloofwaardige extraction force. De heer Valk steunde de principiebereidheid van de Nederlandse regering om aan de OVSE-waarnemersmissie deel te nemen, hoewel zeer goed moet worden beseft dat deze missie niet risicoloos is. Feitelijke uitzending is afhankelijk van de rust op dat moment. Wie worden uitgezonden? Hoe zal een eventuele evacuatie van de waarnemers organisatorisch vorm krijgen? Op wiens verzoek gebeurt dat? Is het een beslissing van de OVSE, waarna de extraction force gaat optreden? Een dubbele sleutel bij het nemen van beslissingen

moet worden voorkomen. Ook steunde de heer Valk de principebereidheid om deel te nemen aan de evacuatiemacht.

De heer Valk benadrukte dat de evacuatiemacht met voldoende bewapening moet worden uitgerust (bewapende helikopters). Verder is het van belang dat een voldoende aantal andere landen eraan deelneemt. Belangrijker dan Amerikaanse deelname vond de heer Valk het antwoord op de vraag in hoeverre een evacuatiemacht in staat is om de taak te volbrengen waarvoor zij zich ziet gesteld. Aan welke Nederlandse eenheid wordt gedacht?

De missie duurt in principe een jaar. Hoe ziet de exitstrategie eruit? Wellicht kan onder leiding van de OVSE een gemengde commissie in het leven worden geroepen, waarin Albanese eenheden en Servische vertegenwoordigers worden opgenomen die worden betrokken bij het verloop van de verificatie en de politieke onderhandelingen.

De heer **Hoekema** (D66) typeerde het akkoord tussen Milosevic en Holbrooke als niet volmaakt, maar wel «the only game in town» en bracht hulde aan Holbrooke en Solana. Het is bizar dat de naleving van de afspraken wel op papier is vastgelegd maar de afspraken zelf niet. De OVSE heeft ervaring en er wordt brede politieke steun gecreëerd waarbij de positie van Rusland niet moet worden vergeten. Betekent de handhaving van ACTORD dat op elk gewenst moment en bij elk gewenst scenario luchtacties van de NAVO mogelijk zijn ten behoeve van de veiligheid van de missies?

De heer Hoekema benadrukte de politieke richting van het dossier-Kosovo en vroeg wat er gaande is aan onderhandelingen over de status van Kosovo. Heeft de heer Petritsch nog enige rol bij die onderhandelingen?

Een zwak element in het akkoord is dat de luchtmacht en de krijgsmacht van Servië een essentiële rol spelen bij de garantie van de veiligheid van de aersurveyers.

De heer Hoekema kon zich voorstellen dat er geen absolute garanties gegeven kunnen worden voor de veiligheid van de verificatiemissie. Hij vond de risico's verantwoord en beheersbaar door de mede op Nederlands verzoek ingebouwde veiligheidsvoorzieningen en toonde zich bereid mee te werken met het kabinet. Positieve punten voor hem zijn:

- brede deelname aan de verificatiecommissie, inclusief de VS en Rusland.
- de juridische basis lijkt voldoende voor de internationale gemeenschap.
- de veiligheidsvoorziening van de extraction force en de luchtacties van de NAVO op basis van ACTORD lijken een redelijke basis om gijzelaarsscenario's te voorkomen.

Hij had echter ook een aantal vragen.

- Hoe is de extraction force internationaal juridisch ingebed? Valt die onder paragraaf 9 van resolutie 1203?
- Is ooit overwogen om het akkoord tussen de RFJ en de OVSE uit te breiden met de voorzieningen voor de extraction force?
- Zitten er risico's in ongeorganiseerde elementen aan Albanese en Servische zijde?
- Wat is de exacte inbedding van de extraction force in de NAVO? Is het een volwaardige NAVO-operatie of een combined-joined-task-forceoperatie?
- Wat is het «plan of operations»?
- Is er een heldere commandostructuur?
- Hoe is de coördinatie tussen de drie operaties verzekerd?
- Is de NAVO de commanderende instantie?
- Wat gebeurt er als de NAVO besluit om de extraction force in te zetten? Kan de NAVO daartoe besluiten, ook al ligt er geen verzoek van de leider van de OVSE-verificatiemissie?

- Is niet sluipend een dubbele sleutel ingebouwd?

De heer Hoekema vroeg aan de minister van Defensie, of zich onder de Nederlandse verificateurs militairen op vrijwillige basis bevinden. Hoe komt het kabinet aan deze verificateurs? Waarom is er een Frans commando? Is daarover internationaal overleg gevoerd? Kan niet meer balans worden ingebouwd in het aantal OVSE-landen dat meedoet en het aantal dat niet meedoet?

Kan toegang van het Joegoslavië tribunaal tot Servië worden afgedwongen bij de Servische autoriteiten?

Hoeveel schendingen zijn er geconstateerd van het staakt-het-vuren?

Ten slotte vroeg de heer Hoekema aandacht voor de vluchtelingen en pleitte voor voldoende financiële ondersteuning door de VN.

De heer **Van Middelkoop** (GPV) merkte op grote moeite te hebben met het op dit moment zonder voorwaarden honoreren van het verzoek van de OVSE. De taak van die missie - waarnemen van de uitvoering van resolutie 1199 en assisteren bij de activiteiten van UNHCR en het ICR - veronderstelt een goed getrainde, goed georganiseerde, professionele, fullyfledged organisatie die Nederland niet heeft. Over welk type functionaris gaat het hier? Vrijwilligheid is van belang. Kunnen ambtenaren of diplomaten contractueel verplicht worden om aan dat soort missies deel te nemen? Wordt aan de waarnemers ook gevraagd om mee te werken aan een opsporingsverzoek van het Joegoslavië tribunaal? De heer Van Middelkoop vond het zenden van waarnemers naar Kosovo een overijde, niet goed doordachte en moeilijk te verantwoorden beslissing. Er is nog altijd geen formeel staakt-het-vuren. Er is geen uitgewerkt bestand dat houvast biedt bij het waarnemen. De risico's zijn nauwelijks goed in te schatten. Wat moeten de waarnemers doen als waarschijnlijk Belgrado - het wettige gezag - «toegestaan» geweld gebruikt? Heeft het gesprek met Agani en Demaci nog tot nieuwe inzichten geleid? Er zijn tal van onzekerheden over de veiligheid van de waarnemers. De heer Van Middelkoop vond dat je per definitie geen ongewapende waarnemers naar een gebied zendt, die je verplicht om scenario's te ontwikkelen om ze er met militaire middelen weer uit te halen. Dit type verificatiemissie is gewoon te vroeg. De heer Van Middelkoop adviseerde het kabinet door te gaan met de werkzaamheden in OVSE-verband. Werkelijke ontplooiing kan pas dan als sprake is van een verdere pacificatie en normalisering van de situatie in Kosovo. Aan een extraction force kwam de heer Van Middelkoop al helemaal niet toe. Die macht kan niet de gewenste veiligheidsgaranties geven.

De heer **Van Bommel** (SP) vroeg hoe het staat met de rechtstreekse onderhandelingen. Het ontbreken van een akkoord tussen de Kosovo-Albanen en Milosevic is een centraal probleem.

Het kabinet heeft voorwaarden genoemd voor een verificatiemissie: deelname van andere landen, een juridische basis en adequate voorzieningen voor de veiligheid. De deelname van andere landen is verzekerd en resolutie 1203 legt de juridische basis. In paragraaf 8 van de resolutie worden partijen opgeroepen om alle benodigde stappen te ondernemen om te garanderen dat de waarnemers niet met dreiging of gebruik van geweld of andere bemoeienis te maken krijgen. Welke stappen zijn dat? Het was de heer Van Bommel niet duidelijk hoe bij een gijzeling wordt gehandeld.

Nog steeds is er bij het UCK sprake van andere politieke aspiraties dan bij de internationale gemeenschap. Het bedreigt met provocaties het staakt-het-vuren. Hoe beoordeelt het kabinet dat politieke verschil in aspiraties?

Bij het sturen van waarnemers en de extraction force vallen de VS op. De waarnemers van de VS zijn afkomstig van een externe organisatie. Berichten wijzen erop dat het gaat om mensen van een particuliere

onderneming; de Military Professional Resources Incorporated. Is hier geen sprake van privatisering van militaire veiligheid?

De heer Van Bommel vroeg een reactie op de uitspraken in de media van Demaci dat de tijd voor een overeenkomst tussen het UCK en Rugova voorbij is. Wat betekent de in de brief vermelde opmerking dat FRJ garant staat voor de veiligheid van de verificateurs in de praktijk? Zal dit door Kosovaren niet worden opgevat als samenwerking tussen de internationale gemeenschap en Milosevic? De Kosovaren vragen overigens niet om verificatie, wel om meer preventie.

De heer Van Bommel zette vraagtekens bij de mening van de regering dat het verantwoord is deel te nemen aan de verificatiemissie, daar het Franse ministerie van Buitenlandse Zaken de missie typeert als hoogst riskant. Waaraan wordt gedacht als het gaat om civiel personeel?

Zonder een politiek akkoord tussen de Kosovo-Albanen en Milosevic vond de heer Van Bommel het niet verantwoord om deel te nemen aan de verificatiecommissie.

Welke veiligheidsrisico's brengt de Orion, ingezet voor luchtverificatie met zich mee?

Besluitvorming over de extraction force achtte de heer Van Bommel nog niet aan de orde. Het toetsingskader en de operationele aspecten moeten nog worden besproken.

Mevrouw Vos (GroenLinks) meende dat het akkoord dat nog niet heeft geleid tot het stoppen van geweld en de terugkeer van alle vluchtelingen, de enige mogelijkheid is om te komen tot een vreedzame oplossing. Voor de naleving van het akkoord is het sturen van een waarnemingsmacht noodzakelijk, waarbij de risico's zo klein mogelijk gemaakt moeten worden. Mevrouw Vos vond het van belang dat de missie vanuit de lucht goed in de gaten wordt gehouden. De extraction force is van groot belang; wanneer het mis gaat moet er ingegrepen kunnen worden. Het ontbreken van een akkoord met de oppositie in Kosovo vond zij een behoorlijk groot risico. Wat is in het gesprek met de oppositie van Kosovo besproken? Kan inzicht worden gegeven in de onderhandelingen van de heer Hill met de oppositie?

Kan het feit, dat de basis voor de extraction force in Macedonië ligt, niet voor problemen zorgen, aangezien daar een centrumrechtse coalitie komt die wellicht problemen heeft met een NAVO-troepenmacht op haar grondgebied? Moeten ook niet in Albanië troepen worden gestationeerd? Wat betekent de mededeling van de regering dat er een grotere troepenmacht achter de hand wordt gehouden? Zijn de VS hierbij betrokken? Mevrouw Vos sloot zich aan bij de vragen over de afwezigheid van de VS bij de extraction force. Wie beslist wanneer de extraction force wordt ingezet? Met welke onderdelen denkt Nederland mee te doen?

Mevrouw Vos plaatste vraagtekens bij het gegeven dat de Amerikaanse verificateurs komen uit een gespecialiseerde militaire organisatie. Zij had begrepen dat het gaat om een particuliere commerciële organisatie. Hoe staat het met de politieke controle en verantwoordelijkheid?

Mevrouw Vos vroeg inzicht in het geweld in Kosovo. Wat is de situatie van de vluchtelingen? Is de regering op de hoogte van het bericht over martelpraktijken door Serviërs tegen Albanese burgers in Kosovo?

Ten slotte wilde mevrouw Vos weten wie gezag zal uitoefenen op een eventueel eigen politieapparaat in Kosovo.

Antwoord van de regering

De **minister van Buitenlandse Zaken** zette uiteen dat door de druk op Milosevic – ACTORD van de NAVO en het ter beschikking stellen van F-16's – onderhandelingen konden beginnen en de vluchtelingen uit de bergen konden terugkeren. ACTORD blijft de komende maanden als een zwaard van Damocles boven Milosevic hangen.

Het standpunt dat Nederland pas deelneemt aan de verificatiemissie als er veiligheidsgaranties zijn, heeft tot de nodige kritiek geleid omdat Nederland in het algemeen meedoet aan missies. Nederland hanteert een breed veiligheidsconcept. De verificateurs kunnen niet onder alle omstandigheden worden gevrijwaard van enig risico voor lijf en leden. Het gaat erom, omstandigheden te creëren die de missie in staat stellen om haar taak te vervullen. Het belemmeren van die missie kan niet worden getolereerd. De minister toonde zich gelukkig met de gemaakte afspraken over de heldere bevelstructuur. Indien het hoofd van de verificatiemissie van oordeel is dat de verificatiemissie of verificateurs in een zodanige positie komen dat zij de taak niet meer kunnen uitoefenen, kan hij rechtstreeks contact leggen met SACEUR en verzoeken om ingrijpen van de evacuatiemacht. Van een dubbele sleutel of een ingewikkelde omweg is geen sprake. De evacuatiemacht heeft het vermogen om majeure reddingsoperaties uit te voeren. De minister twijfelde er niet aan, dat er opgetreden wordt, mede omdat er Amerikaanse verificateurs aanwezig is. Naast het politieke commitment is dit een extra zekerstelling.

Milosevic en het UCK hebben belang bij een ongestoorde taakuitoefening van de verificatiemissie die de ogen en oren van de wereld in Kosovo is. De minister legde uit dat Nederland een bescheiden bijdrage aan de verificatiecommissie wil leveren in de orde van grootte van 30 tot 50 personen. Hij kon geen antwoord geven op de vraag welk type mensen van Nederland wordt verwacht. In eerste instantie wordt gedacht aan burgers. De werving geschiedt via het ministerie van Buitenlandse Zaken. De minister benadrukte de vrijwilligheid. Hij veronderstelde dat hij diplomaten niet kan verplichten om deel te nemen. Dertig mensen hebben zich al bereid verklaard aan de missie deel te nemen. Het varieert van politiemensen tot ambtenaren/diplomaten van Buitenlandse Zaken. Het is niet juist dat de VS een huurlingenleger op de been brengen voor de verificatiemissie. Het Amerikaanse aandeel bestaat uit 160 ambtenaren van de ministeries van Defensie en van Buitenlandse Zaken. Logistiek personeel wordt via een «contracter» geworven. De minister vond het belangrijk dat het hart van de Amerikaanse missie uit overheidsdienaren bestaat. Evenals de Nederlanders vallen de Amerikanen onder het OVSE-régime.

De minister meende dat er geen voor de hand liggend alternatief voor de OVSE is. Een van de belangrijkste overwegingen om de OVSE erbij te betrekken is de betrokkenheid van de Russische Federatie. Een brede delegatie vanuit Kosovo – onder meer Agani en een aantal UCK-vertegenwoordigers – heeft dezer dagen in een gesprek met de minister onomwonden gezegd dat ze zich ten volle zal houden aan de resolutie van de Veiligheidsraad en de gemaakte afspraken over de veiligheid van de verificateurs. Er werd in dat gesprek overigens ook grote zorg uitgesproken over de Servische politie. Desgevraagd bevestigde de minister dat er grote verschillen zijn tussen de verschillende denominaties van de Kosovaren.

De minister deelde mee, dat hij in het gesprek er bij de Kosovaren op had aangedrongen dat alles wordt gezet op het vinden van een politieke oplossing en het in eenheid meewerken aan de missie van Hill en Petritsch. Er moet worden voorzien in een interim-status met zelfbestuur voor Kosovo. Een status quo is ondenkbaar, evenals onafhankelijkheid. Ergens daartussen moet het zich bewegen. Na een interim-periode van drie jaar moet sprake zijn van een uitspraak van de inwoners van Kosovo, een eigen parlement, autonomie en een eigen herkenbare rechtspraak, met inachtneming van de territoriale integriteit van de FRJ.

De minister merkte verder op dat de heer Holbrooke aan Milosevic heeft toegezegd dat de FRJ medewerking zal verlenen aan het onderzoek door het Joegoslavië tribunaal naar oorlogsmisdaden in Kosovo. Het zich niet houden aan afspraken zal ertoe leiden dat in de Europese Unie de

bereidheid zal toenemen om forsere sancties ten aanzien van Joegoslavië te nemen.

Er is sprake van 200 000 ontheemden in Kosovo. Rond de duizend mensen bevinden zich nog in de open lucht in de bergen. De totale Nederlandse hulpinspanning bedraagt 7 mln., waarvan 4 mln. is bijgedragen aan de VN en 1 mln. aan het Rode Kruis. De NGO's zijn met 2 mln. ondersteund. Het VN-verzoek bedraagt voor de periode juni tot december 54 mln. dollar. Het Internationale Rode Kruis heeft om 16 mln. dollar gevraagd.

De minister had geen kennis genomen van berichten over martelingen. De opbouw van het politieapparaat wordt ondersteund en komt overigens in een latere fase aan de orde.

De **minister van Defensie** merkte op dat de risico's van de inzet van de Orion laag worden ingeschat. Er is een afspraak met de FRJ en de NAVO over de deactivering van de Servische luchtafweer en een vliegverbod voor Servische gevechtsvliegtuigen tijdens de NAVO-verificatievluchten. Op een no fly zone boven geheel Kosovo is overigens niet aangedrongen. De minimumvluchthoogte van de Orion is bij deze actie 5 km en dat maakt het vliegtuig relatief onkwetsbaar voor vanaf de schouder afgeschoten wapens. De Orion zal worden uitgerust met radarwaarschuwingsapparatuur. Vanzelfsprekend is voorzien in search- en rescueoperaties, indien sprake is van een ongeval. Ten slotte is deze operatie ingebed in de NAVO-commandostructuur.

Sprekend over de extraction force wees de minister erop dat nog vele operationele zaken moeten worden uitgewerkt en dat de Kamer voordat zij een besluit neemt alle gegevens zal krijgen. Het operationele plan komt morgen in de Noord-Atlantische raad. Het gaat om de eenheid van een versterkt bataljon, ongeveer 1500 man, te legeren in Macedonië. Over Albanië is gedacht, maar hieraan kleven operationele bezwaren (terrein-omstandigheden). Afhankelijk van omstandigheden kan de eenheid worden uitgebreid tot brigadeniveau.

De extraction force komt onder bevel te staan van SACEUR en daarvan afgeleid de commander in chief south, nadrukkelijk een NAVO-structuur. De Fransen hebben aangeboden om een zeer substantieel deel van de extraction force te leveren. Hieruit leidde de minister af dat de Fransen meer en meer in de militaire NAVO-structuur willen werken. Het is mogelijk een Franse force commander te hebben die onder de NAVO-commandostructuur opereert.

Naast Nederland en Frankrijk wordt op dit moment gesproken met Engeland, Duitsland en Italië. Uitbreiding met nog meer landen in de omvang van Nederland is wel interessant, maar naar de mening van de minister zit er ook enige waarde in een niet al te breed samengestelde eenheid. De keuze van genoemde landen voor de extraction force heeft te maken met een operationele lijn, geen principiële. Amerika is niet genegen om deel te nemen vanwege politieke bezwaren van het Amerikaanse Congres dat meent dat Amerika al een forse inspanning levert. Amerika is wel gecommitteerd aan het gehele politieke proces. Het levert de leider van de waarnemersmissie en het staat politiek geheel achter de implementatie van het Hillakkoord. De minister meende, dat de extraction force voldoet aan het criterium van politieke en militaire geloofwaardigheid, onvergelijkbaar met de situatie in Bosnië. Hij had er zich van laten overtuigen dat de verschillende operaties op elkaar worden afgestemd en dat informatie wordt uitgewisseld. In NAVO-verband zou nagegaan kunnen worden in hoeverre Amerikaanse intelligence van belang kan zijn voor de operationaliteit en of Amerikanen aan de staf kunnen worden toegevoegd. De minister voelde niet voor de stelling dat zonder Amerikaanse deelname geen sprake kan zijn van een gedegen, verantwoorde militaire inzet. Hij benadrukte, dat de besluitvorming bij SACEUR ligt en derhalve sprake is van een single key.

De extraction force zal over zodanige middelen moeten beschikken dat de taken goed kunnen worden uitgevoerd. Gedacht kan worden aan bewapende helikopters, pantserwagens, enz.
De vrijwilligheid is een betrekkelijk begrip: op het moment dat het in het belang van dienst nodig wordt geacht, gaan betrokkenen daarheen. Primair zal worden gekeken naar burgervrijwilligers.

Nadere gedachtewisseling

De heer **Verhagen** (CDA) vroeg of de waarnemers van de OVSE-missie in teamverband opereren dan welke afzonderlijk.

Beide bewindslieden onderkennen dat de operatie staat of valt met een geloofwaardige troepenmacht. Voor het kunnen blijven hanteren van ACTORD moet sprake zijn van een geloofwaardige extraction force. Het dilemma is overigens dat ACTORD pas kan worden uitgevoerd als de verificateurs eruit zijn. Een geloofwaardige NAVO-troepenmacht is een *conditio sine qua non*.

De heer Verhagen was blij dat er helderheid is gekomen over de Amerikaanse committering. Het hart zal bestaan uit ambtenaren en geen gecontracteerden.

Hij kon geen oordeel uitspreken over de vraag of die *conditio sine qua non* in voldoende mate is vervuld en had behoefte aan nader overleg in de fractie, beseffend dat de regering terzake van de extraction force een aantal stappen vooruit moet zetten. Hij kondigde aan het verslag van dit overleg op de agenda voor de plenaire vergadering te zullen zetten.

De heer **Blaauw** (VVD) wees erop dat de inzet van helikopters onmogelijk wordt in het geval van gijzeling van de verificateurs. Onder Unprofor werd verticale logistiek ook geweigerd. Als de verificateurs geëvacueerd moeten worden, is het geweldsniveau in Kosovo vrij hoog geworden. De heer Blaauw kondigde aan, dat met de fractie overleg zal worden gevoerd. Ook hij wenste een plenaire afronding.

De heer **Valk** (PvdA) toonde zich verrast over de mededeling dat op dit moment zich nog ongeveer duizend daklozen in Kosovo bevinden, terwijl het drie weken geleden nog om 50 000 mensen ging en trok de conclusie dat sprake is van een beginnend klimaat van vertrouwen als gevolg van het akkoord Holbrooke/Milosevic en de ontplooiing van de verificatiemissie van de OVSE.

De heer Valk wilde nog weten welke Nederlandse eenheden ter beschikking worden gesteld.

Hij ondersteunde ten slotte de conclusie van de regering dat op dit moment sprake is van een principebereidheid tot deelname aan die missie en de bereidheid tot het in overweging nemen van deelname aan de extraction force.

De heer **Hoekema** (D66) herhaalde dat zijn fractie wil meedenken en meewerken in de richting die het kabinet is gegaan met de overigens zeer zorgvuldige besluitvorming van de laatste weken. De heer Hoekema concludeerde dat de risico's zo klein mogelijk kunnen worden gehouden. Moet het aantal deelnemende OVSE-landen aan de OVSE-missie – 25 van de 54 – niet worden verhoogd?

Ten slotte moedigde de heer Hoekema de minister van Buitenlandse Zaken aan het onderwerp sancties van de Unie tegen Milosevic scherp op de agenda te houden. Het optreden tegen het Joegoslavië tribunaal is schandelijk.

De heer **Van Bommel** (SP) vond het niet verantwoord de bereidheid uit te spreken deel te nemen aan een verificatiemissie. De komst van de verificateurs zal opgevat worden als samenwerking tussen de interna-

tionale gemeenschap en de mensen van Milosevic, hetgeen een contra-productief effect heeft. Als het feitelijke besluit moet worden genomen zijn die omstandigheden wellicht veranderd, met als gevolg een ander standpunt.

Mevrouw **Vos** (GroenLinks) steunde de inzet van de regering met betrekking tot de bereidheid om Nederlanders deel te laten uitmaken van de waarnemersmissie die moet zorgen voor de naleving van het akkoord en een vreedzame oplossing. Een grondige training en briefing achtte mevrouw Vos van groot belang. Het door de regering in overweging nemen van deelname aan de extraction force steunde zij evenzeer. Worden eventueel mariniers ingezet?

Mevrouw Vos bleef zorgen houden over Albanië omdat er vanuit dat land UCK-strijders naar Kosovo gaan. Wat wordt eraan gedaan om dit geweld terug te dringen?

Ten slotte was zij erover verheugd, dat de situatie van de vluchtelingen behoorlijk is verbeterd.

De **minister van Buitenlandse Zaken** merkte op dat het de bedoeling is dat de waarnemers in teamverband zullen opereren, waarbij nationaliteiten door elkaar zullen opereren. Het is van belang, dat men goed getraind en gebriefd is. Daarom is het belangrijk dat de leiding van de missie in Pristina aanwezig is.

De minister benadrukte dat de regering een besluit heeft genomen en binnen dat kader verder handelt.

Hij schetste de gang van zaken destijds in Bosnië en deelde mee dat de suggestie van een rapid reaction force pas werd gedaan nadat er gijzelaars waren genomen. Het was een idee van de Franse president Chirac. Na de totstandkoming van de Daytonakkoorden was het niet meer nodig. Een van de geleerde lessen is de aanwezigheid van een evacuatiemacht waarvoor Nederland zich zo druk heeft gemaakt.

Wat het aantal OVSE-landen betreft dat deelneemt aan de verificatiemissie, is er één belangrijk land waarvan nog niet bekend is of het mee zal doen, namelijk de Oekraïne. Zou Nederland niet meedoen aan de verificatiemissie, dan is de geloofwaardigheid in het geding.

De minister was het ermee een dat de sancties van de EU op de agenda moeten blijven. Timing is van groot belang.

De **minister van Defensie** kon geen antwoord geven op de vraag welke eenheid deelneemt aan de extraction force. Dat komt in een latere fase aan de orde.

De minister verzekerde dat gijzeling bij de extraction force een aparte plaats krijgt en dat hiervoor getrainde eenheden zullen worden ingezet. Ten slotte deelde hij mee dat alle Amerikaanse intelligence binnen de NAVO beschikbaar is voor de operatie. In NAVO-verband zal worden nagegaan of hiervoor een aparte Amerikaanse informatiecel bij het hoofdkwartier van de extraction force aanwezig moet zijn. Dit kan ook in politieke zin van belang zijn.

De voorzitter van de vaste commissie voor Buitenlandse Zaken,
De Boer

De voorzitter van de vaste commissie voor Defensie,
Valk

De griffier van de vaste commissie voor Buitenlandse Zaken,
Hommes

Vergaderjaar 1998–1999

22 181

De situatie in voormalig Joegoslavië

Nr. 222

MOTIE VAN DE LEDEN VERHAGEN EN VAN MIDDELKOOP

Voorgesteld 18 november 1998

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

van mening, dat de veiligheid van de waarnemers voor de OVSE-missie in Kosovo tot op heden onvoldoende is gewaarborgd;

roept de regering op nu geen besluit te nemen tot het zenden van Nederlandse waarnemers naar de OVSE-verificatiemissie,

en gaat over tot de orde van de dag.

Verhagen
Van Middelkoop

Vergaderjaar 1998-1999

22 181

De situatie in voormalig Joegoslavië

Nr. 223

MOTIE VAN HET LID VAN BOMMEL

Voorgesteld 18 november 1998

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

constaterende, dat een politiek akkoord tussen Belgrado en de etnische Albanezen in Kosovo ontbreekt en dat er nu al sprake is van bedreiging van diplomatieke waarnemers;

van mening, dat het sturen van ongewapende waarnemers onder die omstandigheden een onverantwoord risico inhoudt;

overwegende, dat het zenden van een reddingsmacht rechtstreeks samenhangt met de aanwezigheid van de bedoelde verificatiemissie;

verzoekt de regering noch een bijdrage te leveren aan een verificatiemissie in Kosovo noch aan een reddingsmacht in Macedonië,

en gaat over tot de orde van de dag.

Van Bommel

BRIEF VAN DE MINISTERS VAN BUITENLANDSE ZAKEN EN VAN DEFENSIE

Aan de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal

's-Gravenhage, 20 november 1998

Op 12 en 18 november jl. hebben wij met uw Kamer gedebatteerd over de deelname van Nederlandse vrijwilligers aan de OVSE verificatiemissie in Kosovo, de inzet van een P3C Orion voor de NAVO luchtverificatiemissie en de deelname van Nederlandse militairen aan de in NAVO-verband vormgegeven zogenoemde «extraction force». De veiligheid van de deelnemers aan de verificatiemissie heeft in de discussie centraal gestaan. Wij hebben uiteengezet dat ook in het kabinet een zeer zware afweging heeft plaatsgevonden over de principe bereidheid om met de drie genoemde elementen een bijdrage te leveren. De regering heeft bij deze afweging uitvoerig stilgestaan bij vooral de veiligheid van de deelnemers aan de verificatiemissie.

Zoals in het debat uiteengezet, heeft juist de Nederlandse regering een voortrekkersrol gespeeld in dit veiligheidsvraagstuk. Mede dankzij onze initiatieven is met de instelling van de «extraction force» een operationeel antwoord gezocht op onze zorgpunten. In het bijzonder is aandacht gegeven aan de veiligheidssituatie in het geval van gijzelingen. In het operatieplan van de NAVO zijn voor dit soort gevallen speciale acties voorzien met een uiterst korte reactietijd. Voorts hebben wij aangegeven dat ook weer op aandringen van Nederland de dreiging met luchtacties door de NAVO wordt gehandhaafd door de ACTORD van kracht te laten blijven. Mede in het licht van de wat betreft nationaliteiten brede samenstelling van de verificatiemissie ontstaat een samenhangend stelsel van maatregelen die onze veiligheidszorgen kunnen verzachten. Wij hebben duidelijk uitgesproken, zoals ook uw Kamer, dat de verificatie missie niet een volledige veiligheidsgarantie kan worden geboden; het is en blijft een operatie met risico's. Wij kunnen wel zo intensief mogelijk maatregelen voorbereiden om optredende veiligheidsproblemen maximaal het hoofd te bieden. In het licht van de getroffen maatregelen is de regering, zoals uiteengezet, bereid Nederlandse deelname op alle drie de elementen toe te zeggen.

Wij herkennen in het debat met de Kamer de intensiteit en de zorg zoals die ook in de beraadslaging van de regering over de Nederlandse deelname de boventoon hebben gevoerd. Wij voelen daarom een directe aansluiting met de zorgen en aandachtspunten zoals die in het debat naar voren zijn gebracht. Regering en Kamer delen dezelfde zorgen, zien dezelfde risico's en leggen dezelfde nadruk op de noodzaak van een samenhangend pakket van maatregelen om de veiligheidsdreiging binnen aanvaardbare grenzen te houden.

Mede in het licht van de moties die zijn ingediend, is het in onze ogen van belang de Kamer een inzicht op operationeel niveau te geven in de maatregelen die getroffen zijn. Wij zijn daartoe gaarne bereid voor de vaste commissies voor Buitenlandse Zaken en voor Defensie in een vertrouwelijke bijeenkomst door de betrokken ambtelijke en militaire deskundigen een uiteenzetting te laten geven over de wijze waarop de maatregelen operationeel zijn vorm gegeven en hoe de acties bij verschillende scenario's worden uitgevoerd. Deze informatieoverdracht kan worden aangevuld met een debriefing van besprekingen die de eerste ondergetekende met zijn Amerikaanse collega, mevrouw Albright, hoopt te voeren op 24 dezer. De situatie in Kosovo en in het bijzonder de uitvoering van de OVSE verificatiemissie, waaraan ook ca. 200 Amerikanen deelnemen, is een belangrijk onderdeel van de agenda van deze ontmoeting. Zoals wij al in onze brief van 10 november aangaven is het aantal en de samenstelling van de uit te zenden verificateurs afhankelijk van de nader te bepalen behoeftestelling en vergt nadere besluitvorming. De regering zal, scherp rekening houdend met de gevoelens in uw Kamer, de nadere besluitvorming over de Nederlandse bijdrage voorbereiden en over naar verwachting twee weken aan u voorleggen.

Met deze brief hopen wij bij te dragen aan de completering van het beeld van de stand van zaken en de reikwijdte van de maatregelen die getroffen zijn om de veiligheidsrisico's van de OVSE verificatiemissie binnen aanvaardbare grenzen te houden. Wij spreken de hoop uit dat de door ons voorgestelde aanvullende informatieverstrekking behulpzaam zal zijn bij de uiteindelijke standpuntbepaling van uw Kamer.

De Minister van Buitenlandse Zaken,
J. J. van Aartsen

De Minister van Defensie,
F. H. G. de Grave

BRIEF VAN DE MINISTERS VAN BUITENLANDSE ZAKEN EN VAN DEFENSIE

Aan de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal

's-Gravenhage, 4 december 1998

Ten vervolge op onze eerdere brieven (laatstelijk 20 november) informeren wij u over de algemene situatie in Kosovo, de stand van zaken met betrekking tot de «Extraction Force», de Kosovo Verification Mission (KVM), met name de veiligheidsprocedures en de onderlinge coördinatie en afstemming, alsmede over het besluit dat de Regering heeft genomen met betrekking tot uitzending van Nederlandse vrijwilligers en militairen.

Algemeen

Het akkoord Holbrooke-Milosovic en de daaraan intussen gegeven uitvoering heeft bijgedragen aan een aanmerkelijke verbetering van de humanitaire situatie in Kosovo. Volgens gegevens van UNHCR zijn ongeveer 65 000 personen teruggekeerd naar hun woonplaats. Daar waar de KDOM (en de zich thans ontplooiende KVM) aanwezig is, vindt de meeste terugkeer plaats. Veel vluchtelingen treffen bij terugkeer echter hun woning in verwoeste staat aan. In zo goed als alle dorpen is sprake van vernieling. Er zijn volgens UNHCR 175 000 ontheemden in Kosovo en ongeveer 60 000 vluchtelingen in de regio. UNHCR verwacht dat een groot aantal van hen zal proberen naar West-Europa door te reizen. Er verblijven geen ontheemden meer in de open lucht. Mevrouw Ogata heeft opgeroepen om door te gaan met het scheppen van veilige omstandigheden, zodat de vluchtelingen naar huis kunnen terugkeren. Naar haar mening is daarom van groot belang dat de KVM snel wordt ontplooid.

Het akkoord is daarnaast gericht op een politieke oplossing voor dit gebied. Deze oplossing zal zowel gebaseerd moeten zijn op de territoriale integriteit van de Federale Republiek Joegoslavië (FRJ) als een vergaande mate van autonomie voor de Kosovo-Albanezen. De onderhandelingen hierover met de partijen worden gevoerd door VS-bemiddelaar Hill en EU-gezant Petritsch, op basis van het door de Contactgroep en de EU goedgekeurde voorstel voor een interimregeling van drie jaar met een vergaande mate van zelfbestuur voor de Kosovo-Albanezen. De bemid-

deling door Hill en Petritsch loopt langzaam ten einde. Het is de bedoeling dat de partijen zo snel mogelijk direct met elkaar gaan onderhandelen.

Tijdens de gesprekken in Washington van eerste ondertekenaar met zijn Amerikaanse ambtgenoot is van Amerikaanse zijde nogmaals gewezen op het belang van een snelle ontspanning van de verificateurs. Er is naar Amerikaanse opvatting sprake van een begin van normalisatie, maar het gevaar van een geweldsspiraal is nog niet geweken. Het is daarom zaak nu de verificatiemissie van de grond te krijgen, de lokale politie op te zetten en energiek de voorbereidingen van de beoogde verkiezingen ter hand te nemen. Voor het welslagen van de missie van de bemiddelaars Hill en Petritsch is de aanwezigheid van de verificateurs een extra impuls. De aanwezigheid van verificateurs zal de Albanezen doen inzien dat het meedoen aan onderhandelingen bijdraagt aan een veiliger omgeving. Ook voor de VS, die met ongeveer 200 personen zal deelnemen aan de KVM, staat de veiligheid van de verificateurs centraal.

Kosovo Verification Mission (KVM)

De opbouw van de KVM verloopt voorspoedig. Het operatie-centrum in Pristina is thans op 24-uurs basis operationeel. Deels gebruik makend van bestaande KDOM-presentie waren per 3 december jl. 515 internationale stafleden in het veld aanwezig. Inmiddels hebben 34 landen toegezegd deel te nemen. De planning voorziet in een uitbreiding met 250 man per week. De KVM zal naar verwachting eind januari 1999 op volle sterkte zijn. Uiteindelijk komen er 180 verificatieteams, elk bestaande uit enkele verificateurs, een tolk en een chauffeur. Het opleidingscentrum («induction centre») in Brezovica is eveneens begonnen met de opleidingen. Hier krijgen de verificateurs een cursus, die naast de verificatietaken vooral is toegespitst op de veiligheidssituatie en het hanteren van de veiligheidsprocedures.

Op 20 november is het Concept of Operations van de OVSE gereed gekomen. Dit concept steelt op NAVO-procedures en zal voortdurend worden getoetst aan de feitelijke omstandigheden in het veld. Het veiligheidsplan vormt een essentieel onderdeel van het Concept of Operations. De volgende elementen dienen hier vermeld:

- Bij selectie wordt veel aandacht besteed aan kennis en ervaring in eerdere missies. Bij de training van het personeel in het «induction centre» staan veiligheid en kennis van de veiligheidsprocedures centraal.
- Moderne communicatiemiddelen staan garant voor optimale bereikbaarheid van het OVSE-personeel.
- De Noorse bestaafing van het KVM-hoofdkwartier in Pristina staat garant voor een optimale communicatie met de NAVO.
- Er worden hoge eisen gesteld aan accommodatie, bescherming d.m.v. gepantserde personenvoertuigen (188 in totaal) en individuele bescherming in de vorm van scherfwerende vesten en helmen. Bovendien zijn veiligheidsexperts ingedeeld in de organisatie voor het continu verzamelen en analyseren van gegevens op veiligheidsgebied. Elke informatie inzake dreiging zal onmiddellijk worden gedeeld met de NAVO.
- Alle verificatierapporten en analyses van de OVSE-missie worden gedeeld met de NAVO. De NAVO zal gegevens verstrekken die middels luchtverificatie worden ontvangen, alsmede alle informatie die van nut kan zijn voor de KVM, speciaal betreffende de veiligheid van en eventuele bedreigingen jegens de KVM. Er vindt op diverse niveaus afstemming en overleg plaats tussen de KVM en de NAVO. Ten behoeve van de samenwerking met de KVM heeft de NAVO het

Kosovo Verification and Coordination Center» (KVCC) opgericht, gevestigd in Skopje.

- Er is een vijftal alarmscenario's uitgewerkt, elk met vast omschreven procedures hoe te handelen. Elk niveau in de organisatie van de KVM kan zelfstandig een verhoogde alarm fase afkondigen. Indien de mogelijkheden van de KVM om de veiligheid van het personeel te handhaven, uitgeput zijn en de FRJ niet bereid is of in staat adequate assistentie te verlenen kan de hulp van de NAVO «extraction force» worden ingeroepen door HoM Walker.

Het veiligheidsplan maakt een gedegen indruk. In alle aspecten van de activiteiten van de KVM wordt maximale aandacht gegeven aan de veiligheid van het verificatiepersoneel.

Zoals aangekondigd in onze brief van 20 november is nadere besluitvorming over Nederlandse deelname aan de KVM en de EF noodzakelijk. De Regering acht nu het tijdstip gekomen om een besluit te nemen over daadwerkelijke uitzending.

Nederlandse deelname aan de Kosovo Verification Mission

De KVM-missie is zich thans aan het ontplooiën. De aanwezigheid van de ongeveer de 2000 missieleden zal een belangrijke factor zijn voor het herstel van stabiliteit, de terugkeer van de vluchtelingen naar hun huizen, en uiteindelijk het welslagen van het politieke proces in Kosovo. Een duurzame politieke oplossing is ook voor Nederland van groot belang. De rechtsgrond wordt gevormd door de in VR-resolutie 1203 bekrachtigde overeenkomst tussen de OVSE en FRJ, alsmede Resolutie 1203. De missie wordt door de participatie van 34 landen, waaronder alle EU- en NAVO-landen, alsmede de Russische Federatie, internationaal breed gesteund. Voor Nederland staat de veiligheid van de missieleden centraal. Er blijven risico's bestaan. Niettemin zijn naar de mening van de Regering zo intensief, professioneel en gedegen als mogelijk maatregelen voorbereid teneinde veiligheidsproblemen maximaal het hoofd te kunnen bieden. Over de laatste stand van zaken met betrekking tot de veiligheidsvoorzieningen is Uw kamer op 2 december jl. vertrouwelijk geïnformeerd.

Na een zorgvuldige afweging van de risico's en de getroffen veiligheidsmaatregelen heeft de Regering besloten om met een groep van ongeveer 30 personen aan de verificatiemissie in Kosovo deel te nemen. Met de OVSE heeft overleg plaatsgevonden over aantal en samenstelling. Deze personen zullen worden uitgezonden op basis van vrijwilligheid. 25 potentiële kandidaten zijn door de Hooftafdeling Personele Zaken van het Ministerie van Buitenlandse Zaken extern geselecteerd. Daarnaast zal een vijftal diplomaten aan de KVM deelnemen. Het voornemen bestaat deze personen in januari uit te zenden. Voordien zal deze groep ter voorbereiding in Nederland een vooral op de veiligheid toegespitste cursus van het Ministerie van Defensie volgen. Ook zal worden deelgenomen aan de inleidende cursus van de OVSE. De tijdelijke detachering van een militair als personeelsdeskundige bij het Secretariaat te Wenen zal voorshands worden gecontinueerd. Deelname geldt voor één jaar, met de mogelijkheid van verlenging. Over eventuele verlenging zal een nieuw besluit worden genomen. De kosten zullen voor Nederland op jaarbasis naar schatting f 20 miljoen bedragen, dat is inclusief de verplichte bijdrage aan de OVSE van naar schatting f 16 miljoen. Financiering van de uitzending van de Nederlandse deelnemers aan de KVM zal plaatsvinden via HGIS Vredesoperaties.

«Extraction Force» (EF)

De «Extraction Force» is opgericht om de KVM in bepaalde situaties bijstand te verlenen bij de evacuatie van verificateurs in moeilijkheden. Het kan hierbij gaan om het afvoeren van gewonden, het ondersteunend optreden bij gijzelingen, het redden van verificateurs uit mijnenvelden, het evacueren van één of enkele verificateurs of grootschaliger evacuatie. Hierover zijn duidelijke afspraken gemaakt tussen de OVSE en de NAVO: goede verbindingen en heldere procedures maken optreden met een korte reactietijd mogelijk.

De «Extraction Force» die zal worden ontplooid vanaf medio december, wordt gelegerd bij Skopje (FYROM). Op 3 december jl. heeft de FYROM meegedeeld met de stationering akkoord te gaan. De «Extraction Force» staat onder NAVO-commando (SACEUR/CINCSOUTH), waarbij Frankrijk als «lead nation» optreedt. De EF, die zal bestaan uit 1500 tot 2000 militairen, wordt in beginsel samengesteld uit eenheden van Frankrijk, Duitsland, Italië, Nederland en het Verenigd Koninkrijk. Door het aantal deelnemende landen te beperken wordt de noodzakelijke onderlinge afstemming bevorderd en is de effectiviteit bij inzet optimaal. Hoewel de VS niet participeren in de EF, zijn Amerikaanse militairen werkzaam in het hoofdkwartier van de EF, waarmee de afstemming met de VS en de toegang tot Amerikaanse inlichtingen is verzekerd.

De Nederlandse deelname aan de «Extraction Force»

Op basis van het operatieplan dat de afgelopen weken is uitgewerkt, heeft de Regering besloten in te stemmen met het verzoek van de NAVO deel te nemen aan de EF voor de duur van een jaar. Bij voortzetting van de EF vergt verdere Nederlandse deelneming daaraan een nieuw kabinetsbesluit. Een belangrijke overweging bij dit besluit is het cruciale belang van deze missie voor de veiligheid van de KVM-verificateurs geweest. Nederland zal met verschillende eenheden bijdragen. De eerste vier maanden wordt, evenals door de andere deelnemende landen, een geniecompagnie (ongeveer 70 militairen geleverd, die worden ingezet bij het opbouwen van de kampementen en de daarbij behorende infrastructuur. Voorts levert Nederland op rotatiebasis (zesmaandelijks) met het Verenigd Koninkrijk een luchtmobiele infanteriecompagnie van ongeveer 200 militairen, uitgerust met pantservoertuigen van het type YPR 25 mm. Deze compagnie zal in juni 1999 de Britse compagnie die als eerste wordt ingezet, aflösen. Gedurende de gehele operatieperiode biedt Nederland drie transporthelikopters aan, die afwisselend met de Britse en de Nederlandse compagnie zullen opereren. Het helikopterdetachement bestaat uit ongeveer 50 militairen. Ook gaat Nederland gedurende de gehele periode twintig staffuncties vervullen in het hoofdkwartier van de EF; vijf militairen hebben ondersteunende functies. Hiermee verzekert Nederland zich van voldoende medezeggenschap en coördinatie in het hoofdkwartier. Tenslotte stuurt Nederland, op verzoek van «lead nation» Frankrijk, drie ambulances, bemand door zeven militairen. In totaal zal de omvang van de Nederlandse bijdrage variëren van 80 tot 280 militairen. Financiering van de uitzending zal plaatsvinden via HGIS Vredesoperaties. De kosten van de EF bedragen voor Nederland zo'n 25 miljoen gulden.

Met de deelneming aan de EF onderstreept Nederland het belang dat het hecht aan het bevorderen van de stabiliteit en de vrede op de Balkan. Ook toont Nederland zich solidair met de NAVO-inspanningen ten aanzien van Kosovo. Voorts past de deelneming in de Nederlandse wens de internationale rechtsorde te bevorderen. Deze overwegingen zijn in overeenstemming met het Toetsingskader. Dat geldt ook voor de juridische basis van de EF. Deze berust op VR-resolutie 1203, de overeenkomsten tussen

de NAVO en de FRJ, en de OVSE en de FRJ, alsmede de instemming op 3 december door Macedonië met de stationering van de EF in Macedonië. Het betreft een NAVO-operatie, waardoor multinationaliteit en een heldere commandostructuur, conform het Toetsingskader, zijn verzekerd. De EF beschikt over voldoende middelen om de gestelde taken te kunnen uitvoeren. Bij inzet van de EF kunnen acties van plaatselijke Servische groeperingen of van het UÇK niet worden uitgesloten, maar de veiligheidsrisico's worden beperkt door de gedegen voorbereiding en de goede uitrusting van de eenheden.

De Nederlandse deelname aan de NAVO-luchtverificatiemissie

De NAVO Kosovo Verificatiemissie (NKVM) houdt vanuit de lucht toezicht op de naleving van Veiligheidsraadresolutie 1199. De door de NKVM verkregen verificatiegegevens worden verzameld en bestudeerd in het KVCC. Met de KVM zijn goede afspraken gemaakt over de onderlinge coördinatie en afstemming. Aan de NKVM wordt deelgenomen door België, Duitsland, Frankrijk, Italië, Portugal, het VK en de VS. De NAVO en de FRJ hebben, in verband met de veiligheid van de NKVM, onder meer afspraken gemaakt over de activering van de Servische luchtafweer en over een vliegverbod voor Servische gevechtsvliegtuigen tijdens de NAVO-verificatievluchten. De naleving van deze afspraken wordt gecontroleerd door «air defence liaison teams», waarvan Servische en NAVO-officieren deel uitmaken. In het geval van een ongeluk kan een «search and rescue» operatie worden uitgevoerd.

Zoals reeds gesteld in de brief van 10 november jl. heeft de Regering besloten dat Nederland een P3C Orion maritiem patrouillevliegtuig ter beschikking zal stellen van de NKVM. De Orion wordt ingezet vanaf 11 januari 1999. Voorafgaand aan de inzet van de Orion wordt de waarnemingsapparatuur aangepast en worden zelfbeschermingsmiddelen aangebracht. Met het oog op de voortzettingcapaciteit worden drie Orions aangepast. De modificatiekosten van de drie Orions bedragen f 10 miljoen, die ten laste worden gebracht van de Defensiebegroting. De rechtstreeks met de operatie verbonden kosten, begroot op f 2 miljoen, worden gefinancierd met HGIS-gelden.

De inzet van de Orion is in overeenstemming met het Toetsingskader. De NKVM levert een belangrijke bijdrage aan de controle op de naleving van VR-Resolutie 1199. Voorts is de NKVM, evenals de «Extraction Force», multinational en heeft een heldere commandostructuur (het betreft immers een NAVO-operatie). Ook de NKVM berust op een degelijke juridische basis. Aan de operatie zijn, wegens de veiligheidsafspraken en -voorzieningen, beperkte risico's verbonden.

De Minister van Buitenlandse Zaken,
J. J. van Aartsen

De Minister van Defensie,
F. H. G. de Grave

Vergaderjaar 1998-1999

22 181

De situatie in voormalig Joegoslavië

Nr. 226

BRIEF VAN DE MINISTER VAN DEFENSIE

Aan de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal

's-Gravenhage, 4 december 1998

Vanaf het voorjaar van 1999 komt de vliegbasis Villafranca niet meer in aanmerking voor militair gebruik. De Nederlands-Belgische Deployable Air Task Force (DATF), die wordt ingezet boven Bosnië-Herzegovina in het kader van operatie «Deliberate Forge», wordt daarom verplaatst naar de Zuid-Italiaanse vliegbasis Amendola. Voorafgaand aan de verplaatsing is de vliegbasis, waarvoor Nederland en België hun voorkeur hadden uitgesproken, op kosten van Italië gemoderniseerd. Het detachement, dat bestaat uit acht Nederlandse en vier Belgische F-16's en bijbehorend personeel, wordt gefaseerd verplaatst tussen 5 december 1998 en 11 januari 1999. Hierdoor kunnen de vliegoperaties zonder onderbreking worden uitgevoerd.

De verplaatsingskosten van de Nederlandse bijdrage aan het DATF-detachement worden begroot op ongeveer één miljoen gulden, die ten laste komen van het budget voor vredesoperaties (0802).

De betere faciliteiten van de vliegbasis Amendola maken reductie van het personeelsbestand en van de structurele additionele uitgaven mogelijk. Het aantal uitgezonden militairen wordt met 22 militairen teruggebracht (tot 92); de structurele additionele uitgaven dalen met ongeveer 2,8 miljoen gulden tot zo'n 27,8 miljoen gulden per jaar.

De Minister van Defensie,
F. H. G. de Grave

HET POLITIEKE OPPORTUNISME EN VOLSLAGEN GEBREK AAN ENIGE VOLKENRECHTE-
LIJKE BEZINNING INZAKE HET TOEPASSEN VAN NEDERLANDS OORLOGSGEWELD
TEGEN DE FEDERALE REPUBLIEK JOEGOSLAVIE, ALSMEDE HET DREIGEN MET ZODANIG
NEDERLANDS OORLOGSGEWELD IN NAVO-VERBAND BIJ REGERING EN PARLEMENT

VERSLAG VAN EEN ALGEMEEN OVERLEG

De vaste commissies voor Buitenlandse Zaken¹ en voor Defensie² hebben op 1 oktober 1998 overleg gevoerd met minister Van Aartsen van Buitenlandse Zaken en minister De Grave van Defensie over de actuele situatie in Kosovo.

Van het gevoerde overleg brengen de commissies bijgaand beknopt verslag uit.

Vragen en opmerkingen uit de commissies

De heer **Verhagen** (CDA) sprak zijn afschuw uit over het buitengewoon wrede bloedbad, waarmee de bewering dat men zich louter richt op het bestrijden van terroristen teniet wordt gedaan omdat ook vrouwen, kinderen en bejaarden zijn getroffen. De resolutie van de Veiligheidsraad is weliswaar een hoofdstuk-7-resolutie, maar de meningen verschillen over de vraag of op basis van deze resolutie de NAVO daadwerkelijk kan ingrijpen. Bovendien is er geen ultimatum aan verbonden. Is overigens een termijn gesteld aan de action warning van de NAVO? Wanneer zal die kunnen worden omgezet in een effectief optreden van de NAVO?

De heer **Blaauw** (VVD) was in de Raad van Europa gebleken, dat bestaande sancties niet worden uitgevoerd door het ontbreken van een ruling door de Europese Unie, waardoor zo'n sanctie in wezen een wassen neus wordt.

Hij had reeds eerder zijn steun uitgesproken voor de inzet van F-16's, maar niet zonder een resolutie van de Veiligheidsraad. Hij pleitte ervoor de Tweede Kamer zeer snel bij het inzetten van Nederlandse militairen te betrekken.

Ook de heer **Valk** (PvdA) sprak zijn afschuw uit over de moorden op onschuldige burgers. De verklaringen en beloften van Servische zijde over terugtrekking van Servische troepen hebben geen enkele waarde. Resolutie nr. 1199 van de Veiligheidsraad is door de minister van Buitenlandse Zaken betiteld als een enorme stap voorwaarts, maar hoe beoordeelt hij de waarde van deze resolutie? Sluit hij zich aan bij de opvatting van Duitsland en de Verenigde Staten, dat deze resolutie voldoende rechtsgrond biedt voor een NAVO-inzet? De heer Valk vond dat deze resolutie wel degelijk een mandaat geeft voor verdergaande stappen en dat het inderdaad hoog tijd wordt om president Milosevic een ultimatum te stellen.

Mevrouw **Van 't Riet** (D66) vond de brief van het kabinet over de ontwikkelingen in Kosovo door de berichten over het bloedbad achterhaald en spitte haar vragen toe op de huidige situatie en de positie van de Veiligheidsraad. Kan de minister van Buitenlandse Zaken de positie van Rusland toelichten met betrekking tot resolutie 1199, omdat Rusland afstand lijkt te nemen van de interpretatie, namelijk toestemming tot ingrijpen van de NAVO?

De heer **Van Middelkoop** (GPV) sloot zich aan bij de woorden van afschuw over de gebeurtenissen van de laatste dagen in Kosovo. Er is sprake van een Frans-Duits plan voor de terugkeer van ontheemden, maar is er een reële kans dat dit plan ooit verder komt dan op papier?

Hoe weegt het kabinet de betekenis van resolutie 1199? Van voorgaande resoluties op basis van hoofdstuk 7 van het handvest herinnerde hij zich, dat alle noodzakelijke middelen konden worden toegepast maar dat is nu niet in de tekst opgenomen. Moet de resolutie zo worden verstaan, dat de politieke strekking voorzichtig is? Is de inzet van geweld wellicht geman-dateerd en niet primair bepleit, ook omdat er geen ultimatum is opgenomen? Meent het kabinet dat de NAVO op grond van deze resolutie geman-dateerd is om bijvoorbeeld luchtaanvallen te beginnen?

In de resolutie wordt verwezen naar de toezeggingen van president Milosevic op 16 juni tegenover president Jeltsin. Deze tekst heeft president Milosevic echter tot instrument van zijn beleid gemaakt om zich de wereld van het lijf te houden. Wel heeft de Veiligheidsraad aange-drongen op veroordeling van alle terroristische activiteiten, ook die van UCK-zijde.

Antwoord van de regering

Ook de **minister van Buitenlandse Zaken** sprak zijn afschuw uit over de daden van de handlangers van president Milosevic. Hij achtte thans het stadium bereikt waarin er maar één weg is om aan de beestachtigheid een einde te maken: een duidelijke actie door de wereldgemeenschap en de internationale gemeenschap. Om die reden heeft Nederland zich de vorige week ingespannen voor resolutie 1199 van de Veiligheidsraad, die aan duidelijkheid weinig te wensen overlaat en die naar de mening van de regering een duidelijke basis biedt voor optreden van de NAVO, hoewel er geen ultimatum is opgenomen. Deze resolutie op basis van hoofdstuk 7 biedt de secretaris-generaal van de Verenigde Naties de mogelijkheid om op basis van een rapport te concluderen in hoeverre president Milosevic zich houdt aan hetgeen hem in deze resolutie is gevraagd. De Russische Federatie had moeite om in te stemmen met deze resolutie, maar in een gesprek was het de minister duidelijk geworden dat ook zijn Russische collega inziet dat president Milosevic gewoon moet doen wat in de resolutie wordt gevraagd, namelijk ophouden met deze terreurdaden tegen vluchtelingen en de bevolking in Kosovo. De Veiligheidsraad zal naar aanleiding van resolutie 1199 en van de berichten de secretaris-generaal om een rapportage op zeer korte termijn vragen. Of voor een volgende stap een nieuwe resolutie nodig is, zal afhangen van de vraag in hoeverre president Milosevic doet wat de wereldgemeenschap van hem vraagt.

Het is evident, dat humanitaire hulp door organisaties pas werkelijk kan worden gegeven na een staakt het vuren. Als president Milosevic zich niet houdt aan de resolutie, kan naleving van de resolutie niet anders dan op basis van een militair optreden worden gegarandeerd. De NAVO heeft reeds een eerste stap gezet en bereidt zich thans voor op het moment waarop daadwerkelijk moet worden opgetreden. Nederland komt voor de vraag te staan om F-16's in te zetten in het kader van een militaire operatie en uiteraard zal het parlement daarover worden ingelicht. De procedure daarvoor is vastgelegd in de brief van de ministers van Buitenlandse Zaken en Defensie van 28 juli 1995.

Inderdaad is er in de strikte zin des woords geen sprake van een ultimatum in de resolutie van de Veiligheidsraad. Het proces is er echter wel op gericht dat president Milosevic zich houdt aan hetgeen hem in de resolutie wordt gevraagd. De weg van rapportage door de secretaris-generaal werd door de NAVO-bondgenoten, de EU-ministers en de minister van buitenlandse zaken van de Verenigde Staten een verstandige manier van opereren geacht. De minister wees erop, dat een eventuele

militaire operatie er uiteraard ook op gericht is om het leed te verzachten, vluchtelingen te helpen, hulp te verlenen en Europese en VN-waarnemers ter plekke vrij baan te geven.

De luchtvaartboycot is beperkt tot de vluchten van de JAT op de EU-landen en derhalve zijn de vluchten van EU-carriers op Belgrado nog toegestaan. De minister was het eens met de stelling, dat daardoor het effect van de boycot wordt verzwakt en wilde in EU-verband bevorderen, dat deze boycot wordt uitgebreid. Dat is een lastige kwestie, waarop ook de Europese Commissie alert moet zijn. Andere sancties, zoals een sportboycot, zijn inderdaad denkbaar. Zo kunnen bijvoorbeeld visum-restricties worden uitgebreid tot de politiek verantwoordelijken en kunnen tegoeden van Joegoslavië en Servië worden bevroren door bijvoorbeeld staatsbedrijven onder die regeling te laten vallen.

VERSLAG VAN EEN ALGEMEEN OVERLEG

De vaste commissies voor Buitenlandse Zaken¹ en voor Defensie² hebben op 8 oktober 1998 overleg gevoerd met minister Van Aartsen van Buitenlandse Zaken en minister De Grave van Defensie over **de brief van de regering van 8 oktober 1998 inzake Kosovo**.

Van het gevoerde overleg brengen de commissies bijgaand beknopt verslag uit.

Vragen en opmerkingen uit de commissies

De heer **Blaauw** (VVD) merkte op dat Milosevic nog steeds niet voldoet aan hetgeen staat in resolutie 1199 van de Veiligheidsraad, zodat militair ingrijpen steeds dichterbij komt. Naar zijn mening was voor een dergelijk optreden geen nieuwe resolutie nodig is. Hij wilde echter wel alle lijnen met Moskou openhouden voor overleg. Zijn fractie was bereid de regering het groene licht te geven voor militair optreden, mits daarover in de NAVO-raad consensus bestaat. Hij maakte er de kanttekening bij dat opnieuw te laat wordt ingegrepen. Als zoiets veel eerder zou zijn gebeurd, was de balans waarschijnlijk in de richting van een politieke oplossing uitgevallen, waardoor het gevaar van een humanitaire catastrofe afgewend had kunnen worden.

De commandolijnen en wat dies meer zij, waren deze keer heel goed aangegeven. De heer Blaauw wilde daaraan strak vasthouden. Over hetgeen door de NAVO-raad besloten wordt, wilde zijn fractie snel geïnformeerd worden, opdat zij de vinger aan de pols kon houden. Hij vroeg of de activation order (ACTORD) alleen Kosovo betrof of geheel Servië en of de beoogde doelen puur militaire doelen zijn.

De heer **Valk** (PvdA) hoopte dat de laatste diplomatieke stappen alsnog zouden leiden tot een politieke oplossing. Anders voorzag hij de inzet van het luchtwapen als een volgende, noodzakelijke stap. Zijn fractie steunde de bereidheid van de regering om die stap te zetten onder de in de brief van de regering vermelde voorwaarden, in de wetenschap dat de levens van tienduizenden vluchtelingen op het spel staan. Komt het uitstel van de besluitvorming door de NAVO-raad voort uit verdeeldheid in het NAVO-kamp? Wanneer is die besluitvorming te verwachten? Bestaat in de NAVO-raad overeenstemming over de politieke doelen die men wil bereiken met de inzet van het luchtwapen? De heer Valk was van mening dat een belangrijke resolutie van de Veiligheidsraad ten grondslag ligt aan eventuele NAVO-acties tegen het voormalige Joegoslavië. Hij vond het juist dat in de brief van de regering werd verwezen naar de motie-Van Traa, inhoudende dat mensenrechtenschendingen op grote schaal op zichzelf al een rechtsgrond vormen voor militair ingrijpen in het kader van een humanitaire noodoperatie.

Terecht staat in de brief dat risico's verbonden zijn aan ingrijpen door de NAVO. Het afzien van een reële dreiging met luchtaanvallen brengt echter een groter risico mee, namelijk de mogelijkheid van een humanitaire catastrofe en een voortgaande ontwrichting van de regio, met alle gevolgen van dien voor de vrede en veiligheid in Europa.

De heer **Van Middelkoop** (GPV), die het woord voerde mede namens de RPF-fractie, vroeg naar de betekenis van de aan de gang zijnde diplomatieke inspanningen. Hij beschikte inmiddels over de tekst van resolutie 1199, maar betreurde het dat de Kamer dat stuk nog steeds niet had gekregen. Als hij er in het overleg van vorige week donderdag over had beschikt, zou hij bepaalde dingen iets anders hebben gezegd dan gebeurd is. Deze resolutie heeft een politieke spits – staakt-het-vuren, om de tafel gaan zitten, respectering van territoriale integriteit enz. – en eindigt met de overweging om, als een en ander mislukt, over te gaan tot het nemen van aanvullende maatregelen om de vrede en de stabiliteit in de regio te herstellen. Ten slotte is er de verwijzing naar hoofdstuk VII van het VN-handvest op grond waarvan hij met de regering de conclusie trekt dat het gebruik van geweld gelegitimeerd is.

De heer **Verhagen** (CDA) was het eens met de regering dat in Kosovo een humanitaire ramp dreigt, indien niet gestreefd wordt naar feitelijke naleving van resolutie 1199. Hij complimenteerde de bewindslieden voor de wijze waarop zij de Kamer informeren. Duidelijk is gemaakt onder welke voorwaarden het kabinet bereid is in te stemmen met het gebruik van het uiterste middel.

De CDA-fractie deelde de mening van de regering dat resolutie 1199 een voldoende legitimatie biedt om zo nodig het luchtwapen in te zetten. Ook was zij het ermee eens dat, voordat wordt overgegaan tot die eventuele inzet, maximaal gebruik moet worden gemaakt van alle denkbare diplomatieke middelen.

De heer Verhagen vroeg hoe de lijnen met Rusland opgehouden worden en of voortgang terzake wordt geboekt.

Door middel van de dreiging met en eventueel het gebruik van het luchtwapen moet worden getracht te komen tot een staakt-het-vuren. Wat gaat er gebeuren als dat niet voldoende blijkt te zijn?

Met de regering was de CDA-fractie het eens dat de gehele NAVO-raad een luchtactie moet ondersteunen en dat een zo groot mogelijke meerderheid van de NAVO-partners aan zo'n actie moet deelnemen. Is de regering bereid de Kamer te informeren over het besluitvormingsproces op dit punt? Wat moet worden verstaan onder «een zo groot mogelijke meerderheid»?

De heer **Hoekema** (D66) was van mening dat een oplossing voor Kosovo alleen zou kunnen worden bereikt door werkelijke autonomie. De Veiligheidsraad heeft op voordracht van de SGVN, uitgesproken dat de resoluties 1160 en 1199 in essentie niet zijn nageleefd en heeft de noodzaak beklemtoond van een allesomvattende politieke oplossing. De fractie van D66 onderschreef dit en zag het dreigen met het gebruik van geweld in dat licht. De ervaring heeft geleerd dat Milosevic alleen reageert op voortgezette druk en geloofwaardige dreiging met geweld. Bij het blijvend niet voldoen aan door de internationale gemeenschap geaccordeerde eisen, vervat in de resoluties 1160 en 1199, is aan de orde het activeren van het luchtwapen door de NAVO. De fractie van D66 was van oordeel dat van dat wapen alleen gebruik mag worden gemaakt als vaststaat dat alle politieke en diplomatieke initiatieven zijn uitgeput. In de brief wordt gesproken over initiatieven van de OVSE, maar de heer Hoekema had niet de indruk dat die initiatieven veel perspectieven bieden. Hij vroeg wat het tijdschema is voor de komende dagen. Duidelijk is dat Italië een zeer terughoudende positie inneemt. Welke consequenties zijn hieraan verbonden? Is de positie van Duitsland in dit geheel ook niet een delicate?

De heer Hoekema vond de verwijzing in de brief van het kabinet naar het aspect van genocide in de motie-Van Traa en het toetsingskader terecht en wees erop dat de internationale gemeenschap moet vaststellen dat er sprake is van grove schendingen van de rechten van de mens. De vraag is aan de orde of resolutie 1199 voldoende basis is voor ingrijpen van de internationale gemeenschap. Daarop antwoordt zijn fractie bevestigend.